

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Журнал заснований у 1918 році

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Серія: Юридичні науки

Том 35 (74) № 1 2024

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

Головний редактор:

Міловська Надія Василівна – доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри публічного та приватного права Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Члени редакційної колегії:

Бортняк Катерина Василівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри публічного та приватного права Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Бортняк Валерій Анатолійович – кандидат юридичних наук, доцент, ректор Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Губарєв Сергій Володимирович – кандидат юридичних наук, завідувач кафедри публічного та приватного права Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Недюха Микола Петрович – доктор філософських наук, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного та приватного права, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

Петков Сергій Валерійович – доктор юридичних наук, професор, доцент кафедри публічного та приватного права Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Тімуш Ірина Сергіївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри господарського, повітряного та космічного права Національного авіаційного університету

Шабалін Андрій Валерійович – кандидат юридичних наук, старший дослідник, завідувач відділу питань захисту прав інтелектуальної власності Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності Національної академії правових наук України

Шемчук Віктор Вікторович – кандидат юридичних наук, заслужений юрист України

Сабіна Грабовська – доктор габлітований, професор кафедри державної теорії, права і політики Жешувського університету (Жешув, Польща)

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського
(протокол № 10 від 21.03.2024 року)**

Науковий журнал «Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки» зареєстрований Міністерством юстиції України (свідоцтво про державну реєстрацію друкованого ЗМІ серія КВ № 15713-4184Р від 28.09.2009 року)

Журнал включений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі юридичних наук (спеціальності 081. Право, 293. Міжнародне право, 262. Правоохоронна діяльність) відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України № 6143 від 28.12.2019 р. (додаток 4)

Журнал включений до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Сторінка журналу: www.juris.vernadskyjournals.in.ua

ISSN 2707-0581 (print)
ISSN 2707-059X (online)

© Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, 2023

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Пікуля Т.О., Харковець А.В.

ЕВРАСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ІНТЕГРОВАНОГО ПРАВOROЗУМІННЯ
В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ 1

Тимошенко В.І.

ОСОБИСТІТЬ КОРУПЦІОНЕРА У ПРАВОВОМУ ВИМІРІ..... 6

Тичина Д.М., Зубкова Л.А.

ОКРЕМІ НАУКОВІ ПОГЛЯДИ НА ЮРИДИЧНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ТА РОЛЬ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ 12

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Копельців-Левецька Є.Д.

НОРМАТИВНА ОСНОВА ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ
В УКРАЇНІ ТА ЇЇ ВІДПОВІДНІСТЬ МІЖНАРОДНИМ СТАНДАРТАМ.....18

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Бровченко Т.І., Білоус Д.Є.

ЦИФРОВА РІЧ ЯК НОВИЙ ОБ'ЄКТ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ..... 25

Грещук Г.І., Ратушна Б.П.

ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ЦИВІЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ СПОРІВ
ЩОДО ЗЕМЕЛЬНИХ СЕРВІТУТІВ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ
(В СВІТЛІ ПРАКТИКИ ВЕРХОВНОГО СУДУ)..... 31

Маліннікова Д.К.

СІМЕЙНА МЕДІАЦІЯ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ МЕТОД ВИРІШЕННЯ СПОРІВ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ..... 36

Хомініч М.С.

ВІДЗИВ ЯК ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ЗАСІБ ЗАХИСТУ ВІДПОВІДАЧА У ЗЕМЕЛЬНО-МАЙНОВИХ
СПОРАХ, ПІДСУДНИХ СУДАМ ЗАГАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ..... 41

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Іванченко Е.П.

ДО ПИТАННЯ ПРО СПРИЯННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ
ПІД ЧАС ПЕРЕМІЩЕННЯ ТОВАРІВ ЧЕРЕЗ МИТНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ..... 49

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Бурка А.В., Боднарук М.І.

ПРОГРАМИ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ОСІБ ПОХИЛОГО ВІКУ:
МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНА..... 62

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Гнедюк В.Л.

ВПЛИВ ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА ЗАХИСТ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ:
ПРАВОВІ АСПЕКТИ..... 67

Деменко О.Є. ЗАСТОСУВАННЯ ФІНАНСОВИХ САНКЦІЙ НА МЕЖІ ПОДАТКОВОГО ТА ТРУДОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....	72
Кумейко А.В. СПІВВІДНОШЕННЯ КАТЕГОРІЙ «ОБОРОНА» ТА «ДЕРЖАВНА БЕЗПЕКА».....	78
Лимар М.В. ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....	83
Махмурова-Дишлюк О.П. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ В АСПЕКТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ СВОБОДИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ.....	89
Строїлов А.С. ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ АУДИТОРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ.....	95
Тополя Р.В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ЕКСПЕРТА З ПИТАНЬ ПРАВА В УКРАЇНІ	100
Хабарова Т.В., Россіхіна Г.В., Россіхін В.В., Надобко С.В. СИСТЕМА СУЧАСНИХ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПУБЛІЧНА СЛУЖБА».....	105
Шевчук О.М., Мирошнікова А.Є. СУБ'ЄКТИ ЗАПОБІГАННЯ ТА РЕГУЛЮВАННЯ КОНФЛІКТУ ІНТЕРЕСІВ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ТА КРИТЕРІЇ КЛАСИФІКАЦІЇ.....	110
Шовкун Ю.І. ПОНЯТТЯ ТА СИСТЕМА ЗАХИСТУ ПРАВ ПУБЛІЧНИХ СЛУЖБОВЦІВ ПІД ЧАС РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОТРИМАННЯ НИМИ ПРАВОВИХ ОБМЕЖЕНЬ.....	118
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО	
Карпушина М.Г., Вереша Р.В., Лесничук Л.В. НОВАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ГАЛУЗІ МЕДИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	124
Колб О.Г., Дучимінська Л.М., Пирожик О.В. НИЗЬКИЙ РІВЕНЬ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ДЕРЖАВНОЇ – ОДНА З ПОТЕНЦІЙНИХ ЗАГРОЗ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	129
Левадний Р.С. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОЛАБОРАЦІОНІЗМУ.....	134
Луценко Ю.В. ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОТИДІЇ ОРГАНІЗОВАНИМ ЗЛОЧИННИМ УГРУПОВАННЯМ, ЯКІ ЗАГРОЖУЮТЬ ДЕРЖАВНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ	139
Пушкар О.А. ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВІДМЕЖУВАННЯ ПРИЙНЯТТЯ ПРОПОЗИЦІЇ, ОБЦЯНКИ АБО ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ ВІД СУМІЖНИХ СКЛАДІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ.....	147
Рогатинська Н.З. ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПОСАДОВИХ ОСІБ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЗА ПОРУШЕННЯ НОТАРІАЛЬНОЇ ТАЄМНИЦІ.....	153
Цибохін О.М. ЩОДО ПИТАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВЧИНЕННЯ ПОДАТКОВОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ.....	158

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

Davydenko S.V., Demchenko D.I.

REGARDING THE ISSUE OF IMPLEMENTATION OF EUROPEAN STANDARDS OF HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS IN LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES.....162

Маринич О.Ю.

ПОНЯТТЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ЛЮДИНИ
У ДОСУДОВОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....171

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Бучинська А.Й., Василенко Л.П.

СТАТУС БІЖЕНЦЯ В ПРАВІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ.....177

Тараненко М.М., Золотарьова Є.С.

ДИПЛОМАТИЧНІ ІМУНІТЕТИ ТА ПРИВІЛЕЇ.....182

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....187

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; THE HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL STUDIES

Pikulya T.O., Kharkovets A.V.

THE HEURISTIC POTENTIAL OF INTEGRATED LEGAL UNDERSTANDING
IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION PROCESSES.....1

Tymoshenko V.I.

THE PERSONALITY OF A CORRUPT OFFICIAL IN THE LEGAL DIMENSION 6

Tychyna D.M., Zubkova L.A.

SEPARATE SCIENTIFIC VIEWS ON LEGAL RESPONSIBILITY AND THE ROLE OF LAW
ENFORCEMENT AGENCIES IN ENSURING IT 12

CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW

Kopeltsiv-Levytska Ye.D.

NORMATIVE BASIS OF THE STATE POLICY
ON INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN UKRAINE AND ITS COMPLIANCE
WITH INTERNATIONAL STANDARDS.....18

CIVIL LAW AND CIVIL PROCESS; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

Brovchenko T.I., Bilous D.Ye.

DIGITAL THING AS A NEW OBJECT OF CIVIL RIGHTS.....25

Hreshchuk G.I., Ratushna B.P.

PECULIARITIES OF DETERMINING THE CIVIL JURISDICTION OF DISPUTES
OVER LAND EASEMENTS IN CIVIL PROCEEDINGS
OF UKRAINE (IN THE LIGHT OF THE PRACTICE OF THE SUPREME COURT).....31

Malinnikova D.K.

FAMILY MEDIATION AS AN EFFECTIVE MEANS OF DISPUT RESOLUTION
IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW IN UKRAINE.....36

Khominich M.S.

THE DEFENSE AS A PROCEDURAL MEANS OF PROTECT
OF THE DEFENDANT IN LAND AND PROPERTY DISPUTES THAT ARE SUBJECT
TO COURTS OF GENERAL JURISDICTION 41

COMMERCIAL LAW, ECONOMIC-PROCEDURAL LAW

Ivanchenko E.P.

ON THE ISSUE OF PROMOTING THE PROTECTION OF INTELLECTUAL PROPERTY
RIGHTS WHEN MOVING GOODS ACROSS THE CUSTOMS BORDER
OF UKRAINE 49

LAND LAW; AGRARIAN LAW; ENVIRONMENTAL LAW; NATURAL RESOURCE LAW

Burka A.V., Bodnaruk M.I.

EMPLOYMENT PROGRAMS FOR ELDERLY PERSONS: INTERNATIONAL EXPERIENCE
AND UKRAINE 62

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

Hnediuk V.L.

IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGY ON PERSONAL DATA
PROTECTION: LEGAL ASPECTS 67

Demenko O.Ye.

APPLICATION OF FINANCIAL SANCTIONS ON THE BORDERLINE
OF TAX AND LABOR REGULATION 72

Kumeiko A.V.

THE DEFINITION OF THE CONCEPT OF DEFENSE AND STATE SECURITY 78

Lymar M.V.

THE CONCEPT AND CONTENT OF PUBLIC ADMINISTRATION
OF PROFESSIONAL TRAINING IN THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE 83

Makhmurova-Dyshliuk O.P.

ADMINISTRATIVE-LEGAL STATUS OF THE CABINET
OF MINISTERS OF UKRAINE IN TERMS OF ENSURING HUMAN AND CIVIL RIGHTS
AMIDST MARTIAL LAW IN UKRAINE 89

Stroilov A.S.

THE CONCEPT AND CONTENT OF PUBLIC ADMINISTRATION
OF AUDIT ACTIVITIES IN UKRAINE 95

Topolia R.V.

ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF A LAW EXPERT IN UKRAINE 100

Khabarova T.V., Rossikhina H.V., Rossikhin V.V., Nadobko S.V.

SYSTEM OF MODERN APPROACHES TO DEFINING THE CONCEPT OF "PUBLIC SERVICE" .. 105

Shevchuk O.M. Myroshnikova A.Ye.

SUBJECTS OF PREVENTION AND SETTLEMENT OF CONFLICTS OF INTEREST
IN THE FIELD OF HEALTH CARE: ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS
AND CLASSIFICATION CRITERIA 110

Shovkun Yu.I.

THE CONCEPT AND SYSTEM OF PROTECTING THE RIGHTS
OF PUBLIC SERVANTS DURING THE IMPLEMENTATION OF MEASURES
TO ENSURE THEIR OBSERVANCE OF LEGAL RESTRICTIONS 118

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL ENFORCEMENT LAW

Karpushyna M.H., Veresha R.V., Lesnychuk L.V.

INNOVATIONS IN CRIMINAL LIABILITY IN THE FIELD OF MEDICAL RESEARCH 124

Kolb O.H., Duchyminska L.M., Pyrozhyk O.V.

THE LOW LEVEL OF ENSURING THE FUNCTIONING OF THE UKRAINIAN LANGUAGE
AS A STATE LANGUAGE IS ONE OF THE POTENTIAL THREATS TO THE NATIONAL
SECURITY OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW 129

Levadnyi R.S.

ON THE QUESTION OF THE CRIMINAL-LEGAL CHARACTERISTICS
OF COLLABORATIONISM 134

Lutsenko Yu.V.

PROBLEMS OF ORGANIZING AGAINST ORGANIZED CRIMINAL GROUPS
THREATENING STATE SECURITY OF UKRAINE 139

Pushkar O.A.

SEPARATE ISSUES OF LIMITATION OF ACCEPTANCE OF AN OFFER, PROMISE
OR OBTAINING AN IRREGULAR OFFICIAL PERSON BENEFIT
FROM RELATED ELEMENTS OF A CRIMINAL OFFENSE 147

Rogatinska N.Z.	
LEGAL LIABILITY OF OFFICIALS OF LOCAL GOVERNMENT BODIES FOR VIOLATION OF NOTARIAL SECRECY.....	153
Tsybokhin O.M.	
ON THE ISSUE OF LIABILITY FOR COMMITTING A TAX CRIMINAL OFFENSE.....	158
CRIMINAL PROCEEDINGS AND CRIMINALISTICS; FORENSIC EXAMINATION; OPERATIONAL SEARCH ACTIVITY	
Davydenko S.V., Demchenko D.I.	
REGARDING THE ISSUE OF IMPLEMENTATION OF EUROPEAN STANDARDS OF HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS IN LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES.....	162
Marynych O.Yu.	
THE CONCEPT OF ENSURING HUMAN RIGHTS AND LEGAL INTERESTS IN PRE-TRIAL CRIMINAL PROCEEDINGS	171
INTERNATIONAL LAW	
Buchynska A.Y., Vasylenko L.P.	
REFUGEE STATUS IN THE LAW OF THE EUROPEAN UNION	177
Taranenko M.M., Zolotarova Ye.S.	
DIPLOMATIC IMMUNITIES AND PRIVILEGES.....	182
INFORMATION ABOUT THE AUTHORS.....	187

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340.13

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.1/01>

Пікуля Т.О.

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Харковець А.В.

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

ЕВРАСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ІНТЕГРОВАНОГО ПРАВОРОЗУМІННЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

У статті досліджено сутність евристичного потенціалу інтегрованого праворозуміння в умовах глобалізаційних процесів, евристичний потенціал інтегративного праворозуміння, актуальність інтегративного праворозуміння в умовах глобалізаційних процесів. Глобалізація є одним із найважливіших процесів сучасності та має значний вплив на всі сфери людської діяльності, у тому числі і на право. Інтегративне праворозуміння є одним із таких методів, що дозволяє подолати обмеження традиційного позитивістського праворозуміння. Інтегративне праворозуміння розглядає право як складну систему, що складається з різних елементів, які взаємодіють між собою. Воно ґрунтується на ідеї взаємозв'язку права з іншими соціальними явищами, такими як економіка, політика, культура. У умовах глобалізації право все більше стає інтернаціональним, що вимагає від правознавців володіння новими знаннями та методами праворозуміння. Інтегративне праворозуміння є одним із таких методів, що дозволяє подолати обмеження традиційного позитивістського праворозуміння. Інтегративне праворозуміння розглядає право як складну систему, що складається з різних елементів, які взаємодіють між собою. Воно ґрунтується на ідеї взаємозв'язку права з іншими соціальними явищами, а саме – економіка, політика, культура. Евристичний потенціал інтегративного праворозуміння полягає в тому, що воно дозволяє розкрити нові аспекти права, покращити розуміння взаємозв'язку права з іншими соціальними явищами, розробити нові підходи до вирішення правових проблем. У умовах глобалізації інтегративне праворозуміння є особливо актуальним, оскільки дозволяє розуміти право в глобальному контексті, розв'язувати правові проблеми, пов'язані з глобалізацією. Стаття надає всебічне дослідження евристичного потенціалу інтегративного праворозуміння в умовах глобалізаційних процесів. Вона дає розуміння того, як інтегративне праворозуміння може бути використане для вирішення правових проблем в сучасному світі.

Ключові слова: інтегративне праворозуміння, глобалізація, евристика, право, правові проблеми.

Постановка проблеми. Глобалізація є одним із найважливіших процесів сучасності, який має значний вплив на всі сфери людської діяльності, у тому числі і на право. У умовах глобалізації право все більше стає інтернаціональним, що вимагає від правознавців володіння новими знаннями та методами праворозуміння. Традиційне позитивістське праворозуміння, яке розглядає право як систему норм, встановлених державою, не в змозі повною мірою врахувати особливості права в умовах глобалізації. Воно не дозволяє зрозуміти, як право взаємодіє з іншими соціальними явищами, такими як

економіка, політика, культура. Інтегративне праворозуміння є одним із методів, який дозволяє подолати обмеження традиційного позитивістського праворозуміння. Інтегративне праворозуміння розглядає право як складну систему, що складається з різних елементів, які взаємодіють між собою. Воно ґрунтується на ідеї взаємозв'язку права з іншими соціальними явищами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі з питань інтегративного праворозуміння представлено широкий спектр досліджень. Останній є відносно новим підхо-

дом, який отримав значне поширення в останні роки. Деякі автори розглядають його як синтез різних методів праворозуміння, інші – як новий метод, що виходить за рамки традиційних підходів. Дослідник С. В. Головатий [1, с. 34] вважає, що інтегративне праворозуміння є складовим системного підходу до вивчення права, який враховує взаємозв'язок права з іншими соціальними явищами; В. Ф. Опришко [2, с. 231] розглядає інтегративне праворозуміння як синтез різних методів праворозуміння, зокрема формально-догматичного, соціологічного, філософського, психологічного та інших; В. М. Белий визначає інтегративне праворозуміння як метод, що дозволяє побачити право в його цілісності та взаємодії з іншими соціальними явищами; Р. А. Дікі (США) зазначає, що інтегративне праворозуміння – це метод, за допомогою якого можна подолати обмеження традиційного позитивістського праворозуміння; Дж. О. Реймонд (США) вважає, що інтегративне праворозуміння – це метод, який враховує інтереси всіх учасників правових відносин; Л. Л. Ліндемманн (ФРН) наголошує, що інтегративне праворозуміння – метод, за допомогою якого можливо зрозуміти право в історичному контексті. Незважаючи на усю різноманітність зазначених точок зору, згадані нами вчені здійснили значний внесок у вирішення проблем інтегративного праворозуміння, обґрунтувавши його сутність, евристичний потенціал та актуальність в умовах глобалізації. Окремо варто відзначити дослідження інтегративного праворозуміння, проведені в рамках міжнародного проекту «Інтегративне праворозуміння в умовах глобалізації». До проекту були залучені вчені з різних країн світу, зокрема з України, США, ФРН, Франції, Італії, Іспанії, Японії, Китаю та інших. У рамках проекту було проведено ряд досліджень, присвячених різним аспектам інтегративного праворозуміння. Результати досліджень представлені в серії монографій та статей, які опубліковані в різних країнах світу.

Постановка завдання. Метою дослідження є всебічне дослідження евристичного потенціалу інтегративного праворозуміння в умовах глобалізаційних процесів.

Виклад основного матеріалу. З погляду системного підходу, можна аналізувати праворозуміння в контексті обмеженого і розширеного сприйняття. При обмеженому тлумаченні постає питання про взаємодію компонентів, які визначають його основні характеристики та відносини. Ці компоненти взаємозалежні, впливають один на одного та взаємопов'язані. Кількість таких компонентів є необхідною і достатньою для ефективного функціонування праворозуміння як системи,

причому взаємозв'язки між ними можуть бути не тільки прямими, але й зворотніми.

У концепції Г. Лук'янова [9, с. 21] структура праворозуміння характеризується наступними складовими: суб'єкт, об'єкт і зміст. Під суб'єктом праворозуміння розуміється конкретна особа, індивід, який має свої суб'єктивні властивості такі, як світогляд, рівень освіти, правова компетентність, ставлення до права та загальна правосвідомість. Ці аспекти визначаються як основні критерії для належного розуміння конкретного правового явища. Серед суб'єктів вчений виділяє два типи: непрофесіоналів і професіоналів. Непрофесіонали – це люди, які не мають юридичної освіти, але мають загальне розуміння права, що формується на основі їхнього повсякденного досвіду та уявлень про право в контексті національних і цивілізаційних умов. Їхнє розуміння права часто не чітко розмежує право і мораль. Професіонали – це юристи, які мають юридичну освіту і займаються юридичною діяльністю. Вони володіють професійним досвідом, юридичною компетентністю і високим рівнем правосвідомості. Їхнє розуміння права, як правило, відповідає нормативному підходу, який передбачає наявність нормативності і формальної визначеності права [4, с. 65].

Під об'єктом праворозуміння розуміють явище, що відбивається у свідомості людини через використання терміну – «право» (або будь-якого іншого схожого терміну чи символу), і розглядають його у вигляді корисного інструменту для задоволення та розвитку конкретного суб'єкта (П. Рабінович) [11, с. 5–6], (Т. Дудаш) [3, с. 134]. Дослідники аналізують об'єкт у більш широкому контексті. За визначенням А. Міцкевича, яке використовує П. Луцький [10, с. 167.] у своїй роботі, це явище відображає не лише поняття права, але також включає інші загальнотеоретичні категорії та поняття, що охоплюють всю систему правових явищ, а також філософські та соціологічні аспекти, що розкривають взаємозв'язки права з іншими соціальними явищами [5, с. 53].

Зміст розуміння права, згідно з висновками Ю. Кривицького [7, с. 26–27], полягає в розгляді чистоти та сутності правового явища як унікального соціокультурного феномену, його функцій та впливу на життя людини, суспільства і держави, а також характеристик та оцінок у правосвідомості. Ці аспекти мають теоретичний, а не емпіричний або фактичний характер; вони формують концепції чистоти взаємозв'язків, загальних та специфічних закономірностей у розвитку правової діяльності. Це абстрактні висловлення, ідеї, концепції, доктрини та теорії, що визнача-

ють уявлення та підходи до практичної діяльності суб'єкта.

Згідно з поглядами П. Рабіновича, ключовим фактором у формуванні розуміння права є людські потреби. Різноманіття цих потреб, різні категорії та рівні їхнього задоволення визначають значний різноплановий підхід до розуміння правових понять. Цей плюралізм виникає через різницю та різноманітність у сприйнятті та реалізації терміну «право». Основуючись на цьому, вчений виділив відповідний тип праворозуміння – потребовий [11, с. 20].

Поширення принципів неklasичної раціональності в теорії права визнається ключовим компонентом в сучасних уявленнях інтегративного праворозуміння. Процес розвитку цього підходу визначив стійку тенденцію протягом XX–XXI століть. Важливо зауважити, що значимість цих принципів істотно зростає на етапах переходу від класичної до неklasичної, а також від неklasичної до постнеklasичної теорії та методології права.

Розвиток інтегративного розуміння права почався у перехідний період між XIX та XX століттями. Теорії природного права та юридичного позитивізму на той час почали відчувати вплив соціологічних теорій права. Наступний етап розвитку інтегративного розуміння права характеризувався протистоянням домінування підходів позитивізму, біхевіоризму та психологізму в західноєвропейській науці, і цей процес розпочався з феноменології Едмунда Гуссерля. Сучасний інтерес до теорій інтегративного розуміння права головним чином пов'язаний із наслідками кризи класичної раціональності, включаючи відсутність ефективної теорії та методології соціального пізнання. Крім того, цей інтерес визначається новими викликами у сфері правової дійсності, переосмисленням цінностей правової культури через широкі дискусії про питання правосуб'єктності, взаємодії держави та суспільства, а також законності та правопорядку [5].

Інтегративне праворозуміння – це методологічний підхід до тлумачення права, який сприймає юридичну систему як систему, що об'єднує різноманітні елементи і взаємодіє з ними. Основна концепція полягає в розгляді взаємозв'язків між правовими нормами та іншими соціальними явищами, такими як економіка, політика і культура.

Інтегративне праворозуміння можна розглядати як взаємодію різних методів праворозуміння, зокрема формально-догматичного, соціологічного, філософського, психологічного та інших. Формально-догматичний метод праворозуміння зосереджується на формальному аспекті права, тобто на його нормах та структурах. Він трактує право як систему правил, встановлених дер-

жавою, які мають обов'язкову силу для всіх громадян. Соціологічний метод праворозуміння, з іншого боку, зосереджується на соціальному аспекті права, тобто на його ролі в суспільстві. Він трактує право як соціальний інститут, який регулює суспільні відносини та сприяє соціальному порядку. Філософський метод праворозуміння трактує право як ідеальне явище, яке має свої власні принципи та цінності. Психологічний метод праворозуміння досліджує, як право впливає на психіку людей. Інтегративне праворозуміння дозволяє сприймати право як цілісну систему, яка взаємодіє з іншими соціальними явищами. Воно допомагає зрозуміти, як право впливає на ці явища, і як ці явища впливають на право [7, с. 142].

Евристичний потенціал інтегративного праворозуміння полягає в здатності виявляти нові аспекти права та розкривати його приховані особливості та потенційні можливості. Цей підхід сприяє поліпшенню розуміння взаємозв'язку права з іншими соціальними явищами. Додатково, інтегративне праворозуміння сприяє розумінню взаємовідносин між правом та іншими соціальними явищами, а також сприяє розробці новаторських підходів до вирішення правових проблем, урахуваючи їх складність [8, с. 113].

Інтегративне праворозуміння стає особливо важливим у сучасних умовах глобалізації, оскільки воно дозволяє осмислювати право в глобальному контексті. Цей підхід визнає право як глобальну систему, що складається з різноманітних елементів, взаємодія яких визначає його функціонування. Крім того, інтегративне праворозуміння сприяє вирішенню правових проблем, що виникають в контексті глобалізації. Воно допомагає розробляти ефективні стратегії для вирішення таких глобальних правових викликів, як транснаціональна злочинність, захист прав людини та міжнародна торгівля.

Інтегративне праворозуміння знайшло застосування у вирішенні різних правових проблем:

- в розробці міжнародних правових норм для регулювання транснаціональної злочинності. Цей підхід дозволив створити ефективні міжнародні правові норми, які враховують специфіку транснаціональних злочинів.

- у захисті прав людини в умовах глобалізації. Інтегративне праворозуміння сприяло розробці ефективних механізмів захисту прав людини в умовах глобалізації.

- у регулюванні міжнародної торгівлі. Цей підхід сприяв розробці ефективних механізмів регулювання міжнародної торгівлі, які враховують інтереси всіх учасників цього процесу.

Ці приклади демонструють, що інтегративне праворозуміння є результативним методом розв'язання правових проблем в умовах глобалізації. Дозволяє дослідити право в його повноті та взаємодії з іншими соціальними явищами, сприяючи таким чином розробці ефективних рішень щодо правових питань, з урахуванням їхньої складності [12, с. 267].

Евристичний потенціал інтегративного праворозуміння в економічному контексті виявляється в можливості:

- виявлення нових аспектів економічного права. Завдяки інтегративному праворозумінню можна аналізувати економічне право з різних позицій, виявляти його приховані особливості та потенційні можливості. Наприклад, цей підхід допомагає розуміти взаємозв'язок між економічним правом та економічним розвитком, а також взаємний вплив економічного розвитку на економічне право.

- розширити уявлення про взаємозв'язок економічного права з іншими економічними явищами. Інтегративне праворозуміння дає можливість розуміти, як економічне право впливає на інші економічні явища, зокрема на економічну діяльність, економічну політику та економічну культуру. Наприклад, інтегративне праворозуміння розкриває взаємодію між регулюванням економічної діяльності, впливом економічної політики на економічне право та взаємодією економічної культури з економічним правом.

- розробляти нові підходи до вирішення економічних правових питань. Інтегративне праворозуміння сприяє створенню нових методологій вирішення економічних правових проблем, що враховують їх складність. Наприклад, інтегративне праворозуміння сприяє створенню ефективних механізмів регулювання міжнародної торгівлі, які враховують інтереси всіх учасників міжнародного торговельного процесу [7, с. 129].

Інтегративне праворозуміння вдало використовувалося для вирішення економічних правових питань, зокрема в сфері регулювання міжнародної торгівлі. Сприяє створенню ефективних механізмів контролю за міжнародною торгівлею, з урахуванням інтересів всіх учасників. Наприклад, дане поняття лежало в основі розробки ключових міжнародних правових документів, таких як Генеральна угода з тарифів і торгівлі (ГАТТ) та Всесвітня торгова організація (ВТО). Крім того, ефективність інтегративного праворозуміння проявилася в створенні механізмів захисту прав інтелектуальної власності в умовах глобалізації. Цей підхід був використаний при розробці міжнародних правових актів, таких як Конвенція про захист прав авторів, виконавців, виробників фонограм та організацій

мовлення (Бернська конвенція) та Паризька конвенція про охорону промислової власності. Щодо регулювання фінансових ринків у глобальному контексті, праворозуміння сприяло створенню міжнародних правових актів, таких як Базельські угоди про капітал. Це дало можливість розробити ефективні механізми контролю за фінансовими операціями в умовах глобалізації [14, с. 267].

Наведені приклади свідчать про те, що інтегративне праворозуміння є результативним методом вирішення економічних правових питань в умовах глобалізації. Воно дозволяє розглядати економічне право в контексті його цілісності та взаємодії з іншими економічними явищами, сприяючи розробці ефективних стратегій вирішення економічних правових проблем, що враховують їхню складність.

Евристичний потенціал інтегративного праворозуміння в економічному контексті в умовах глобалізаційних процесів є значущим. За допомогою даного підходу переосмислюється економічне право з нового ракурсу і сприяє розробці нових стратегій вирішення економічних правових проблем, які враховують їх комплексний характер.

Висновки. Праворозуміння дає можливість отримати глибоке розуміння сутності права і його значення в суспільстві. Непрофесіонали формують своє розуміння права на основі особистого досвіду, спілкування з іншими людьми, а також інформації, яку вони отримують з різних джерел. Таке розуміння права часто не чітко розмежує право і мораль. Професіонали мають глибокі знання про право, а також досвід його застосування в практичній діяльності. Їхнє розуміння права, як правило, відповідає нормативному підходу, який передбачає наявність нормативності і формальної визначеності права. Евристичний потенціал інтегративного праворозуміння в умовах глобалізаційних процесів є значним. Це відкриває можливість розглядати право з іншого ракурсу, що сприяє створенню нових стратегій для вирішення правових питань, враховуючи їх складний характер.

Для реалізації евристичного потенціалу інтегративного праворозуміння необхідно:

- розвивати дослідження в галузі інтегративного праворозуміння.
- впроваджувати інтегративне праворозуміння в освітній процес.
- застосовувати інтегративне праворозуміння в практичній діяльності юристів.

Інтегративне праворозуміння розкриває можливість аналізу права в його повноті та взаємодії з іншими сферами суспільства, створюючи умови для розробки ефективних рішень правових проблем в глобальному контексті.

Список літератури:

1. Головатий С. Верховенство права: Монографія: У 3-х кн. / С. Головатий. – К.: Видавництво «Фенікс», 2006. – Книга третя. Верховенство права: український досвід, с. 1663-1665
2. Дудченко В.В. Традиція правового розвитку: плюралізм правових вчень: бібліографія. Одеса: Юридична література, 2006. 302 с.
3. Дудаш Т.І. Загальне праворозуміння крізь призму закономірностей правоназивання (за матеріалами дослідження фінно-угорської мовної сім'ї). *Підприємництво, господарство і право*. 2006. № 3. С. 20–23.
4. Коваленко І.І. Інтегративне праворозуміння в контексті феноменологічного освоєння права. *Вісник Національного університету "Юридична академія Ярослава Мудрого"*. Серія: *Філософія права*. 2015. № 2 (25). С. 129–140.
5. Козюбра М. Праворозуміння: поняття, типи та рівні. *Право України*. 2010. № 4. С. 10–21.
6. Кравчук М.Б. Праворозуміння – важлива наукова проблема правового життя України. *Актуальні проблеми правахисту*. 2016. Вип. 1. С. 19 – 25.
7. Кривицький Ю.В. Праворозуміння як світоглядний і методологічний фундамент правової реформи. *Право і суспільство*. 2017. № 5. Ч. 2 С. 25–30.
8. Куц С.В. Теоретико-методологічні засади праворозуміння. *Науково-інформаційний вісник "Право"*. 2016. № 1 (13). С. 80–86.
9. Лук'янова Г.Ю. Праворозуміння як категорія доктринальної правосвідомості. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: *Юридичні науки*. 2015. Вип. 6. Т. 1. С. 19–22.
10. Луцький П.П. Основні типи праворозуміння. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: *Право*. 2011. Випуск 15. С. 53–56.
11. Рабінович П. Людські потреби як глибинний визначальний чинник праворозуміння. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 4 (79). С. 14–24.
12. Правознавство: Підручник КНЕУ, 2003. За заг. ред. В. Ф. Опришка, Ф. П. Шульженка. 767 с.
13. Концепція вдосконалення правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правників, відповідно до стандартів світових стандартів вищої освіти та правничої професії. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/konceptsiya-vdoskonalennya-pravnichoyi-yuridichnoyi-osviti-dlya-fahovoyi-pidgotovki-pravnika>.
14. У. Бойченко. Гуссерль Едмунд Енциклопедія сучасної України / за заг. ред. кол.: І. М. Дзюба [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2001–2023. – ISBN 966-02-2074-X.

Pikulya T.O., Kharkovets A.V. THE HEURISTIC POTENTIAL OF INTEGRATED LEGAL UNDERSTANDING IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION PROCESSES

The article investigates the essence of the heuristic potential of integrated legal understanding in the context of globalization processes, the heuristic potential of integrated legal understanding, the relevance of integrated legal understanding in the context of globalization processes. Globalization is one of the most important processes of our time, which has a significant impact on all spheres of human activity, including law. Integrated legal understanding is one of the methods that allows to overcome the limitations of traditional positivist legal understanding. Integrated legal understanding considers law as a complex system consisting of different elements that interact with each other. It is based on the idea of the relationship between law and other social phenomena, such as economics, politics, and culture. In the context of globalization, law is increasingly becoming international, which requires lawyers to have new knowledge and methods of legal understanding. Integrated legal understanding is one of such methods that allows to overcome the limitations of traditional positivist legal understanding. Integrated legal understanding considers law as a complex system consisting of different elements that interact with each other. It is based on the idea of the relationship between law and other social phenomena, such as economics, politics, and culture. The heuristic potential of integrated legal understanding lies in the fact that it allows to reveal new aspects of law, improve understanding of the relationship between law and other social phenomena, develop new approaches to solving legal problems. In the context of globalization, integrated legal understanding is particularly relevant, as it allows to understand law in a global context, solve legal problems related to globalization. The article provides a comprehensive study of the heuristic potential of integrated legal understanding in the context of globalization processes. It provides an understanding of how integrated legal understanding can be used to solve legal problems in the modern world.

Key words: *integrated legal understanding, globalization, heuristics, law, legal problems.*

Тимошенко В.І.

Національна академія внутрішніх справ

ОСОБИСТІТЬ КОРУПЦІОНЕРА У ПРАВОВОМУ ВИМІРІ

Надається правова характеристика корупціонера, визначаються чинники, що зумовлюють деформацію індивідуальної правосвідомості та формують установки на протиправну корупційну поведінку або сприяють їх реалізації, позначаються можливості запобігання такій поведінці. Серед об'єктивних, зовнішніх детермінант, які негативно впливають на правосвідомість та призводять до корупційної поведінки, можна виділити економічні, політичні фактори, недосконале законодавство, прогалини у праві, порушення в процесі реалізації права та ін. Стверджується, що суб'єктивні детермінанти правосвідомості та правової поведінки визначаються біологічними та психофізичними особливостями кожного індивіда. Особистості корупціонера притаманний досить широкий спектр негативних психологічних аспектів: користолюбство, жадібність; нехтування моральних норм; психопатія, нарцисизм, екстраверсія, зовнішня мотивація та низький рівень задоволеності життям, завищена самооцінка. У результаті має місце свідоме культивування аморальних колізій та ігнорування негативних наслідків своєї поведінки для інших осіб, дискредитація діяльності державних органів, ігнорування принципів соціальної справедливості. Відповідно корупційні злочини вчиняють особи з глибоким спотворенням моральності та моралі, що відрізняються стійкою корисливою спрямованістю та негативним ставленням до кримінально-правових заборон на вчинення таких злочинів. Кримінально-правова характеристика корупційних злочинів свідчить, що скоюють їх осудні фізичні особи, які досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність. Істотним мотиватором корупційної поведінки є жадібність, яку можна побороти лише страхом. Отже, корупційна поведінка є результатом складної взаємодії соціальних і біологічних факторів, дія яких корегується конкретними відносинами, в які особа потрапляє. Найголовніше у боротьбі з корупцією – невідворотність покарання. Зменшити прояви корупції в суспільстві можна шляхом формування принципово іншої системи цінностей на основі високого рівня правосвідомості, контролю за законотворчою, виконавчою діяльністю органів влади, невідворотності покарання корупціонерів. Це можливо лише в тому разі, якщо влада дійсно прагне мінімізувати корупцію.

Ключові слова: корупція, право, свобода, злочин, правосвідомість, хабар, покарання.

Постановка проблеми. Корупція нині є однією з нагальних соціальних, економічних, політичних та психологічних проблем у всьому світі. Це одна з найбільших перешкод у реалізації прав і свобод людини і громадянина, що перешкоджає розвитку ефективної системи державного управління, тягне за собою ряд наслідків, у тому числі зростання майнової нерівності та бідність значної частини населення, соціальну напругу, яка шкодить національній економіці, загрожує політичній стабільності в країні. Особливо небезпечна корупція під час війни, – вона підриває довіру західних партнерів до України та може призвести до зменшення, або навіть припинення допомоги нашій країні, у тому числі військової допомоги.

В юридичній науці зазвичай розглядають феномен корупції як суспільно-небезпечну протиправну поведінку, що характеризується підкупом-продажністю посадових осіб за корисливого викорис-

тання ними своїх службових повноважень. Тобто це різновид правопорушення, злочин чиновників проти держави. Ч. 1, ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» визначає, що корупція – це використання особою, яка є суб'єктом корупційного правопорушення, «наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій статті 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей» [1]. На жаль, корупція стала системою відносин, яка пронизує як усі владні, управлінські структури, так і суспільство.

Пояснити корупцію неможливо без дослідження особистості правопорушника, що вчиняє корупційний злочин. Такі знання мають істотну теоретичну та практичну значимість, оскільки без визначення специфічних особливостей особистості корупціонера, встановлення механізмів їх формування навряд чи можна ефективно попереджати і припиняти протиправні корупційні діяння, організувати боротьбу як із окремими видами правопорушень, так і попереджати злочинність загалом.

Терміном «особистість» зазвичай позначають індивіда як члена суспільства, узагальнюючи при цьому поєднані в ньому риси, значимі для соціуму. Як відомо, особистість характеризує сукупність набутих звичок, психічний настрій, темперамент, досвід спілкування у соціумі. Тобто це набір психофізичних особливостей людини, що визначають повсякденну поведінку та зв'язок із суспільством і природою.

Під особистістю злочинця треба розуміти соціальну особу, яка вчинила протиправне діяння (злочин). При вивченні особи злочинця кримінологи ставлять за мету розкриття закономірностей злочинної поведінки, детермінації злочинності. Тут і виникає важливе для кримінології завдання: досліджувати фактори, які на індивідуальному рівні формують установки на протиправну поведінку або сприяють їх реалізації. Вказана проблема важлива і для теорії держави і права. Щоб визначити, настільки деформується правосвідомість людини, яка стає корупціонером, необхідно дослідити всі об'єктивні та суб'єктивні фактори, що впливають на особистість.

В Україні корупція зачепила всі сфери суспільного життя, стала основною перешкодою для політичного, економічного та духовного відродження, вона являє реальну загрозу правам і свободам кожної людини, її безпеці, а тому з корупцією треба боротись. Отже, тема статті є актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на суспільну значимість, соціальні витрати на нейтралізацію наслідків корупції, особистість корупціонера є досить рідкісною темою наукових досліджень. Зокрема, практично не існує сучасних психологічних теорій, які пояснюють корупційну поведінку [2]. Лише деякі дослідники аналізували корупцію на індивідуальному рівні (мікрорівні). Так, Тан Х., Лю Л., Чжен В. і Хуан Ч. розглядаючи окремі риси корупціонерів, наголошували, що підвищення моральності може перешкоджати корупційним намірам [3]. Лопес-Лопес У., Бокарехо М. А. Р., Перальта Д. Р., Марін К. П.

і Малле Е. довели, що толерантність до корупції переважно є результатом засобів, що використовуються для отримання вигоди, і що вона не залежить безпосередньо від особистості та статусу людини, причин її поведінки [4]. Дікель П. і Грефф П. показали, що саме очікувана вигода та низькі витрати відіграють вирішальну роль у процесі прийняття рішення порушити закон та брати участь у корупційних діях [5]. Зв'язок між корупцією і психічним здоров'ям дослідили Шарма С., Сингхал С., і Тарп Ф., які знайшли переконливі докази того, що корупція пов'язана зі збільшенням психічного стресу [6]. Нейронну основу корупції розглянули Ху Я., Ху Ч., Деррінгтон Е., Коргнет Б., Цюй Ч. і Дреер Ж.К., які встановили, як саме владні особи приймають рішення отримати хабар або відмовитись від нього [7]. Позитивну кореляцію між корупційними наслідками та такими показниками, як добродійність, добросовісність і відкритість, віднайшли Модесто Ж. Г., Перейра К. і Карвалью Р. [8]. Однак особистість корупціонера у правовому вимірі ще не досліджувалась. При цьому саме на рівні індивідуальної правосвідомості формуються установки, які впливають на рішення особи вчинити корупційні дії, що й зумовлює звернення автора до цієї проблеми.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження чинників, які зумовлюють деформацію правосвідомості, на індивідуальному рівні формують установки на протиправну корупційну поведінку або сприяють їх реалізації, та визначення можливостей запобігання такій поведінці.

Методологічною основою статті є діалектичний, феноменологічний та синергетичний підходи, а також система філософсько-світоглядних, загальнонаукових та спеціально-наукових методів, зокрема: формально-логічний, системний, структурно-функціональний, порівняння.

Виклад основного матеріалу. Під особистістю корупційного злочинця в кримінології розуміють набір якостей, особливо значимих у соціумі та набутих під час перебування на займаній посаді (під впливом службового положення), а також використання їх для досягнення корисливих, особистих цілей протиправним шляхом. Особистість корупціонера значно відрізняється як від особистості законотворчої особи, так і від особистості інших правопорушників. Можна виділити загальні ознаки корупціонерів: з точки зору демографічних характеристик – серед корупціонерів переважають особи чоловічої статі віком від 30 років, що мають високий освітній рівень;

низький показник осіб, раніше засуджених, у тому числі тих, у кого судимість знята або погашена. Кримінально-правова характеристика корупційних злочинів свідчить, що скоюють їх осудні фізичні особи, які досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність.

Серед об'єктивних, зовнішніх детермінант, які негативно впливають на індивідуальну правосвідомість та провокують корупційну поведінку, виділяють економічні, політичні фактори, недосконале законодавство, прогалини у праві та ін. Істотним фактором є російсько-українська війна, збереження режиму воєнного стану протягом тривалого часу та пов'язані з цим істотні обмеження основних прав і свобод людини і громадянина, загроза індивідуальній безпеці та неможливість реалізувати законним шляхом свої законні інтереси.

Суб'єктивні детермінанти індивідуальної правосвідомості та правової поведінки визначаються біологічними та психофізичними особливостями кожного індивіда. Особистості корупціонера притаманний досить широкий спектр негативних психологічних аспектів: психопатія, низький самоконтроль та складний темперамент, нарцисизм, макіавелізм, екстраверсія; користолобство, жадібність; нехтування моральних норм, свідоме культивування аморальних колізій та ігнорування негативних наслідків своєї поведінки для інших осіб; дискредитація діяльності державних органів; деформація правової свідомості, ігнорування принципів соціальної справедливості, конформізм тощо [9]. Спостерігаючи за поведінкою свого оточення, людина починає діяти як всі. Якщо найближче оточення сприймається як вкрай корумповане, тенденція до здійснення такої ж поведінки різко зростає. Це стосується як державних службовців, так і приватних осіб [10]. Віра в справедливість сприяє зниженню сприйняття корупції, що може призвести до відмови від намірів здійснювати корупційні дії.

Між корупцією та правосвідомістю і правовою поведінкою існує прямо пропорційна залежність: чим більше безкарних проявів корупції, тим більше підстав у людей, які це спостерігають, бути законслухняними та демонструвати високий рівень правосвідомості. Порушення прав і свобод людини нерідко є наслідком саме діяльності корупціонерів. Людина, яка стикається з несправедливістю, відчуває гнів, образу або навіть безпорадність, у неї виникає прагнення покарати кривдника та відновити справедливість у будь-який спосіб, навіть незаконний.

За словами М. В. Кікалішвілі, «корупційна поведінка обумовлюється впливом на психіку

соціуму – як мікро– так і макросередовища, умовами соціалізації особистості – засвоєнням соціальних норм у процесі навчання і виховання та індивідуально-психологічними властивостями» [11, с. 328]. Останнє є особливо важливим, оскільки охоплює комплекс різних факторів: порушення емпатії – люди не намагаються поставити себе на місце іншого або зрозуміти, як їхні дії можуть зашкодити благополуччю іншої людини; егоцентризм – люди віддають перевагу своїм потребам над потребами інших; маніпуляція – люди обманним шляхом впливають на сприйняття інших людей; право та інтереси – люди вважають, що вони заслуговують на успіх або задоволення своїх потреб більше, ніж інші, заслуговують на особливе ставлення до себе; схильність перекладати провину на інших – люди прагнуть уникнути відповідальності за свої дії [12].

Корупціонерам властивий синдром кругової поруки, протекціонізм, психологія споживання, яка найчастіше превалює над усім іншим. При цьому ними виробляється певний тип психологічного захисту: прикриття одержання незаконних доходів інтересами справи, службовим обов'язком, турботою про людей тощо.

Корупцію можна розглядати як форму пристосування людини до навколишнього середовища. Орієнтуючись на стандарти життя сучасного розвиненого суспільства, людина нерідко не докладає зусиль щоб відповідати вимогам такого суспільства. Кожен хоче жити гідно, але не в кожного є для цього законні можливості. За прогресивної економіки виживають люди, які їй більше відповідають. Набувши схильність утримуватися від злочинів, підлості, нахабства, людина тим самим позбувається засобів виживання за умов браку ресурсів та аморального оточення. Це природний відбір в дії. Якщо людині довелося жити за умов стандартів економіки, які прийшли ззовні, швидше за все, вона буде користуватися новими можливостями за старими правилами (думати, як простіше вкрасти за нових умов). Відсутність корупції – це і є новий стандарт нової економіки нового суспільства [13].

Істотним мотиватором корупційної поведінки є жадібність – прагнення до користолобства щодо цінних результатів, бажання отримати більше того, що людині потрібно: більшого доходу, більшого майна, більшого впливу, більшої влади, більшої кількості привілеїв, більшої кількості чогось доброго для себе [14]. Зазвичай наслідком є шкода іншим людям, тобто негативні соціальні наслідки, а способом досягнення такого результату – корупційні дії.

Однією з найбільш поширених і небезпечних форм прояву корупції є хабарництво. Одержання хабаря є злочином у сфері службової діяльності, а його суб'єктом може бути лише службова особа. Особливо корисливі корупціонери зазвичай сприймають хабарництво як спосіб життя, поєднуючи його із участю в «тіньовій» підприємницькій діяльності чи скоєнням інших корисливих злочинів. Таким особам притаманне переконання у всездозволеності та допустимості використання будь-яких засобів для забезпечення особистого благополуччя, що надає їхній поведінці цілеспрямованого, сталого характеру, значно підвищуючи тим самим суспільну небезпеку. Як правило корупціонер здатний підлаштуватись під будь-яку ситуацію (такі особи лише бояться бути викритими у вчиненні правопорушення та покараними, однак, за сприятливої ситуації, готові до будь-яких протиправних діянь). Є й вимушені корупціонери, які вчиняють корупційні дії лише тому, що не можуть реалізувати свої права та законні інтереси у законний спосіб, зважаючи на корупційні діяння інших осіб.

Щодо мотивації учасників, у науковій літературі обґрунтовано думку, що зовнішня мотивація сприяє корупційній поведінці, тоді як за більш високого рівня внутрішньої мотивації відбувається зворотне [15]. Боротьба мотивів – не рідкість серед суб'єктів корупційних злочинів, а деякі з них діють всупереч власним переконанням. Це, зокрема, особи, залучені до корупційної діяльності шляхом погроз або створення перешкод для досягнення мети. Примус до здійснення бажаних для корупціонера діянь нерідко відбувається з використанням сильного психічного впливу, шантажу, що змушує службовця між ганьбою та пропонованими благами обирати останнє. Корисливий мотив у вимушеного корупціонера відсутній. До скоєння злочину його спонукає усвідомлення можливих неприємностей, незручностей, покарань, яких він може зазнати у разі невиконання вимоги корупціонера.

Одним із факторів, що сприяють корупції, є недостатньо ефективна діяльність правоохоронних органів у здійсненні боротьби з правопорушеннями, що мають широкий суспільний резонанс. Сюди ж доречним буде віднести також аномію, недосконалість або недовірність законодавства, що регламентує відповідальність за окремі злочини, що становлять підвищену суспільну небезпеку. Корупція дискредитує право і водночас детермінує злочинність, знищує всіх, хто стоїть у неї на шляху, а причиною цього є неді-

євність державних органів та слабка громадянська активність суспільства. Останнє обумовлене, як правило, репресивними законами, що обмежують свободу слова та наявність власної критичної позиції щодо правлячої еліти. Закон для корупціонерів стає інструментом та засобом наживи, оскільки корупція процвітає не інакше, як унаслідок порушення закону, який фактично робить неможливою ефективну боротьбу з цим явищем.

Висновки. Особистість корупціонера можна розглядати як сукупність властивостей, притаманних людині, що вчиняє або вчинила корупційний злочин. Під правовою характеристикою особи корупціонера слід розуміти ряд переважно негативних ознак, що поступово склалися та сприяють скоєнню злочинів корупційної спрямованості.

Детермінантами корупційної поведінки є наступні характеристики: особистісні, що демонструють ставлення до інших людей (жадібний, аморальний, цинічний, егоїстичний, безвідповідальний); поведінкові (агресивний, малокультурний, нетактовний, лицемірний, енергійний, комунікабельний).

Для морально-психологічної характеристики корупціонерів визначальним є негативне ставлення цих осіб до інтересів інших людей, гіпертрофованій пріоритет особистих потреб (зазвичай корисливих), прагнення до незаконного збагачення, реалізації своїх корисливих цілей будь-яким протиправним шляхом, у тому числі з використанням свого посадового становища. Найчастіше зовсім не матеріальні труднощі, а саме низький моральний рівень і нігілістичне ставлення до закону призводять таких осіб до корупції.

Між корупцією та правосвідомістю і правовою поведінкою існує прямо пропорційна залежність: чим більше безкарних проявів корупції, тим менше підстав у людей, які це спостерігають, бути законослухняними та демонструвати високий рівень правосвідомості. Порушення прав і свобод людини нерідко є наслідком саме діяльності корупціонерів, правосвідомість яких деформована.

У подоланні правового нігілізму особливу роль відіграє формування основ правової культури, у тому числі у сфері антикорупційного законодавства. Не лише караючий закон, а й моральний вибір охороняє владу та суспільство від корупції. Протидія корупції має бути не лише пасивною – не приймаю і не беру участь у корупційних діяннях, а й активною – борюся з будь-якими проявами корупції в суспільстві та державі.

Широке поширення корупції зумовлене як традиційним переважанням інтересів провладних осіб над інтересами приватних осіб та суспільних структур, так і домінуючими у суспільній свідомості ціннісними установками, що розглядають вчинення корупційних дій як звичайний, «нормальний» вид поведінки.

Можна стверджувати, що корупційна поведінка є результатом складної взаємодії соціальних, біологічних і психологічних факторів, дія яких корегується конкретними відносинами, в які особа потрапляє.

Антикорупційна політика залишиться декларацією про наміри, якщо не зважатиме на феномен правової свідомості суб'єктів законодавчих, виконавчих, судових органів влади, а також рівень правосвідомості окремих соціальних груп та індивідуумів.

Корупційні злочини вчиняються майже завжди заради наживи, а корупціонер майже завжди має

корисливий мотив. Безкарність у поєднанні з людською жадібністю є головним фактором корупції. Психічний склад особистості корупціонера зазвичай такий, що потребує крайніх, дуже жорстких засобів протидії. Як відомо, скільки людині не давай, їй мало. Жадібність можна побороти лише страхом. Перше і найголовніше у боротьбі з корупцією – невідворотність покарання. Зменшити прояви корупції в суспільстві можна також шляхом формувавши принципово іншої системи цінностей на основі правової культури, контролю за законотворчою, виконавчою діяльністю органів влади, обговорення актуальних питань, пов'язаних із причинами, умовами, масштабами, соціальними наслідками корупційної поведінки. Це можливо лише в тому разі, якщо влада дійсно прагне мінімізувати корупцію, забезпечена рівність усіх перед законом і застосування законодавства, у тому числі кримінального, є своєчасним.

Список літератури:

1. Про запобігання корупції. Закон України № 1700-VII від 14.10. 2014 р.: станом на 19.10.2023. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>
2. Julián M., Bonavia T. Aproximaciones Psicosociales a la Corrupción: Una Revisión Teórica. *Revista Colombiana de Psicología*. 2017. Vol. 26(2). P. 231–243. <https://doi.org/10.15446/rcp.v26n2.59353>
3. Tan X., Liu L., Zheng W., Huang Z. Effects of social dominance orientation and right-wing authoritarianism on corrupt intention: The role of moral outrage. *International Journal of Psychology*. 2016. Vol. 51(3). P. 213–219. <https://doi.org/10.1002/ijop.12148>
4. López-López W., Bocarejo M., Peralta D., Pineda C., Mullet E. Mapping Colombian citizens' views regarding ordinary corruption: Threat, bribery, and the illicit sharing of confidential information. *Social Indicators Research*. 2017. Vol. 133(1). P. 259–273. <https://doi.org/10.1007/s11205-016-1366-6>
5. Dickel P., Graeff P. Entrepreneurs' propensity for corruption: A vignette-based factorial survey. *Journal of Business Research*. 2018. Vol. 89. P. 77–86. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2018.03.036>
6. Sharma S., Singhal S., Tarpc F. Corruption and mental health: Evidence from Vietnam. *Journal of Economic Behavior & Organization*. 2021, may. Vol. 185. P. 125–137. DOI: 10.1016/j.jebo.2021.02.008
7. Hu Y., Hu Ch., Derrington E., Corgnet B., Qu Ch., Dreher J-C. Neural basis of corruption in power-holders. *eLife*. 2021, mar. Vol. 24, <https://doi.org/10.7554/eLife.63922>
8. Modesto J. G., Pereira K., Carvalho R. Associação entre os cinco grandes fatores da personalidade e a intenção de corrupção. *Atualidades em Psicologia*. 2021. Vol. 35(131). P. 121–137. <https://dx.doi.org/10.15517/ap.v35i131.41818>
9. Julián M., Bonavia T. Psychological variables related to corruption: a systematic review. *Anales de Psicología*. 2020. Vol. 36(2). P. 330–339. <https://dx.doi.org/10.6018/analesps.36.2.389371>
10. Gorsira M., Denkers A., Huisman W. Both sides of the coin: Motives for corruption among public officials and business employees. *Journal of Business Ethics*. 2018. Vol. 151(1). P. 179–194. <https://doi.org/10.1007/s10551-016-3219-2>
11. Кікалішвілі М.В. Соціально-психологічні фактори корупції. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2023. № 4. С. 324–329. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.54>
12. Kavisha Pillay. The psychology of corruption. 2013, 25 Jun. URL: <https://www.corruptionwatch.org.za/the-psychology-of-corruption/>
13. Julián M., Bonavia T. Psychological variables related to corruption: a systematic review. *Anales de Psicología*. 2020. Vol. 36. № 2 may./sep. <https://dx.doi.org/10.6018/analesps.36.2.389371>
14. Zeelenberg M., Breugelmans S. M. The good, bad and ugly of dispositional greed. *Current Opinion in Psychology*. 2022, august. Vol. 46. 101323. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2022.101323>
15. Agbo A., Iwundu E. Corruption as a propensity: Personality and motivational determinants among Nigerians. *The Journal of Psychology: Interdisciplinary and Applied*. 2016. Vol. 150(4). P. 502–526. <https://doi.org/10.1080/00223980.2015.1107523>

Tymoshenko V.I. THE PERSONALITY OF A CORRUPT OFFICIAL IN THE LEGAL DIMENSION

The legal characterization of a corrupt person is given, the factors that lead to the deformation of individual legal consciousness and form attitudes towards illegal corrupt behavior or contribute to their implementation are determined, and the possibilities of preventing such behavior are indicated. Among the objective, external determinants that negatively affect legal awareness and lead to corrupt behavior, one can single out economic and political factors, imperfect legislation, gaps in the law, violations in the process of law enforcement, etc. It is claimed that the subjective determinants of legal awareness and legal behavior are determined by the biological and psychophysical characteristics of each individual. A fairly wide range of negative psychological aspects is inherent in the personality of a corrupt person: selfishness, greed; neglect of moral norms; psychopathy, narcissism, extraversion, external motivation and low life satisfaction, overestimated self-esteem. As a result, there is a deliberate cultivation of immoral conflicts and ignoring the negative consequences of one's behavior for other people, discrediting the activities of state bodies, and ignoring the principles of social justice. Accordingly, corruption crimes are committed by persons with a deep distortion of morality and morality, who are distinguished by a persistent self-interested orientation and a negative attitude to criminal law prohibitions on committing such crimes. The criminal-legal characteristics of corruption crimes show that they are committed by reprehensible natural persons who have reached the age from which criminal responsibility arises. An essential motivator of corrupt behavior is greed, which can only be overcome by fear. Therefore, corrupt behavior is the result of a complex interaction of social and biological factors, the effect of which is adjusted by the specific relationships in which a person falls. The most important thing in the fight against corruption is the inevitability of punishment. It is possible to reduce the manifestations of corruption in society by forming a fundamentally different system of values based on a high level of legal awareness, control over the law-making and executive activities of authorities, and the inevitability of punishing corrupt persons. This is possible only if the government really wants to minimize corruption.

Key words: *corruption, law, freedom, crime, legal awareness, bribery, punishment.*

Тичина Д.М.

Національна академія внутрішніх справ

Зубкова Л.А.

Національна академія внутрішніх справ

ОКРЕМІ НАУКОВІ ПОГЛЯДИ НА ЮРИДИЧНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ТА РОЛЬ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ

Актуальність статті полягає в тому, що дослідження юридичної відповідальності зумовлена тим, що у будь-якій державі юридична відповідальність перш за все існує з метою охорони суспільного ладу. Поряд з цим охорона демократичного правопорядку не єдина мета юридичної відповідальності. Юридична відповідальність також має за мету виховувати людей, тому, що правопорушення карається перш за все в свідомості людини. Більше того, юридична відповідальність нерозривно пов'язана з державою, що впливає на її зміст. Формування правової держави є одним із основних завдань сучасного етапу розвитку України та нерозривно пов'язано з проблемами взаємної відповідальності держави і громадянина, юридична відповідальність в якій позбавляється лише карального характеру, тому важливим є її дослідження у позитивному і негативному аспектах на новій методологічній основі, а саме з позиції сучасних підходів до виникнення, розвитку та функціонування держави і права. Створення правової держави стає можливим лише на базі сталого правового порядку, забезпечення якого є важливим завданням правоохоронних органів. У статті наголошено, що основна роль у змісті відповідальності особи і держави належить соціальній відповідальності, що характеризується взаємними правами та обов'язками. З одного боку, цей зв'язок спрямований від суспільства до своїх членів, до їх соціальної поведінки, а з іншого – ставленням особи до вимог, що до неї висуваються та включає в себе політичну, юридичну, моральну, громадянську, професійну відповідальність. З урахуванням особливостей позитивних і негативних сторін юридичної відповідальності, її функціонування в умовах демократичного суспільства, демократичної, соціальної, правової, держави, надано її характеристику як особливої форми державної оцінки та реагування на протиправну поведінку суб'єктів правовідносин, що виражається у застосуванні правових санкцій у випадку вчинення правопорушень, обмеження їх прав (негативна юридична відповідальність), чи навпаки, зобов'язання дотримання і виконання вимог передбачених нормою права, спрямована на реалізацію правомірної поведінки, схвалена державою (позитивна юридична відповідальність).

Ключові слова: юридична відповідальність, протиправна поведінка, правомірна поведінка, правоохоронні органи, правовий вплив, правопорядок, Національна поліція.

Постановка проблеми. Дослідження юридичної відповідальності зумовлена тим, що у будь-якій державі юридична відповідальність перш за все існує з метою охорони суспільного ладу. Поряд з цим охорона демократичного правопорядку не єдина мета юридичної відповідальності. Юридична відповідальність також має за мету виховувати людей, тому, що правопорушення карається перш за все в свідомості людини. Більше того, юридична відповідальність нерозривно пов'язана з державою, що впливає на її зміст.

Формування правової держави є одним із основних завдань сучасного етапу розвитку України та нерозривно пов'язано з проблемами взаємної відповідальності держави і громадянина, юри-

дична відповідальність в якій позбавляється лише карального характеру, тому важливим є її дослідження у позитивному і негативному аспектах на новій методологічній основі, а саме з позиції сучасних підходів до виникнення, розвитку та функціонування держави і права. Створення правової держави стає можливим лише на базі сталого правового порядку, забезпечення якого є важливим завданням правоохоронних органів.

Серед усіх суб'єктів, відповідальних за охорону правопорядку у суспільстві, важливе місце належить правоохоронним органам, які запобігають, виявляють і розслідують кримінальні правопорушення, що напряму пов'язано з юридичною відповідальністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуалізація наукового осмислення юридичної відповідальності налічує значну кількість праць, авторами яких були С. В. Бобровник, О. М. Болсунова, Н. В. Вітрук, С. Д. Гусарев, О. В. Зайчук, О. В. Іваненко, Р. А. Калюжний, М. І. Козюбра, А. М. Колодій, В. В. Лемак, Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко, П. М. Рабінович, С. С. Сливка та ін. Проте сьогодні питання юридичної відповідальності потребує ґрунтовного переосмислення в контексті трансформації правопорушень, коригування уявлень щодо її сутності та функціонального призначення.

Постановка завдання. Метою статті є виокремлення особливостей юридичної відповідальності та роль правоохоронних органів у її забезпеченні.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 60 Конституції України: «Ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази. За віддання і виконання явно злочинного розпорядження чи наказу настає юридична відповідальність» [1]. Водночас, у ст. 61 Основного закону закріплено таке положення: «Ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення. Юридична відповідальність особи має індивідуальний характер» [1].

Розвиток будь-якої держави та права безпосередньо пов'язаний із засобами забезпечення державно-владного впливу на розвиток суспільства, в тому числі і за допомогою системи примусових засобів. Одним з ключових засобів реалізації державно-владного управління та правового регулювання є засоби юридичної відповідальності. Проблематика юридичної відповідальності традиційно є однією з ключових у правовій науці, що не втрачає своєї актуальності і на сьогодні. Варто зазначити, що в сучасних умовах розвитку державності до питань юридичної відповідальності значно зростає інтерес як серед науковців, так і серед юристів – практиків, що пояснюється особливостями сучасної соціально-економічної ситуації в Україні, яка характеризується усесторонніми змінами в суспільному житті в цілому та у правовій сфері, особливо [1; 2].

Соціальна відповідальність є найважливішим елементом взаємозв'язку особи та суспільства, що здійснює функцію регуляції поведінки індивіда відповідно до вимог суспільства. З розвитком суспільства відповідальність набула провідної ролі в політичних, духовно-ідеологічних та інших відносинах; її удосконалення є необхідною умо-

вою суспільного розвитку [3, с. 12]. У ретроспективному плані така відповідальність входить до механізму соціального регулювання, який розвивається, змінюється й удосконалюється разом з розвитком суспільства, – це та сукупність засобів і методів, за допомогою яких суспільство, спрямовуючи і координуючи соціальну поведінку людей, впливає на суспільні відносини, забезпечуючи їх упорядкування, закріплення і розвиток, їх цілісність і взаємодію, без чого неможливе саме існування суспільства як цілісного соціального організму [4, с. 416].

Відповідальність виникає в результаті соціальної необхідності узгодження поведінки людини із системою суспільних відносин як сфера меж, рамок необхідної поведінки людини, вимог суспільства (чи класу) до індивіда, як невідворотність надавати звіт за свою поведінку перед особою чи організацією, які мають право закликати до звіту. Відповідальністю є «соціальне відношення обмеження свободи кожного індивіда з позиції інтересів суспільства, покладання волі суспільства на вільну свободу індивіда, спрямування його активності в певні рамки». Тут варто наголосити на зовнішній формі, негативному аспекті відповідальності – підзвітність, необхідність відповідати, ставлення в провину, покарання; і внутрішню форму, позитивний аспект відповідальності – розуміння людиною свого зв'язку із суспільством, як готовність прийняти соціальний контроль і виконати висунуті суспільством вимоги. Історично першою була форма зовнішньої відповідальності, акцент якої поступово переносився на внутрішню форму, у зв'язку з чим відбувалося становлення людей як особистостей [5].

Відповідальність як соціальна категорія відображає двосторонній зв'язок індивіда і суспільства, членом якого він є, щодо встановлених нормативів поведінки. З одного боку, цей зв'язок спрямований від суспільства до своїх членів, до їх соціальної поведінки, а з іншого – ставленням особи до вимог, що до неї висуваються. У зв'язку з цим, в юридичній літературі відповідальність розглядається у двох аспектах:

- відповідальність як реакція (система відповідей) суспільства на поведінку індивідів;
- відповідальність як система відповідей особи на вимоги суспільства [6, с. 46].

На думку П. М. Рабіновича, юридична відповідальність – це закріплений у законодавстві і забезпечуваний державою юридичний обов'язок правопорушника зазнати примусового позбавлення певних цінностей, що йому належали

[7, с. 31]; О. Ф. Скакун вважає, що юридична відповідальність – передбачений законом вид і міра державно-владного примусу особи, позбавлення благ особистого організаційного і майнового характеру за вчинені злочини [8, с. 466]. У свою чергу, В. В. Лемак вважає що «...юридична відповідальність є обов'язком суб'єкта суспільного життя діяти у відповідності із вимогами правових норм... У цьому її субстанціальна сутність. Зміст юридичної відповідальності складає реальна правомірна поведінка суб'єкта права...» [9, с. 26]. Узагальнюючи погляди на юридичну відповідальність вітчизняних учених, можна погодитися, що юридична відповідальність являє собою правове відношення, що виникає із правопорушення між державою в особі її спеціальних органів, та правопорушником, на якого покладається обов'язок зазнавати певних обмежень та несприятливих наслідків за порушення вимог, передбачених нормами права.

В умовах демократичної, соціальної, правової держави з її демократичним принципом взаємної відповідальності між особою і держави, юридична відповідальність не може бути тільки односторонньою. По-перше, за вчинений злочин несе відповідальність не лише особа перед державою. За порушення закріплених законом прав людини держава також має нести відповідальність перед конкретною особою і міра цієї відповідальності має визначатися санкцією правової норми. Як стверджують науковці (О. М. Болсунова, С. Д. Гусарев, О. В. Іваненко), притягнення особи до відповідальності передбачає не тільки наявність підстав для цього, але й певних умов. Факт вчинення правопорушення не свідчить, що особа, яка його скоїла, обов'язково нестиме юридичну відповідальність, тому що для виникнення відносин відповідальності повинні бути певні обставини. Так, для того, щоб особа підлягала юридичній відповідальності, вона повинна мати достатній рівень свідомості, який досягається у певному віці. Адже людина, яка не досягла віку, з якого здатна усвідомлювати соціальну значущість своїх дій, розуміти їх фактичний характер, передбачати наслідки своїх вчинків, не може відповідати перед законом за скоєне правопорушення. Особа також повинна мати відповідний психічний стан, який дозволяє усвідомлювати зміст та значення своїх дій, передбачати їх наслідки та бажати (чи не бажати) їх настання. Особи, які страждають розладом психічної діяльності, не розуміють значення своїх дій або не можуть керувати ними, виходять за межі дії юридичної відповідальності. Наведене не дозво-

ляє застосовувати до них покарання, оскільки це суперечило б духу права. Однак факт порушення останніми прав інших осіб все ж має місце, адже є потерпіла особа, якій спричинено шкоду, існує також норма права, вимоги якої було порушено. І тому можна говорити про те, що вчинено правопорушення. Але у такому разі психічно хвора особа не є суб'єктом юридичної відповідальності. Тому наявність правопорушення не свідчить про можливість застосування до неї заходів державного примусу. Тут має місце правопорушення з огляду на порушену правову норму, порушене право конкретної особи та заподіяну шкоду як наслідок даного порушення. У даному випадку буде відсутньою суб'єктивна сторона протиправного діяння – вина у вигляді умислу чи необережності, тобто відсутній склад правопорушення, що виключає можливість притягнення особи до юридичної відповідальності [1–3].

Вчені-правники наголошують, що юридична відповідальність здійснюється через таку особливу форму реалізації права, як правозастосування. Застосування права є не тільки внутрішньо організаційним процесом реалізації права державними органами та їх посадовими особами. У його здійсненні в тій чи іншій соціально-правовій ролі виступають також інші учасники. Категорія застосування права дає змогу відокремити юридично значущу діяльність інших учасників процесу реалізації права від діяльності органів і посадових осіб, наділених державно-владними повноваженнями [10, с. 48].

Проте більш переконливо, на наш погляд, відмінні риси юридичної відповідальності розглянув М. Єлісеєв, який вважає, що:

– юридична відповідальність складається із двох аспектів: норм матеріального і норм процесуального права, причому, процесуальне право тільки регулює порядок і умови виконання юридичної відповідальності;

– юридична відповідальність, поряд з іншими видами – економічною, моральною, є одним із видів соціальної відповідальності і їй характерні всі ті ознаки, які має соціальна відповідальність;

– до юридичної відповідальності притягають лише за порушення правових норм [11, с. 13].

З урахуванням особливостей позитивних і негативних сторін юридичної відповідальності, її функціонування в умовах демократичного суспільства, демократичної, соціальної, правової, держави, можна дати таке визначення юридичної відповідальності – це особлива форма державної оцінки і реагування на протиправну поведінку

суб'єктів правовідносин, що виражається у застосуванні правових санкцій у випадку вчинення правопорушень, обмеження їх прав (негативна юридична відповідальність), чи навпаки, зобов'язання дотримання і виконання вимог передбачених нормою права, що спрямована на реалізацію правомірної поведінки, схвалена державою (позитивна юридична відповідальність).

Взаємна відповідальність особи і держави – це провідний інститут демократичного суспільства, самостійний вид соціальної відповідальності, що розкриває систему двосторонніх зв'язків особи і держави, ґрунтується на принципах верховенства права, законності, гуманізму, справедливості й спрямований на захист прав людини, розбудову держави як демократичної, соціальної, правової [12].

Зміцнення правопорядку, насамперед, передбачає виховання у населення навиків активної, свідомої правомірної поведінки. Тому, на наш погляд, активізація соціально-профілактичної діяльності правоохоронних органів і боротьба з правопорушеннями тісно взаємозв'язані і не виключають один одного. Співробітники не вправі обмежуватися формальним застосуванням правових норм, а повинні роз'яснювати їх сутність і зміст вимог. Адже доведено, що лише завдяки плідній профілактичній роботі, що здійснюється паралельно з розкриттям злочинів, можна досягти бажаного ефекту в зміцненні правопорядку. Тому важливого значення набуває вся правоохоронна робота даних органів та застосовані ними заходи щодо підвищення ефективності їх діяльності. У даному аспекті не викликає сумнівів актуальність постановки питання про роль і місце правоохоронних органів в охороні прав і свобод громадян. Потрібно зауважити, що з позиції прав людини, забезпечення її інтересів, функції цих органів наповнюються новим змістом, змінюються методи їх реалізації. У межах забезпечення прав людини правоохоронні органи наближаються до міжнародних стандартів, а це означає, що при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна піддаватися таким обмеженням, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав та свобод інших і задоволення справедливих вимог загальнолюдських норм моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві [3; 13].

Постановка на передній план позитивного аспекту юридичної відповідальності має не абстрактний, а конкретно-прикладний характер стосовно діяльності працівників міліції і сприяє забезпеченню законності в процесі реалізації

ними своїх службових повноважень щодо охорони й захисту прав, свобод та законних інтересів учасників суспільних відносин. Якісне, ефективне виконання Національною поліцією завдання щодо забезпечення прав і свобод людини певною мірою залежить від наявності належного правового регулювання цієї діяльності за допомогою законів та інших нормативно-правових актів. Це правове регулювання має переслідувати таку мету: визначення кола суспільних відносин, які потребують забезпечення з боку Національної поліції України (у таких випадках у нормативних актах зазначаються зміст, сфери здійснення, перелік суб'єктів, що користуються тою чи іншою можливістю); чітке визначення повноважень (прав та обов'язків) різних служб Національної поліції та їх посадових осіб під час забезпечення реалізації прав і свобод громадян (необхідне чітке визначення прав та обов'язків поліцейських щодо громадян, державних органів та їх представників, громадських організацій, чітка правова регламентація запобіжних заходів, засобів переконання та примусу, підстав, умов, порядку їх застосування); закріплення видів та заходів відповідальності працівників Національної поліції за невиконання або неналежне виконання тих чи інших повноважень щодо забезпечення прав та свобод громадян (зміст цієї мети полягає у забезпеченні принципу законності в діяльності поліцейських) [14].

Механізм організаційно-правового забезпечення Національною поліцією України прав і свобод людини – це єдине, цілісно та якісно самостійне явище правової системи, яке є комплексом взаємопов'язаних і взаємодіючих передумов, засобів й умов, які створюють належні юридичні і фактичні можливості для повноцінного здійснення кожним своїх прав і свобод.

Правопорядок також містить велику групу правомірних дій, до яких можна зарахувати діяльність працівників правоохоронних органів щодо загальної профілактики правопорушень і зміцнення правопорядку. Визнання цієї групи правомірних дій як елемента правопорядку має велике практичне значення. Насамперед, йдеться про те, що завдання державної охорони правопорядку не зводяться лише до охорони правовідносин, суб'єктивних прав учасників конкретних правовідносин. Вказана діяльність включає й захист від посягань будь-якого виду правомірної поведінки, охорону правового статусу особи і різних організацій [15, с. 34].

Діяльність правоохоронних органів щодо реалізації юридичної відповідальності може здійс-

снюватися в процесі застосування правових норм (в її межах), що проявляється у поновленні порушених прав, притягненні до юридичної відповідальності, накладенні покарання тощо, та поза межами правозастосовчої діяльності за допомогою таких методів, як загальна та індивідуальна профілактика правопорушень, створення умов для реалізації суб'єктивних прав та обов'язків тощо. Деякі з методів, наприклад, припинення порушення прав громадян, залежно від обставин можуть відбуватися як у межах правозастосовчої діяльності, так і поза неї.

При застосуванні конкретних методів діяльності правоохоронних органів в сфері реалізації прав та свобод громадян спрямована на конкретну особу, яка характеризується або негативною поведінкою, або відбуває покарання за вчинене правопорушення, або має певні складнощі у визначенні засобів користування особистими правами й свободами. Сюди слід додати й особу, права якої були порушені в результаті протиправних дій. Отже, у будь-якому разі об'єктом застосування конкретних методів є певна особа. Кожний конкретний метод має своє призначення і застосовується за наявності відповідних умов.

Висновки. Таким чином, юридична відповідальність посідає провідне місце в системі соціальної відповідальності й надає нового гуманного, демократичного змісту інституту взаємної відповідальності особи й держави.. (позитивна сторона). Саме відповідальність держави є дієвим інструментом реалізації здійснюваних у суспільстві реформ, а її зміст виражається в обов'язках держави, її органів, службовців піддаватися санкціям, що встановлені законом, за правопорушення та інші неправомірні дії, пов'язані з їх компетенцією, здійсненням своїх службових повноважень (негативна сторона).

З урахуванням особливостей позитивних і негативних сторін юридичної відповідальності, її функціонування в умовах демократичного суспільства, демократичної, соціальної, правової, держави, надано її характеристику як особливої форми державної оцінки та реагування на протиправну поведінку суб'єктів правовідносин, що виражається у застосуванні правових санкцій у випадку вчинення правопорушень, обмеження їх прав (негативна юридична відповідальність), чи навпаки, зобов'язання дотримання і виконання вимог передбачених нормою права, спрямована на реалізацію правомірної поведінки, схвалена державою (позитивна юридична відповідальність).

Список літератури:

1. Зелена О. В. Поняття юридичної відповідальності: окремі проблеми. *Право України*. 2002. № 11. С. 109–111.
2. Біляк О. М. Інститут юридичної відповідальності: сучасні проблеми і тенденції розвитку. *Правова держава*. 2003. Вип. 14. С. 101–107.
3. Іваненко О. В. Сутність юридичної відповідальності та роль правоохоронних органів у її забезпеченні: дис...кан. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2007. 212 с.
4. Басін К. В. Форми виразу єдності та взаємозв'язку прав особистості і юридичної відповідальності. *Правова держава*. 2004. Вип. 15. С. 415–423.
5. Інститут юридичної відповідальності у демократичних правових системах монографія / за заг. ред. Н. М. Оніщенко. Київ: Вид. «Юрид. думка», 2009. 216 с.
6. Делія Ю. В. Юридична відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування. *Право України*. 2003. № 10. С. 29–32.
7. Рабінович П. М. Основа загальної теорії держави та права: навч. посіб. вид. 5-те зі змін. Одеса: Юрид. літ-ра, 2002. 232 с.
8. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. 2-е вид. Харків: Консум, 2006. 656 с.
9. Лемак В. В. Поняття, ознаки і підстави юридичної відповідальності. Загальна теорія держави та права: навч. посіб. Ужгород: ПП «Медіум», 2003. С. 231–235.
10. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 688 с.
11. Єлісєєв М. Юридична відповідальність / Міжнародна поліцейська енциклопедія: [у 10-ти т.]. Київ: «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. Т. 1. 1232 с.
12. Дія права: інтегративний аспект. монографія. / кол. автор. відпов. ред. Н. М. Оніщенко. Київ: Основа, 2010. 411 с.
13. Гусарєв С. Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти: монографія. Київ: Знання, 2005. 375 с.
14. Галій М. С. Юридико-термінологічний зміст механізму захисту прав і свобод людини в діяльності Національної поліції України. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 4. С. 32–36.
15. Негодченко О. В. Організаційно-правові засади діяльності органів внутрішніх справ щодо забезпечення прав і свобод людини: монографія. Дніпропетровськ: Вид-во ДДУВС, 2003. 444 с.

Tychyna D.M., Zubkova L.A. SEPARATE SCIENTIFIC VIEWS ON LEGAL RESPONSIBILITY AND THE ROLE OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES IN ENSURING IT

The relevance of the article lies in the fact that the study of legal responsibility is determined by the fact that in any state legal responsibility primarily exists for the purpose of protecting the social order. Along with this, the protection of the democratic legal order is not the only goal of legal responsibility. Legal responsibility also aims to educate people, because the offense is punished first of all in the mind of a person. Moreover, legal responsibility is inextricably linked to the state, which affects its content. The formation of the rule of law is one of the main tasks of the modern stage of development of Ukraine and is inextricably linked with the problems of mutual responsibility of the state and the citizen, legal responsibility in which only the punitive nature is removed, therefore it is important to study it in positive and negative aspects on a new methodological basis, and precisely from the position of modern approaches to the emergence, development and functioning of the state and law. The creation of a legal state becomes possible only on the basis of a stable legal order, the maintenance of which is an important task of law enforcement agencies. The article emphasizes that the main role in the content of individual and state responsibility belongs to social responsibility, which is characterized by mutual rights and obligations. On the one hand, this connection is directed from society to its members, to their social behavior, and on the other hand, to the attitude of a person to the demands placed on him and includes political, legal, moral, civil, and professional responsibility. Taking into account the features of the positive and negative sides of legal responsibility, its functioning in the conditions of a democratic society, democratic, social, legal, state, it is characterized as a special form of state assessment and response to the illegal behavior of the subjects of legal relations, which is expressed in the application of legal sanctions in the case of offenses, the limitation of their rights (negative legal responsibility), or vice versa, the obligation to observe and fulfill the requirements stipulated by the law, aimed at the implementation of lawful behavior, approved by the state (positive legal responsibility).

Key words: legal responsibility, illegal behavior, lawful behavior, law enforcement agencies, legal influence, law and order, National Police.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.7(477)-054.73

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.1/04>

Копельців-Левицька Є.Д.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

НОРМАТИВНА ОСНОВА ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ ТА ЇЇ ВІДПОВІДНІСТЬ МІЖНАРОДНИМ СТАНДАРТАМ

У статті наголошено на важливості забезпечення прав і свобод ВПО та відповідності державної політики міжнародним стандартам у цій сфері. Зазначено, що термін «внутрішньо переміщені особи» було введено у національне законодавство у 2014 році, після початку російської агресії проти України. Натомість на міжнародному рівні ця проблема існує більш тривалий час. Наприкінці ХХ ст. у рамках ООН були розроблені Керівні принципи з питань щодо переміщення осіб всередині країни. Не маючи обов'язкового характеру, вони закріплюють загальновизнані стандарти забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб для кожної держави, яка стикається з вимушеним переміщенням населення всередині країни.

Установлено, що не всі положення Керівних принципів відображені в українському законодавстві. Акцентовано на тому, що навіть поняття внутрішньо переміщеної особи у національному законодавстві не відповідає тому визначенню, яке міститься в Керівних принципах, оскільки не вказує, що при переміщенні не перетинається міжнародно визнаний державний кордон. Окреслено основні проблеми реалізації прав і свобод ВПО, зокрема, виборчих, трудових та соціальних. Наголошено, що захист прав і свобод ВПО в Україні здійснюється як національними судами, так і Європейським судом з прав людини. Зокрема, у справі «Селигененко та інші проти України» (Selygenenko and Others v. Ukraine) Європейський суд з прав людини встановив порушення Українською державою виборчих прав ВПО, які не мали змоги голосувати на місцевих виборах за місцем їхнього фактичного проживання.

Сформульовано поняття державної політики щодо ВПО і підкреслено, що вона має формуватися та реалізовуватися спільно з інститутами громадянського суспільства. Нині політика держави щодо внутрішнього переміщення визначена відповідною Стратегією, одночасно з якою прийнято операційний план на її виконання. У плані передбачені конкретні дії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій для формування ефективних інституційних і процедурних механізмів забезпечення прав ВПО в Україні.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, державна політика щодо внутрішньо переміщених осіб, міжнародні стандарти щодо переміщення осіб всередині країни, Стратегія державної політики щодо внутрішнього переміщення.

Постановка проблеми. Поняття «внутрішньо переміщені особи» (далі – ВПО) з'явилося у вітчизняному праві та законодавстві порівняно недавно – під кінець 2014 року, коли був прийнятий відповідний закон, хоч фактично внутрішнє переселення людей в Україні розпочалося з часу окупації та анексії Росією Автономної Республіки Крим та війни на сході України так само за участі Росії. Сотні, а відтак тисячі людей були вимушені залишити місця свого проживання і переселитися на більш безпечні території в межах України. Спочатку, у квітні 2014 року, Верховна Рада України прийняла Закон України «Про забезпечення прав

і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», статтею 18 якого закріплювалися гарантії прав і свобод громадян України, які виїхали за межі тимчасово окупованої території: «громадянам України гарантується дотримання у повному обсязі їхніх прав і свобод, передбачених Конституцією України, у тому числі соціальних, трудових, виборчих прав та права на освіту, після залишення ними тимчасово окупованої території» [1]. Однак зростання кількості вимушених переселенців та потреба забезпечення їх прав, свобод та законних інтересів спонукали законодавця до ухвалення спеціального норма-

тивно-правового акта [2]. Особливої гостроти проблема вимушеного внутрішнього переміщення населення набула після початку повномасштабної війни Росії проти України, коли кількість ВПО суттєво зросла. На листопад 2023 року «в Україні нараховувалося 4,9 млн внутрішньо переміщених осіб, 3,6 млн з них стали переселенцями після 24 лютого 2022 року» [3].

У світовому масштабі проблема вимушеного внутрішнього переселення людей існує вже доволі давно, у зв'язку з чим наприкінці ХХ ст. на рівні ООН були розроблені «Керівні принципи з питань про переміщення осіб всередині країни» (далі – Керівні принципи) [4], які зафіксували міжнародні стандарти щодо захисту внутрішньо переміщених осіб. 2003 року Парламентська асамблея Ради Європи ухвалила Рекомендацію № 1631(2003) під назвою «Внутрішнє переміщення в Європі» (далі – Рекомендація ПАРЕ) [5], а 2006 року Керівні принципи в європейському контексті були відображені у Рекомендації Rec (2006) 6 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо внутрішньо переміщених осіб (далі – Рекомендація КМРЄ) [6]. Хоч усі вказані документи не мають юридично обов'язкової сили, Україна, як держава-член ООН та РЄ, прагне узгоджувати національне законодавство з питань забезпечення прав і свобод ВПО із загальновизнаними стандартами у цій сфері, формувати і реалізовувати на цій основі відповідну політику щодо ВПО.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблемних аспектів правового статусу внутрішньо переміщених осіб, нормативного та інституційного елементів державної політики у цій сфері нині займається багато вітчизняних науковців. Серед комплексних досліджень варто відзначити колективну монографію «Механізм забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб: національний та міжнародний аспекти» за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О.Я. Рогача; д-ра юрид. наук, проф. М. В. Савчина; к.ю.н., доц. М. В. Менджул [7]; дисертацію О. Я. Капінус «Особливості державної політики щодо внутрішньо переміщених осіб в Україні» [8] та ін. Окремі аспекти вказаної проблеми розглядають у своїх працях І. С. Басова, І. М. Каліущенко, С. В. Мандзій, О. С. Передерій, Ю. С. Паніна й О. Я. Рогач та ін. Але, незважаючи на значну кількість наукових досліджень, актуальність проблеми не зменшується, оскільки практично постає багато нових питань, які потребують вирішення, щодо реалізації прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та гарантування їх Українською державою.

Постановка завдання. Мета статті полягає в тому, щоб визначити відповідність нормативно-правової основи державної політики щодо ВПО в Україні міжнародно-правовим стандартам та окреслити основні проблеми її практичної реалізації.

Виклад основного матеріалу. Міжнародні стандарти щодо статусу внутрішньо переміщених осіб, на думку І. М. Каліущенко, у широкому розумінні являють собою «сукупність принципів і норм міжнародного права, втілених у міжнародно-правових угодах, що стосуються забезпечення прав ВПО, до яких прагне будь-яка цивілізована держава як член світового співтовариства. У більш предметному (вузькому) значенні – це заснований на нормах міжнародних угод алгоритм дій, спрямованих на гарантування, охорону, захист прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, а також їх відновлення міжнародними та національними органами» [9, с. 162]. Зі свого боку, хочемо додати, що формування міжнародних стандартів щодо статусу внутрішньо переміщених осіб відображає загальну тенденцію підпорядкування міжнародного права гуманістичним ідеям, що виникла у ХХ ст. і розвивається донині. Принципи і норми, що стосуються прав і свобод ВПО, є частиною міжнародного права прав людини і міжнародного гуманітарного права, які найбільшою мірою втілюють у собі ідеї людиноцентризму міжнародного правопорядку.

Як уже зазначалося, Керівні принципи мають не обов'язковий, а скоріше декларативний характер, однак «за відносно короткий термін вони завоювали міжнародне визнання та авторитет. Регіональні організації у Європі, Африці та на Американському континенті використовують їх положення на практиці, їх застосовує у своїй роботі переважна більшість неурядових організацій для моніторингу та оцінки національної політики та законодавства» [7, с. 29–30]. Дійсно, ПАРЕ високо оцінила ці принципи, назвавши їх «стандартом для урядів та інших відповідальних органів влади, міжурядових і неурядових організацій і важливим інструментом у їхній роботі з переміщеними особами» [5]. Зі свого боку, КМРЄ підкреслив «свою прихильність до суті та положень Керівних принципів ООН і свою готовність запровадити їх у національне законодавство і програми держав-членів» [6].

Отже, забезпечення прав і свобод ВПО виступає сьогодні окремою ланкою міжнародного механізму забезпечення прав і свобод людини, що охоплює нормативний та інституційний еле-

менти. Однак це не означає, як слушно твердить І. С. Басова, що «вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб покладається виключно на міжнародні організації. Їх діяльність є лише допоміжною, а вироблені міжнародно-правові акти є додатковим джерелом на шляху їх врегулювання в національній державі. Така комплексна взаємодія дозволяє побудувати систему національного законодавства у сфері захисту внутрішньо переміщених осіб відповідно до міжнародних стандартів та сприяє ефективному врегулюванню нагальних проблем внутрішньо переміщених осіб в Україні [10, с. 64].

Зокрема, це відображається у державній політиці щодо ВПО в Україні, яка «являє собою систему правових, соціально-економічних, організаційних та інформаційних заходів за такими напрямками: здійснення міграційного контролю (реєстрація, облік) в Єдиній інформаційній базі даних про внутрішньо переміщених осіб; створення нормативно-правової бази для вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб; розроблення спеціальних державних соціально-економічних програм надання екстреної допомоги суб'єктам внутрішньої вимушеної міграції, вирішення їх соціально-економічних проблем (щодо підтримки, забезпечення житлом, працевлаштування, надання безоплатної медичної допомоги, пенсійного та соціального забезпечення, належного рівня освітніх послуг, державної матеріальної та гуманітарної допомоги); проведення заходів щодо адаптації, інтеграції та реінтеграції внутрішньо переміщених осіб; запобігання дискримінації зазначеної категорії громадян» [8, с. 9].

На нашу думку, таке визначення державної політики щодо ВПО, яке пропонує О. Я. Капінус, є надто громіздким, через перелічені у ньому напрями реалізації, і водночас неповним, оскільки діяльність держави у цій сфері є багатограннішою і не обмежується вказаними напрямками. Крім того, варто додати, що партнером держави у реалізації політики щодо ВПО виступає громадянське суспільство. Тому вважаємо, що державна політика України щодо ВПО – це діяльність органів державної влади та інститутів громадянського суспільства з використанням нормативно-правових, організаційно-розпорядчих, фінансово-економічних, інформаційно-виховних та інших засобів, спрямована на забезпечення прав і свобод ВПО. Таке визначення відповідає ч. 2 ст. 3 Конституції України, згідно з якою «утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [11]. Зрештою у назві спеці-

ального закону так само закріплено «забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [2]. Зазначимо, що більшість вітчизняних науковців розкривають зміст поняття «забезпечення прав і свобод» через такі категорії, як «гарантування», «охорону», «захист»; таке тлумачення поняття «забезпечення», як твердить І. М. Каліущенко, «сприяє розширенню його правового контексту, зокрема, щодо прав і свобод ВПО» [9, с. 162]. Тобто забезпечення прав і свобод ВПО передбачає створення необхідних гарантій для повної, вільної та безперешкодної реалізації ними всіх прав і свобод, передбачених Основним Законом Української держави й міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ч. 1 ст. 9 Конституції України [11]).

Правовою основою державної політики щодо ВПО виступають: Конституція України, Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (далі – Закон про ВПО), низка підзаконних нормативно-правових актів, прийнятих на його основі та на його виконання, а також Стратегія державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року та Операційний план заходів з реалізації у 2023–2025 роках Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року [12]. Найперше постає питання про зміст Закону про ВПО з точки зору його відповідності Керівним принципам. Оскільки доволі ґрунтовну відповідь на це питання містить дослідження О. Рогача та Ю. Паніної [13], обмежимось загальними зауваженнями. Дослідники дійшли висновку, що «здебільшого положення чинного законодавства України у сфері захисту прав та інтересів внутрішньо переміщених осіб відповідають змісту Керівних принципів [13, с. 182]. Але при цьому вони не звернули увагу на те, що саме визначення поняття внутрішньо переміщеної особи у національному законодавстві (ст. 1 Закону про ВПО [2]) є неповним, оскільки, на противагу визначенню в Керівних принципах, не містить вказівки на те, що переміщенні не перетинається міжнародно визнаний державний кордон.

При цьому, як слушно вказує С. Мандзій, «під час формулювання законодавчої дефініції «внутрішньо переміщена особа» не випадково використовується саме слово «переміщення», оскільки воно більш чітко вказує на вимушений або примусовий характер таких дій. У свою чергу, слово «переселення» може розумітися як у позитивному сенсі (добровільні дії по зміні постійного місця проживання, пов'язані з сімейними, еконо-

мічними, фінансовими обставинами тощо), так і носити примусовий характер (депортація). Тому терміни «вимушений переселенець», «переміщенець», «внутрішньо переміщена особа» варто розглядати як тотожні за змістом та сутністю поняття» [14, р. 140–141].

Варто погодитися з твердженням О. Рогача та Ю. Паніної про те, що «ряд важливих принципів не знайшли свого закріплення ні в Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», ні в інших нормативно-правових актах України» [13, р. 182]. Видаються слушними окремі пропозиції науковців щодо внесення доповнень до Закону про ВПО, зокрема, про «забезпечення належного ставлення до тих категорій внутрішньо переміщених осіб, які потребують особливого захисту: вагітних жінок, дітей, інвалідів, осіб похилого віку, жінок, що мають малолітніх дітей»; [...] про «заборону примусового переміщення осіб не тільки з підстав, передбачених у ст. 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», але й у зв'язку зі здійсненням політики апартеїду, «етнічних чисток» чи аналогічних практик; під час реалізації широкомасштабних проектів у сфері розвитку, що не виправдані з точки зору пріоритетних інтересів населення; у зв'язку зі здійсненням колективних покарань» [13, р. 182] та ін.

Водночас інші пропозиції, на нашу думку, не є виправданими, наприклад, право внутрішньо переміщених осіб шукати притулку в інших країнах безпосередньо впливає зі змісту ч. 1 ст. 33 Конституції України, де закріплено: «кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом» [11]. Вочевидь, ВПО перебувають на території України на законних підставах, і їх право вільно залишати цю територію, згідно зі ст. 64 Конституції України, може бути обмежене в умовах правового режиму воєнного стану або надзвичайного стану [11].

Низку суттєвих зауважень до змісту Закону про ВПО та практики його реалізації висловлює І. М. Каліущенко. Поділяємо думку дослідниці про те, що положення ст. 12 вказаного Закону, що передбачає втрату статусу ВПО за наявності певних підстав, не сумірно з Керівними принципами, де «не існує угодженого стандарту, який регулює припинення статусу ВПО» [9, с. 164].

За ст. 14 Закону про ВПО, «внутрішньо переміщені особи користуються тими ж правами і сво-

бодами відповідно до Конституції, законів та міжнародних договорів України, як і інші громадяни України, що постійно проживають в Україні. Забороняється їх дискримінація при здійсненні ними будь-яких прав і свобод на підставі, що вони є внутрішньо переміщеними особами» [2]. Науковці вважають це положення декларативним, бо «цей закон вже сам по собі містить положення, що є дискримінаційними по відношенню до ВПО та мають своїм наслідком їх стигматизацію. Наприклад, певні права гарантовані лише зареєстрованим ВПО (стаття 7), і водночас ВПО мають певні обов'язки, що не є типовими для інших громадян: наприклад, обов'язок не бути відсутнім протягом більше 60 днів у зареєстрованому місці проживання (стаття 12)» [7, с. 84].

Указаним не вичерпується декларативність багатьох норм Закону про ВПО, оскільки на практиці виникло надзвичайно багато проблем щодо практичної реалізації внутрішньо переміщеними особами своїх прав і свобод. На це вказують Т. Цимбалістий та А. Блашак: «громадські організації, які надають допомогу внутрішньо переміщеним особам, констатують сталі труднощі, пов'язані із припиненням, відмовою в нарахуванні соціальних виплат, бюрократичністю процедури перевірки, проблемами з відновлення документів (паспортів, документів про освіту, правовстановлювальних документів на майно, інші), отриманням субсидій тощо» [15, с. 129].

Практична реалізація законодавства щодо ВПО покладається на Кабінет Міністрів України, центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування. 2016 р. в Україні було утворено Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України, яке 2020 р. перейменовано на Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, серед завдань котрого – «забезпечення формування та реалізація державної політики з питань: [...] внутрішньо переміщених осіб та громадян України, які покинули своє місце проживання на тимчасово окупованій території внаслідок або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту та/або тимчасової окупації частини території України та виїхали за кордон, сприяння реалізації їх прав і свобод та створення умов для добровільного повернення таких осіб до покинутого місця проживання або інтеграції за новим місцем проживання» [16].

Важливу роль у забезпеченні прав ВПО відіграють суди, оскільки ст. 13 Закону про ВПО

надає їм право оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб до суду в порядку, визначеному законом [2]. Наприклад, місцевими адміністративними судами в 2019 році розглянуто усього 10 752 справи у сфері захисту соціальних прав внутрішньо переміщених осіб, при цьому «значна частка (98% у 2019 році) задоволених судами першої інстанції позовів та показник результатів перегляду рішень в апеляційному порядку (73% залишених у силі) свідчить про обґрунтованість вимог внутрішньо переміщених осіб, та здебільшого правильне вирішення таких справ судами» [17, с. 3–4]. У Верховному Суді так само розглядалися справи у спорах за участю внутрішньо переміщених осіб [17, с. 6–51]. Варто також додати, що ВПО, згідно з Конституцією України, мають право «після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна» [11]. Таку думку висловлює й О. Передерій: міжнародні правозахисні механізми «є важливим елементом реального захисту прав внутрішньо переміщених осіб, у тому числі й тоді, коли національні механізми захисту не спрацювали» [18, с. 31]. Це підтверджує й Рекомендація КМРС: «внутрішньо переміщені особи, незважаючи на їхнє переміщення, залишаються громадянами своєї країни, які мають право на здійснення в повному обсязі прав людини і гарантій міжнародного гуманітарного права» [6].

Так, у справі «Селигененко та інші проти України» (*Selygenenko and Others v. Ukraine*) Європейський суд з прав людини встановив порушення Українською державою виборчих прав ВПО, що полягало у дискримінаційній відмові дозволити внутрішньо переміщеним особам голосувати на місцевих виборах за місцем їхнього фактичного проживання. ЄСПЛ зобов'язав Україну виплатити 4 500 євро кожній із заявниць як компенсацію моральної шкоди [19].

Відзначимо, що намагання держави вирішити проблеми правового регулювання забезпечення прав і свобод ВПО шляхом ситуативних змін і доповнень до чинного законодавства загалом не мали позитивних результатів. Саме тому був застосований комплексний підхід: Мінреінтеграції за підтримки Ради Європи, міжнародних і громадських організацій, які займаються захистом прав внутрішньо переміщених осіб, розробив

Стратегію державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року (далі – Стратегія). 9 лютого 2023 р. проєкт Стратегії був оприлюднений на сайті Мінреінтеграції для громадського обговорення [20], результати якого тією чи іншою мірою були враховані при розробці пропозицій до проекту розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року» [21]. На нашу думку, залучення громадянського суспільства до розробки цього документа свідчить про зміну вектору державної політики щодо ВПО з патерналістського на партнерський, що матиме своїм наслідком якісні зміни як у законодавстві, так і в практиці його реалізації.

Стратегія була схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 квітня 2023 р. одночасно із затвердженням відповідного операційного плану на 2023–2025 роки [12], оскільки без останнього Стратегія виступає лише «програмним документом публічної політики» (ст. 23 Закону України «Про правотворчу діяльність» [22]). Стратегія та операційний план потребують окремого ґрунтовного аналізу, який у рамках цього дослідження не уявляється можливим. Водночас відзначимо перші результати реалізації Стратегії. Зокрема, нею передбачено «створення та функціонування консультативно-дорадчих органів з питань, що стосуються внутрішнього переміщення, на місцевому рівні» [12]. Постановою уряду від 4 серпня 2023 р. було затверджено Примірне положення про Раду з питань внутрішньо переміщених осіб, згідно з яким вона є «консультативно-дорадчим органом при Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласній, Київській та Севастопольській міській, районній державній (військовій) адміністрації, який утворюється на підставі розпорядження Ради міністрів Автономної Республіки Крим, розпорядження голови місцевої державної адміністрації (начальника військової адміністрації) для участі у реалізації регіональної політики у сфері забезпечення та захисту прав та інтересів внутрішньо переміщених осіб, сприяння діяльності територіальних громад у розвитку ефективних механізмів їх адаптації та інтеграції» [23].

Отже, прийняття Стратегії підтверджує посилення уваги держави до викликів нечуваного за масштабами внутрішнього переміщення населення, спричиненого повномасштабною російською агресією. Вона передбачає системну і всебічну підтримку ВПО державою з активним

залученням інституцій громадянського суспільства, передовсім самих ВПО, за сприяння міжнародних організацій та іноземних держав.

Висновки. Вимушене внутрішнє переміщення осіб в Україні зумовлене зовнішніми чинниками – російською окупацією Автономної Республіки Крим і частини Сходу України, внаслідок чого виникла потреба належного забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб, яка набула особливої гостроти через зростання кількості ВПО після початку повномасштабного російського вторгнення 24 лютого 2022 р. Незважаючи на прийняття

Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» та низки підзаконних нормативно-правових актів, держава не в змозі виконати це завдання без активної участі громадянського суспільства. На сучасному етапі актуальним є повне узгодження національного законодавства з міжнародними стандартами у сфері забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб та формування ефективних інституційних і процедурних механізмів забезпечення прав ВПО шляхом реалізації Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення.

Список літератури:

1. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> (дата звернення: 16.12.2023).
2. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1706-18> (дата звернення: 16.12.2023).
3. Кузьмич О. Стало відомо, скільки в Україні переселенців / ТСН. 12.11.2023. URL: <https://tsn.ua/politika/stalo-vidomo-skilki-v-ukrayini-pereselenciv-2448718.html> (дата звернення: 16.12.2023).
4. Керівні принципи з питань про переміщення осіб всередині країни: ООН, 1998. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/IDPersons/GPUkrainian.pdf> (дата звернення: 16.12.2023).
5. Рекомендація ПАРЕ № 1631(2003) «Внутрішнє переміщення в Європі». URL: <https://pace.coe.int/en/files/17163> (дата звернення: 16.12.2023).
6. Рекомендація Res (2006) 6 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо внутрішньо переміщених осіб. URL: <https://rm.coe.int/16806b5ab1> (дата звернення: 16.12.2023).
7. Механізм забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб: національний та міжнародний аспекти / [С. Б. Булеца, О. І. Котляр, Я. В. Лазур та ін.]; за заг. ред.: д-ра юрид. наук, проф. О. Я. Рогача; д-ра юрид. наук, проф. М. В. Савчина; канд. юрид. наук, доц. М. В. Менджул. Ужгород: РІК-У, 2017. 348 с.
8. Капінус О. Я. Особливості державної політики щодо внутрішньо переміщених осіб в Україні : автореф. дис. канд. наук з держ. упр.: 25.00.01. Івано-Франківськ, 2021. 21 с.
9. Каліушенко І. М. Міжнародно-правові стандарти забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб та їх впровадження в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 2. С. 161–164. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2016/47.pdf (дата звернення: 16.12.2023).
10. Басова І. С. Внутрішньо переміщена особа як суб'єкт права соціального забезпечення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Одеса, 2019. 216 с.
11. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 16.12.2023).
12. Про схвалення Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023–2025 роках: розпорядження Кабінету Міністрів України від 07.04.2023 № 312-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/312-2023-%D1%80#Text> (дата звернення: 16.12.2023).
13. Рогач О., Паніна Ю. Відповідність українського законодавства міжнародним стандартам захисту прав внутрішньо переміщених осіб. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 4/2. Р. 175–183. <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/14714> (дата звернення: 16.12.2023).
14. Мандзій С. Вимушена внутрішня міграція: порівняльно-правова характеристика понятійно-категоріального апарату. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2021. № 2 (38). Vol. 2. Р. 134–143. DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2021.2.2.23>.
15. Цимбалістий Т., Блащак А. Правовий статус внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. № 4(20). С. 126–130. DOI: <https://doi.org/10.35774/app2019.04.126>.
16. Положення про Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 08.06.2016 № 376 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 06.05.2020 № 371). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-2016-%D0%BF#Text> (дата звернення: 16.12.2023).
17. Огляд судової практики Верховного Суду у спорах, що виникають із правовідносин у сфері захисту соціальних прав внутрішньо переміщених осіб та практики щодо застосування положень Євро-

пейської соціальної хартії (переглянутої) від 3 травня 1996 року. Рішення, внесені до ЄДРСР за період з 01.01.2018 по 01.10.2020. Київ, 2020. 51 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Ogliad_VS.pdf (дата звернення: 16.12.2023).

18. Передерій О. Проблеми захисту прав внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 28–33. DOI: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2023-2-28-33>.

19. Селигененко та інші проти України (Selygenenko and Others v. Ukraine) – 24919/16 і 28658/16. Рішення ЄСПЛ від 21.10.2021. URL: <https://rm.coe.int/legal-summary-selygenenko-and-others-v-ukraine-ukr/1680a595f2> (дата звернення: 16.12.2023).

20. Оприлюднюємо для громадського обговорення проект Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення / МінРеінтеграції. 09.02.2023. URL: <https://minre.gov.ua/2023/02/09/oprylyudnyuyemo-dlya-gromadskogo-obgovorennya-proyekt-strategiyi-derzhavnoyi-polityky-shhodo-vnutrishnogo-peremishhennya/> (дата звернення: 16.12.2023).

21. Пропозиції до проекту розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року» / МінРеінтеграції. URL: https://minre.gov.ua/wp-content/uploads/2023/04/zvit_obgovorennya.pdf (дата звернення: 16.12.2023).

22. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.08.2023 № 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text> (дата звернення: 16.12.2023).

23. Про затвердження Примірного положення про Раду з питань внутрішньо переміщених осіб: постанов Кабінету Міністрів України від 04.08.2023 № 812. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/812-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення: 16.12.2023).

Kopeltsiv-Levytska Ye.D. NORMATIVE BASIS OF THE STATE POLICY ON INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN UKRAINE AND ITS COMPLIANCE WITH INTERNATIONAL STANDARDS

The article emphasizes the importance of protecting the rights and freedoms of IDPs and ensuring that state policy is in line with international standards. It notes that the term 'internally displaced persons' was introduced into domestic law and legislation in 2014, following the start of Russian aggression against Ukraine. This problem has existed at the international level for a considerable period. In the late twentieth century, the United Nations developed the Guiding Principles on Internal Displacement. Although not mandatory, these standards are used by every state that faces forced internal displacement to ensure the rights of internally displaced persons.

The study revealed that Ukrainian legislation does not fully reflect all provisions of the Guiding Principles. It is worth noting that the definition of an internally displaced person in national legislation does not align with the definition provided in the Guiding Principles, as it fails to specify that displacement does not cross an internationally recognized state border. The article outlines the main challenges faced by internally displaced persons (IDPs) in Ukraine, particularly in regards to their electoral, labor, and social rights. It is noted that the protection of IDPs' rights and freedoms is the responsibility of both national courts and the European Court of Human Rights. The European Court of Human Rights found that the Ukrainian state violated the electoral rights of internally displaced persons (IDPs) who were unable to vote in local elections at their actual place of residence in the case of 'Selygenenko and Others v. Ukraine'.

The state policy on internal displacement should be formulated and implemented jointly with civil society institutions. The current policy is defined by the relevant strategy, which includes an operational plan for implementation. The plan outlines actions for public authorities, local self-government bodies, and non-governmental organizations to establish effective institutional and procedural mechanisms that ensure the rights of internally displaced persons (IDPs) in Ukraine. The plan is based on international standards for internal displacement and the Strategy of State Policy on Internal Displacement.

Key words: internally displaced persons, state policy on internally displaced persons, international standards on internal displacement, Strategy of State Policy on Internal Displacement.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.77.025:004.8

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.1/05>

Бровченко Т.І.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Білоус Д.Є.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ЦИФРОВА РІЧ ЯК НОВИЙ ОБ'ЄКТ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

У науковій статті обґрунтовується необхідність комплексного наукового дослідження цифрової речі як нового об'єкта цивільних прав. Поява різноманітних віртуальних благ на сучасному етапі розвитку суспільства потребує систематизації та визначення нормативно-правового статусу у цивільному праві. Цифрові речі, такі як криптовалюта, NFT, цифровий контент, штучний інтелект, стають невід'ємною частиною життя суспільства. Фокусується увага на інтеграції вітчизняного законодавства із законодавством Європейського Союзу, шляхом прийняття нових нормативно-правових актів у цифровому секторі.

Автори детально аналізують поділ цифрових речей на віртуальні активи, цифровий контент та інші блага. Зазначено, що цифрові активи розподіляються на забезпечені та незабезпечені. Особливу увагу приділяється забезпеченню віртуальним активам, як Estcoin, Е-гривні та NFT з отриманням майнових прав інтелектуальної власності щодо об'єктів які в ньому оцифровані та незабезпеченим активам, як Bitcoin, Dogecoin (DOGE), Shiba Inu (SHIB), NFT яке не надає власнику жодних майнових прав. Розкривається їх цивільно-правовий статус та пропонується систематизація.

У науковій статті розглядається цивільно-правовий статус цифрового контенту як категорії цифрової речі. Вказується що віртуальні активи і цифровий контент – це різні категорії цифрових речей, які мають різні цивільно-правові статуси. Значна увага приділяється взаємодії авторського права та права власності на цифровий об'єкт, в якому зафіксований твір. Зазначено, що дані правові інститути регулюють різні аспекти використання творів у цифровому середовищі.

Особлива увага приділяється штучному інтелекту, який представляє собою широкий концепт, включає в себе здатність аналізувати, вивчати та приймати рішення, що пов'язано із інтелектуальною діяльністю людини. ШІ у цивільному праві буде належати до категорії інших благ як цифрової речі, або об'єкта права інтелектуальної власності. Існує можливість, що штучний інтелект у майбутньому може розвиватися від статусу об'єкта до суб'єкта цивільних прав, оскільки електронний інтелект не має відмінностей від біологічного.

Автори акцентують увагу на важливості наукових досліджень у даній сфері, для майбутнього розвитку вітчизняного цифрового середовища. Швидке правове регулювання нових цифрових благ, забезпечить можливість ефективного та стійкого зростання як державного, так і приватного сектору в Україні.

Ключові слова: метавесвіт, віртуальні активи, цифровий контент, NFT, штучний інтелект.

Постановка проблеми. Жорсткі карантинні обмеження пандемії COVID-19 та широкомасштабне вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року призвели до динамічного розвитку віртуального середовища. Цифровізація цивільно-правових відносин привернула увагу юридичної

спільноти щодо законодавчого врегулювання цієї сфери. Криптовалюта, NFT (невзаємозамінні токени), цифровий контент, штучний інтелект, все це – реалії нашого часу, що вимагають встановлення правил для взаємодії між учасниками відносин у віртуальному середовищі. Всі вказані вір-

туальні блага стали загальноприйнятним фактом з яким необхідно рухатись далі. Для вдосконалення регулювання цифрового сектору в Україні та інтеграції вітчизняного законодавства із законодавством Європейського Союзу були прийняті нові нормативно-правові акти та внесені зміни до Цивільного кодексу України, щодо включення цифрових речей до переліку об'єктів цивільних прав. Україна прагне швидко інтегруватися до нових процесів, щоб забезпечити можливості ефективного та стійкого зростання як державного, так і приватного сектору. Наукові дослідження у даній сфері є актуальними та необхідними, для майбутнього розвитку цифрового середовища в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні існує досить велика кількість наукових публікацій про цифрові речі. Окремими питаннями щодо дослідження категорій цифрових речей займалися Скрипник В. та Лещенко Д., які дослідили правову природу цифрової валюти у відповідних наукових працях «Місце криптовалюти в системі об'єктів цивільних прав» [4] та «Цифрова віртуальна валюта як об'єкт цивільних прав в Україні та країнах Європи» [7]. Цибань А. А. у статті «Правові аспекти правової природи NFT-токенів як віртуальних активів (благ)» [9] присвятив окрему увагу аспектам правової природи NFT-токенів як віртуальних активів. Такі науковці, як Стефанишин Н. М. та Схаб-Бучинська Т. Я. у науковій статті «Штучний інтелект в системі об'єктів цивільних прав» [13] дослідили правову природу штучного інтелекту та окреслили його місце в системі об'єктів цивільних прав. Нещодавня поява цифрових речей у вітчизняному законодавстві, викликає у науковців чималий інтерес до цієї тематики.

Постановка завдання. Мета статті полягає в комплексному дослідженні цифрової речі як нового об'єкта цивільних прав, систематизації різноманітних цифрових благ за категоріями та в детальному розгляді їх цивільно-правового статусу.

Виклад основного матеріалу. У зв'язку з швидким переходом суспільних відносин до цифрового простору Верховною Радою України були прийняті зміни до Цивільного кодексу України щодо розширення кола об'єктів цивільних прав від 10.08.2023, де був закріплений новий вид об'єктів цивільних прав, такий як цифрова річ. Законодавець доповнив Цивільного кодекс України статтею 179-1, де надав характеристику новому об'єкту цивільних прав. Цифрова річ – це

благо, що створюється та існує тільки у цифровому середовищі та має майнову цінність. На підставі змін до ЦК України можна виділити категорії цифрових речей, що є об'єктами цивільних прав, а саме віртуальні активи, цифровий контент та інші блага, визначені у відповідному контексті [1]. Така гнучка класифікація, в умовах бурхливого розвитку метавесвіту, дозволить в майбутньому швидко розподілити за категоріями появу нових цифрових речей.

В контексті нашого дослідження важливо розглянути всі категорії цифрових речей. В Законі України «Про віртуальні активи», який був прийнятий Верховною Радою України від 17.02.2022 та набуде чинності з дня внесення змін до Податкового кодексу, законодавець надав дефініцію новому об'єкту цивільних прав. Віртуальний актив є цифрове благо, яке має оцінену вартість та представляє собою сукупність електронних даних. Його існування та обіг забезпечується системою управління віртуальними активами. Віртуальний актив може посвідчувати майнові права, зокрема вимоги до інших об'єктів цивільного права [2]. Законодавець поділяє віртуальні активи на дві групи: забезпечені, які посвідчують майнові права, включаючи права вимоги на інші об'єкти цивільних прав та незабезпечені, які не посвідчують жодних майнових чи немайнових прав.

Прикладом незабезпечених віртуальних активів будуть такі цифрові валюти, як Bitcoin, Ethereum, Ripple (XRP), Binance Coin (BNB) та інші. Національний Банк України від 10.11.2014 дав роз'яснення щодо правомірності використання криптовалюти на території України, де розглядає «віртуальну валюту/криптовалюту» Bitcoin як грошовий сурогат, який не має реального забезпечення і не може використовуватися фізичними та юридичними особами на території України як засіб платежу, оскільки це протирічить українському законодавству [3]. У даному випадку прив'язка до національної валюти відсутня та їх вартість формується за рахунок балансу попиту і пропозиції. Зокрема, Європейським Центральним Банком така цифрова валюта була визнана недержавною, яка створюється та контролюється розробниками та функціонує серед членів певної «віртуальної спільноти» [4, с. 40]. Незабезпечена віртуальна валюта відрізняється від звичайних грошей тим, що власник може управляти нею без участі банків чи регулюючих органів. Така валюта зберігається у гаманці віртуального активу. Останній розміщується на матеріальному носіїві. Втрата гаманця, зокрема, через втрату комп'ютера,

його крадіжку або несправність жорсткого диска призводить до втрати власником віртуальних коштів, які там зберігаються. Контролювати віртуальний актив користувач може тільки за допомогою ключа віртуального активу. Анонімність транзакцій забезпечується шляхом оприлюднення лише даних про транзакцію, без прив'язки до особистості її учасників. Реєстри транзакцій ведуться її власниками, без третіх осіб (фінансових інститутів). Тобто, така криптовалюта є повністю децентралізованою, оскільки не знаходиться під контролем уряду. Може виступати інструментом відмивання доходів або джерелом фінансування тероризму.

Нетиповими цифровими активами є мем-коїни, такі як Dogecoin (DOGE), Shiba Inu (SHIB) та інші. Ці валюти набувають цінності завдяки популярності серед інтернет-спільноти і не мають фундаментальних факторів для формування ціни. Валюти-меми відрізняються від багатьох інших криптовалют тим, що не мають жодної цілі. Такі валюти часто використовуються як засіб платежу в мережі або стають об'єктом спекуляцій на ринку. Відсутність емісійних обмежень призводить до високого рівня волатильності цих монет, оскільки їхні ціни можуть швидко змінюватися в залежності від попиту та пропозиції. Не слід недооцінювати роль мем-коїнів у цивільних відносинах, наприклад, такий цифровий актив як Shiba Inu (SHIBA) має ринкову капіталізацію понад \$2 мільярда доларів [5].

Отже, такі валюти як Bitcoin, Ethereum, Dogecoin (DOGE), Shiba Inu (SHIB) не посвідчують жодних майнових або немайнових прав на території України, їх статус залишається невизначеним у правовому полі. У зв'язку з цим такі криптовалюти не можуть бути предметом зобов'язання чи виступати одиницею обчислення обсягу майнових прав. За таких обставин права на віртуальні незабезпечені активи не можуть сьогодні підлягати захисту в межах цивільно-правових відносин. Вочевидь обіг різних видів таких криптовалют існує в Україні, хоча незабезпечені активи й не визнані сьогодні об'єктом цивільних прав і не розглядаються законом як платіжний засіб, проте є предметом численних незаконних транзакцій. Однак важливо розуміти, що правовий статус недержавних цифрових валют може різнитися в різних країнах. Наприклад, Сальвадор визнав криптовалюту легальним засобом розрахунку, незважаючи на всі ризики. У законі про визнання біткоїна легальним засобом розрахунків зазначено, що кожен суб'єкт господарю-

вання повинен прийняти його як форму оплати, коли він пропонується особою, яка купує товар чи послугу. У статті 6 держава бере на себе обов'язок забезпечити для населення доступ до криптовалюти [6]. Так усі дорослі громадяни Сальвадору, незалежно від того, де вони перебувають, можуть завантажити офіційний криптовалютний гаманець Chivo на свій смартфон. Також уряд запровадив банкомати Chivo, в яких можна перевести кошти в готівку (долари). Таким чином, криптовалюта Bitcoin стала легальним засобом розрахунку та відіграє важливу роль в житті невеликої центральноамериканської держави.

До забезпечених активів можна віднести національну цифрову валюту, яка використовується як альтернативна або додаткова валюта. Така валюта є повністю централізованою, оскільки підконтрольна уряду. Вона не є анонімною, не може бути видобута та підкріплена звичайними грошима або іншими цінностями. Держави Європейського Союзу розглядають можливість впровадження національної цифрової валюти. Наприклад, Естонія має намір випустити власну цифрову валюту Estcoin, побудовану на технології блокчейн. Також Шведський центральний банк вивчає перспективи використання блокчейну і розглядає можливість створення національної цифрової валюти eKrona. У разі введення підконтрольних цифрових валют, вони будуть функціонувати паралельно із звичайним грошима, стануть стабільною альтернативою Bitcoin та призведуть до формування безготівкового суспільства [7, с. 105].

На сьогоднішній день Україна також розглядає можливість запровадження власної цифрової валюти на платформі блокчейн. У 2021 році НБУ представив суспільству проект «Е-гривня», метою якого є запровадження широкомасштабного випуску в Україні цифрової форми гривні [8]. Емітентом е-гривні буде Національний банк України, тобто така валюта буде повністю централізованою. Держава гарантує захищеність такої валюти, прозорість та забезпеченість. Е-гривня покликана стати інструментом прямих розрахунків за цінними паперами та іншими фінансовими інструментами, включаючи транзакції без участі банківської системи (прямі розрахунки через гаманці е-гривні). Держава може реалізовувати цільові соціальні виплати громадянам в е-гривні з функціоналом «розумних» цільових грошей, які можуть бути витрачені лише на конкретні цілі.

Цікавим в контексті нашого дослідження є визначення правового статусу NFT як цифрової речі. Невзаємозамінний токен є унікальним

та існує в єдиному екземплярі та засвідчує право власника на цифровий актив. За допомогою NFT можна оцифрувати будь-який об'єкт, закріпити авторське право, передавати право власності та наділяти об'єкти унікальними характеристиками. Токен фактично являє собою унікальний код (набір літер та цифр) та може існувати самостійно або у прив'язці з якимось об'єктом (цифрове мистецтво, відео та речі які існують в реальному світі) [9, с. 151]. Важливо розрізнити NFT в контексті забезпечених та незабезпечених віртуальних активів. Якщо умови поширення NFT передбачають, що власник отримує майнові права інтелектуальної власності щодо об'єктів які в ньому оцифровані, то цей NFT можна розглядати як забезпечений віртуальний актив. З іншого боку, якщо NFT не надає власнику жодних конкретних прав, то такий невзаємозамінний токен розглядається як незабезпечений віртуальний актив. У цьому випадку власник має лише власність самого токена, але не отримує жодних додаткових прав чи привілеїв, пов'язаних із реальними або цифровими активами. Якщо об'єкт, який був оцифрований та представлений як NFT був знищений або втрачений, то він перетворюється у віртуальний актив, а права інтелектуальної власності зберігаються за автором. Однак важливо розуміти, що незважаючи на зникнення оригіналу, сам NFT може мати вартість як унікальний цифровий об'єкт, особливо, якщо цей об'єкт набуває значущості або стає популярним у культурному чи художньому контексті. Подібно до того, як оцінюється вартість фізичних предметів мистецтва, так само буде оцінюватися NFT. Збільшення попиту через рідкість, корисність та спекуляцію, призводить до зростання ціни на NFT. Тому ціна між оцифрованим об'єктом та невзаємозамінним токеном може відрізнятись.

Важливо розглянути таку категорію цифрових речей, як цифровий контент, який став невід'ємним атрибутом сучасного суспільства. Верховною Радою України був прийнятий Закон України «Про цифровий контент та цифрові послуги» від 10.08.2023, де надається дефініція цифрового контенту, який являє собою сукупність даних, що створюються та надаються в цифровій формі. До цифрового контенту належать, зокрема, відеофайли, комп'ютерні програми, цифрові ігри, аудіо файли, електронні книги тощо [10]. За своїми властивостями цифровий контент наближається за ознаками до речей матеріального світу, тому на нього буде поширюватися такий самий цивільно-правовий статус. Існування цифрових

даних на матеріальних носіях дозволяє реалізувати стосовно них традиційні правомочності права власності. Споживач, який придбав або отримав безкоштовно цифровий контент, має право користуватися таким контентом так само, як матеріальними за своєю природою речами.

Істотним правовим аспектом виступає розуміння взаємодії авторського права та права власності на цифровий об'єкт, в якому зафіксований твір. У статті 10 Закону України «Про авторське право і суміжні права» від 15.04.2023 зазначено, що вони не залежать одне від одного. Відчуження цифрового об'єкта, в якому втілений твір, не означає що споживач отримує майнові права інтелектуальної власності [11]. Наприклад, споживач придбав електронну книгу та отримав доступ до неї через довговічний носій. При цьому авторські права на твір, який втілений в електронній книзі, залишаються за автором. Споживач має право читати книгу, поділитися нею з іншими, але не може копіювати та поширювати її в мережі без дозволу автора. Аналогічні суспільні відносини виникають під час придбання комп'ютерної гри, споживач стає власником копії гри та не отримує прав інтелектуальної власності. Останні залишаються за виробником. Таким чином, відчуження цифрової речі (електронної книги, комп'ютерної гри) не передає майнових прав на твір.

В контексті нашого дослідження важливо дослідити цивільно-правовий статус штучного інтелекту, який став однією з найпотужніших технологій нашого часу. В розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні» від 29.12.2021 надається визначення штучного інтелекту, який представляє собою сукупність інформаційних технологій та алгоритмів обробки інформації, може створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень та алгоритми роботи з інформацією для виконання поставлених завдань [12]. Посилаючись на дану дефініцію ми не можемо віднести штучний інтелект до таких категорій об'єктів цивільних прав як віртуальний актив та цифровий контент. Наприклад, до цифрового контенту належать комп'ютерні програми, проте ШІ не є лише програмою у звичайному розумінні. Він представляє собою широкий концепт, який включає в себе здатність аналізувати, вивчати та приймати рішення, що зазвичай пов'язано із інтелектуальною діяльністю людини. Комп'ютерна програма, натомість, визначає конкретний набір інструкцій, призначених для виконання певних завдань на комп'ютері,

а віртуальні активи (криптовалюти, NFT) представляють собою електронні ресурси, які мають вартість та є об'єктами цивільних прав. Тому ШІ буде входити до категорії інших цифрових благ.

Важливо розглянути стадії штучного інтелекту в контексті визначення його цивільно-правового статусу. Науковці виділяють три такі стадії. Перша стадія – штучний вузький інтелект, характеризується виконанням конкретних завдань у визначеному контексті. Прикладом може бути шаховий бот, здатний перемогти чемпіона світу, але не здатний виконувати інші функції. ChatGPT також є формою вузького штучного інтелекту. Однак система запрограмована на автоматичне навчання та може перейти на наступний етап розвитку. Зараз людству відомий GPT-4, але розвиток технологій може призвести до появи нових версій. Якщо порівнювати версії першого та четвертого покоління, то у нас відбувається значна трансформація ШІ, який порівняно з минулими поколіннями в тисячі раз потужніший. Друга стадія – штучний загальний інтелект, який буде здатний виконувати широкий спектр завдань подібно до людини. Остання стадія – штучний суперінтелект, така система здатна вирішувати завдання, які перевищують інтелект людини. Такі системи мають потенціал для революції в різних галузях, включаючи науку, медицину та технології [13, с. 129]. Отже, в майбутньому процеси мислення ШІ неможливо буде відрізнити від людських. Постає запитання чи буде біологічний інтелект рівнозначний електронному інтелекту. Якщо суперінтелект буде значно розумніший за людину, то він стане не інструментом людини, а, навпаки, людина буде залежати від нього.

Сьогодні штучний інтелект не може мати статус суб'єкта цивільних правовідносин, бо його можливості обмежені, ШІ нездатний виконувати юридичні обов'язки та нести юридичну відповідальність. У контексті цивільного права в межах розділу ШІ Цивільного кодексу України, штучний інтелект може розглядатися як річ, яка може бути об'єктом угоди – купівлі-продажу, обміну чи дарування тощо. Це визначається тим, що штучний інтелект може мати певний вияв у технічних системах. Або може розглядатися як об'єкт права інтелектуальної власності в межах четвертої книги ЦК України. Це означає, що його власник має права на його комерційне використання чи передачу іншим особам. Також відповідальність за діяльність ШІ покладається на розробників. Але статус ШІ поступово може перетворитися в спеціальний, з наділенням останнього додатковими

правами. Подібно до статусу тварин в цивільному законодавстві, які наділені незначним інтелектом та певними спеціальними правами, але все одно залишаються об'єктом цивільних прав. Або навіть отримати правосуб'єктність, коли людина не зможе контролювати ШІ.

Висновки. У результаті дослідження нового об'єкту цивільних прав – цифрової речі можемо зробити певні висновки.

У зв'язку з розвитком метавсесвіту цифрові речі стали невід'ємною частиною життя суспільства. Законодавець виділив такі категорії нового об'єкта цивільних прав, як віртуальні активи, цифровий контент та інші блага. У свою чергу віртуальні активи поділяються на забезпечені та незабезпечені. До забезпечених віртуальних активів на території України будуть належати централізовані цифрові валюти, NFT з отриманням майнових прав інтелектуальної власності щодо об'єктів які в ньому оцифровані тощо. До незабезпечених віртуальних активів будуть належати децентралізовані цифрові валюти (Bitcoin, Ethereum, Dogecoin (DOGE), Shiba Inu (SHIB) та інші.), NFT яке не надає власнику жодних майнових прав тощо.

Попри те, що віртуальні активи та цифровий контент є даними у цифровій формі, законодавець в статті 179-1 ЦК України розмежовує ці об'єкти як однорангові. До цифрового контенту належать цифрові ігри, комп'ютерні програми, застосунки, електронні книги тощо. Придбання цифрового контенту не тягне за собою набуття споживачем майнових прав інтелектуальної власності на твір, який втілений в цифровому об'єкті. Споживач отримує такі самі права на цифрову річ, як на матеріальну. Має змогу користуватися контентом не виходячи за рамки авторського права.

В контексті нашого дослідження, штучний інтелект буде входити до категорії інших цифрових благ. ШІ не буде належати до таких категорій, як віртуальні активи та цифровий контент. Штучний інтелект є не лише програма у розумінні цифрового контенту або віртуальний активів (вартісний цифровий ресурс), а представляє собою широкий концепт, який включає в себе здатність аналізувати, вивчати та приймати рішення, що характерно для інтелектуальною діяльності людини. Штучний вузький інтелект в цивільному праві можна віднести до цифрових речей, або до об'єкта права інтелектуальної власності. В майбутньому процеси мислення електронного інтелекту не будуть відрізнятися від біологічних та можуть стати набагато ефективнішими. Тоді цивільно-правовий статус ШІ може набути правосуб'єктності..

Список літератури:

1. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV : станом на 1 січ. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 09.01.2024).
2. Про віртуальні активи : Закон України від 17.02.2022 р. № 2074-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text> (дата звернення: 09.01.2024).
3. Роз'яснення щодо правомірності використання в Україні "віртуальної валюти/криптовалюти" Bitcoin : Роз'яснення Нац. банку України від 10.11.2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0435500-14#Text> (дата звернення: 09.01.2024).
4. Скрипник В. Місце криптовалюти в системі об'єктів цивільних прав. Підприємство, господарство і право. 2018. № 8. С. 40.
5. Дубенко Л. Що таке мем-коїн?. Crypto Market News, Alerts, Today, Live Coin Update GN Crypto. URL: <https://gncrypto.news/ua/news/whats-a-meme-coin/> (дата звернення: 09.01.2024).
6. Ley del Bitcoin : as of 13 May 1991. URL: https://www.transparencia.gob.sv/system/documents/documents/000/508/900/original/LEY_DE_BITCOIN.PDF (date of access: 09.01.2024).
7. Leshchenko D. Digital (virtual) currency as an object of civil rights in Ukraine and european countries. Naukovyy Visnyk Dnipropetrovs'kogo Derzhavnogo Universytetu Vnutrishnikh Sprav. 2022. Vol. 5, № 1. P. 105.
8. Е-гривня. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/payments/e-hryvnia> (дата звернення: 09.01.2024).
9. Tsyban A. A. Certain aspects of the legal nature of NFT-tokens as virtual assets (benefits). Juridical scientific and electronic journal. 2023. №. 1. P. 151.
10. Про цифровий контент та цифрові послуги : Закон України від 10.08.2023 р. № 3321-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3321-20#Text> (дата звернення: 09.01.2024).
11. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 01.12.2022 р. № 2811-IX : станом на 15 квіт. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text> (дата звернення: 09.01.2024).
12. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 р. № 1556-р : станом на 29 груд. 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-p#Text> (дата звернення: 09.01.2024).
13. Stefanyshyn N. M., Skhab-Buchynska T. Y. Artificial intelligence in the system of civil rights objects. Analytical and Comparative Jurisprudence. 2023. №. 3. P. 129.

Brovchenko T.I., Bilous D.Ye. DIGITAL THING AS A NEW OBJECT OF CIVIL RIGHTS

The scientific article carefully justifies the need for a comprehensive scientific study of the digital thing as a new object of civil rights. The emergence of various virtual benefits at the present stage of the development of society requires the systematization and determination of the legal status in civil law. Digital things like cryptocurrency, NFTs, digital content, artificial intelligence are becoming an integral part of society's life. The focus is on the integration of domestic legislation with the legislation of the European Union, through the adoption of new regulations in the digital sector.

The authors analyze in detail the division of digital things into virtual assets, digital content and other benefits. It is noted that digital assets are divided into secured and unsecured. Special attention is paid to secured virtual assets like Estcoin, E-hryvnia and NFTs with obtaining intellectual property rights in relation to objects that are digitized in it and unsecured assets like Bitcoin, Dogecoin (DOGE), Shiba Inu (SHIB), NFT which is not provides the owner with any property rights. Their civil-legal status is disclosed and systematization is proposed.

The scientific article considers the civil-legal status of digital content as a category of a digital thing. It is indicated that virtual assets and digital content are different categories of digital things that have different civil legal statuses. Considerable attention is paid to the interaction of copyright and ownership of the digital object in which the work is fixed. It is noted that these legal institutions regulate various aspects of the use of works in the digital environment.

Particular attention is paid to artificial intelligence, which is a broad concept, includes the ability to analyze, study and make decisions related to human intellectual activity. AI in civil law will belong to the category of other benefits as a digital thing, or an object of intellectual property rights. Artificial intelligence may in the future evolve from an object to a subject of civil rights, since electronic intelligence will not differ from biological.

The authors emphasize the importance of scientific research in this area, for the future development of the domestic digital environment. Rapid legal regulation of new digital goods will provide opportunities for effective and sustainable growth of both the public and private sectors in Ukraine.

Key words: *metaverse, virtual assets, digital content, NFTs, artificial intelligence.*

УДК 347.91/95:347.993(477)+347.956(477)
DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.1/06>

Грещук Г.І.

Львівський національний університет природокористування

Ратушна Б.П.

Львівський національний університет природокористування

ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ЦИВІЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ СПОРІВ ЩОДО ЗЕМЕЛЬНИХ СЕРВІТУТІВ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ (В СВІТЛІ ПРАКТИКИ ВЕРХОВНОГО СУДУ)

У статті здійснено дослідження особливостей визначення цивільної юрисдикції земельних спорів щодо права користування земельними ділянками на умовах земельного сервітуту. Таке дослідження було здійснено на підставі аналізу чинного Цивільного процесуального кодексу України, судової практики Верховного Суду у таких категоріях справ та з урахуванням думок теоретиків-процесуалістів. Встановлено, що земля – це найважливіший природний ресурс, фундаментальне значення якого в частині економічної та продовольчої безпеки особливо проявилось в період повномасштабного російського вторгнення в Україну.

Земля може використовуватись на праві власності та користування. У зв'язку з цим нерідко виникають спори, які передаються на розгляд і вирішення судів України. Одним з різновидів таких спорів є спір щодо користування землею на умовах земельного сервітуту. Проте, як свідчить судова практика Верховного Суду, під час реалізації права на судовий захист щодо користування земельним сервітутом часто виникає низка процесуальних проблем. Однією з таких проблем є правильне визначення виду судової юрисдикції для таких категорій справ.

На підставі здійсненого дослідження сформульовано висновки про те, що важливим критерієм для встановлення належності спору про користування земельним сервітутом до цивільної юрисдикції суду є характер спірних правовідносин, про що зазначено в статті 19 ЦПК України. Разом з тим теоретики-процесуалісти виокремлюють інший важливий критерій для визначення цивільної юрисдикції суду – суб'єктний склад сторін спору. Цей критерій підтверджений судовою практикою Верховного Суду, відповідно до якої наявність фізичної особи як сторони спору у справах про земельний сервітут дає підстави віднести цей спір до цивільної юрисдикції суду.

Крім цього, практика Верховного Суду свідчить про те, що така справа буде розглядатись у порядку цивільного судочинства лише в тому разі, якщо відповідач-суб'єкт владних управлінських повноважень у спірних правовідносинах не виконував владних повноважень і був у рівному становищі з позивачем.

Ключові слова: земельний сервітут, критерії цивільної юрисдикції, суб'єктний склад земельного спору, практика Верховного Суду.

Постановка проблеми. Відповідно до статті 13 Конституції України земля є об'єктом права власності Українського народу. Земля – найважливіший природний ресурс, частина основного національного багатства, що перебуває під особливою охороною держави. Тому одним із напрямів діяльності держави в сучасних умовах є поглиблення та подальший розвиток земельної реформи, створення необхідної законодавчої бази для подальшої нормотворчої та правозастосовчої практики [1, с. 114].

Повномасштабна агресія росії проти нашої держави підтвердила величезне значення землі як

нашого основного природного ресурсу, що забезпечує економічну та продовольчу безпеку, тим самим посилюючи обороноздатність України.

Земля в Україні може перебувати у власності та в користуванні. Існує декілька різновидів права користування землею. Земельний сервітут є одним із таких різновидів землекористування.

Сервітут у римському праві – це набуто за наявності відповідної правової підстави речове неподільне право на чужу тілесну річ, метою якого була вигода для конкретної особи чи земельної ділянки і яке надавало право визначеним спосо-

бом користуватися річчю або забороняти визначеним чином користуватися нею іншим особам [2].

Відповідно до статті 401 Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ) [3] право користування чужим майном (сервітут) може бути встановлене щодо земельної ділянки, інших природних ресурсів (земельний сервітут) або іншого нерухомого майна для задоволення потреб інших осіб, які не можуть бути задоволені іншим способом. Сервітут може належати власникові (володільцеві) сусідньої земельної ділянки, а також іншій, конкретно визначеній особі (особистий сервітут).

Земельний сервітут є інститутом як цивільного так і земельного права, оскільки норми, які його регулюють, передбачені в главі 32 ЦКУ [3] та главі 16 Земельного кодексу України [4]. Слід погодитись, що це вказує не тільки на важливість цього інституту, як такого, що має давню правову історію, але й на його перспективність в майбутньому, оскільки сервітут забезпечує потреби осіб у користуванні земельними ресурсами, об'єктами нерухомості, в ефективному та раціональному здійсненні своїх прав власника (користувача). Тому сервітутні відносини вже давно розглядаються науковцями з позицій як земельного, так і цивільного права [5, с. 45–50].

Практичне застосування земельного сервітуту як різновиду землекористування є дуже поширеним в Україні. У процесі реалізації права користування землею на умовах сервітуту виникає чимало спірних питань, частина з яких стає предметом судового розгляду. Як свідчить судова практика Верховного Суду, під час реалізації права на судовий захист щодо користування земельним сервітутом часто виникає низка процесуальних проблем. Однією з таких проблем є правильне визначення виду судової юрисдикції для таких категорій справ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові дослідження правових проблем розгляду і вирішення земельних спорів здійснювали такі науковці як А. Арсенюк, О. Бурцев, І. Каракаш, Л. Лейба та ін. Загальні проблеми визначення критеріїв цивільної юрисдикції досліджувала низка теоретиків-процесуалістів, зокрема В. Комаров, М. Штефан. Однак проблема визначення юрисдикції судових справ щодо права користування чужою земельною ділянкою на умовах земельного сервітуту в Україні не привернула до себе особливої уваги науковців. Враховуючи особливе науково-практичне значення вирішення цієї проблеми для ефективного здійснення правосуддя, це дослідження видається актуальним і своєчасним.

Зазначимо, що межі цього дослідження є окреслені цивільним судочинством України.

Постановка завдання. Метою цієї статті є дослідити особливості визначення юрисдикції судових справ щодо права користування чужою земельною ділянкою на умовах земельного сервітуту та виокремити критерії належності таких земельних спорів до цивільної юрисдикції суду.

Виклад основного матеріалу. Справи, що відносяться до юрисдикції загальних судів та розглядаються у порядку цивільного судочинства, зазначені у ст. 19 Цивільного процесуального кодексу України (надалі – ЦПК) [6].

Відповідно до цієї статті суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи, що виникають з цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, окрім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства.

Суди розглядають у порядку цивільного судочинства також вимоги щодо реєстрації майна та майнових прав, інших реєстраційних дій, якщо такі вимоги є похідними від спору щодо такого майна або майнових прав, якщо цей спір підлягає розгляду в місцевому загальному суді і переданий на його розгляд з такими вимогами.

Виходячи зі змісту ч. 1 ст. 19 ЦПК, спори щодо права користування чужою земельною ділянкою на умовах земельного сервітуту мають розглядатись у порядку цивільного судочинства, адже в цьому разі маємо справу, яка виникає із земельних правовідносин.

Однак, теоретики-процесуалісти, крім характеру спірних правовідносин, виокремлюють ще такий критерій визначення цивільної юрисдикції як суб'єктний склад сторін спору [7, с. 187].

У підтвердження цьому практика Верховного Суду щодо розгляду і вирішення судових справ щодо земельного сервітуту свідчить про те, що для визначення юрисдикції суду треба брати до уваги не лише галузеву приналежність спірних правовідносин, а й інші критерії.

Так, у справі щодо права користування земельною ділянкою за умови встановлення сервітуту на проїзд між фізичною особою та суб'єктом владних повноважень Велика Палата Верховного Суду зробила висновок про те, що такий спір підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства. Суд керувався тим, що спір у справі стосується права користування земельною ділянкою, тобто цивільного права, однією із сторін спору є фізична особа, а тому такий спір повинен розглядатись за правилами цивільного судочинства, що унеможли-

лює розгляд цієї справи в порядку адміністративного судочинства (постанова Верховного Суду від 20 червня 2018 року у справі № 569/12538/16-а.) [8].

Разом з тим, спір між фізичною особою-підприємцем як суб'єктом господарювання та органом місцевого самоврядування про зобов'язання усунути перешкоди у користуванні нерухомим майном шляхом переукладення договору особистого строкового сервітуту для розміщення малої архітектурної форми підлягає розгляду в порядку господарського судочинства. Спір у цій справі виник між фізичною особою-підприємцем Особа_3 та органом місцевого самоврядування як суб'єктом владних повноважень із приводу оскарження протиправного, на думку позивача, рішення органу місцевого самоврядування про демонтаж малої архітектурної форми (торгового павільйону) і зобов'язання переукласти договір особистого строкового сервітуту для розміщення малої архітектурної форми. Таким чином, предметом спору у цій справі є вимога позивача щодо продовження дії укладеного нею із органом місцевого самоврядування договору особистого строкового сервітуту. Велика Палата Верховного Суду вважає, що спір набуває ознак публічно-правового за умов не лише наявності серед суб'єктів спору публічного органу чи посадової особи, а й здійснення ним (ними) у цих відносинах владних управлінських функцій. Велика Палата Верховного Суду дійшла висновку, що у справі, яка переглядалася, орган місцевого самоврядування, реалізуючи право розпорядження земельною ділянкою, відповідно до статті 5 ЗК України має рівні права з громадянами та юридичними особами, з якими він вступає у відносини щодо володіння, користування і розпорядження землею, тобто є рівноправним суб'єктом земельних правовідносин. У справі учасники спору не підпорядковані один одному, а отже, суб'єкт владних повноважень – орган місцевого самоврядування – владних управлінських функцій не здійснював. При цьому Велика Палата Верховного Суду зауважує, що, закриваючи провадження у справі в частині вимог про зобов'язання усунути перешкоди у користуванні нерухомим майном шляхом переукладення договору особистого строкового сервітуту для розміщення малої архітектурної форми, оскільки в цій частині спір не підлягає розгляду адміністративним судом, суди першої та апеляційної інстанцій не звернули увагу на те, що предметом спору у цій справі є правомірність припинення договору особистого строкового сервітуту та, як наслідок, демонтаж малої архітектурної форми (торгового павіль-

йону), стосується приватних інтересів фізичної особи-підприємця Особа_3, має цивільно-правову природу. Зазначене виключає відносини сторін у цій справі як такі, що засновані на управлінських чи контролюючих функціях однієї сторони стосовно іншої, а отже, ця справа не має визначених КАС України ознак адміністративного позову. При цьому слід зауважити, що цей позов, який не підлягає розгляду в порядку адміністративного судочинства, також не підлягає розгляду за правилами цивільного судочинства, про що помилково у своєму рішенні зазначив суд першої інстанції. Велика Палата Верховного Суду зазначила, що цей спір має вирішуватися в порядку господарського судочинства, оскільки спірні правовідносини виникли між фізичною особою-підприємцем Особа_3 та органом місцевого самоврядування (постанова Верховного Суду від 25 квітня 2018 року у справі № 495/2176/17) [8].

В іншій справі Верховний Суд встановив, що відносини, пов'язані з набуттям та реалізацією фізичними та юридичними особами прав на земельні ділянки та з цивільним оборотом земельних ділянок, є приватно-правовими і підлягають розгляду за правилами цивільного судочинства. Реалізуючи відповідні повноваження, державні органи або органи місцевого самоврядування вступають із юридичними та фізичними особами у цивільні та господарські правовідносини. Отже, у таких відносинах держава або територіальні громади є рівними учасниками земельних відносин з іншими юридичними особами, фізичними особами та з суб'єктами підприємницької діяльності. З погляду Верховного Суду, позов, предметом якого є перевірка правильності передачі відповідних прав щодо земельної ділянки, не може бути розглянуто за правилами адміністративного судочинства. Закриваючи провадження у справі, Вінницький апеляційний адміністративний суд виходив із того, що заявлені позивачем вимоги не підлягають розгляду в порядку адміністративного судочинства, зазначивши, що у цих правовідносинах відповідач не здійснював владні управлінські функції. Тобто такий спір стосується захисту цивільних прав, що виникають із земельних відносин, тому має не публічно-правовий, а приватно-правовий характер (постанова Верховного Суду від 04 квітня 2018 року у справі № 676/3596/16-а.) [8].

В іншій справі Верховний Суд встановив, що спір про скасування рішення державного реєстратора, запису щодо державної реєстрації права користування земельною ділянкою на умовах оренди за третьою особою може вирішуватися за правилами

господарського чи цивільного судочинства залежно від суб'єктого складу. Так, 12 грудня 2018 року за результатами розгляду справи за позовом ТОВ «Малиновка» до державного реєстратора Мангушської державної районної адміністрації Донецької області (далі – державний реєстратор), третя особа – ТОВ СП «Тітан», про скасування державної реєстрації договору та зобов'язання вчинити певні дії Велика Палата Верховного Суду прийняла постанову, в якій дійшла висновку, що заявлена в цій справі позовна вимога повинна розглядатися як спір, пов'язаний із порушенням цивільних прав позивача на земельну ділянку іншою особою, за якою зареєстровано аналогічне право щодо цієї ж земельної ділянки. Це спір про право цивільне, незважаючи на те, що у ньому бере участь суб'єкт публічного права, а тому з огляду на суб'єктний склад сторін він може вирішуватися за правилами господарського чи цивільного судочинства залежно від того, чи буде залучатися до участі у справі орендодавець (фізична особа) як відповідач.

При розгляді цієї справи Верховний Суд дійшов висновку про те, що спір, що розглядався, не є спором між учасниками публічно-правових відносин оскільки відповідач, приймаючи рішення про державну реєстрацію прав на нерухоме майно, не мав публічно-правових відносин з позивачем. Необхідною ознакою суб'єкта владних повноважень є виконання ним владних управлінських функцій, які він повинен здійснювати саме у тих правовідносинах, у яких виник спір. До юрисдикції адміністративного суду належить розгляд спору, що виник між двома (кількома) суб'єктами стосовно їх прав та обов'язків у конкретних правовідносинах, у яких хоча б один суб'єкт законодавчо уповноважений владно керувати поведінкою іншого (інших) суб'єкта (суб'єктів), а останній (останні) відповідно зобов'язаний (зобов'язані) виконувати вимоги та приписи такого суб'єкта владних повноважень.

Велика Палата Верховного Суду погодилася з висновками судів першої та апеляційної інстанцій про закриття провадження у цій справі,

оскільки це спір не публічно-правовий, а про право цивільне, незважаючи на те, що у ньому бере участь суб'єкт публічного права (постанова Верховного Суду від 12 грудня 2018 року у справі № 805/34/18-а.) [8].

Таким чином, на підставі вищенаведеного варто зробити такі висновки:

– важливим критерієм для встановлення належності спору щодо земельного сервітуту до цивільної юрисдикції суду є характер спірних правовідносин, про що зазначено в статті 19 ЦПК України.

– теоретики-процесуалісти виокремлюють інший важливий критерій для визначення цивільної юрисдикції спору – суб'єктний склад сторін спору. Цей критерій є визначальний для встановлення цивільної юрисдикції не лише щодо земельного, а й будь-якого іншого спору, визначеного п. 1 ч. 1 ст. 19 ЦПК України.

– аналіз судової практики Верховного Суду підтверджує значення суб'єктого складу сторін для правильного визначення належності спору про встановлення земельного сервітуту до цивільної юрисдикції суду, а саме: наявність фізичної особи як сторони спору у справах про встановлення земельного сервітуту дає підстави віднести цей спір до цивільної юрисдикції суду.

– однак для правильного визначення цивільної юрисдикції у таких категоріях земельних спорів недостатньо встановити, що стороною у цих спорах є фізична особа. Практика Верховного Суду свідчить про те, що спір щодо земельного сервітуту буде розглядатись у порядку цивільного судочинства лише в тому разі, якщо відповідач – суб'єкт владних управлінських повноважень не виконував владних повноважень у спірних правовідносинах і був у рівному становищі з позивачем. Якщо ж у діях такого відповідача реалізуються владні управлінські повноваження, то спір не є приватно-правовим, а набуває ознак публічно-правового, тому така справа буде належати до юрисдикції адміністративного судочинства України.

Список літератури:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради*. 1996. № 30. Ст. 41.
2. Ковалик Г. І. Сервітуту у римському праві та їх рецепція у праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2016. 237 с.
3. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
4. Земельний кодекс України : Закон України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2002, № 3–4, ст. 27.

5. Харитоновна Т.Є. Правове регулювання відносин у сфері здійснення прав на чужі земельні ділянки за законодавством України: проблеми та перспективи. *Часопис цивілістики*: Науково-практичний журнал. Випуск 18. Одеса, 2015. С. 45–50.

6. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2004, № 40–41, 42, ст. 492.

7. Комаров В. В. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства : монографія / В. В. Комаров, В. І. Тертишніков, В. В. Баранкова та ін. ; За заг. ред. професора Комарова В. В. Х.: Харків юридичний, 2008. 928 с.

8. Огляд практики Верховного Суду у справах щодо права користування чужою земельною ділянкою: сервітут, емфітевзис, суперфіцій. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Oglyad_zemlya.pdf

Hreshchuk G.I., Ratushna B.P. PECULIARITIES OF DETERMINING THE CIVIL JURISDICTION OF DISPUTES OVER LAND EASEMENTS IN CIVIL PROCEEDINGS OF UKRAINE (IN THE LIGHT OF THE PRACTICE OF THE SUPREME COURT)

The article examines the peculiarities of determining the civil jurisdiction of land disputes over the right to use land under the terms of land servitude. This study was carried out on the basis of the analysis of the current Civil Procedure Code of Ukraine, the Supreme Court case law in such categories of cases, and with due regard for the opinions of procedural theorists. It is established that land is the most important natural resource, part of the main national wealth, the fundamental importance of which in terms of economic and food security was particularly evident during the period of Russia's full-scale invasion of Ukraine. Land can be used on the basis of ownership and use. In this regard, disputes often arise that are referred to the courts of Ukraine for consideration and resolution. One of the types of such disputes is a dispute over the use of a land easement. However, as the Supreme Court's case law shows, a number of procedural problems often arise when exercising the right to judicial protection in relation to the use of a land easement. One such problem is the correct determination of the type of court jurisdiction for such categories of cases. Based on the study, the author formulates the conclusion that an important criterion for determining whether a dispute over the establishment of a land easement falls within the civil jurisdiction of a court is the nature of the disputed legal relationship, as stated in Article 19 of the Code of Civil Procedure of Ukraine. At the same time, procedural theorists identify another important criterion for determining the civil jurisdiction of a court – the subjective composition of the parties to the dispute. This criterion is confirmed by the case law of the Supreme Court, according to which the presence of an individual as a party to a dispute in cases of land easement establishment gives grounds to refer this dispute to the civil jurisdiction of the court.

In addition, the Supreme Court's practice shows that if the defendant in such disputes is a public authority, such a case will be considered in civil proceedings only if such a defendant did not exercise public authority in the disputed legal relations and was in an equal position with the plaintiff.

Key words: land easement, criteria of civil jurisdiction, subjective composition of a land dispute, Supreme Court practice.

Маліннікова Д.К.

Полтавський інститут економіки і права

СІМЕЙНА МЕДІАЦІЯ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ МЕТОД ВИРІШЕННЯ СПОРІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

У статті розглядається роль сімейної медіації у вирішенні спорів в умовах воєнного стану в Україні. Звертається увага на важливість медіаційних методів для збереження сімейного благополуччя та вирішення конфліктів, що виникають у ситуаціях військових загроз. Стаття досліджує особливості застосування сімейної медіації, а також вплив військових подій на динаміку конфліктів у родині. Автор аналізує позитивний вплив сімейної медіації на підтримку міжособистісних відносин та розвиток родинної стабільності в умовах кризи. В умовах воєнного стану, загальної напруги та збільшення кількості конфліктів в суспільстві, силові методи вирішення спорів, в тому числі і через суд – є неефективними, існує потреба перебудовувати не лише правову систему, а й саме мислення та сприйняття соціуму та окремо індивідів, до можливого урегулювання конфліктів за допомогою альтернативних методів вирішення спорів. А саме тому, основний акцент робиться на потребі адаптації підходів сімейної медіації до особливостей воєнного стану. Зокрема, стаття розглядає питання підготовки кваліфікованих медіаторів, здатних ефективно працювати в умовах стресу та небезпеки. Вона також досліджує використання віртуальних технологій для проведення медіаційних сесій у віддалених та важкодоступних територіях. Додатковий аспект статті – це розгляд впливу воєнного конфлікту на дітей та визначення специфічних підходів до сімейної медіації, які враховують їхні унікальні потреби та вразливість. У статті також обговорюється можливість співпраці з гуманітарними організаціями, владними структурами та місцевими громадами для підтримки та популяризації сімейної медіації серед населення. Загалом, стаття робить важливий внесок у розуміння та розвиток сімейної медіації в умовах війни в Україні, а також визначає перспективи подальших досліджень та реалізації практичних заходів.

Ключові слова: сімейна медіація, воєнний стан, конфлікт, родинна стабільність, медіаційні методи.

Постановка проблеми. Воєнні дії можуть викликати серйозний стрес та травматичні події для членів сімей. Учасники сімейних спорів можуть переживати психологічні труднощі, що робить процес вирішення спорів між сторонами складним не лише з юридичної, а й психологічної точки зору. Саме тому у цій статті ми розглянемо, як використання такого альтернативного методу вирішення спорів як медіація саме у сімейних спорах, буде ефективним як з точки зору процесуальної економії часу та ресурсів, так і з точки зору збереження відносин між членами родини, відновлення сімей в воєнний та післявоєнний період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним із відомих науковців у галузі сімейної медіації є Джон Готман, психолог і дослідник міжособистісних відносин. Його дослідження стосуються взаємин у сім'ї та можуть включати аспекти медіації. Аналіз запровадження медіації для вирішення сімейних спорів у цивільному судочинстві України здійснили С. Дяченко, Н. Колокольна.

Н. Бондаренко-Зелінська, яка досліджувала альтернативні методи урегулювання спору у приватно-правових відносинах.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз ефективності медіації, як альтернативного методу урегулювання спору саме в сімейних спорах, саме в умовах воєнного стану. У воєнний час сім'ї можуть відігравати важливу роль у забезпеченні психологічної підтримки для своїх членів. Дослідження сімейної медіації в контексті війни може вивчити, наскільки ефективно цей метод допомагає сім'ям вирішувати конфлікти та втручатися в процес відновлення. Дослідження в цій галузі може привести до розробки специфічних методик та підходів до сімейної медіації, що враховуватимуть унікальні виклики та потреби, що виникають у сім'ях під час воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. З 24 лютого 2024 року в Україні вже десятиє продовжують воєнний стан та мобілізацію до 13 травня 2024 року. Парламент затвердив указ президента (№ 10456)

про продовження дії воєнного стану. Війна в країні має негативний вплив на збільшення конфліктів всередині суспільства та окремих індивідів. У воєнних умовах сімейна динаміка зазнає значних тисків, що може викликати конфлікти між членами сім'ї. Стрес, обмежені ресурси та загроза безпеки можуть призводити до погіршення міжособистісних відносин та спровокувати конфлікти, які вимагають ефективного вирішення. Нижче наведено кілька ключових викликів, з якими стикаються сім'ї в умовах воєнного конфлікту:

1. Розрив сімейних зв'язків. Військові події можуть викликати фізичне віддалення членів сім'ї через переселення, евакуації або навіть втрату рідних. Це може створювати значний стрес та призводити до втрати сімейних зв'язків.

2. Травми та стрес. Члени сім'ї можуть стикатися з травмами та стресом, пов'язаними з воєнними діями, які можуть впливати на їх емоційне та психічне здоров'я. Діти, особливо, можуть стати свідками насильства та мати посттравматичний стрес.

3. Економічна нестабільність. Воєнний конфлікт часто призводить до економічної нестабільності, що може сильно впливати на матеріальне благополуччя сімей. Втрати робочих місць, зниження економічної спроможності та зниження рівня життя можуть призвести до конфліктів у сім'ї.

4. Зміна ролей та відповідальності. Умови воєнного конфлікту можуть призводити до зміни ролей та відповідальностей в сім'ї. Наприклад, один із членів сім'ї може стати військовослужбовцем або вимушено брати на себе нові обов'язки через відсутність інших членів сім'ї.

5. Втрата близьких. Війна може призвести до трагічних втрат життів близьких людей. Такі втрати створюють емоційний біль та горе, яке може впливати на сімейні відносини і викликати потребу в підтримці.

6. Труднощі для дітей. Діти в умовах воєнного конфлікту можуть стикатися із специфічними труднощами, такими як втрата доступу до освіти, зазіхання на їхні права на безпечне життя та середовище та важкість адаптації до нових умов.

7. Втрата житла та майна. Військові дії можуть призводити до руйнувань житла та втрати майна, що створює додатковий тиск на сімейні ресурси та призводить до значного погіршення матеріального стану, а отже і можливості звернення до суду.

Всі фактори визначені вище, призводять до збільшення кількості в тому числі і судових спорів та судових розглядів. Судова система не справ-

ляється з таким навантаженням. Станом на травень 2023 року в Україні здійснюють правосуддя 587 судів, водночас 87 – не працюють, зокрема, через активні бойові дії або розташування на тимчасово окупованих територіях. Крім того, ще 84 суди не здійснюють правосуддя з 2014 року через окупацію російськими військами АР Крим та деяких районів Донецької та Луганської областей. Мало того, залишаються вакантними понад дві тисячі посад суддів, і їхня кількість збільшується щодня. Вища кваліфікаційна комісія суддів (ВККС), відповідальна за добір суддів, відновила свою роботу лише у червні 2023 р. після майже 4 років «простою».

Ці системні проблеми не можуть не впливати на строки розгляду справ. Очевидно, що нині вони суттєво збільшилися з об'єктивних причин. Водночас і до повномасштабного вторгнення ситуація була не надто позитивною. Так, Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) неодноразово виносив рішення проти України у справах стосовно порушення статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а саме – права на справедливий суд у контексті надмірної тривалості судового розгляду справ.

Ще однією системною проблемою в цьому контексті є невиконання судових рішень. Так, справа ЄСПЛ Бурмич та інші проти України щодо надмірно тривалого виконання остаточних рішень суду стала вже класичним прикладом неефективності процесу виконання рішень. Така ситуація нівелює цінність судових рішень та є суттєвою перешкодою у забезпеченні права на справедливий суд [1].

У своїй доповіді Голова Верховного Суду Станіслав Кравченко одним із ключових викликів сьогодення назвав питання кадрового забезпечення судової системи. Так, протягом 2023 року суди розглянули 4,3 млн усіх видів звернень та справ, тоді як кількість суддів стає дедалі меншою і зараз становить менш ніж 5 тис [4].

Окрім того, як правильно зазначає Л. Н. Бондаренко-Зелінська, значний обсяг сімейних конфліктів знаходиться поза межами правового регулювання, тому в ході сімейної медіації основним орієнтиром для примирення виступають не норми права, а норми моралі, в тому числі і суб'єктивні уявлення сторін конфлікту про добро, зло, справедливість тощо [2].

Адже, у випадку розгляду справи у суді, суд керується виключно доказами наданими сторонами та своїми внутрішніми оцінками даних доказів, що інколи призводить до того, що сімей-

ний спір, по факту не вирішується з ухваленням судового рішення, а лише загострюється. Варто вказати влучні висловлювання Лариси Гретченко, яка зазначила, що розірвання шлюбу як первинний крок до припинення шлюбно-сімейних відносин, не вирішений за домовленістю сторін, спричинить подальші непорозуміння з питань: способів утримання, виховання та розвитку дитини, поділу майна та бізнес-інтересів, спадкових відносин, визначення місця проживання дитини [3].

Це ж саме стосується і справ де поміж позиціями батьків стоять інтереси дитини, про які дуже часто забувають через власні амбіції, переживання та стосунки один до одного. Судові спори щодо дітей завжди емоційні та мають дуже травмуючий вплив на дітей, який тільки загострюється після судового рішення. Під час сімейних конфліктів спостерігається так званий синдром відчуження одного з батьків, що формує безкомпромісну відразу (огиду) до поганої, ненависної особи в контексті батьківських прав. Як зазначив Філіп Маркус, внаслідок цього дитина може страждати від порушення самоідентифікації та мати психологічні вади і проблеми з розвитком, хибної оцінки реальності, нелогічності когнітивних дій, занадто спрощеної та негнучкої обробки інформації, неточного та викривленого міжособистісного сприйняття, порушення та відмови від міжособистісних стосунків, почуття ненависті до себе, низької або завищеної самооцінки чи манії величч тощо. При цьому психологічні травми, отримані через таке насилля, можуть зберігатися в дорослому житті [5].

Не варто забувати, що триваючі, загострені сімейні конфлікти на пряму можуть породжувати домашнє насильство та дитячу злочинність. Найчастіше неповнолітні прагнуть наслідувати своїм поведінкам багатьох в чому ті особистості, що є для них авторитетними. Оскільки батьки найчастіше і є самі авторитетні люди для дитини, то вона свідомо чи підсвідомо переймає культуру їхнього спілкування, світосприймання, рівень моральності і законослухняності. Тому основний вплив на правове виховання дитини робить сім'я. Злочини вчинені неповнолітніми особами є однією із найбільш актуальних проблем суспільства, ця проблема стоїть не лише перед працівниками правоохоронних органів, а й іншими відповідними службами, а також суспільства загалом, тому, що молоде покоління є природним резервом соціального розвитку [6].

Саме тому держава та суспільство, в першу чергу, повинні бути зацікавлені у використанні та популяризації таких альтернативних методів

вирішення спору, як медіація. Проте, як зазначають С. Дяченко С., Н. Колокольна впровадженню процедури медіації в Україні перешкоджає низка причин, а саме: 1) низька правова культура населення, без якої неможливо провести реформи щодо запровадження певного правового інституту; 2) низький рівень довіри до цієї послуги, пов'язаний із недостатньою обізнаністю населення про переваги медіації як альтернативного способу вирішення спору; 3) бажання однієї зі сторін задовольняти лише свої інтереси, не бажаючи йти на компроміс; 4) добре сформована позиція суспільства, що звернення до суду є єдиним способом вирішення спору; 5) відсутність фінансової підтримки, оскільки будь-які реформи потребують значних витрат [8, с. 121].

Правові засади та порядок проведення, принципи медіації, статус медіатора, вимоги до його підготовки регулює Закон України «Про медіацію» від 16.11.2021 року № 1875-IX [7]. З прийняттям даного закону сприйняття медіації, як самостійної процедури урегулювання спору, змінилась, але суттєвого поширення, нажаль, не набула. Хоча, саме в сімейних спорах та саме на даний час, коли війна вносить свої корективи у всі сфери нашого життя, популяризація медіації є надважливою.

Сімейна медіація – це процес вирішення конфліктів, в якому третя нейтральна сторона (медіатор) допомагає сім'ї прийти до взаємодопомоги та знайти компромісне рішення. Сімейна медіація базується на декількох основних принципах, які визначають її ефективність та відмінності від інших методів вирішення конфліктів. Основні принципи сімейної медіації включають:

1. Добровільність. Участь в сімейній медіації повинна бути добровільною. Жодна сторона не повинна бути примусово залучена до медіаційного процесу. Учасники мають вільно вибирати, чи хочуть вони брати участь у вирішенні конфлікту через медіацію чи ні.

2. Нейтралітет. Медіатор повинен залишатися нейтральною стороною, не виражаючи власних думок або впливу на прийняття рішення. Його завдання – сприяти спільному пошуку рішення, а не підтримувати або визначати «правильність» позицій сторін.

3. Конфіденційність. Принцип конфіденційності гарантує, що всі обговорення та інформація, яка виникає під час сімейної медіації, є конфіденційною. Це створює довіру та сприяє відкритому обговоренню проблем.

4. Активна участь у процесі сторін. Сторони конфлікту виступають активними учасниками процесу, висловлюючи свої погляди, інтереси

та потреби. Медіатор допомагає сторонам взаємодіяти та розуміти одне одного, але прийняття рішення залишається за ними.

5. Спрямованість на майбутнє. Медіація орієнтована на пошук конструктивних рішень для майбутнього. Замість вивчення минулих помилок або обвинувачень, акцент робиться на тому, як сторони можуть спільно працювати для покращення майбутніх відносин.

6. Інформаційна прозорість. Медіатор повинен забезпечити чітку інформаційну прозорість щодо процесу медіації, включаючи правила, етапи, очікування та можливі результати. Це допомагає учасникам розуміти, що вони можуть очікувати від медіації.

Ці принципи складають основу етики та дієвості сімейної медіації, створюючи сприятливе середовище для вирішення конфліктів та відновлення сімейних відносин.

В умовах воєнного стану в країні та загострення кризи в приватно – правових відносинах правильно проведена медіація може відіграти ключову роль у вирішенні сімейних спорів, а саме:

– Швидке вирішення конфліктів та зниження напруги. Воєнний стан може призводити до зростання конфліктів у сім'ях через стрес, економічні труднощі та загрози безпеки. Сімейна медіація створює безпечне середовище для обговорення проблем, розкриття побоювань та пошуку конструктивних рішень.

– Підтримка психологічного благополуччя. Воєнні події можуть масштабно впливати на психічний стан осіб та сімей в цілому. Сімейна медіація допомагає учасникам виражати свої почуття, зменшує соціальну ізоляцію та сприяє зниженню психологічного стресу.

– Захист інтересів дітей. Діти є особливо вразливими в умовах війни. Сімейна медіація може сприяти створенню планів захисту та підтримки для дітей, розглядати їхні особливі потреби та визначати спільні рішення стосовно їхнього добробуту.

– Посилення сімейної рівноваги. Сімейна медіація допомагає в розбудові довіри та взаєморозуміння між членами сім'ї, що може мати позитивний вплив на соціальну стабільність та загальну рівновагу в умовах воєнного стану.

– Поширення культури миру та мирного врегулювання конфліктів. Сімейна медіація сприяє поширенню культури миру, вирішенню конфліктів шляхом діалогу та сприянню взаєморозумінню між членами родини. Медіація надає можливість різним сторонам конфлікту вести відкритий діалог. У цьому процесі учасники можуть краще розуміти погляди та потреби одне одного, що сприяє взаємо-

розумінню та зменшенню конфліктів.

Вдосконалення сімейної медіації в умовах воєнного стану вимагає розгляду специфічних викликів та урахування особливостей даного контексту. Ось кілька рекомендацій, які ми можемо надати для покращення та популяризації сімейної медіації в умовах військового стану:

1. Формування якісного навчання для медіаторів. Забезпечення медіаторів відповідними навичками та знаннями для роботи в умовах воєнного стану, включаючи психологічні аспекти.

2. Врахування культурних особливостей. Розвиток культурної чутливості серед медіаторів для адаптації методик та стратегій до конкретних культурних особливостей та вимог у суспільстві, допоможе краще впроваджувати медіацію на будь-якій стадії конфлікту.

3. Створення безпечного середовища. Забезпечення безпечного та конфіденційного середовища для учасників медіації, враховуючи можливі ризики та загрози, що випливають з воєнного стану.

4. Участь у процедурі медіації експертів. Залучення психологів, соціальних робітників чи експертів для надання додаткової підтримки сім'ям та медіаторам.

5. Використання технологій. Застосування сучасних технологій для забезпечення доступу до медіаційних послуг у віддалених або небезпечних зонах де ведуться бойові дії.

6. Розробка спеціальних підходів до медіації за участю дітей. Створення спеціальних програм та підходів сімейної медіації, спрямованих на дітей, враховуючи їхні унікальні потреби та вразливість. А також залучення дітей до процедури медіації.

7. Залучення громадськості та підтримки з боку судів. Впровадження ініціатив для залучення громадськості до підтримки сімей та сприяння розвитку культури врегулювання конфліктів. В тому числі і у випадку якщо справа вже перебуває у суді, самі судді можуть пропонувати сторонам альтернативні варіанти вирішення спорів – такі як сімейна медіація.

Висновки. В умовах воєнного стану важливо мати ефективні інструменти для вирішення сімейних конфліктів та збереження родинної стабільності. Сімейна медіація, яка базується на принципах добровільності, нейтральності та конфіденційності, може виступати як такий інструмент, сприяючи покращенню сімейних відносин та забезпечуючи підтримку учасникам у важких життєвих ситуаціях. Рекомендації наведені у цій статті можуть сприяти ефективній роботі сімейної медіації в умовах воєнного стану та забезпечити підтримку сімей, які зазнали впливу воєнних подій.

Список літератури:

1. Медіація в Україні: на порозі нового розвитку. Проект Право-Justice. URL: https://lb.ua/blog/pravo_justice/573234_mediatsiya_ukraini_porozi_novogo.html (дата звернення 07.02.2023 року).
2. Н.Л. Бондаренко – Зелінська. Окремі аспекти альтернативного вирішення спорів при врегулюванні сімейних конфліктів. Журнал «Приватне право і підприємництво». 2016 рік, випуск № 15. URL: https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=uk&user=elsZejsAAAAJ&citation_for_view=elsZejsAAAAJ:qjMakFHDy7sC.
3. Л. Гретченко. Сімейні та спадкові відносини під час війни: актуальна практика. URL: <https://www.hsa.org.ua/lectors/gretchenko-larysa/articles/simeini-ta-spadkovi-vidnosini-pid-cas-viini-aktualna-praktika>.
4. Правосуддя майбутнього: у Верховному Суді обговорили перспективи розвитку судочинства. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1550958/>.
5. Філіп Маркус. Лекція «Відчуження батьків = психологічне насильство над дітьми». URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1058503/?fbclid=IwAR2uRWAXYS8S1ngxKclgsDHh7-AaMr6kqhBA0bYNVsUQW97o0hkR5IK0gYE>.
6. Д.П. Цуркаленко. Протидія дитячій злочинності в умовах воєнного стану. URL: <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/10367/1/24.pdf>.
7. Закон України «Про медіацію». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2022, № 7, ст. 51. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>.
8. Дяченко С., Колокольна Н. Запровадження медіації для вирішення сімейних спорів у цивільному судочинстві України: судова практика. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020 рік. No 2. С. 118–121.

Malinnikova D.K. FAMILY MEDIATION AS AN EFFECTIVE MEANS OF DISPUT RESOLUTION IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW IN UKRAINE

The article examines the role of family mediation in resolving disputes during the state of war in Ukraine. It emphasizes the importance of mediation methods in preserving family well-being and resolving conflicts arising in situations of military threats. The article explores the specifics of applying family mediation and the impact of military events on the dynamics of conflicts within families.

The author analyzes the positive impact of family mediation on interpersonal relationships and the development of family stability in crisis conditions. In the context of a state of war, general tension, and an increase in societal conflicts, coercive methods of dispute resolution, including through the court system, are deemed ineffective. There is a need to reconstruct not only the legal system but also the mindset and societal perception of alternative conflict resolution methods.

Therefore, the main focus is on the necessity of adapting family mediation approaches to the peculiarities of the state of war. Specifically, the article addresses the training of qualified mediators capable of working effectively in conditions of stress and danger. It also explores the use of virtual technologies for conducting mediation sessions in remote and inaccessible areas.

An additional aspect of the article is the examination of the impact of the war conflict on children and the identification of specific approaches to family mediation that consider their unique needs and vulnerabilities. The article discusses opportunities for collaboration with humanitarian organizations, governmental structures, and local communities to support and promote family mediation among the population.

In conclusion, the article makes a significant contribution to understanding and developing family mediation in the context of war in Ukraine, outlining prospects for further research and practical implementation.

Key words: family mediation, martial law, conflict, family stability, mediation methods.

Хомініч М.С.

Сумський національний аграрний університет

ВІДЗИВ ЯК ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ЗАСІБ ЗАХИСТУ ВІДПОВІДАЧА У ЗЕМЕЛЬНО-МАЙНОВИХ СПОРАХ, ПІДСУДНИХ СУДАМ ЗАГАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

У статті здійснено дослідження підстав заявлення позову у земельно-майнових спорах та його змістовно-правової суті. При цьому, автором проведена характеристика двох первісних процесуальних документів у будь-якому земельно-майновому спорі, а саме – позову та відзиву, процес обміну якими детально регламентований цивільним процесуальним законодавством. Автором обґрунтовано, що позов та відзив можна віднести до категорії змагально-процесуальних паперів, які слугують відправною точкою у доказовому процесі для кожної із сторін. Доведено, що земельно-майнові спори не виникають безпідставно, оскільки завжди пов'язані з невиконанням однією або іншою стороною певних обов'язків.

У роботі звернуто увагу на те, що саме лише звернення особи з позовом до суду не означає обов'язкового задоволення її позовних вимог, оскільки позивач може невірно тлумачити як природу спірних правовідносин чи положень відповідного договору, так і норми права та невірно інтерпретувати висновки судової правозастосовчої практики та певні правові позиції, напрацьовані судами у подібних правовідносинах. Відповідач же, з метою захисту від заявленого до нього позову у своєму відзиві має право піддати правовій критиці як поведінку самого позивача у спірних правовідносинах, так і його правову позицію, обґрунтувавши в той же час законність своїх дій.

Автор звертає увагу на тому, що відсутність відзиву на позов не означає автоматичну згоду відповідача з пред'явленими до нього позовними вимогами та в свою чергу не може слугувати процесуальним фактом визнання позовних вимог частково або у повному обсязі. Незалежно від того, чи скористався відповідач своїм процесуальним правом на подання відзиву на позов, суд повинен обов'язково дослідити наведені у позові обставини, надані позивачем докази, визначити наявність спірних фактів та обставин та відділити їх від тих, в яких спір відсутній.

У статті детально проаналізовано нормативні вимоги до змісту позовної заяви у земельно-майновому спорі та розкрито можливості відповідача щодо викладення змісту відзиву на позов в контексті захисту від пред'явленого позову.

Ключові слова: цивільне судочинство, правозастосовча практика, докази, позов, позивач, змагальні папери, доказування.

Постановка проблеми. Земельно-майнові спори незалежно від їх конкретного предмету є однією із найскладніших категорій справ, які розглядаються з року в рік судами загальної юрисдикції. Саме з цих підстав обмін змагальними паперами, в якому відповідач вчиняє активні процесуальні дії, є важливим для правильного визначення всіх спірних моментів та дійсним обставин справи, їх природи виникнення юридичної кваліфікації таких земельних відносин, наявності судової правозастосовчої практики, зокрема тих правових позицій, які відносяться до тлумачення чи інтерпретації тих чи інших норм права чи договору, на які посилається кожна із сторін такого спору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Законодавець, намагаючись покращити процес підготовки справ до судового розгляду та з метою придання такому провадженню нового імпульсу за рахунок постійних змін, доповнень та уточнень норм Цивільного процесуального кодексу України, так і не спромігся віднайти той баланс між «процесом змагальних паперів» та процесуальним інститутом урегулювання спору за участю судді. Саме з цих підстав науковці про-являють посилену увагу цим питанням у своїх працях правової спрямованості, досліджуючи та аналізуючи вказану проблематику як з точки зору теорії цивільного процесуального права, так і судової правозастосовчої практики. Прикладом

таких досліджень були роботи В. І. Тертишнікова (2011), Д. М. Шадури (2014), М. М. Ясинка (2018, 2022), М. М. Шаповала (2019), Ю. Ю. Цал-Цалко (2020), В. П. Феннича (2021), І. О. Кравченка (2023), Г. П. Тимченка (2023). Однак, допоки не сформовано концепцію спрямованості судової гілки влади на першочергове досягнення компромісу між сторонами спору та не відображено її у процесуально-правовому взаємозв'язку між процесом змагальних паперів і інститутом врегулювання спору за участі судді, при вирішенні земельно-майнових спорів обмін заявами по суті справи залишається єдиним процесуальним засобом захисту як прав позивача, так і прав відповідача, а тому потребує подальших наукових пошуків і досліджень.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження основних процесуальних особливостей відзиву на позов, через призму засобів захисту відповідача у земельно-майнових спорах, які підсудні судам загальної юрисдикції.

Виклад основного матеріалу. В дослідженні питання захисту порушених, невизнаних чи оспорюваних прав та охоронюваних законом інтересів у сфері земельно-майнових спорів часто акцентується увага на процесуальних можливостях захисту лише позивача, оскільки у теорії процесуального права превалює думка про те, що особа скоріш за все не буде звертатись із безпідставним позовом про врегулювання земельно-майнового спору.

Безумовно, у більшості випадків так і є, оскільки будь-який майнових спір вимагає від позивача значних витрат не лише часу на підготовку процесуальних документів, але і коштів, необхідних для сплати судових витрат. Однак, іноді позивач, подаючи позов, може добросовісно помилятися у правильному визначенні предмета спору, необгрунтовано збільшити свої позовні вимоги або інтерпретувати правові норми, що регламентують спірні відносини, ті чи інші факти та обставини в іншому, вигідному лише для нього ракурсі, без урахування існуючої судової правозастосовчої практики Верховного Суду, або ж неправильного її тлумачення. В цьому зв'язку, захист від безпідставного позову покладається як на суд, який повинен ухвалити законне та обгрунтоване судове рішення, так і на відповідача, який керуючись принципом диспозитивності і змагальності, має довести суду необгрунтованість пред'явлених позивачем вимог.

Інститут змагальних паперів у цивільному судочинстві введено порівняно недавно, однак його наукове вивчення не набуло поширеної векторності

у процесуальній науці. Слід зауважити, що запровадження обміну змагальними паперами в цивільному судочинстві та його детальна регламентація на нормативному рівні пропонувались вченими ще у 2009 році. Зокрема, Іванченко О. П. вбачала в цьому утвердженні ідеї справедливості змагального процесу, за якою сторонам повинно було б на законодавчому рівні заборонити посилаючись на обставини і докази, що не були викладені у змагальних документах (позовній заяві, запереченнях на позовну заяву) та ввести в ЦПК України норму, якою б подання сторонами доказів після завершення підготовки справи до судового розгляду обмежувалося б [1]. Однак, законодавець дослухався до поради вчених лише у 2017 році, запровадивши в новій редакції ЦПК України інститут заяв по суті справи (§ 1 глави 1 розділу III ЦПК України) та закріпивши у ч. 3 ст. 174 Кодексу норму, за якою підстави, час та черговість подання заяв по суті справи визначаються цим Кодексом або судом у передбачених цим Кодексом випадках [2].

Під процесом змагальних паперів М. М. Ясинюк розуміє обмін сторонами, третіми особами письмовими заявами, що за своєю юридичною суттю мають дві форми юридичної природи: 1) обмін письмовими заявами як процесуальна форма заочної змагальності сторін; 2) обмін письмовими заявами як один із способів доказування. В свою чергу, зміст першої форми полягає у тому, що за позицією вченого, законодавець узаконив процес послідовності змагальних форм в сучасному правосудді. Першою такою формою в змагальному процесі є його письмова форма, яка проявляється у підготовчому провадженні через обмін сторонами письмовими заявами (по дві заяви з боку кожної із сторін). В подальшому, такий процес змагальності переходить до усної форми і виражається в усному обгрунтуванні своєї позиції під час судового розгляду справи по суті. Друга форма юридичної природи процесу змагальних паперів полягає у тому, що обмін процесуальними заявами на стадії підготовчого провадження слугує способом впорядкування змісту доказової інформації [3, с. 128-129].

На доказовому значенні інституту змагальних паперів наголошує і Д. Московчук, проводячи в цій частині паралелі із цивільним процесом США, в якому за словами вченого «обмін змагальними паперами (у разі подачі позовної заяви позивачем, відповіді на позовну заяву (пояснень до відповіді) відповідачем, у разі порушення цивільної справи (pleadings) є першим етапом доказової діяльності сторін [4, с. 56].

На думку Т. М. Лежневої, підґрунтям обміну процесуальними документами є принцип змагальності у цивільному судочинстві, відповідно до якого «на сторони покладено обов'язок щодо доведення обставин, на які вони посилаються в обґрунтування своїх вимог та заперечень, причому сторонам забезпечуються рівні можливості для здійснення доказування, а на суд покладається обов'язок проявляти активність у сфері доказування лише у випадках, передбачених процесуальним законом [5, с. 134]. Така позиція підтримується і Верховним Судом, який неодноразово у своїх постановках відзначав: «Принцип змагальності у такому розумінні урівноважується з принципом диспозитивності та, що необхідно особливо підкреслити, – із принципом незалежності суду. Він знівельовує можливість суду втручатися у взаємовідносини сторін завдяки збору доказів самим судом» [6], [7], [8], [9], [10], [11].

В свою чергу, А. С. Цибуляк-Кустевич обмін процесуальними паперами вбачає як необхідну і невід'ємну складову процесу примирення сторін (в тому числі і за посередництва судді) чи врегулювання спору шляхом укладення мирової угоди. При цьому, обмін документами та доказами, на думку вченого, є передумовою будь-якого мирного процесу [12, с. 154].

В той же час, І. В. Андронов слушно зауважує про те, що ідеєю обміну заявами по суті справи, яка і закладена у змісті процесуального закону, є вирішення цивільного спору у письмовому провадженні на підставі цих процесуальних документів (виходячи з тієї інформації, що у них міститься, та доданих до них доказів) [13, с. 319].

Автори навчально-методичного посібника «Сучасні проблеми цивільного та цивільно-процесуального права (в частині цивільно-процесуального права)» (2023) метою «процедури обміну змагальними паперами» визначають «уточнення кола правових питань, винесених на судовий розгляд, і дає сторонам можливість поповнити доказовий матеріал із поданням других заяв по суті справи» [14, с. 62].

Таким чином, підсумовуючи розглянуті позиції вчених та висновок Верховного Суду, можна дійти до висновку, що інститут змагальних паперів у цивільному судочинстві у загально-правовому його значенні для науки та практики цивільного процесу слугує механізмом утвердження та забезпечення принципів змагальності, диспозитивності та незалежності суду під час доказової діяльності при вирішенні спору у суді загальної юрисдикції.

Практика показує, що чим глибше земельно-правова реформа з її ринковими принципами та правилами проникає в суспільні відносини, тим сильніше та стійкіше утверджується відчуття права приватної власності на землю в ментальності громадян. В свою чергу це формує необхідність забезпечення недоторканості землі від протиправних посягань, а у відносинах користування чужою земельною ділянкою невід'ємною складовою є дотримання принципу добросовісності у виконанні своїх обов'язків. Виникнення земельно-майнового спору в першу чергу пов'язане із усвідомленням особою того факту, що її права порушуються, не визнаються чи оспорується через фізичне посягання земельну ділянку як об'єкт нерухомого майна, чи юридичне посягання на право власності того, кому вона належить, або є невиконання контрагентом свої договірних зобов'язань у правовідносинах, об'єктом в яких є така земельна ділянка. Сьогодні Україна вступає у другу стадію земельної реформи, що асоціюється із розширенням можливостей купівлі-продажу земельних ділянок сільськогосподарського призначення, а це в свою чергу означає те, що предмет земельно-майнових спорів у майбутньому однозначно буде розширюватись, а його доказово-змістовна складова буде оновлюватись та поглиблюватись за рахунок уточнення змісту правочинів, спрямованих на набуття у власність землі.

Для того, щоб сформулювати складові змісту відзиву на позов, орієнтуючись на процесуальні вимоги до його змісту, викладені у ст. 178 ЦПК України, а також встановити його процесуальне значення у земельно-майновому спорі, слід спочатку визначити зміст позовної заяви у даній категорії справ, оскільки відзив можна умовно назвати «юридичним антагоністом» позову.

Так, частина 3 ст. 175 ЦПК України зазначає перелік складових, які обов'язково повинна містити позовна заява. Якщо проаналізувати вказані складові на предмет їх важливості для правильного вирішення спору, можна дійти висновку, що будь-яких позов має складатись із двох змістовно-інформаційних блоків:

1) відомостей та інформації, які для суду мають довідково-інформативне значення. До зазначеного блоку можна віднести інформацію щодо: назви суду, анкетних даних сторін, наявність у позивача зареєстрованого електронного кабінету, вжиття заходів досудового врегулювання спору, забезпечення доказів або позову, орієнтовного розрахунку суми судових витрат позивача та його влас-

ного підтвердження про неподання чи відсутність на розгляді будь-якого суду аналогічного позову. Вказані дані слугують засобом верифікації сторін спору, а також допомагають суду встановити алгоритм певних підготовчих та організаційних дій, вчинених позивачем та які передували його зверненню до суду. Відносно конкретного предмета спору така інформація має лише опосередковане значення, оскільки прямо не розкриває характеру спірних правовідносин.

В свою чергу, з метою захисту від пред'явленого позову відповідач у своєму відзиві має право звернути увагу на недоліки позовної заяви, зазначивши про відсутність необхідної інформації та необхідність у зв'язку з цим залишити позовну заяву без руху. Крім того, під час аналізу анкетних даних позивача може виявитись, що позов подано особою, яка не мала на це процесуальної дієздатності, або ж його було підписано особою, не уповноваженою на вчинення такої дії чи без вказівки її посадового становища. У випадку, якщо даний недолік залишиться поза увагою суду при відкритті провадження у справі, відповідач має право клопотати суду про застосування норми п. 1 ч. 4 ст. 158 ЦПК України та повернення позивачу його позовної заяви без розгляду. Зауважимо, що в судовій правозастосовчій практиці випадки підписання позовів земельно-майнового характеру за відсутності на це повноважень є непоодинокими. Як приклад, можна навести ухвалу Оржицького районного суду Полтавської області від 02 січня 2023 року у справі № 543/789/22, якою суд повернув позивачу СТОВ «ЛУКІМ Я» позовну заяву про скасування рішення про державну реєстрацію припинення права оренди, оскільки вона була підписана юрисконсультом позивача, не уповноваженим діяти від його імені відповідно до статуту [15].

2) відомостей та інформації, які мають безпосередньо доказове значення для ухвалення судом рішення. Серед таких даних процесуальне законодавство зобов'язує позивача зазначити зокрема:

а) ціну позову, якщо позов підлягає грошовій оцінці, а також обґрунтований розрахунок сум, що стягуються чи оспорується, якщо позов стосується періодичних платежів. Конкретна грошова сума є математичним відображенням конкретних майнових претензій позивача до відповідача, а тому вона обов'язково має бути обґрунтованою та доведеною доказами. Разом з тим, у відзиві на позов відповідач може обґрунтувати як помилковість зазначеної у позові суми, посилаючись на некоректність вихідних даних, застосованих

у розрахунку, неправильність алгоритму самого розрахунку або ж наявність у ньому математичних помилок, так і навести власний альтернативний розрахунок ціни позову. Останнє може сформулювати у суду переконання щодо часткового визнання відповідачем позовних вимог, незважаючи на відсутність прямої вказівки про це у відзиві. Однак, в такій ситуації вбачається, що суду слід керуватись висновками Верховного Суду, наведеними у його постанові від 25 січня 2023 року у справі № 675/2136/19, предметом якої було визнання договору оренди земельної ділянки недійсним та скасування його державної реєстрації. Роз'яснюючи правильність застосування інституту визнання позову Суд зауважив, що для задоволення позову через визнання позову відповідачем повна існувати сукупність наступних умов: визнання усіма учасниками справи обставин, що мають значення для вирішення спору та не підлягають доказуванню відповідно до частини першої статті 82 ЦПК України; відсутності в суду обґрунтованого сумніву щодо достовірності цих обставин; якщо таке визнання відповідачем позову не суперечить закону та/або не порушує права, свободи чи інтереси інших осіб [16].

б) зміст позовних вимог, до якого законодавець відносить: спосіб (способи) захисту прав або інтересів, передбачений законом чи договором, або інший спосіб (способи) захисту прав та інтересів, який не суперечить закону і який позивач просить суд визначити у рішенні. Застосування конкретного способу захисту порушеного, невизнаного або оспорюваного права позивача серед різноманіття інших передбачених чинним матеріальним законодавством правових способів, також підлягає доведенню в судовому засіданні, оскільки кінцевою метою цивільного судочинства є ефективний захист, застосування якого здійснюється із дотриманням принципів диспозитивності та пропорційності. Зокрема, захист земельно-майнових прав, може бути здійснено як за допомогою способів, визначених у ч. 2 ст. 16 ЦК України, так і шляхом застосування заходів, визначених у ч. 3 ст. 152 ЗК України. В той же час, при обранні конкретного способу позивач у позовній заяві повинен обґрунтувати механізм відновлення його порушеного, невизначеного чи оспорюваного майнового права та довести, що обраний ним зміст позовних вимог відповідатиме характеру спірних правовідносин, слугуватиме справедливою сатисфакцією за допущене відповідачем порушення та при цьому – буде співмірним із завданою позивачу шкодою або ж іншими негативними наслід-

ками, що настали в земельно-майнових правовідносинах. У випадку, якщо відповідачів у позову зазначено декілька, позивач має обґрунтувати свої претензії до кожного з них окремо і в такому разі відносно різних відповідачів можуть застосовуватись різні юридичні механізми впливу.

Разом з тим, з метою захисту від безпідставного позову, у відзиві відповідач має аргументувати невірність обраного позивачем способу чи способів захисту його прав, посилаючись на його (їх) неефективність, суперечливість закону або взагалі – відсутність у правовій системі держави. Так, у цивільній справі про визнання недійсним рішення та скасування реєстрації права власності на земельну ділянку, розглянутій 12 жовтня 2022 року Берегівським районним судом Закарпатської області, суд зробив висновок про те, що позивачем-прокурором було обрано неналежний спосіб захисту земельно-майнових прав держави в особі Головного управління Держгеокадастру у Закарпатській області, оскільки «пред'явлення власником нерухомого майна вимоги про скасування рішень, записів про державну реєстрацію права власності на це майно за незаконним володільцем не є необхідним для ефективного відновлення його права» [17].

в) фактичні обставини, якими обґрунтовуються позовні вимоги позивача із зазначенням конкретних доказів, якими такі обставини підтверджуються. Дійсні обставини правовідносин між сторонами справи можуть не доводитись лише у тому випадку, якщо вони відповідають двом критеріям безспірності: визнаються всіма сторонами спору і законодавством не передбачено документального способу їх підтвердження. До таких обставин у земельно-майнових спорах належить, наприклад, встановлений між сторонами в усному порядку та існуючий протягом тривалого періоду порядок фактичного користування земельною ділянкою. В свою чергу, незалежно від повідомленого відповідачем визнання, за відсутності представлення суду відповідних правовстановлюючих документів не можуть вважатись встановленими факти: наявності права власності на спірну земельну ділянку, майнові права на яку було порушено, невизнано чи оспорено; існування певних грошових зобов'язань у користувача земельною ділянкою перед її власником; існування правовідносин сервітуту, суперфіцію чи емфітевзису тощо. Ґрунтується така неможливість на імперативному правилі, встановленому у ч. 2 ст. 78 ЦПК України, за яким обставини справи, які за законом мають бути підтверджені певними засобами дока-

зування, не можуть підтверджуватись іншими засобами доказування.

Вбачається, що у позовній заяві щодо вирішення земельно-майнового спору, обов'язково повинна зазначатись детальна інформація про земельну ділянку, щодо якої між сторонами і виникла майнова суперечка: її розміри, конфігурація, адреса розташування та кадастровий номер (за наявності). Обов'язковою є вказівка і правового статусу такої земельної ділянки із зазначенням її конкретного власника (власників) та конкретного права позивача, яке порушується, не визнається або оспорується. Відсутність вказаної інформації, або вказівка приблизних, неточних даних, на нашу думку, свідчить про безпідставність ініційованого позивачем спору, оскільки майновий об'єкт є завжди конкретною річчю з визначеними щодо неї майновими правами і не може існувати умовно чи приблизно.

Відзив відповідача в цій частині, навпаки, має містити детальний опис спростування наведених у позові обставин, або ж тлумачення їх в іншому логічно-смысловому ключі, аніж зазначив позивач. Невід'ємною частиною відзиву у цьому зв'язку є докази, якими відповідач обґрунтовує свої заперечення проти фактів і обставин, на існуванні яких наполягає позивач. Відповідач може і не мати письмових, речових або електронних доказів, однак бути обізнаних про їх існування та зміст. В такому випадку відзив обов'язково має містити посилання на такі докази з доданим клопотанням про їх витребування або ж забезпечення. Даний аспект є надзвичайно важливим в аспекті захисту прав відповідача від протиправних посягань позивача, оскільки рішення суду, ухвалене з необґрунтованою відмовою у прийнятті доказів чи безпідставною відмовою у їх витребуванні не може вважатись законним і обґрунтованим та може бути скасоване судом апеляційної інстанції.

г) перелік доказів, які додаються до позовної заяви із вказівкою про місцезнаходження оригіналів документів, а також із повідомленням про неможливість подання позивачем певного документу за його відсутності. Доказове значення даної складової позовної заяви базується на нормі ч. 2 ст. 83 ЦПК України, згідно з якою позивач і особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, повинні подати всі наявні у них докази одночасно із поданням (направленням) позовної заяви. В свою чергу, за ч. 8 ст. 83 ЦПК України, докази, не подані у встановлений законом або судом строк, до розгляду судом не приймаються, крім випадку, коли

особа, яка їх подає, обґрунтувала неможливість їх подання у вказаний строк з причин, що не залежали від неї. Отже, результат доказування певних фактів чи обставин у земельно-майновому спорі, може залежати не лише від змісту поданих позивачем документів, але і від неподання ним певних письмових, речових або електронних доказів та позбавлення в подальшому можливості виправити вказаний недолік через відсутність об'єктивних підстав невиконання позивачем вимог п. 8 ч. 3 ст. 175 ЦПК України.

Таким чином, можна прийти до висновку, що зміст відзиву на позов у земельно-майновому спорі формується у першу чергу в залежності від: а) конкретного предмету заявлено земельно-майнового спору; б) обставин, викладених позивачем у його позовній заяві; в) доказів, наданих позивачем у додатках до позову; г) доказів, наявних у відповідача або у інших осіб, які не є стороною спору, однак зміст яких відповідачу достовірно відомий.

Слід зауважити, що сама по собі відсутність у справі відзиву відповідача на позов через його неподання, не може слугувати достатньою і вичерпною підставою до задоволення позовних вимог у повному обсязі чи частково, оскільки останнє залежить в першу чергу від обґрунтованості заявленої майнової претензії у земельному спорі. Суд не може визнати певний факт або обставину, на існуванні яких наполягає позивач, не підкріплюючи при цьому свої твердження відповідними доказами.

Такий принцип підтримується Верховним Судом, зокрема, при перегляді у касаційному порядку справ, предметом у яких був земельно-майнових спір. Зокрема, в постанові від 03 травня 2022 року у справі № 278/3426/18 (про скасування рішення про державну реєстрацію права власності на земельну ділянку та витребування земельної ділянки), Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду зазначив, що принцип змагальності «не створює для суду обов'язок вважати доведеною та встановленою обставину, про яку стверджує сторона. Таку обставину треба доказувати таким чином, аби реалізувати стандарт більшої переконливості, за яким висновок про існування стверджуваної обставини з урахуванням поданих доказів видається вірогіднішим, ніж протилежний. Тобто певна обставина не може вважатися доведеною, доки інша сторона її не спростує (концепція негативного доказу), оскільки за такого підходу принцип змагальності втрачає сенс» [18].

Водночас, з аналізу ряду процесуальних норм ЦПК України вбачається, що неподання відзиву на

позов є перешкодою, яку відповідач створює собі самому у майбутньому процесі доказування обґрунтованості своїх заперечень проти вимог позивача. Зокрема, за ч. 3 ст. 83 ЦПК України зобов'язаний подати суду докази разом з поданням відзиву, а в силу п. 6 ч. 3 ст. 178 ЦПК України, відзив повинен містити перелік документів та інших доказів, що додаються до відзиву, та зазначення документів і доказів, які не можуть бути подані разом із відзивом, із зазначенням причин їх неподання. Згідно ж ч. 4 ст. 83 ЦПК України, якщо доказ не може бути поданий у встановлений законом строк з об'єктивних причин, учасник справи повинен про це письмово повідомити суд та зазначити: доказ, який не може бути подано; причини, з яких доказ не може бути подано у зазначений строк; докази, які підтверджують, що особа здійснила всі залежні від неї дії, спрямовані на отримання вказаного доказу.

Тобто цивільне процесуальне значення відзиву в даному випадку полягає у тому, що ця заява по суті спору, будучи письмовим підтвердженням правової позиції відповідача у спорі, одночасно слугує і відправною точкою процесу доказування для останнього, адже можливість подання відповідачем будь-яких доказів без попереднього чи одночасного подання відзиву, процесуальним законом не передбачена. З цього умовиводу вбачається логічним наступний висновок: у разі неподання відповідачем відзиву на позов у визначених ухвалою суду строк та подання, натомість, клопотання про приєднання до справи певних доказів, суд має повне право відхилити таке клопотання з підстав порушення відповідачем норми ч. 3 ст. 83 ЦПК України. При цьому, ступінь обґрунтованості такого клопотання значення не має, зважаючи на норму ч. 1 ст. 174 ЦПК України, згідно з якою у позовному провадженні вимоги, заперечення, аргументи, пояснення та міркування щодо предмета спору викладаються учасниками справи виключно у заявах по суті справи, визначених даним Кодексом.

Висновки. Відзив на позов у земельно-майновому спорі є змагальним папером по суті спору, якому притаманні функції процесуального засобу захисту відповідача від необґрунтованих позовних вимог. За своєю процесуальною природою відзив є одночасно письмовим підтвердженням правової позиції відповідача у земельно-майновому спорі та відправною точкою процесу доказування для сторони, до якої пред'явлено позов. Водночас, відсутність у справі відзиву на позов не може слугувати підставою для позбавлення суд обов'язку безпосередньо дослідити обставини спору та зробити висновки про обґрунтованість позовних вимог.

Список літератури:

1. Іванченко О. П. До питання про обмін змагальними паперами та розкриття доказів у цивільному процесі України. *Науковий потенціал сучасної юриспруденції*: матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., м. Тернопіль, 15 грудня 2009). Тернопіль, 2009. Ч. 3. 106 с. URL: http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=577 (дата звернення: 01.02.2024).
2. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 01.02.2024).
3. Теорія доказового права: науково-практичний посібник (монографія); за заг. ред. д.ю.н., проф., акад. Академії наук Вищої школи України М. М. Ясинка. Київ: Алерта, 2021. 426 с.
4. Московчук Д. Порівняльний аналіз законодавства України та країн англосаксонської правової системи щодо подання доказів у цивільному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 4. С. 55–59.
5. Лежнева Т. М. Поняття та елементи принципу змагальності в цивільному процесі. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 126–136.
6. Постанова Верховного Суду від 23 травня 2018 року у справі № 242/1813/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74342376> (дата звернення: 02.02.2024).
7. Постанова Верховного Суду від 15 травня 2019 року у справі № 202/6309/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81908428> (дата звернення: 02.02.2024).
8. Постанова Верховного Суду від 27 січня 2020 року у справі № 372/165/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87297925> (дата звернення: 02.02.2024).
9. Постанова Верховного Суду від 17 лютого 2021 року у справі № 712/4227/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95110992> (дата звернення: 02.02.2024).
10. Постанова Верховного Суду від 13 квітня 2022 року у справі № 739/188/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104086016> (дата звернення: 02.02.2024).
11. Постанова Верховного Суду від 23 серпня 2023 року у справі № 604/997/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112992716> (дата звернення: 02.02.2024).
12. Цибуляк-Кустевич А. С. Перспективи впровадження інституту примирення і цивільному судочинстві України. С. 152–157. Проведення у справі до судового розгляду : хрестоматія (галузь знань 0304 «Право», освітньо-кваліфікаційний рівень «Магістр», спеціальність 8.03040101 «Правознавство») для студентів V курсу факультету № 4 ; уклад.: В. В. Комаров, К. В. Гусаров, А. Ю. Каламайко. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2013. – 515 с.
13. Андронов І. В. Письмове провадження в цивільному процесі. Правове життя сучасної України : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) ; відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 2. С. 317–320.
14. Голубева Н., Бут І., Полуніна О., Полюк Ю., Цал-Цалко Ю. Сучасні проблеми цивільного та цивільно-процесуального права (в частині цивільно-процесуального права) : навч.-метод. посіб. [Електронне видання] ; Н. Голубева, І. Бут, О. Полуніна, Ю. Полюк, Ю. Цал-Цалко ; Нац. ун-т «Одес. юрид. академія». Одеса : Фенікс, 2023. 190 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/26554> (дата звернення: 02.02.2024).
15. Ухвала Оржицького районного суду Полтавської області від 02 січня 2023 року у справі № 543/789/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108216487> (дата звернення: 22.02.2024).
16. Постанова Верховного Суду від 25 січня 2023 року у справі № 675/2136/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108893058> (дата звернення: 22.02.2024).
17. Рішення Берегівського районного суду Закарпатської області від 12 жовтня 2022 року у справі № 297/2047/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107213989> (дата звернення: 22.02.2024).
18. Постанова Верховного Суду від 05 вересня 2022 року у справі № 317/294/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106052951> (дата звернення: 22.02.2024).

Khominich M.S. THE DEFENSE AS A PROCEDURAL MEANS OF PROTECT OF THE DEFENDANT IN LAND AND PROPERTY DISPUTES THAT ARE SUBJECT TO COURTS OF GENERAL JURISDICTION

The article examines the grounds for filing a lawsuit in land and property disputes and its substantive and legal essence. At the same time, the author characterized the two original procedural documents in any land and property dispute, namely, the claim and the defence, the process of exchange of which is regulated in detail by civil procedural legislation. The author justifies that the lawsuit and response can be attributed to the category of adversarial procedural papers, which serve as a starting point in the evidentiary process for each of the parties. It has been proven that land and property disputes do not arise without reason, as they are always connected with the non-fulfillment of certain obligations by one or the other party.

The work draws attention to the fact that the mere filing of a lawsuit by a person in court does not mean the mandatory satisfaction of his claims, since the plaintiff may incorrectly interpret both the nature of the disputed legal relationship or the provisions of the relevant contract, as well as the rules of law and incorrectly interpret the conclusions of the judicial law enforcement agency. practices and certain legal positions developed by courts in similar legal relationships. The defendant, in order to defend against the claim filed against him, has the right in his response to subject to legal criticism both the behavior of the plaintiff himself in disputed legal relations, and his legal position, often justifying the legality of his actions.

The author draws attention to the fact that the absence of a response to the lawsuit does not mean the defendant's automatic agreement with the claims presented to him and, in turn, cannot serve as a procedural fact of recognition of the claims in part or in full. Regardless of whether the defendant exercised his procedural right to file a response to the lawsuit, the court must necessarily investigate the circumstances stated in the lawsuit, the evidence provided by the plaintiff, determine the presence of disputed facts and circumstances and separate them from those in which there is no dispute. The article analyzes in detail the regulatory requirements for the content of the statement of claim in the land and property dispute and discloses the possibilities of the defendant regarding the content of the response to the claim in the context of the defense against the brought claim.

Key words: *civil proceedings, law enforcement practice, evidence, lawsuit, plaintiff, adversarial papers, evidence.*

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 356.2:346.7

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.1/09>

Іванченко Е.П.

Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака
Національної академії правових наук України

ДО ПИТАННЯ ПРО СПРИЯННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ПІД ЧАС ПЕРЕМІЩЕННЯ ТОВАРІВ ЧЕРЕЗ МИТНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ

Стаття присвячена дослідженню проблемних питань сприяння захисту прав інтелектуальної власності під час переміщення товарів через митний кордон України.

Автор доходить висновку, що питання всебічного сприяння ЗПІВ під час переміщення товарів через митний кордон України залишаються певною мірою невирішеним і законодавчо не унормованим.

В статті окрема увага акцентується на тому, що ЗПІВ може відбуватися за допомогою різного інструментарію і у різних сферах економіки. Наше дослідження спрямоване виключно на аналіз чинного національного правового інструментарію, який забезпечує ЗПІВ в особливій сфері – митному просторі України, засобами Держмитслужби під час переміщення ОПІВ товарів через митний кордон України. Держмитслужба, в межах покладених на неї повноважень, стоїть на захисті прав ІВ під час переміщення товарів через митний кордон України, що закріплено у Главі 57, Розділу XIV МК України і повністю відповідає світовій практиці.

Автор наголошує, що недосконалість вітчизняного митного законодавства створює об'єктивні передумови для митних зловживань та порушень встановлених митних правил, в частині захисту ОПІВ при митному декларуванні товарів, як з боку недобросовісних учасників ЗЕД, так і зі сторони посадових осіб Держмитслужби.

В статті обґрунтовується думка про те, що упровадження інструментів діджиталізації у митну справу надасть змоги суттєво змінити ставлення суб'єктів ЗЕД до митної системи України, створити сприятливі та спрощені умови здійснення експортно-імпорتنних операцій та посилити захист економічної безпеки держави як в період дії правового режиму воєнного стану, так і у період повоєнного відновлення України. Попри триваючу повномасштабну військову агресію із боку РФ проти України, станом на початок лютого 2024 року наша держава продовжує активно упроваджувати та законодавчо унормовувати процедури діджиталізації митної справи.

Ключові слова: захист прав інтелектуальної власності, митне декларування, інтелектуальна власність, об'єкти права інтелектуальної власності, Державна митна служба України, митне законодавство, корупціогенний фактор митних ризиків, патентний тролінг, «сірий» (паралельний) імпорт.

Постановка проблеми. Євроінтеграція, як пріоритетний напрям розвитку внутрішньої і зовнішньої політики України, не тільки визначила спектр можливостей щодо вдосконалення національного законодавства, але і стала справжнім випробуванням для державних структур у питаннях якості упровадження правових та інституційних реформ. Сфера права інтелектуальної влас-

ності (ІВ) та митне законодавство як справжні *headliners* реформування внутрішніх процесів [1, с. 17], створили надійний базис для ратифікації Україною низки міжнародних угод і апроксимації актів ЄС в цих царинах, що безпосередньо перетинаються між собою у напрямі захисту прав інтелектуальної власності (ЗПІВ) під час переміщення товарів через митний кордон України.

Сучасні наукові дослідження, які стосуються об'єктів права інтелектуальної власності (ОПІВ), що переміщуються через митний кордон України, обґрунтовують думку про те, що обрана Україною стратегія побудови сучасних ринкових відносин, стосовно забезпечення соціально-орієнтованої економіки та інноваційного економіко-правового розвитку, що спирається, насамперед, на активізацію власного інтелектуального потенціалу, обумовила нагальну необхідність формування ефективного вітчизняного організаційно-правового механізму ЗППВ [2].

Отже, сприяння ЗППВ під час переміщення товарів через митний кордон залишається глобальним питанням національного спрямування та повністю корелюється із найкращими світовими та європейськими практиками. Зокрема, Митний кодекс України (МК України) [3] містить правила, що регулюють відносини у сфері сприяння ЗППВ під час переміщення товарів через митний кордон України, аналіз окремих дискусійних положень нами буде наведений нижче.

Відтак, можемо констатувати, що сучасний етап розвитку глобалізованого суспільства характеризується посиленням уваги до ІВ та її захисту. Україна має сформовану нормативно-правову базу достатнього рівня для ЗППВ, яка, переважно, відповідає міжнародним стандартам. Водночас значна кількість контрафактної та фальсифікованої продукції, що продається в Україні, а також обсяг її реалізації завдають значної шкоди не лише економіці, а й іміджу нашої країни. Тому проблема ЗППВ митними органами стає гострішою, оскільки ступінь порушення цих прав швидко зростає.

На нашу думку, питання всебічного сприяння ЗППВ під час переміщення товарів через митний кордон України залишаються певною мірою невирішеними і законодавчо не унормованими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підґрунтям вивчення проблематики сприяння захисту прав інтелектуальної власності під час переміщення товарів через митний кордон України стали праці таких вчених, як: А. В. Аршиннікова, С. Г. Войтов, О. О. Герман, О. Г. Гуменюк, І. А. Гуцул, Л. М. Дорофєєва, О. Ю. Дрофіч, Л. І. Кийда, В. Т. Комзюк, Б. А. Кормич, Т. В. Корнева, Ю. Д. Кунев, З. Ю. Кунева, А. Б. Маслово, О. І. Миколенко, О. О. Мужев, П. В. Пашко, Г. Б. Погріщук, В. В. Поєдинок, Н. І. Шевченко, П. М. Шеремета, В. В. Юровська та ін. Дослідження механізму економіко-правового регулювання відносин інтелектуальної власності присвячені праці таких вчених, як: Атаманова,

І. А. Безклубий, Ю. Л. Бошицький, В. А. Васильєва, Ю. О. Заїка, О.О. Карашук, І. Ф. Коваль, А. О. Кодинець, О. С. Котуха, О. В. Кохановська, Р. І. Лемеха, Н. М. Мироненко, М. М. Олашин, Ю. В. Полякова, Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova, Є. І. Ходаківський та ін.

Разом з тим, незважаючи на значну теоретичну та практичну цінність наукових положень, висновків та рекомендацій вітчизняного наукового співтовариства, на цей час відсутні системні дослідження в частині сприяння захисту прав інтелектуальної власності під час переміщення товарів через митний кордон України з господарсько-правових позицій.

Постановка завдання. Завданням статті є дослідження наступних питань: сприяння захисту прав інтелектуальної власності під час переміщення товарів через митний кордон України; формулювання за результатами проведеного дослідження науково-обґрунтованих авторських пропозицій до оновлення митного законодавства України в частині удосконалення правового регулювання сприяння захисту прав інтелектуальної власності під час переміщення товарів через митний кордон України.

Виклад основного матеріалу. В умовах інтеграції України в європейський економіко-правовий простір найактуальнішим напрямом залишається завдання ЗППВ, з огляду на *mainstream* урядової політики, щодо інноваційного розвитку країни, діджиталізації економіки, трансферу технологій штучного інтелекту (ШІ), зокрема, через сферу забезпечення національної безпеки та обороноздатності в інші галузі економіки тощо. Вказане потребує всеосяжного залучення інтелектуального ресурсу нації, стимулює упровадження інновацій у більшість сфер суспільно-економічного життя та повністю вкладається в концепт: «Четверта промислова революція», який обґрунтовує, що драйверами розвитку світової економіки є інноваційні інтелектуалі технології, що не лише кардинально змінюють всі галузі економіки, але й створюють абсолютно нові типи виробництва, які базуються на аналізі ШІ, Big Data, роботизації, доповненій реальності, Інтернеті речей (Internet thing) тощо. Фактично, Індустрія 4.0 – це всі сфери життєдіяльності суспільства, на які можуть біти поширені новітні технології [4, с. 7]. При цьому, на сьогодні, фактично створені передумови для початку науково-технічної та соціальної революції 5.0, яка кардинально змінює роль людини в суспільній структурі, одночасно змінюючи і саму структуру, створюючи при цьому нові

соціальні групи, інститути, електронні екосистеми та Метавесвіти тощо. Наведене активізує потребу удосконалення механізму правової охорони та захисту результатів інтелектуальної праці та права власності на такі результати, що втілюються в конкретні об'єкти нематеріального світу, зокрема, наукові відкриття, які підживлюють прогрес та інновації, сприяючи розвитку суспільства та покращенню життєдіяльності його членів.

На сучасному етапі розвитку держави і права можна спостерігати посилення значення нематеріальних благ, права на які отримують ефективні механізми реалізації, охорони та захисту на національному та міжнародному рівнях. У сукупності ці фактори обумовили важливу роль ІВ, яка, з одного боку, є яскравим прикладом нематеріального блага, а з іншого боку, її окремі об'єкти є результатом науково-технічного процесу. Наведене актуалізує потребу розроблення перспективного національного законодавства в частині ЗППВ на принципах збалансованого та ефективного унормування вказаних відносин та посилення чинного.

Відсутність адекватного сьогоденню правового захисту означає, що особи, які вклали певні інвестиції в ОПВ, не зможуть повернути свої вкладення із бажаним інвестиційним прибутком, а автори (винахідники, творці результатів інтелектуальної діяльності) будуть змушені знаходити інші джерела для існування. Правове регулювання ЗППВ неможливо без використання відповідного правового механізму, який певною мірою є провідником у справі втілення правової політики. У зв'язку з цим правове регулювання ЗППВ зумовлює існування належного правового механізму [5, с. 20]. Питання захисту прав ІВ набувають все більшої ваги у сучасних надзвичайних умовах господарювання (в період дії правового режиму воєнного стану), внаслідок розвитку технологій та віднайдення найбільш ефективних шляхів їх комерціалізації. З точки зору залучення іноземних інвестицій, захист прав ІВ має доведений позитивний ефект. За останніми дослідженнями, існує стійкий зв'язок між захистом іноземної ІВ та заохоченням до зростання вітчизняних інновацій [6, с. 18].

В даному контексті варто відзначити, що ЗППВ може відбуватися за допомогою різного інструментарію і у різних сферах економіки. Наше дослідження спрямоване виключно на аналіз чинного національного правового інструментарію, який забезпечує ЗППВ в особливій сфері – митному просторі України, засобами Держмитслужби під

час переміщення ОПВ товарів через митний кордон України.

Потреба надійного та ефективного захисту ОПВ під час переміщення товарів через митний кордон України детермінується як чинниками наведеними вище, так і процесами євроінтеграції та набуття Україною статусу кандидата на членство в ЄС, що покладає на нашу державу зобов'язання, щодо адаптації національного законодавства до права ЄС за окремими пріоритетним напрямками, одним із яких є митне законодавство (Додаток XV до Глави 5 Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом) [7]. До того ж захист ОПВ безпосередньо активізує зовнішньоекономічну інвестиційну привабливість держави, що є пріоритетним кластером повоєнної відбудови України. Як зазначають фахівці, передумовою стабілізації економіки та забезпечення переходу на сталі темпи економічного зростання є активна інвестиційна політика країни. Одним із стримуючих чинників для інвесторів є недостатня ефективність дій, спрямованих на запобігання й припинення правопорушень у сфері ІВ [8], зокрема, під час переміщення товарів через митний кордон України силами Державної митної служби України (Держмитслужба).

Держмитслужба як центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну митну політику у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування законодавства з питань державної митної справи, відповідно до покладених на неї завдань, зокрема: вживає заходів щодо сприяння захисту прав ІВ під час провадження зовнішньоекономічної діяльності, недопущення переміщення через митний кордон України контрафактних товарів; забезпечує та здійснює контроль за правильністю визначення митної вартості товарів відповідно до законодавства з питань державної митної справи, а також за правильністю класифікації та визначення країни походження товарів, що переміщуються через митний кордон України, в тому числі після завершення операцій з митного контролю та митного оформлення; взаємодіє з митними адміністраціями та іншими уповноваженими органами іноземних держав з питань проведення перевірки автентичності документів, які надавалися для підтвердження заявленої митної вартості, класифікації та країни походження товарів [9].

Концепція діяльності митних органів щодо ЗППВ передбачена низкою міжнародних угод. Спеціальні вимоги щодо заходів на кордоні під час міжнародної торгівлі товарами, які містять

ОПІВ, викладено в пакеті угод, що ввійшли до Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ). Митні органи провадять цю діяльність шляхом здійснення визначених законодавством митних процедур. Центральне місце при цьому належить митному контролю як ефективному засобу виявлення та запобігання порушенням прав ІВ під час переміщення товарів через митний кордон України. Необхідність забезпечення надійного ЗПІВ викликана такими негативними політичними й економічними наслідками торгівлі контрафактною продукцією для країни, як ненадходження податків у дохідну частину бюджету, підрив легальної індустрії, зупинення процесів створення ОПІВ та їх залучення в господарський обіг, підрив авторитету держави, а також відмова іноземних компаній і держав від інвестицій як в окремі галузі, так і в національну економіку в цілому [10, с. 169].

Отже, саме Держмитслужба, в межах покладених на неї повноважень, стоїть на захисті прав ІВ під час переміщення товарів через митний кордон України, що закріплено у Главі 57 (Заходи митних органів щодо сприяння захисту прав інтелектуальної власності під час переміщення товарів через митний кордон України) Розділу XIV (сприяння захисту прав інтелектуальної власності під час переміщення товарів через митний кордон України) МК України і повністю відповідає світовій практиці.

Наведені положення чинного законодавства є практичною імплементацією правил закладених у Розділі 4 частини III «Спеціальні вимоги щодо заходів на кордоні» Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (TRIPS) [11], яка встановлює мінімальні стандарти охорони прав всіх актуальних об'єктів ІВ. На думку дослідників, охорона прав ІВ на умовах Угоди TRIPS є необхідною умовою, що сприяє конкуренції, дозволяє компаніям знаходити свою унікальну позицію на ринку, займати її і мотивує компанію вкладати гроші в технологічний розвиток та інновації для того, щоб у довгостроковій перспективі не відставати від конкуруючих компаній. А з іншого боку, охорона прав ІВ може нести ризики для вільної торгівлі, оскільки сприятиме створенню монополій за рахунок виключних прав ІВ на певні товари [12, с. 80].

Окремо слід звернути увагу на Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 608/2013 від 12 червня 2013 року щодо забезпечення митними органами дотримання прав інтелектуальної власності та про скасування Регламенту Ради (ЄС)

№ 1383/2003 [13], згідно якого ЄС ініціював заходи формування належної правової архітектури по боротьбі із порушеннями прав ІВ. Положеннями Регламенту (ЄС) № 608/2013 посилено сприяння ЗПІВ, які застосовуються митними органами, зокрема: здійснення контролю за дотриманням прав ІВ у всіх митних режимах; особливості митного контролю так званого паралельного імпорту; взаємодія митних органів з Європейською обсерваторією з питань порушень права ІВ; спрощення процедури знищення малої партії товарів, що є об'єктом порушення прав ІВ; контроль за переміщенням товарів, що підлягають знищенню або переробці або з метою освіти для учбових закладів; ведення митними органами центральної електронної бази даних з обмеженим доступом щодо митних заходів стосовно ЗПІВ, ведення електронного обліку заяв про (можливі) порушення прав ІВ, строки здійснення контролю за такими заявами; захист прав персональних даних щодо осіб, пов'язаних з правом ІВ.

Необхідність імплементації вимог Регламенту (ЄС) № 608/2013 потягнула за собою внесення змін до митного законодавства України. Законом України № 202-IX від 17 жовтня 2019 року «Про внесення змін до Митного кодексу України щодо захисту прав інтелектуальної власності під час переміщення товарів через митний кордон України» [14], були внесені зміни до МК України. В розвиток вказаних законодавчих положень Міністерством фінансів України розроблені наріжні підзаконні нормативно-правові акти.

Як зазначають фахівці, з прийняттям вказаних змін адаптація національного законодавства до стандартів та найкращих практики ЄС у сфері сприяння захисту прав ІВ на кордоні завершилися. Внесеними змінами створені необхідні законодавчі підстави для системи ЗПІВ на митниці, яка не перешкоджає законній торгівлі оригінальними товарами та посилює протидію переміщенню через митний кордон товарів з порушеннями прав ІВ, зокрема контрафактних. Отже, митне законодавство щодо сприяння ЗПІВ на кордоні потребує лише окремих вдосконалень для поліпшення правозастосування [15].

Проте, на нашу думку, як зазначалося вище, окремі питання ЗПІВ під час переміщення товарів через митний кордон України залишаються невирішеними.

Не дивлячись на значне унормування положень ЗПІВ під час переміщення товарів через митний кордон України, дослідники вказують на окремі проблемні питання, що виникають під

час практичної реалізації зазначених вище процедур. Зокрема наголошують, що митний контроль передбачає огляд матеріального носія, тобто товару, тоді як ОПІВ може бути виражений у будь-якій формі і не обов'язково в матеріальній. Складність митного контролю та митного оформлення таких товарів полягає в тому, що один товар може одночасно містити декілька об'єктів ІВ, які підлягають захисту. Наявність же об'єкта ІВ під час митного оформлення впливає на ціну товару [16].

Досліджуване питання актуалізують також окремі положення МК України. Так, згідно ч. 4 ст. 51 МК України, під час визначення митної вартості носіїв інформації, які імпортуються, що містять програмне забезпечення для обладнання з обробки даних, урахується лише вартість носія інформації за умови виділення з ціни, що була фактично сплачена або підлягає сплаті за оцінювані товари, вартості програмного забезпечення та/або вартості носія. Відомості щодо вартості програмного забезпечення та/або вартості носія повинні базуватися на документально підтверджених даних. Отже, аналізована норма МК України безпосередньо закладає проблему визначення митної вартості ОПІВ, при цьому не надаючи шляхів вирішення та будь-якого алгоритму вчинення відповідних дій, ні в інших нормах МК України, ні в положеннях чинного митного законодавства в цілому.

Так, у разі підозри у порушенні прав ІВ щодо: 1) товарів, що переміщуються громадянами на митну територію України або за її межі; 2) товарів під час їх ввезення на митну територію України (у тому числі з метою транзиту) або вивезення за межі митної території України; 3) товарів, що поміщуються в митні режими імпорту, реімпорту, експорту, реекспорту, тимчасового ввезення, тимчасового вивезення, митного складу, вільної митної зони, переробки на митній території, переробки за межами митної території, згідно ч. 1, ст. 397 МК України (порядок митного контролю і митного оформлення товарів, що містять ОПІВ), митні органи застосовують такі заходи щодо сприяння ЗПІВ: 1) призупинення митного оформлення товарів на підставі даних митного реєстру ОПІВ, які охороняються відповідно до закону, відповідно до ст. 399 МК України; 2) призупинення митного оформлення товарів за ініціативою митного органу відповідно до ст. 400 МК України; 3) знищення товарів, митне оформлення яких призупинено за підозрою у порушенні прав ІВ, відповідно до ст. 401 МК України; 4) призупинення митного оформлення та знищення невеликих пар-

тій товарів, що переміщуються (пересилаються) через митний кордон України у міжнародних поштових та експрес-відправленнях, відповідно до статті 401⁻¹ МК України; 5) зміна маркування на товарах та їх упаковці відповідно до ст. 402 МК України.

Фактично, Держмитслужба оперує наступними важелями для ЗПІВ в митних цілях: призупинення оформлення ОПІВ, знищення ОПІВ та зміна їх маркування.

Для розуміння правових меж заходів, щодо можливого сприяння ЗПІВ, визначальним є аналіз ч. 3, ст. 397 МК України, відповідно до якої наведені вище заходи, щодо сприяння ЗПІВ не застосовуються до: 1) оригінальних товарів, тобто товарів, які були виготовлені за згодою правовласника, або товарів, виготовлених особою, належним чином уповноваженою правовласником на виробництво певної кількості товарів, у тому числі у кількості, що перевищує обумовлену між цією особою і правовласником; 2) особистих речей; 3) товарів, що ввозяться громадянами на митну територію України у ручній поклажі та/або у супроводжуваному багажі для власного використання і не призначені для виробничої чи іншої підприємницької діяльності, сумарна фактурна вартість та/або вага яких не перевищує обмежень, встановлених ч. 1, ст. 374 МК України.

В якості важливого інструменту ЗПІВ в Україні запроваджено Митний реєстр об'єктів права інтелектуальної власності (Митний реєстр), що діє в Україні, починаючи з 2001 року. Положення про Митний реєстр було включено як до попереднього МК України 2002 року, так і чинного від 2012 року. Офіційне поняття категорії «Митний реєстр об'єктів права інтелектуальної власності» в чинному законодавстві України відсутнє. Натомість, Наказ Міністерства фінансів України від 28 грудня 2011 року № 1762 «Про затвердження Порядку надання застави або еквівалентної гарантії з відшкодування витрат, пов'язаних з діями митних органів України щодо сприяння захисту прав інтелектуальної власності, та Форми довідки про включення об'єкта права інтелектуальної власності до митного реєстру», який втратив чинність на підставі Наказу Міністерства фінансів № 653 від 20 липня 2015 року, Митний реєстр об'єктів права інтелектуальної власності визначав як інформаційний ресурс, який є складовою частиною центральної інформаційної бази Держмитслужби та складається Держмитслужбою для сприяння захисту прав власників на ОПІВ під час митного контролю та митного оформлення

товарів, що містять такі об'єкти, на підставі заяв правовласників або їх представників і містить інформацію, яка дає можливість запобігати переміщенню через митний кордон України товарів з порушенням прав ІВ.

Із наведеним визначенням слід погодитися, адже воно містить у собі всі ознаки, що притаманні такій категорії як Митний реєстр і відбиває його економіко-правові функції, призначення і сутність в сфері ЗПВ. Правовласники мають можливість вносити до Митного реєстру інформацію про ОПВ, що охороняються відповідно до закону. Після цього Держмитслужба повинна вживати заходів щодо запобігання переміщенню через митний кордон України контрафактних товарів. Наразі, дані Митного реєстру є відкритими і підлягають оприлюдненню на веб-порталі Держмитслужби «Єдине вікно для міжнародної торгівлі».

Отже, для товарів, що містять ОПВ, передбачена особлива реєстрація. Реєстрація товарів, що містять ОПВ – це передбачена митним законодавством процедура засвідчення факту зацікавленості правовласника у сприянні захисту його прав ІВ під час переміщення товарів через митний кордон України та механізм збирання інформації, необхідної для виконання таких функцій митними органами.

З метою застосування заходів щодо сприяння захисту прав ІВ та взаємодії митних органів з правовласниками, декларантами та іншими заінтересованими особами Держмитслужба веде митний реєстр ОПВ, які охороняються відповідно до закону, на підставі заяв правовласників, відповідно до Порядку реєстрації у митному реєстрі ОПВ, які охороняються відповідно до закону, затвердженого Наказом Міністерства фінансів України від 30 травня 2012 року № 648 [17].

Згідно ст. 398 МК України, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну митну політику, веде митний реєстр ОПВ, які охороняються відповідно до закону, на підставі заяв правовласників.

Правовласник, який має підстави вважати, що під час переміщення товарів через митний кордон України порушуються чи можуть бути порушені його права на ОПВ, має право безоплатно подати до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну митну політику, заяву про сприяння захисту належних йому майнових прав на ОПВ з метою реєстрації такого об'єкта у митному реєстрі ОПВ, які охороняються відповідно до закону (ч. 2, ст. 398 МК України).

Отже, Порядок реєстрації у митному реєстрі ОПВ, які охороняються відповідно до закону, затверджено Наказом Міністерства фінансів України від 30 травня 2012 року № 648 (у редакції наказу Міністерства фінансів України від 09 червня 2020 року № 282) (Наказ № 648).

Наказом № 648 встановлено, зокрема; порядок подання та розгляду заяви про реєстрацію об'єкта ПІВ у митному реєстрі, заяви про продовження строку реєстрації об'єкта ПІВ у митному реєстрі, внесення інформації до митного реєстру та його ведення; порядок заповнення граф заяви про реєстрацію об'єкта ПІВ у митному реєстрі, заяви про продовження строку реєстрації об'єкта ПІВ у митному реєстрі, порядок оприлюднення інформації з митного реєстру; форми заяв про сприяння захисту належних правовласнику майнових прав на ОПВ та про продовження строку реєстрації ОПВ у митному реєстрі ОПВ, які охороняються відповідно до закону тощо.

Виключно після реєстрації ОПВ в митному реєстрі, які охороняються відповідно до закону, Держмитслужба застосовує заходи щодо сприяння захисту прав ІВ на підставі даних такого реєстру.

Частиною 7, ст. 389 МК України на правовласника покладається обов'язок повідомити Держмитслужбу, про припинення чинності чи визнання недійсним права ІВ, а також про часткову або повну передачу прав на ОПВ, відомості щодо якого внесені до митного реєстру ОПВ, які охороняються відповідно до закону.

На підставі даних Митного реєстру Держмитслужба під час проведення митного контролю може призупинити митне оформлення ОПВ, які охороняються відповідно до закону, у разі виявлення товарів, що підозрюються у порушенні прав ІВ, а товари підлягають розміщенню на складі Держмитслужби. За зверненням декларанта митним органом може бути надано дозвіл на зберігання товарів, митне оформлення яких призупинено, без їх розміщення на складі митного органу. При цьому зберігання товарів, митне оформлення яких призупинено, без їх розміщення на складі митного органу здійснюється за рахунок власника таких товарів. У разі отримання митним органом інформації від правовласника про наявність ознак порушення його прав ІВ розміщення і зберігання товарів, митне оформлення яких призупинено, на складі митного органу є обов'язковим (ч. 1 ст. 399 МК України).

У день прийняття рішення про призупинення митного оформлення товарів митний орган засо-

бами факсимільного та/або електронного зв'язку повідомляє правовласника про факт пред'явлення цих товарів до митного оформлення, а декларанта – про причини призупинення їх митного оформлення, а також повідомляє декларантові найменування та адресу правовласника. У повідомленні правовласнику зазначаються: митне оформлення яких саме товарів призупинено, їх кількість, причини та строк призупинення, найменування та адреса власника товарів, а також інша необхідна інформація (ч. 3 ст. 399 МК України).

Згідно ч. 4, ст. 399 МК України, у разі призупинення митного оформлення швидкокопсувних товарів строк призупинення становить три робочі дні та не може бути продовжений. Під швидкокопсувними товарами розуміються товари, строк придатності для споживання або використання яких у разі призупинення їх митного оформлення закінчиться протягом 20 днів з дня такого призупинення.

У разі якщо протягом перших 10 робочих днів після отримання повідомлення про призупинення митного оформлення товарів правовласник письмово не поінформує митний орган, що призупинив митне оформлення таких товарів, про звернення до суду з метою забезпечення ЗППВ або не звернеться до такого митного органу з письмовим вмотивованим клопотанням про продовження строку призупинення митного оформлення, то за відсутності ознак порушення митних правил товари, митне оформлення яких було призупинено, підлягають митному оформленню в установленому порядку (ч. 7 ст. 399 МК України).

Згідно ч. 8, ст. 399 МК України, у разі якщо протягом перших 10 робочих днів після отримання повідомлення про призупинення митного оформлення товарів правовласник письмово поінформує митний орган про звернення до суду з метою забезпечення ЗППВ або звернеться до такого митного органу з письмовим вмотивованим клопотанням про продовження строку призупинення митного оформлення, то призупинення митного оформлення вказаних товарів може бути продовжено митним органом, але не більш як на 10 робочих днів.

Правовласник та/або декларант можуть з дозволу митного органу брати проби (зразки) товарів, щодо яких прийнято рішення про призупинення митного оформлення, і передавати їх на експертизу. Один примірник висновку, отриманого за результатами експертизи, подається митному органу (ч. 12 ст. 399 МК України).

Згідно ст. 400 МК України, призупинення митного оформлення товарів (за винятком швид-

копсувних) може відбуватися за ініціативою Держмитслужби, у разі підозри, що внаслідок переміщення через митний кордон України товарів, щодо яких правовласником не подано заяву про сприяння захисту належних йому майнових прав на ОПВ, можуть бути порушені такі права, митний орган може за власною ініціативою призупинити митне оформлення зазначених товарів.

Новелізацією митного законодавства України, щодо ЗППВ, стало доповнення у 2019 році МК України ст. 400⁻¹, яка регламентує порядок дострокового випуску товарів, митне оформлення яких призупинено за підозрою у порушенні прав ІВ.

Рішення про достроковий випуск товарів, митне оформлення яких призупинено за підозрою у порушенні прав ІВ, приймає керівник митного органу або його заступник за дотримання таких умов: призупинено митне оформлення товарів, що містять такі ОПВ, як промислові зразки, винаходи, сорти рослин або komponування напівпродовникових виробів; в митних органах відсутня інформація щодо рішень відповідних державних органів про заборону вчинення певних дій щодо таких товарів або застосування інших заходів щодо запобігання їх використанню; декларантом або власником товарів надано митному органу документальне підтвердження досягнення згоди між правовласником та власником товарів щодо їх дострокового випуску; виконано митні формальності, необхідні для випуску таких товарів.

Знищення товарів, митне оформлення яких призупинено за підозрою у порушенні прав ІВ, як захід ЗППВ, врегульовано ст. 401 МК України, згідно положень якої, у разі призупинення за підозрою у порушенні прав ІВ митного оформлення товарів, що переміщуються через митний кордон України, такі товари можуть бути знищені під митним контролем без необхідності встановлення порушення прав ІВ.

Така процедура застосовується у разі, якщо протягом 10 робочих днів або трьох робочих днів (у випадку швидкокопсувних товарів) після отримання повідомлення про призупинення митного оформлення товарів: правовласник у письмовому вигляді поінформує митний орган, який призупинив митне оформлення, про те, що наявні ознаки порушення його права ІВ, та свій намір застосувати процедуру знищення таких товарів; та декларант у письмовому вигляді надасть митному органу згоду власника товарів на їх знищення або не надасть заперечення власника товарів щодо їх знищення відповідно до частини третьої цієї статті (ч. 2, ст. 401 МК України).

У разі якщо протягом вказаних строків декларант у письмовому вигляді не надав митному органу, який призупинив митне оформлення, заперечення власника товарів щодо їх знищення, митний орган вправі вважати, що тим самим надано згоду власника товарів на їх знищення.

Знищення товарів здійснюється шляхом поміщення їх у митний режим знищення або руйнування відповідно до МК України. Організація та оплата процедури знищення, у тому числі вартість зберігання, перевезення, знищення, оформлення документів та інші витрати, пов'язані з дотриманням митного режиму знищення або руйнування, здійснюються за рахунок правовласника та під його відповідальність (ч. 5, ст. 401 МК України).

МК України допускається знищення товарів, митне оформлення яких призупинено за підозрою у порушенні прав ІВ, підприємствами за межами зони діяльності митного органу, який здійснив таке призупинення. У разі фактичного знищення товарів, митне оформлення яких призупинено за підозрою у порушенні прав ІВ, власник таких товарів звільняється від адміністративної відповідальності, передбаченої ст. 476 МК України (ч. 8, ст. 401 МК України).

Законодавство України у ст. 401⁻¹ МК України визначається із особливостями призупинення митного оформлення та знищення невеликих партій товарів, що переміщуються (пересилаються) через митний кордон України у міжнародних поштових та експрес-відправленнях, за підозрою у порушенні прав ІВ. Такі товари можуть бути знищені за процедурою, визначеною ст. 401⁻¹ МК України, у разі дотримання таких умов: є підозра, що такі товари можуть бути контрафактними або піратськими; товари не є швидкопсувними; інформацію про ОПВ, товари, що його містять, та згоду правовласника на застосування процедури знищення невеликих партій товарів внесено до митного реєстру ОПВ, які охороняються відповідно до закону.

Організація та оплата процедури знищення, у тому числі вартість зберігання, перевезення, знищення, оформлення документів та інші витрати, пов'язані зі знищенням, здійснюються за рахунок правовласника та під його відповідальність.

Про проведення знищення товарів правовласник інформує митний орган шляхом надання документів, що підтверджують таке знищення (ч. 10, ст. 401⁻¹ МК України).

У процесі здійснення митного оформлення допускається зміна ідентифікаційних знаків чи

маркування на товарах або їх упаковці з метою усунення ознак порушень прав ІВ за умови узгодження таких операцій з правовласником або на його вимогу. Такі операції здійснюються за рахунок правовласника або інших осіб за домовленістю з ними (ст. 402 МК України).

Так, станом на 1 лютого 2024 року у Митному реєстрі містилися дані про 919 ОПВ, які підлягають захисту під час переміщення товарів через митний кордон України [18].

Запровадження Митного реєстру є позитивним кроком на шляху захисту прав ІВ з боку Держмитслужби і цілком відповідає європейській практиці, проте як інструмент охорони ОПВ має і негативні аспекти використання.

Так, добросовісні правовласники вносять свої ОПВ до митного реєстру з метою боротьби з контрафактною та піратською продукцією і недопущення введення її у вільний обіг у митному просторі України. Отже, однією з актуальних проблем боротьби з контрафактними і піратськими товарами на кордоні є неефективне використання митного реєстру ОПВ, який створювався для боротьби із підробками і залишається сьогодні єдиним механізмом для виявлення та боротьби з контрафактною та піратською продукцією, оскільки дозволяє із застосуванням судових процедур зупинити і заборонити переміщення через митний кордон України товарів, імпорт та експорт яких здійснюється з порушенням прав ІВ [19].

Сприяння ЗППВ і боротьба з підробленим товаром на митному кордоні України є одним із основних завдань Держмитслужби. Адже доцільніше запобігати ввезенню контрафактної продукції на митному кордоні, ніж потім її збирати в місцях реалізації на внутрішньому ринку. Хоч норми національного митного законодавства дозволяють правовласнику захистити свої майнові права на ОПВ, оскільки в них упроваджено аналогічні міжнародній практиці митні процедури щодо захисту ППВ, проте воно має низку прогалин, що уможливають потрапляння на вітчизняний ринок контрафактних товарів [20, с. 194].

Однак, розповсюдження такого явища, як «патентний тролінг», призводить до використання митного реєстру і недобросовісними правовласниками. В практиках іноземних держав патентними троями є особи, які отримують патенти без наміру їх подальшого використання у своїй діяльності, а лише з метою ініціювання судових процесів про заборону виробництва або отримання винагороди. Національний контекст змісту категорії «патентний тролінг» дещо інший,

як правило, мова іде про зловживання існуючою системою реєстрації. Зазвичай тролі користуються недосконалим механізмом захисту прав на митному кордоні України: відповідний ОПІВ вноситься до митного реєстру виключно з метою створення перешкод іншим суб'єктам господарювання під час переміщення через митний кордон України товарів, що містять ОПІВ. Відтак недосконалість чинного законодавства України у згаданому контексті призводить до стрімкого зростання кількості недобросовісних реєстрацій, внаслідок яких суб'єкти господарювання не мають змоги реалізовувати товари широкого вжитку [21]. Отже, необхідність забезпечення надійної охорони прав ІВ викликана окремими наслідками торгівлі контрафактною продукцією, зокрема: ненадходження податків у дохідну частину бюджету, підриг легальної індустрії, зупинення процесів створення ОПІВ та їх залучення в господарський обіг, підриг авторитету держави, а також відмова іноземних компаній і держав від інвестицій як в окремі галузі, так і в національну економіку в цілому [10].

Недосконалість вітчизняного митного законодавства створюють об'єктивні передумови для митних зловживань та порушень встановлених митних правил, в частині захисту ОПІВ при митному декларуванні товарів, як з боку недобросовісних учасників ЗЕД, так і зі сторони посадових осіб Держмитслужби.

Наведений аналіз окремих негативних наслідків неналежного захисту ОПІВ не вичерпується лише недосконалістю норм чинного законодавства в частині захисту, фахівці звертають увагу на наявність високого ступеню корупційних ризиків, що реалізуються в процедурі визначення митної вартості товарів, що переміщуються через митний кордон, які унаочнюються правозастосовчою практикою.

На нашу думку, корупціогенний фактор митних ризиків в процедурі митного декларування ОПІВ (спираючись на Наказ Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК) від 18 травня 2023 року № 109/23 «Про затвердження Методології проведення антикорупційної експертизи Національним агентством з питань запобігання корупції» [22]), можна визначити як положення проекту акта та/або чинного акта митного законодавства, які самостійно чи у поєднанні з іншими нормами можуть сприяти вчиненню корупційних правопорушень або правопорушень, пов'язаних з корупцією.

Вказана проблема віднайшла свого закріплені і у нормативно-правових актах вищої юри-

дичної сили, зокрема, у Законі України «Про засади державної антикорупційної політики на 2021–2025 роки» від 20 червня 2022 року № 2322-ІХ (Закон № 2322- ІХ) [23] та Постанові Кабінету Міністрів України від 4 березня 2023 року № 220 «Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки» (Постанова КМУ № 220) [24], в яких щодо вказано, що проблемами ефективного, прозорого та прогнозованого функціонування митних органів, його цифровізації та автоматизації, а також наявності корупціогенних факторів у законодавстві з питань митної справи є предметом широкої уваги з боку як наукової, так і експертної (фахової) та практичної спільноти. Зважаючи на основні публікації у цій сфері, доводиться констатувати, що діяльність Держмитслужби не відповідає її потенційній ефективності. Тому існує необхідність підвищення ефективності цієї діяльності з урахуванням принципів, на яких ґрунтується Антикорупційна стратегія на 2021–2025 роки.

Серед основних проблем вказана недостатня прозорість та ефективність роботи митних органів, надмірний обсяг дискреційних повноважень у працівників митниці та непрозорість підходів у класифікації товарів, визначенні їх митної вартості і призначенні перевірок та велика кількість порушень прав ІВ під час імпорту товарів. Очікуваними результатами реалізації положень Закону № 2322-ІХ та Постанови КМУ № 220 є, серед іншого, усунення підстав для можливої корупції працівників митних органів шляхом уведення правила, за яким резервні методи визначення митної вартості можуть застосовуватися виключно в межах апеляційних процедур; мінімізація необґрунтованого впливу суб'єктивних чинників під час митного оформлення завдяки автоматизації та цифровізації.

Аналіз практики застосування законодавства з питань митної справи, а також судової практики надає змогу дійти висновку, що одним із поширених корупціогенних факторів у процесі діяльності митниці є непрозорість підходів у класифікації товарів та визначенні їх митної вартості ОПІВ. Отже, ЗПІВ є поробленим питанням, що виникає при взаємодії між представниками Держмитслужби та суб'єктами ЗЕД у процесі декларування ОПІВ, та породжує нагальну потребу удосконалення такого економіко-правового інституту, що вимагає модернізації чинного митного законодавства в частині захисту ОПІВ при митному декларуванні товарів, які переміщуються через митний кордон України.

Питання захисту ОПІВ тісно пов'язані із проблемою так званого «сірого» імпорту. «Сірий» (він же паралельний) імпорту товарів, це переміщення через кордон товарів, офіційно придбаних на території іншої держави, який потрапив в країну (в цивільний оборот, де він буде реалізовуватися) не через офіційних дистриб'юторів, а паралельно від офіційних поставок, тобто минаючи офіційних представників і їх офіційний дозвіл на постачання і реалізацію такого товару у відповідному регіоні або країні [25].

Проблема паралельного імпорту пов'язана з територіальним характером принципу «вичерпання прав ІВ». Згідно з даним принципом виключні права ІВ у відношенні конкретного продукту, в якому втілений/використаний ОПІВ, існують лише до першого введення даного продукту в цивільний оборот за згодою правовласника (після чого виключне право вважається «вичерпаним»). При цьому територіальність означає, що вичерпанням визнається введення продукту в обіг на території країни охорони. Однак в умовах глобалізації територіальність вичерпання прав не відповідає особливостям світового ринку та інтересам транснаціональних корпорацій, центри виробництва та збуту яких розосереджені в різних країнах. Як наслідок, необхідність здійснення зовнішньоекономічних операцій в умовах обмежень змушує бізнес шукати альтернативні моделі ведення підприємницької діяльності шляхом паралельного імпорту. Основними причинами «сірого» імпорту в Україні фахівці визнають корупцію в митних органах, можливість безризикового збуту товарів сірого імпорту всередині країни, а також можливість для нелегального імпортера уникнути податків і отримати вищу маржу [26, с. 281–282].

До найбільш оптимальних та ефективних засобів запобігання та протидії корупції в процесі функціонування митних режимів в Україні віднесено максимальну автоматизацію та інформатизацію митних процедур у процесі митного оформлення товарів та здійснення митного контролю дотримання норм митного законодавства [27, с. 85].

Упровадження інструментів діджиталізації у митну справу надасть змоги суттєво змінити ставлення суб'єктів ЗЕД до митної системи України, створити сприятливі та спрощені умови здійснення експортно-імпортних операцій та посилити захист економічної безпеки держави як в період дії правового режиму воєнного стану, так і у період повоєнного відновлення України. Попри триваючу повномасштабну військову агре-

сію із боку РФ проти України, станом на початок лютого 2024 року наша держава продовжує активно упроваджувати та законодавчо унормувати процедури діджиталізації митної справи.

Висновки. Сучасне відновлення вітчизняної економіки неможливо уявити без суттєвих інноваційних зрушень, що, як правило, є результатом вироблення інтелектуального продукту який вимагає надійної системи ЗПІВ. За час незалежності в Україні створено певну систему ЗПІВ, що базується на нормах вітчизняного й міжнародного права та є дієвим механізмом сприяння соціально-економічному розвитку держави. Однак, незважаючи на наявність певного правового забезпечення у сфері ЗПІВ досить багато проблем ще не вирішено. До числа таких проблем відносяться й питання інституційного забезпечення охорони права ІВ з огляду на стрімкий рух України до ЄС. Високий рівень захисту ІВ є позитивною передумовою для залучення інвесторів та розвитку торгівлі, а також створює сприятливий інвестиційний клімат для подальших розробок інтелектуальних продуктів. Незважаючи на значні організаційно-управлінські та нормативно-законодавчі зрушення у сфері ЗПІВ в Україні до цієї пори є низка не вирішених проблем, що можуть, певною мірою, гальмувати рух нашої країни до ЄС [28, с. 46].

Сучасний етап розвитку країн світу актуалізує питання ЗПІВ у контексті забезпечення економічного розвитку та підвищення їх привабливості для міжнародної співпраці. Охорона і захист ОПІВ можливі за умови функціонування відповідної правової бази. В умовах розвитку глобалізаційних процесів ІВ виступає основою технологічного розвитку та формування інноваційної економіки. У зв'язку із чим набувають актуальності питання правового захисту ІВ як на міжнародному, так і на національному рівнях. У більшості країн світу ІВ охороняється на державному рівні і виступає стимулом прогресу у багатьох сферах функціонування суспільства [29, с. 124].

Отже, проведені дослідження, в частині проблемних питань про сприяння захисту прав інтелектуальної власності під час переміщення товарів через митний кордон України, дозволило нам сформулювати низку науково-практичних висновків, зокрема:

1) питання всебічного сприяння ЗПІВ під час переміщення товарів через митний кордон України залишаються певною мірою невирішеними і законодавчо не унормованими;

2) в умовах інтеграції України в європейський економіко-правовий простір найактуальнішим

напрямом залишається завдання ЗППВ, з огляду на *mainstream* урядової політики, щодо інноваційного розвитку країни, діджиталізації економіки, трансферу технологій штучного інтелекту (ШІ), зокрема, через сферу забезпечення національної безпеки та обороноздатності в інші галузі економіки тощо. Вказане потребує всеосяжного залучення інтелектуального ресурсу нації, стимулює упровадження інновацій у більшість сфер суспільно-економічного життя та повністю вкладається в концепт: «Четверта промислова революція». Це активізує потребу удосконалення механізму правової охорони та захисту результатів інтелектуальної праці та права власності на такі результати, що втілюються в конкретні об'єкти нематеріального світу, зокрема, наукові відкриття, які підживлюють прогрес та інновації, сприяючи розвитку суспільства та покращенню життєдіяльності його членів;

3) ЗППВ може відбуватися за допомогою різного інструментарію і у різних сферах економіки. Наше дослідження спрямоване виключно на аналіз чинного національного правового інструментарію, який забезпечує ЗППВ в особливій сфері – митному просторі України, засобами Держмитслужби під час переміщення ОПВ товарів через митний кордон України. Держмитслужба, в межах покладених на неї повноважень, стоїть на захисті прав ІВ під час переміщення товарів через митний кордон України, що закріплено у Главі 57 (Заходи митних органів щодо сприяння захисту прав інтелектуальної власності під час переміщення товарів через митний кордон України) Розділу XIV (сприяння захисту прав інтелектуальної власності під час переміщення товарів через митний кордон України) МК України і повністю відповідає світовій практиці;

4) в якості важливого інструменту ЗППВ в Україні запроваджено Митний реєстр об'єктів права інтелектуальної власності (Митний реєстр), що діє в Україні, починаючи з 2001 року. Виключно після реєстрації ОПВ в митному реєстрі, які охороняються відповідно до закону, Держмитслужба застосовує заходи щодо сприяння захисту прав ІВ на підставі даних такого реєстру;

5) новелізацією митного законодавства України, щодо ЗППВ, стало доповнення у 2019 році МК України ст. 400⁻¹, яка регламентує порядок дострокового випуск товарів, митне оформлення яких призупинено за підозрою у порушенні прав ІВ;

6) недосконалість вітчизняного митного законодавства створює об'єктивні передумови для митних зловживань та порушень встановлених митних правил, в частині захисту ОПВ при митному декларуванні товарів, як з боку недобросовісних учасників ЗЕД, так і зі сторони посадових осіб Держмитслужби;

7) корупціогенний фактор митних ризиків в процедурі митного декларування ОПВ, можна визначити як положення проєкту акта та/або чинного акта митного законодавства, які самостійно чи у поєднанні з іншими нормами можуть сприяти вчиненню корупційних правопорушень або правопорушень, пов'язаних з корупцією;

8) аналіз практики застосування законодавства з питань митної справи, а також судової практики надає змогу дійти висновку, що одним із поширених корупціогенних факторів у процесі діяльності митниці є непрозорість підходів у класифікації товарів та визначенні їх митної вартості ОПВ. Отже, ЗППВ є поробленим питанням, що виникає при взаємодії між представниками Держмитслужби та суб'єктами ЗЕД у процесі декларування ОПВ, та породжує нагальну потребу удосконалення такого економіко-правового інституту, що вимагає модернізації чинного митного законодавства в частині захисту ОПВ при митному декларуванні товарів, які переміщуються через митний кордон України;

9) упровадження інструментів діджиталізації у митну справу надасть змоги суттєво змінити ставлення суб'єктів ЗЕД до митної системи України, створити сприятливі та спрощені умови здійснення експортно-імпортних операцій та посилити захист економічної безпеки держави як в період дії правового режиму воєнного стану, так і у період повоєнного відновлення України. Попри триваючу повномасштабну військову агресію із боку РФ проти України, станом на початок лютого 2024 року наша держава продовжує активно упроваджувати та законодавчо унормувати процедури діджиталізації митної справи.

Список літератури

1. Волощенко О. Новелізація законодавства інтелектуальної власності в умовах євроінтеграційної політики України: проблеми теорії і практики. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 4. С. 17–21. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/4/4.pdf>.

2. Харченко О.С., Каращук О.О. Захист прав інтелектуальної власності на митному кордоні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/33409/1/%d0%97%d0%90%d0%a5%d0%98%d0%a1%d0%a2%20%d0%9f%d0%a0%d0%90%d0%92%20%d0%86%d0%9d%d0%a2>

d0%95%d0%9b%d0%95%d0%9a%d0%a2%d0%a3%d0%90%d0%9b%d0%ac%d0%9d%d0%9e%d0%87%20%d0%92%d0%9b%d0%90%d0%a1%d0%9d%d0%9e%d0%a1%d0%a2%d0%86.pdf.

3. Митний кодекс України: Закон України від 13 березня 2012 року № 4495. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>.

4. Четверта промислова революція : зміна напрямів міжнародних інвестиційних потоків: монографія / А. І. Крисоватий, О. М. Сохацька, І. В. Скавронська [та ін.] ; за наук. ред. А. І. Крисоватого та О. М. Сохацької. Тернопіль : Осадца Ю. В., 2018. 480 с.

5. Миджин Г. Є. Адміністративно-правовий захист прав інтелектуальної власності в Україні : дис... д-р. філософ. : 081 – Право. Львів, 2021. 265 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3741/1/midjin_d.pdf.

6. Моїсеєнко Т. Є., Корогодова О. О., Черненко Н. О., Глущенко Я. І. Теоретичні аспекти та економічна сутність поняття права інтелектуальної власності. *Економічний вісник НТУУ «КПІ»: збірник наукових праць*. 2021. № 19. С. 14–19. URL: https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/50199/1/EV-2021-19_p14-19.pdf.

7. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 року. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/984_011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.

8. Удосконалення правового механізму захисту прав інтелектуальної власності під час переміщення інноваційної продукції через митний кордон України. URL: https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2017/07/Zadykhaylo/3_6.pdf.

9. Про затвердження положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України: Постанова Кабінет Міністрів України від 6 березня 2019 року № 227. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-%D0%BF#Text>.

10. Кийда Л. І. Особливості захисту прав інтелектуальної власності митними органами України. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2016. № 1 (14). С. 161–169. URL: <http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/bitstream/123456789/1612/1/24.pdf>.

11. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності від 15 квітня 1994 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018#Text.

12. Чибісов Д. М. Охорона прав інтелектуальної власності в рамках Світової організації торгівлі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Одеса, 2017. – 272 с. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/7382/Chybisov_KD.pdf?sequence=6&isAllowed=y.

13. Регламент Європейського парламенту та Ради (ЄС) № 608/2013 від 12 червня 2013 року «Про митний контроль за дотриманням прав інтелектуальної власності та про припинення дії Регламенту Ради (ЄС) № 1383/2003» URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_021-13#Text.

14. Про внесення змін до Митного кодексу України щодо захисту прав інтелектуальної власності під час переміщення товарів через митний кордон України: Закон України від 17 жовтня 2019 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/202-IX#Text>.

15. Пахаренко О. Митні заходи захисту прав ІВ: законодавство, правозастосування, рекомендації. *Юридична газета on-line*. 30.08.2021. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/mitne-pravo/mitni-zahodi-zahistu-prav-iv-zakonodavstvo-pravozastosuvannya-rekomendaciyi.html>.

16. Удосконалення правового механізму захисту прав інтелектуальної власності під час переміщення інноваційної продукції через митний кордон України. URL: https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2017/07/Zadykhaylo/3_6.pdf.

17. Порядок реєстрації у митному реєстрі об'єктів права інтелектуальної власності, які охороняються відповідно до закону: Наказ Міністерства фінансів України 30 травня 2012 року № 648 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1034-12#Text>.

18. Держмитслужба. Об'єкти інтелектуальної власності_01.02.2024. Реєстр. URL: <https://customs.gov.ua/en/statistika-ta-reiestri#reiestri>.

19. Національна Стратегія розвитку сфери інтелектуальної власності в Україні на період 2020-2025 роки. Проект від 26.11.2019 року URL: <https://ukrpatent.org/atachs/IP-Strategy-2020-25.pdf>.

20. Филь С.П. Проблеми митно-правового захисту прав інтелектуальної власності в Україні. Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави. Харків, 2018. С. 192-194. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/30_11_2018/pdf/94.pdf.

21. Національна Стратегія розвитку сфери інтелектуальної власності в Україні на період 2020–2025 роки. Проект від 26.11.2019 року URL: <https://ukrpatent.org/atachs/IP-Strategy-2020-25.pdf>.

22. Методологія проведення антикорупційної експертизи Національним агентством з питань запобігання корупції: Наказ Національного агентства з питань запобігання корупції 18 травня 2023 року № 109/23 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0109884-23#Text>.

23. Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки: Закон України від 20 червня 2022 року № 2322-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text>.
24. Державна антикорупційна програма на 2023-2025 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 4 березня 2023 року № 220 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text>.
25. Чернолуцький Р. Захист інтересів правовласників, офіційних імпортерів і дистриб'юторів "ТМ" від сірого / паралельного імпорту в e-commerce індустрії. *Закон і Бізнес*. URL: <https://zib.com.ua/ua/print/135559.html>.
26. Ходаківський Є. І. Інтелектуальна власність: економіко-правові аспекти. К.: «Центр учбової літератури», 2017. 504 с. URL: http://ir.polissiauniver.edu.ua/bitstream/123456789/8287/3/Intellectual_property_2017.pdf.
27. Лемеха Р. І. Реалізація антикорупційної стратегії в процесі функціонування митних режимів в Україні. *Право та державне управління*. 2020. № 4. С. 85–92. URL: http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/4_2020/14.pdf.
28. Івашова Л. М., Антонова Л. В., Івашов М. Ф. Інституційний механізм захисту прав інтелектуальної власності в умовах інтеграції України до ЄС. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2022. № 4 (35). С. 40-49. URL: <http://customs-admin.umsf.in.ua/archive/2022/4/7.pdf>.
29. Полякова Ю. В., Котуха О. С., Олашин М. М. Економіко-правові засади захисту інтелектуальної власності: український та європейський досвід. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2023. № 3(21). С. 122–132. URL: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-3\(21\)-122-132](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-3(21)-122-132).

Ivanchenko E.P. ON THE ISSUE OF PROMOTING THE PROTECTION OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS WHEN MOVING GOODS ACROSS THE CUSTOMS BORDER OF UKRAINE

The article is devoted to the study of challenging issues related to promoting the protection of intellectual property rights when moving goods across the customs border of Ukraine.

The author concludes the issue of comprehensive promotion of IPR protection during the movement of goods across the customs border of Ukraine remain to some extent poorly settled and regulated by law.

On top of that, the article focuses on the fact that IPR protection can be implemented using various tools and in different sectors of the economy. The present research deals exclusively with analysis of the current national legal instruments that ensure IPR protection in a specific area – the customs space of Ukraine – by means of the State Customs Service when moving IPR goods across the customs border of Ukraine. The State Customs Service, within the limits of its powers, protects IP rights during the movement of goods across the customs border of Ukraine, which is enshrined in Chapter 57, Section XIV of the Customs Code of Ukraine and is fully consistent with international practice.

The author emphasizes that the imperfection of domestic customs legislation creates objective prerequisites for customs abuse and violations of established customs rules in terms of IPR protection in the customs declaration of goods, both by unscrupulous participants in foreign economic activity and officials of the State Customs Service.

The article substantiates the view that the introduction of digitalization tools into customs affairs will make it possible to significantly change the attitude of foreign economic operators to the customs system of Ukraine, create favorable and simplified conditions for export-import transactions, and strengthen the protection of the economic security of the state both during the period of martial law and the post-war reconstruction of Ukraine. Despite the ongoing full-scale military aggression of the Russian Federation against Ukraine, as of the beginning of February 2024, our country continues to actively implement and legislate the procedures for customs digitalization.

Key words: protection of intellectual property rights, customs declaration, intellectual property, intellectual property rights objects, State Customs Service of Ukraine, customs legislation, corruption factor of customs risks, patent trolling, “grey” (parallel) import.

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.1/10>

Бурка А.В.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Боднарук М.І.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ПРОГРАМИ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ОСІБ ПОХИЛОГО ВІКУ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНА

Демографічні зміни, які відбуваються в межах світового масштабу, зміна складу робочої сили, більш тривала трудова діяльність і як наслідок більш пізній вихід на пенсію є передумовами для перегляду місця та значення ролі працівників похилого віку. У багатьох країнах в останні роки спостерігається тенденція посиленого захисту трудових прав такої категорії працівників, створення більш сприятливих умов для їх працевлаштування в тому числі і розробка спеціальних програм для подальшого професійного розвитку та збереження соціальної активності.

Збільшення на ринку праці працівників похилого віку передбачає і поступове вирішення такої проблеми як ейджизм у сфері трудових відносин; усвідомлення/переусвідомлення трудового потенціалу, переваг та ризиків як для роботодавця, так і для трудового колективу в цілому від прийняття на роботу літніх працівників.

Із врахуванням того, що нині Україна зіткнулася із шаленими міграційними процесами (внаслідок воєнних дій), зменшення кількості молодих працівників, нестачею кваліфікованої робочої сили, необхідністю розвитку економіки, зокрема через збільшення обсягів та потужностей виробництва, то за таких умов літні працівники можуть стати вагомим сегментом на вітчизняному ринку праці.

У статті проаналізовано зарубіжний досвід існуючих програм працевлаштування для людей похилого віку у таких країнах як: Сполучені Штати Америки, Південна Корея, Швейцарія, Латвія, Литва, Естонія.

Автори статті наголошують на тому, що в Україні, окрім загальних гарантій, дія яких поширюється на всі категорії працівників, відсутні правові механізми, програми, які б сприяли працевлаштуванню саме літніх людей, їх перекваліфікації та максимальному використанню трудового потенціалу.

У статті зроблено висновок про необхідність впровадження фінансового стимулювання роботодавців за працевлаштування осіб пенсійного віку; затвердження програм навчання, перенавчання, підвищення кваліфікації літніх працівників та розробки критеріїв для участі у таких програмах; розробки та проведення інформаційної кампанії, що, передусім, має бути спрямована на викорінення негативного ставлення до працівників похилого віку, зменшення такого явища як ейджизм.

Ключові слова: програми працевлаштування, літні працівники, ринок праці, захист трудових прав, трудова діяльність, міжнародний досвід.

Постановка проблеми. Зниження рівня народжуваності, зростання очікуваної тривалості життя, зменшення природного населення працездатного віку – за таких умов поступово стає пріоритетним питанням інтеграції літніх працівників на ринок праці [1]. За даними Всесвітньої організації

охорони здоров'я люди похилого віку є активом для суспільства та продовжують робити внесок у свої громади після виходу на пенсію, можуть і надалі зберігати свою соціальну активність [2]. Окрім цього, зростання частки працівників похилого віку створює передумови і для перегляду

існуючих пенсійних систем для того, щоб зменшити стимул дострокового чи більш раннього виходу на пенсію.

Згідно з новим глобальним дослідженням Bain & Company до 2030 року колосальні 150 мільйонів робочих місць будуть зайняті працівниками старше 55 років. У країнах Великої сімки до 2031 року старші та досвідчені працівники становитимуть понад чверть робочої сили, а довгострокова тенденція до раннього виходу на пенсію повільно буде змінюватися [3]. Бюро статистики праці США (BLS) також прогнозує поляризаційну тенденцію зростання робочої сили між 2020 і 2030 роками. Передбачається, що протягом наступного десятиліття частка працівників у віці 55 років і старше, а також група 75 років і старше постійно зростатиме. Водночас у віковій групі 16–24 років, ймовірно, спостерігатиметься зниження на 7,5%. За даними Ради з питань старіння 73% людей похилого віку працюють не тому, що їм це потрібно, а тому, що хочуть [4].

Питання старіння населення для України також є актуальним. Більше того, внаслідок воєнних дій наша держава зустрілася з мільйонними міграційними втратами, а це у найближчій перспективі створює загрозу для розвитку трудового потенціалу країни, а точніше унеможлиблює будь-який його розвиток. Кардинальна трансформація ринку праці; дефіцит кадрів в окремих регіонах; нерівномірний розподіл робочих місць та фахівців по регіонах; потреба у мультифункціональних працівниках; необхідність створення більшої кількості робочих місць для осіб з інвалідністю та ветеранів війни; збільшення масштабів неофіційного працевлаштування, через небажання сплати податків та посилення мобілізації чоловіків; нерівномірне відновлення ринку праці тощо. Така ситуація лише спонукає посилити увагу до питання розширення можливостей залучення людей старшого віку на ринок праці та використання їх трудового потенціалу. Адже до цього часу ні держава, ні роботодавці ніяких активних дій не проводили у цьому напрямку [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні дослідженням питань працевлаштування осіб похилого віку, захисту їх трудових прав частково займалися В. О. Білотокова, Ю. В. Борисова, Г. С. Гончарова, І. О. Кірнос, С. В. Попов, І. О. Шашкова-Журавель, проте станом на сьогодні відсутні наукові дослідження програм працевлаштування осіб похилого віку, питань розвитку національного законодавства у напрямку створення додаткових гарантій для літніх працівників та захисту їх прав.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження ситуації щодо місця та ролі працівників похилого віку з урахуванням економічних, демографічних та міграційних процесів, які відбуваються на ринку праці в Україні; порівняльно-правовий аналіз програм працевлаштування та захисту трудових прав осіб похилого віку у ряді країн та в Україні.

Виклад основного матеріалу. У Сполучених Штатах Америки великою популярністю користується програма працевлаштування для людей похилого віку SCSEP, що затверджена Законом про людей похилого віку. SCSEP – це найстаріша в країні програма допомоги малозабезпеченим безробітним віком від 55 років у пошуку роботи. Щороку програма отримує мільйони доларів у вигляді грантів, спрямованих на навчання та працевлаштування людей відповідної вікової категорії. Загалом же близько 90% свого фінансування програма отримує від Міністерства праці США, а решту 10% – від збору коштів самою організацією або іншими нефедеральними організаціями.

Учасники SCSEP отримують досвід роботи в різноманітних видах громадської діяльності в некомерційних і громадських установах, включаючи школи, бібліотеки, музеї, лікарні, центри денного догляду та центри для людей похилого віку. Така категорія працівників може працювати помічником вчителя, вихователем по догляду за дитиною, медичним працівником, бухгалтером, секретарем, комп'ютерним техніком, у сфері громадського харчування, надавати послуги з догляду. В середньому учасники програми працюють по 20 годин на тиждень і отримують найвищу мінімальну заробітну плату на федеральному рівні, на рівні штату чи місцевому рівні.

Для того, щоб мати можливість взяти участь у програмі, потрібно відповідати таким критеріям: бути не молодшим 55 років; мати статус безробітного; мати сімейний дохід не більше 125% від федерального рівня бідності. Окрім цього є категорії осіб, яким надається пріоритет у порівнянні з іншими потенційними учасниками, до таких належать: ветерани, особи старше 65 років, особи з обмеженими можливостями, низьким рівнем освіти чи знанням англійської мови; особи, які проживають у сільській місцевості; бездомні особи або, які можуть залишитися бездомними; особи, які мають невеликі перспективи працевлаштування або не змогли знайти роботу після отримання послуг через систему Американського центру зайнятості [6].

До прикладу у штаті Техас виконанням програми SCSEP займається Техаська комісія з питань

робочої сили (TWC). Програма також паралельно пропонує багато послуг з підтримки осіб, а саме сприяє: подоланню труднощів (отримання житла, робочого одягу, транспорту тощо); обстеженню здоров'я; навчанню (як знайти роботу, успішно проходити співбесіди та досягати успіху на своїй роботі, опанування нових технологій) тощо [7]. Також доступна програма випробувального працевлаштування, іншими словами це можливість пройти «випробування перед наймом» для людей похилого віку, які шукають роботу, працювати протягом узгодженого періоду часу без жодного ризику для себе. Протягом випробувального працевлаштування SCSEP виплачує заробітну плату потенційним працівникам. А після закінчення терміну роботодавець може прийняти таку особу на роботу. Також люди похилого віку можуть проходити навчання в межах підприємства та набути практичних навиків [8].

У Південній Кореї швидке старіння населення також поставило два нагальні завдання: гарантування достатнього доходу, якості життя після виходу на пенсію та збереження робочої сили. У 2004 році Південна Корея запровадила Програму працевлаштування для людей похилого віку, щоб забезпечити додатковий дохід, позбавити людей старше 60 років бідності, збільшити участь у суспільстві та зберегти здоров'я. У 2021 році в ній взяли участь приблизно 840 000 осіб, 6,4 відсотка з них у віці 60 років і старше. Місячний заробіток коливається від 270 000 до 1 961 000 вон (від 209 до 1 521 доларів США). Програма включає три види можливих робіт: 1) робота на державній службі; 2) робота у приватному секторі; 3) вакансії в службі соціального догляду.

Робота на державній службі: органи місцевого самоврядування в основному наймають людей з низьким рівнем доходу та освіти для обслуговування потреб місцевої громади, наприклад, для догляду за людьми похилого віку та обслуговування громадських установ. Учасники працюють 30 годин на місяць за 270 000 вон (209 доларів США). Робота в приватному секторі: органи місцевого самоврядування надають субсидії приватним корпораціям, які наймають учасників програми. Заробітна плата коливається від 365 000 до 1 961 000 корейських вон (від 283 до 1 521 доларів США) залежно від робочого часу та типу роботи. Вакансії в службі соціального догляду: у 2019 році корейський уряд створив третю програму роботи в службі соціального догляду у відповідь на зростаючі його потреби. Учасники працюють приблизно 60 годин на місяць із середньою зарплатою 713 000 вон (553 долари США).

Критерії прийнятності відрізняються для трьох напрямків роботи. Однак загалом робота доступна для людей старше 65 років (для деяких програм старше 60 років). В принципі, лише державна служба доступна для тих, хто має доходи нижче певного порогу (бідніші 70 відсотків людей у віці 65 років і старше). Однак, оскільки вимоги, як правило, вищі, ніж кількість наданих робочих місць, багато програм віддають перевагу домогосподарствам з низьким рівнем доходу при виборі учасників.

У 2005 році при Міністерстві охорони здоров'я та соціального забезпечення було створено Корейський інститут розвитку робочої сили для людей похилого віку – державну установу, яка контролює та виконує програму працевлаштування для людей похилого віку [9]. Корейський інститут розвитку робочої сили для людей похилого віку, відомий як KORDI, має на меті надати пріоритет створенню робочих місць для літніх працівників, оскільки до 2025 року кількість людей похилого віку досягне 10 мільйонів (а це близько 20 відсотків всього населення країни), що призведе до стрімкого зростання соціальних витрат на турботу про населення. Необхідно зазначити, що фінансування програми постійно збільшувалося протягом багатьох років. Спочатку бюджет міг покривати лише 35 000 робочих місць, а у 2021 році – близько 840 тис. осіб. Програма фінансується за рахунок податків та коштів місцевих бюджетів. У 2021 році загальний бюджет склав 2,3 трильйона корейських вон (1,78 мільйона доларів США), що становить 0,11 відсотка ВВП. Однак програма все ще стикається з двома основними проблемами. Одна стосується питань недофінансування, низького рівня заробітної плати, друга – якості робочих місць, оскільки лівова частка останніх призначена для низькокваліфікованих працівників [10].

У Швейцарії працівники віком від 50 років мають великий потенціал для виходу на ринок праці, однак вони також часто стикаються з проблемами під час пошуку роботи. Ось чому федеральний уряд і кантони випробовують новий проєкт на ринку праці з підтримкою для шукачів роботи старше 50 років. Пілотний проєкт триватиме п'ять років з 2021 по 2025 роки та спрямований на людей віком від 50 років, які скоро втратять допомогу з безробіття, і має на меті сприяти пошуку для них підходящої роботи. Участь у програмі є добровільною. Щоб забезпечити тривалу інтеграцію літніх працівників, у разі необхідності роботодавцям може виплачуватися надбавка за їх працевлаштування та/або працівникам буде

запропоновано пройти відповідне професійне навчання, курси [11].

У результаті процесу старіння в країнах Балтії літні працівники стали важливою частиною ринку праці. Крім того, звіти, опубліковані Європейською комісією, підкреслюють важливість того, щоб літні люди залишалися зайнятими, і необхідність політики в державах-членах адаптувати свої реформовані пенсійні системи та забезпечити стимули для відстрочення віку, в якому люди залишають робочу силу (Європейська комісія, 2019).

Щоб підтримати працевлаштування людей похилого віку, усі країни Балтії впроваджують діяльність з професійного навчання та навчання протягом усього життя, щоб надати літнім людям можливість адаптуватися до ринку праці та підвищити свої навички. Трудове законодавство в цих країнах також зобов'язує роботодавців запобігати дискримінації за віком, забезпечуючи довше працевлаштування людей похилого віку.

Протягом останніх років у всіх трьох країнах Балтії проводилися проекти, які наголошували на можливості працевлаштування та здоровому старінні людей, наприклад, «Розробка комплексної стратегії активного старіння для довшого та кращого трудового життя» в Латвії та «Збільшення зайнятості на 2014–2020 роки» у Литві. Ці програми включають заходи, спрямовані на те, щоб літні працівники могли довше залишатися на ринку праці. В Естонії працевлаштування осіб віком 50+ є одним із пріоритетів порядку денного державної політики вже протягом тривалого часу, представлене в таких політичних документах, як «План розвитку соціального забезпечення» та «Навчання впродовж життя», а також у окремих частинах «Стратегії 2035».

Варто наголосити на тому, що населення Балтії старіє швидше, ніж більшість європейських країн, і пропозиція робочої сили в молодших вікових групах обмежена. Тому літні працівники стикаються з меншим конкурентним тиском з боку молодих поколінь, і роботодавці також наймають їх на посади, які займають молодші працівники в інших країнах [12].

В Україні на конституційному рівні визначено, що кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується [13]. На законодавчому рівні заборонена також будь-яка дискримінація за віком, в тому числі і у сфері працевлаштування, проте ця норма радше носить декларативний характер, адже на практиці, у сфері трудових відносин, ейджизм – досить поширене явище. Станом на сьогодні на нормативному рівні відсутні будь-які програми чи додаткові положення для захисту прав та інтересів працівників похилого віку, їх подальшого залучення до трудової діяльності, створення можливостей для використання їх знань, умінь та досвіду.

Роботодавець виключно на власний розсуд і на прохання такого працівника може встановлювати неповний робочий день або робочий тиждень; поліпшувати умови праці і виробничого середовища громадян похилого віку; забезпечувати професійну переорієнтацію і перепідготовку працівників передпенсійного і похилого віку, включаючи навчання за їх бажанням нових професій з урахуванням адаптаційних і вікових можливостей цих осіб. Але реалізація всіх вище перелічених заходів потребує від роботодавця додаткових витрат, які він, очевидно, не готовий нести, а особливо в умовах воєнного стану [14].

Висновки. Якщо проаналізувати досвід зарубіжних країн, то в Україні немає дієвих механізмів для залучення громадян похилого (пенсійного) віку до трудової діяльності. В нас відсутні: державна політика, спеціальні програми, органи, нормативне регулювання та фінансування для реалізації цих ідей та, власне, самих програм. Для того, щоб роботодавці були зацікавлені у працевлаштуванні осіб пенсійного віку, доцільно передбачити для них фінансове стимулювання за прикладом вже існуючих положень у Законі України «Про зайнятість населення»; затвердити програми навчання, перенавчання, підвищення кваліфікації літніх працівників та розробити критерії для участі у таких програмах. Не менш важливу роль має відіграти й інформаційна кампанія, що, передусім, має бути спрямована на викорінення негативного ставлення до працівників похилого віку, зменшення такого явища як ейджизм.

Список літератури:

1. Heywood, J.S., Jirjahn, U. The hiring and employment of older workers in Germany: a comparative perspective. *Labour Market Res* 49, 349–366 (2016). URL: <https://doi.org/10.1007/s12651-015-0195-4> (дата звернення: 11.02.2024).
2. Civic Participation and Employment. World Health Organization : веб сайт. URL: <https://extranet.who.int/agefriendlyworld/age-friendly-practices/civic-participation-and-employment/> (дата звернення: 29.01.2024).
3. «Massive shift»: Older people will exceed a quarter of G7's workforce by 2031, report says : веб сайт. URL: <https://www.cnn.com/2023/07/19/aging-workforce-older-people-to-fill-over-150-million-jobs-globally.html> (дата звернення: 27.01.2024).

4. Senior Employment Programs and Resources : веб сайт. URL: <https://www.resumebuilder.com/senior-employment-programs-and-resources/> (дата звернення: 28.01.2024).
5. Потенціал літніх людей на ринку праці та інструменти їх залучення. Національний інститут стратегічних досліджень : веб сайт. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/potentsial-litnikh-lyudey-na-rynku-pratsi-ta-instrumenty-yikh-zaluchennya> (дата звернення: 10.01.2024).
6. Senior Community Service Employment Program. U.S. Department of Labor : веб сайт. URL: <https://www.dol.gov/agencies/eta/seniors> (дата звернення: 02.01.2024).
7. Senior Community Service Employment Program. Texas Workforce Commission : веб сайт. URL: <https://www.twc.texas.gov/programs/senior-community-service-employment> (дата звернення: 03.02.2024).
8. Over 55 and Looking for a Job. AARP Foundation : веб сайт. URL: <https://www.aarp.org/aarp-foundation/our-work/income/scsep/info-2014/over-55-and-looking-for-a-job.html> (дата звернення: 04.01.2024).
9. South Korea's senior employment program for those over the age of 65 years : веб сайт. URL: <https://www.sdg16.plus/policies/south-koreas-senior-employment-program-for-those-over-the-age-of-65-years/> (дата звернення: 05.01.2024).
10. [K-Wellness] Senior Employment Program brings priceless, intangible values. The Korea Herald : веб сайт. URL: <https://www.koreaherald.com/view.php?ud=20221116000576> (дата звернення: 10.01.2024).
11. New programme: supported employment for over 50s. The Unemployment Insurance (UI) and public employment service portal : веб сайт. URL: <https://www.arbeit.swiss/secoalv/en/home/menue/stellensuchende/arbeitslos-was-tun-/arbeitsmarktliche-massnahmen/supported-employment.html> (дата звернення: 12.01.2024).
12. Rajevska, Olga & Reine, Agnese & Baltmane, Diana. (2021). Employment in the Age Group 50+ in the Baltic States and its Changes in Response to Covid-19. URL: https://www.researchgate.net/publication/353687952_Employment_in_the_Age_Group_50_in_the_Baltic_States_and_its_Changes_in_Response_to_Covid-19 (дата звернення: 15.01.2024).
13. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Верховна Рада України*. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 01.02.2024).
14. Захист прав людей поважного віку. Міністерство юстиції України : веб сайт. URL: <https://minjust.gov.ua/m/garantii-realizatsii-gromadyanami-pohilogo-viku-prava-na-pratsyu> (дата звернення: 11.01.2024).

Burka A.V., Bodnaruk M.I. EMPLOYMENT PROGRAMS FOR ELDERLY PERSONS: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND UKRAINE

Demographic changes occurring on a global scale, changes in the composition of the workforce, longer working hours and, as a result, later retirement are prerequisites for reviewing the place and importance of the role of older workers. In many countries, in recent years, the tendency to strengthen the protection of the labor rights of this category of workers, to create more favorable conditions for their employment, including the development of special programs for their further professional development and preservation of social activity, has been increasing.

The gradual increase in the labor market of older workers implies the gradual solution of such a problem as ageism in the field of labor relations; awareness/re-awareness of labor potential, benefits and risks for both the employer and the workforce as a whole from hiring older workers.

Taking into account the fact that Ukraine is currently faced with frantic migration processes (as a result of hostilities), a decrease in the number of young workers, a lack of qualified labor, the need for economic development, primarily due to an increase in production volumes and capacities, under such conditions, older workers can become a significant segment in the labor market.

The article analyzes the foreign experience of existing employment programs for the elderly in such countries as: the United States of America, South Korea, Switzerland, Latvia, Lithuania, Estonia.

The authors of the article emphasize that in Ukraine, in addition to general guarantees that apply to all categories of workers, there are no legal mechanisms or programs that would promote the employment of older workers, their retraining, and the maximum use of labor potential.

The article concludes about the need to introduce financial incentives for employers to employ people of retirement age; approval of programs for training, retraining, advanced training of older workers and development of criteria for participation in such programs; development and implementation of an information campaign, which, first of all, should be aimed at eradicating negative attitudes towards older workers, reducing such a phenomenon as ageism.

Key words: *employment programs, older workers, labor market, protection of labor rights, labor activity, international experience.*

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 349

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.1/11>

Гнедюк В.Л.

Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз
Служби безпеки України

ВПЛИВ ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА ЗАХИСТ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ

У роботі розглядається впровадження технології штучного інтелекту в сучасному світі та його вплив на різні аспекти життя. Зазначається, що штучний інтелект перетворюється на невід'ємну складову повсякденного існування, проникаючи в різні сфери.

Штучний інтелект (ШІ) – це галузь інформатики, що вивчає створення систем, які здатні виконувати завдання, що вимагають інтелектуальної обробки і аналізу. Метою штучного інтелекту є створення програм, алгоритмів та моделей, які надають комп'ютерам можливість виконувати завдання, які традиційно вважаються властивими людському інтелекту. Це включає в себе вивчення, розпізнавання образів, прийняття рішень, мовленнєву взаємодію та інші аспекти «розумної» поведінки.

Особлива увага приділяється етичним та правовим аспектам використання штучного інтелекту, зокрема у контексті упереджених результатів, непрозорих процесів та втрати контролю над обробкою даних. Також зазначається на ризиках автоматизації та важливості регулювання застосування штучного інтелекту відповідно до міжнародних стандартів.

Також висвітлено стан законодавства в Україні щодо штучного інтелекту.

У роботі зазначено, що законодавство з захисту персональних даних в Україні передбачає символічні штрафи за порушення – до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Обґрунтовано, що в сфері захисту персональних даних, пов'язаній із штучним інтелектом, існують ризики несанкціонованого доступу, алгоритмічної дискримінації та недостатньої прозорості алгоритмів. Пропонуються шляхи вирішення.

Крім того, вказано, що в ЄС, особливо за допомогою GDPR, та прийняттям «Artificial Intelligence Act», встановлені стандарти для захисту персональних даних у контексті штучного інтелекту. Україна, дотримуючись цих норм, активно впроваджує заходи, включаючи «регуляторну пісочницю». Зазначено, що правильне регулювання визначається як ключовий елемент для забезпечення безпеки та захисту прав користувачів, сприяючи при цьому інноваціям у сфері штучного інтелекту.

Ключові слова: штучний інтелект, персональні дані, алгоритми, конфіденційна інформація, права, приватність.

Постановка проблеми. Швидкі темпи технологічного розвитку, зокрема в області штучного інтелекту (ШІ), супроводжуються значними змінами у всіх сферах людського життя, включаючи сферу збереження та обробки персональних даних. Застосування технологій ШІ нерідко виправдано обіцянкою вдосконалення ефективності, зручності та інновацій в різних аспектах нашого повсякденного і професійного життя. Однак разом з цими можливостями виникає необ-

хідність ретельного вивчення та розуміння правових аспектів захисту персональних даних в умовах широкого впровадження технологій штучного інтелекту.

Сучасне суспільство стикається з викликами, пов'язаними зі збільшенням обсягу та різноманітності персональної інформації, яка обробляється та зберігається в електронних системах. В контексті використання ШІ, зокрема алгоритмів машинного навчання, аналізу великих даних та автомати-

зованих систем прийняття рішень, стає важливим визначити граничні рамки для забезпечення конфіденційності та захисту особистих даних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Робота ґрунтується на аналізі законодавства України та зарубіжних країн, науково-методичної літератури, методичних посібників, наукових статей, періодичних видань та напрацювань сучасних та попередніх вчених і дослідників, серед них: М. В. Белова, О. І. Косілова, Т. М. Кронівець, С. Барабашин та багато інших.

Постановка завдання. Мета дослідження – проаналізувати особливості впливу технологій штучного інтелекту на захист персональних даних в правовому контексті.

Об'єкт дослідження – вплив технологій штучного інтелекту на захист персональних даних.

Предмет дослідження – правові аспекти регулювання обробки та захисту персональних даних у контексті застосування технологій штучного інтелекту.

Виклад основного матеріалу. Штучний інтелект (ШІ) – це галузь інформатики, що вивчає створення систем, які здатні виконувати завдання, що вимагають інтелектуальної обробки і аналізу. Метою штучного інтелекту є створення програм, алгоритмів та моделей, які надають комп'ютерам можливість виконувати завдання, які традиційно вважаються властивими людському інтелекту. Це включає в себе вивчення, розпізнавання образів, прийняття рішень, мовленнєву взаємодію та інші аспекти «розумної» поведінки.

Впровадження технології штучного інтелекту в сучасному світі вже перетворилося на невід'ємну складову нашого повсякденного існування, незважаючи на те, що багато індивідів можуть бути несвідомими щодо цього факту. Характерною особливістю штучного інтелекту є його перехід від абстрактної ідеї до звичайного обчислення та алгоритмічної обробки, коли він активно застосовується. Ці технологічні системи стають не просто штучним інтелектом, але звичайними механізмами обчислень та алгоритмів, інтегруючись у різні сфери нашого життя, такі як розпізнавання мовлення, обробка природної мови та прогнозна аналітика.

Незважаючи на потенційні переваги, такі як підвищення ефективності та зниження витрат, а також удосконалена охорона здоров'я та безпека транспортних засобів, виникають суттєві етичні та правові аспекти, пов'язані із застосуванням технологій штучного інтелекту. Розвиток цих технологій приносить із собою ризики упередже-

них результатів та непрозорих процесів, створюючи проблеми для суспільства та законодавства, зокрема у контексті прийняття рішень урядовими органами. Автоматизація різних сфер за допомогою штучного інтелекту може також призвести до втрати контролю над обробкою даних та порушення традиційних механізмів управління конфіденційністю [8, с. 295–296].

На відміну від європейських країн стан законодавства в нашій державі знаходиться лише на початковому етапі на шляху до унормування нового типу правовідносин за умови застосування технологій штучного інтелекту у різні сфери та потребує його удосконалення та гармонізації з європейським у цій сфері. Регулювання питань щодо застосування штучного інтелекту має здійснюватися відповідно до норм міжнародних договорів та конвенцій, що ратифіковані більшістю (європейських) держав. Зокрема, відповідно до спеціалізованих міжнародних договорів у сфері розвитку штучного інтелекту: Конвенції Ради Європи про кіберзлочинність, також відома як Будапештська конвенція; Етичної хартії по використанню штучного інтелекту у судовій системі та її середовищі (European ethical Charter on the use of Artificial Intelligence in judicial systems and their environment), Загального Регламенту захисту даних (ЄС) 2016 / 679 від 27.04.16 р. (General Data Protection Regulation) [7, с. 58].

Україна вже використовує досвід провідних європейських держав (зокрема Естонії) у сфері застосування технологій штучного інтелекту у публічне адміністрування та рухається в напрямку створення е-України. Так, Міністерством цифрової трансформації України (далі – Мінцифри України) було розроблено Концепцію розвитку штучного інтелекту в Україні. Як зазначила заступник міністра цифрової трансформації Іонан В.: «Наша головна мета – сприяння розвитку штучного інтелекту й інтеграція його в економічно важливі сектори. Таким чином ми збільшимо частку інтелектуально ємних продуктів і значно зміцнимо позиції України на світовому ринку. Особливу увагу планується приділяти використанню штучного інтелекту в сфері кібербезпеки й оборони. Також дуже важливо мати правильний баланс між штучним інтелектом, розробленим сторонніми постачальниками і національними» [2].

У загальному розумінні, концепція конфіденційності інформації визначається уявленням про те, що люди, як основні обробники інформації, не здатні ефективно взаємодіяти з обчислювальними

здібностями штучного інтелекту, які виходять за межі традиційних концепцій збору та обробки даних. У сучасних умовах розвитку технологій штучного інтелекту, розуміння понять, таких як інформована згода, повідомлення, а також принципи доступу та контролю за особистою інформацією, стає об'єктом фундаментальних викликів, що раніше не враховувалися в такому масштабі та контексті [10].

Варто розпочати із визначення конфіденційної інформації. В Законі України «Про доступ до публічної інформації» зазначено, що конфіденційною є інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень, та яка може поширюватися у визначеному ними порядку за їхнім бажанням відповідно до передбачених ними умов [5].

Закон «Про інформацію» має своє визначення, а саме: «конфіденційною є інформація про фізичну особу, а також інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень. Конфіденційна інформація може поширюватися за бажанням (згодою) відповідної особи у визначеному нею порядку відповідно до передбачених нею умов, а також в інших випадках, визначених законом» [3].

Конфіденційна інформація про особу, її персональні дані можуть поширюватись лише якщо ця особа надала свою згоду на поширення або самостійно поширила її серед необмеженого кола осіб, наприклад, розповіла про певні факти свого життя в прямому ефірі, опублікувала щось у соціальних мережах у відкритому доступі. Але є виключення, за частиною 2 статті 14 Закону України «Про захист персональних даних», поширення персональних даних без згоди суб'єкта персональних даних або уповноваженої ним особи дозволяється у випадках, визначених законом, і лише (якщо це необхідно) в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини [4].

Отже, концепція персональних даних ґрунтується на ідентифікації – можливості обґрунтовано визначити особу за наданою інформацією. Проте розрізнення між тим, що вважається «особистим», і тим, що вважається таким, що не має особистого характеру, ускладнюється здатністю асоціювати та порівнювати дані з конкретними особами, навіть якщо раніше ці дані розглядалися як «де персоналізовані» чи «не ідентифіковані». У цьому контексті комбінація, на перший погляд, неособистої інформації може стати особистою під час аналізу чи зіставлення. Зі зростанням обсягу

доступних даних і вдосконаленням технологій їх обробки та аналізу стає все важче визначити, чи є конкретний набір даних «ідентифікованим»; розгляд окремих фрагментів даних в ізоляції стає непридатним для технологій штучного інтелекту і вже не відображає адекватно можливість визначення їх як «особистої інформації» [8, с. 296].

Аналізуючи нормативно-правові акти українського законодавства, можна дійти висновку, що за порушення законодавства у сфері захисту персональних даних українське законодавство передбачає штрафи, які цілком можна назвати символічними – до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, тобто 34 тисяч гривень (ст. 188–39 Кодексу про адміністративні правопорушення) [1].

Серед викликів та загроз у сфері захисту персональних даних, що пов'язані із використанням штучного інтелекту, можна виділити наступні аспекти:

- Ризик несанкціонованого доступу до персональних даних: використання штучного інтелекту може призвести до збільшення обсягу оброблюваних персональних даних, що створює загрозу можливого несанкціонованого доступу. Це може викликати порушення приватності та потенційні випадки зловживання.

- Ризик алгоритмічної дискримінації: алгоритми, використовувані в штучному інтелекті для прийняття рішень на основі персональних даних, можуть піддаватися дискримінації, якщо базуються на неточних чи необ'єктивних даних. Це може призвести до нерівності, порушень прав та дискримінації осіб на підставі їхніх особистих характеристик.

- Недостатня прозорість та обґрунтованість алгоритмів: використання складних алгоритмів штучного інтелекту створює проблему в розумінні та поясненні того, як саме ці алгоритми приймають рішення на основі персональних даних. Це ускладнює відслідковування та нагляд за їхньою діяльністю [6, с. 20].

Щодо вирішення викликів та проблем у сфері захисту персональних даних при використанні штучного інтелекту, можна запропонувати наступні шляхи:

- Підвищення свідомості та навчання: забезпечення належного розуміння проблем та ризиків використання штучного інтелекту для правозахисників, органів влади, громадських організацій та громадян є важливим етапом. Це можливо через організацію навчальних програм, семінарів та конференцій, спрямованих на підвищення обі-

знаності та розуміння правових аспектів цієї проблеми.

– Створення ефективного правового регулювання: необхідно розробити та впровадити ефективне законодавство, яке забезпечить адекватний захист персональних даних у використанні штучного інтелекту. Це може включати в себе розробку спеціальних правил для обробки даних, визначення відповідальності сторін та встановлення механізмів контролю.

– Використання принципу «за замовчуванням»: у роботі з персональними даними у контексті штучного інтелекту рекомендується встановлювати принцип «за замовчуванням», згідно з яким всі дії мають бути спрямовані на максимальний захист приватності та обмеження передачі даних, якщо не надано іншого вказівника.

– Застосування технічних заходів безпеки: компанії та організації, які використовують штучний інтелект, повинні приділяти особливу увагу використанню технічних засобів безпеки, таких як шифрування даних, системи доступу на основі ролей та аудит діяльності. Це забезпечить конфіденційність та цілісність персональних даних.

Ці заходи обговорюються як можливі шляхи для забезпечення ефективного та справедливого захисту персональних даних у контексті штучного інтелекту [6, с. 21].

Країни світу в останні роки зрозуміли важливість розробки законодавства з захисту персональних даних у контексті штучного інтелекту. ЄС прийняв загальний регламент про захист даних, відомий як Загальний регламент про захист персональних даних (GDPR). Він визначає права громадян ЄС щодо збирання, обробки та зберігання їх персональних даних, включаючи використання штучного інтелекту.

Вже існує декілька прикладів, застосування норм GDPR європейськими регуляторами до розробників систем ШІ. Так, компанія Clearview AI – розробник програмного забезпечення для розпізнавання облич, з використанням штучного інтелекту отримала декілька штрафів через незаконне використання персональних даних осіб в п'яти країнах. Управління з захисту персональних даних у Франції (CNIL), зокрема зазначили, що Clearview AI використовує особисту інформацію без законної згоди користувачів та водночас немає законного інтересу для такого збору, що є серйозним порушенням GDPR.

Італія обмежила доступ до всім відомого Chat GPT, через занепокоєння щодо обробки персональних даних громадян. Так, італійський регуля-

тор зазначає, про відсутність правової основи, яка б виправдовувала масовий збір і зберігання персональних даних з метою «навчання» алгоритмів, що лежать в основі роботи платформи [9].

GDPR став фундаментом для забезпечення високого рівня захисту персональних даних, які використовуються в рамках роботи та навчання ШІ.

У червні 2023 року Європейський Парламент зробив великий крок у напрямку створення правового фундаменту для ефективного та етичного використання штучного інтелекту, схваливши законопроект під назвою «Artificial Intelligence Act».

Однією з основних цілей Акту є захист прав і свобод осіб, які піддаються впливу штучного інтелекту. Закон визначає принципи та правила для обробки персональних даних, використання систем автоматизованого прийняття рішень та інших аспектів штучного інтелекту, сприяючи прозорості, справедливості та законності обробки даних.

Прийняття Акту безпосередньо вплине на регулювання штучного інтелекту в Україні. Кароліна Івасівська, радниця з цифрових прав у ЄС, вказала, що «як тільки Закон про штучний інтелект буде прийнятий, його також повинні будуть прийняти країни-кандидати до ЄС, якою є і Україна».

Уже зараз Україна бере участь у впровадженні Акту. Уряд України прийняв рішення про запуск «регуляторної пісочниці» для розробників штучного інтелекту, контрольованого середовища, де компанії-розробники можуть враховувати вимоги майбутнього законодавства ЄС від самого початку розробки свого продукту [9].

Висновки. Правове регулювання штучного інтелекту в Україні та ЄС виявляється все більш важливим у зв'язку з розвитком технологій. Всі країни зараз активно працюють над створенням адаптованих та ефективних правових норм, що враховують особливості штучного інтелекту. Це дозволяє забезпечити безпеку та захист прав користувачів технологій ШІ, а також створити сприятливі умови для розвитку інновацій та цифрової економіки.

Держава відіграє важливу роль у створенні середовища, в якому зобов'язання щодо розробки безпечного та справедливого штучного інтелекту мають бути збалансовані з технологічним прогресом та правом. Правильний баланс вимагає консультативного, міждисциплінарного підходу, оскільки надмірне, неналежне чи неправильне регулювання може сповільнити впровадження

штучного інтелекту або не в змозі вирішити його справжні виклики. Використання існуючих структур конфіденційності інформації, а також переосмислення традиційних концепцій стане ключовим компонентом у створенні, використанні та регулюванні ШІ.

Список літератури:

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.84 р., № 8073-Х: веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 14.01.2024).
2. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: розпорядження КМУ від 02.12.2020 р., №1556-р: веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 10.01.2024).
3. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р., № 2657-ХІІ: веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення 11.01.2024.).
4. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 р., № 2297-VI: веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (дата звернення 12.01.2024).
5. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 р., №2939-VI: веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення: 12.01.2024).
6. Белова М. В., Белов Д. М. Виклики та загрози захисту персональних даних у роботі зі штучним інтелектом. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Сер.: Право*. Вип. 79. Ч. 2. 2023. С. 17–22.
7. Косілова О. І., Солодовнікова Х. К. Права і свободи людини і громадянина V. S. штучний інтелект: проблемні аспекти. *Інформація і право*. № 4 (35). 2020. С. 56–66.
8. Кронівець Т. М., Тимошенко Є. А. Правові аспекти захисту приватності життя людини в контексті використання штучного інтелекту. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 12. 2022. С. 295–297.
9. Барабашин С. Штучний інтелект: правове регулювання в Україні та ЄС: веб-сайт. URL: <https://barbashyn.law/statti/shtuchnyj-intelekt-pravove-regulyuvannya-v-ukrayini-ta-yes/> (дата звернення: 14.01.2023).
10. Artificial Intelligence and Privacy – Issues and Challenges: веб-сайт. URL: <https://ovic.vic.gov.au/privacy/resources-for-organisations/artificialintelligence-and-privacy-issues-and-challenges/#conclusion> (дата звернення 13.01.2024).

Hnediuk V.L. IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGY ON PERSONAL DATA PROTECTION: LEGAL ASPECTS

This paper explores the integration of artificial intelligence (AI) technology in the contemporary world and its influence on various aspects of life. It emphasizes that AI has become an integral part of everyday existence, penetrating into diverse spheres.

Artificial Intelligence (AI) is a branch of computer science that focuses on creating systems capable of performing tasks requiring intellectual processing and analysis. The goal of AI is to develop programs, algorithms, and models that enable computers to perform tasks traditionally considered within the realm of human intelligence. This includes learning, pattern recognition, decision-making, speech interaction, and other aspects of «smart» behavior.

Special attention is given to ethical and legal aspects of AI usage, particularly concerning biased outcomes, opaque processes, and loss of control over data processing. The risks of automation and the importance of regulating AI application in accordance with international standards are also highlighted.

The paper delves into the current legislative framework in Ukraine concerning AI. It notes that data protection laws in Ukraine impose symbolic fines for violations, up to two thousand untaxed minimum incomes. The discussion is grounded in the observation that in the realm of personal data protection related to AI, there are risks of unauthorized access, algorithmic discrimination, and insufficient transparency of algorithms. Proposed solutions to address these issues are presented.

Additionally, it is pointed out that the European Union, notably through the General Data Protection Regulation (GDPR) and the adoption of the «Artificial Intelligence Act," has established standards for personal data protection in the context of AI. Ukraine, aligning with these norms, actively implements measures, including a «regulatory sandbox.» It is emphasized that proper regulation is a key element in ensuring the safety and protection of user rights while fostering innovation in the field of artificial intelligence.

Key words: artificial intelligence, personal data, algorithms, confidential information, rights, privacy.

Деменко О.Є.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ЗАСТОСУВАННЯ ФІНАНСОВИХ САНКЦІЙ НА МЕЖІ ПОДАТКОВОГО ТА ТРУДОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Застосування фінансових санкцій в податкових відносинах передує широкий спектр засобів який має не лише каральний, але і попереджувальний характер. Особливість податкової відповідальності передбачає як виділення особливих рис правопорушення (і відповідно санкцій) як на межі галузевого регулювання, так і деталізацію видів податкових правопорушень. Аналіз суспільних відносин, які деталізують справляння податкового обов'язку призводить до висновку щодо існування двох типів таких відносин. Якщо перший тип виражає суто податкові відносини та регулюється притаманними для податкового права методами, то другий тип податкових правопорушень представляє більш складну систему. Вона включає: а) правопорушення, які виражають відносини оподаткування, але безпосередньо не впливають на надходження коштів від сплати податків та зборів (переважно процедурні порушення); б) правопорушення, які стосуються податкових відносин лише певним чином, але вплив на які здійснюється за рахунок інших галузей чи підгалузей.

Низка позовів платників податків щодо скасування постанови про накладення штрафу пов'язується з обставиною щодо залучення до роботи фізичних осіб без укладання з ними трудового чи цивільно-правового договору. Головна проблема щодо оцінки позицій суб'єкта владних повноважень в цьому році пов'язується з тим, що суб'єкт владних повноважень намагається двічі притягнути платника до юридичної відповідальності. Подібне правопорушення належить до такого, яке має оцінюватись і породжувати відповідні наслідки в режимі адміністративної відповідальності. За порушення трудового законодавства особу вже притягнуто до адміністративної відповідальності.

Визначаючи межу застосування трудового та податкового законодавства треба враховувати, що комплексність суспільних відносин в цьому разі не означає комплексності правового регулювання. Відповідна галузева сукупність законодавчих норм впливає на поведінку осіб шляхом використання притаманних для цієї галузі методів, виокремлюючи однорідну сукупність суспільних відносин. Принциповою розбіжністю трудового та адміністративного регулювання в цій ситуації є суб'єктний склад правопорушення. Певне протиріччя як в визначенні суб'єкта, так і щодо деталізації несприятливих наслідків для нього пов'язується з характеристикою таких учасників податкових відносин, які мають спеціальний статус. Особливість статусу, який набувається ними не завжди саме в режимі податкового регулювання (філія, посадова особа і т.д.) обумовлює і відповідні наслідки щодо деталізації засобів впливу на їх поведінку, характеру та розміру застосування фінансових санкцій. Штрафи, сплата яких пов'язується із фактичним допуском працівника до роботи без оформлення трудового договору (контракту) визначається трудовим законодавством, як фінансові санкції, які не належать до категорії адміністративно-господарських санкцій.

Ключові слова: фінансова відповідальність, фінансова санкція (штраф), суб'єкт відповідальності, податкове правопорушення, предмет та метод податкового регулювання, комплексність суспільних відносин, межа податкового, трудового, господарського регулювання.

Постановка проблеми. Настання несприятливих наслідків до осіб, які порушили законодавство, передбачає важливу умову – з'ясування характеру цього порушення і типу законодавства, яке має впливати на це. В цих умовах певна колізійність пов'язується із використанням фінансових санкцій. Такий підхід ґрунтується на тому, що фінансова санкція може розглядатися як системне, родове явище, так як відповідний видовий галузевий прояв

несприятливої оцінки поведінки правопорушника. Дійсно, штраф як фінансова санкція застосовується низкою галузей законодавства. В цьому сенсі, він виступає у вигляді певного грошового покарання, як єдиний знаменник щодо негативної оцінки поведінки правопорушника. В той же час, використовуючи таку фінансову санкцію кожна галузь додає йому своїх особливостей, диференціюючи підстави, суб'єктний склад, розміри і т.д.

Застосування фінансових санкцій в податкових відносинах передує широкий спектр засобів який має не лише каральний, але і попереджувальний характер. «Примус в сфері оподаткування здійснюється попереджувальними мірами, мірами запобіжними, та відновлювальними мірами». Якщо попередження реалізується перш за все публічними суб'єктами, які формалізують державну волю в сфері оподаткування та здійснюють контроль за нею, то запобіжні заходи передбачають вже вплив на поведінку зобов'язаних осіб через відповідні юридично владні форми. Відновлення ж передбачає орієнтацію матеріального примусу на майновий стан платника з метою відновлення втрат отримувачів коштів від сплати податків та зборів.

Особливість податкової відповідальності передбачає як виділення особливих рис правопорушення (і відповідно санкцій) як на межі галузевого регулювання, так і деталізацію видів податкових правопорушень. Не зупиняючись на детальній класифікації різновидів податкових правопорушень, хотілося б звернути увагу на розмежування податкових правопорушень на правопорушень, які безпосередньо пов'язані з фінансовими втратами держави та територіальних громад внаслідок несплати податків та зборів і правопорушення, які пов'язані із забезпеченням встановленого порядку управління в сфері оподаткування. Якщо перший тип виражає суто податкові відносини та регулюється притаманними для податкового права методами, то другий тип податкових правопорушень представляє більш складну систему. Вона включає: а) правопорушення, які виражають відносини оподаткування, але безпосередньо не впливають на надходження коштів від сплати податків та зборів (переважно процедурні порушення); б) правопорушення, які стосуються податкових відносин лише певним чином, але вплив на які здійснюється за рахунок інших галузей чи підгалузей. В цьому сенсі, може йтися про приклади додержання норм трудового законодавства при прийнятті на роботу осіб платником податків, який виконує податковий обов'язок в режимі справляння єдиного податку.

Подібні обставини обумовлюють і ще одну проблемну ситуацію, коли міжгалузева оцінка поведінки особи призводить до підстав застосування до нього за одне правопорушення декількох різногалузевих наслідків, декількох різновидів штрафу. Подібний висновок пов'язаний з тим, що низка галузевих законодавчих актів чітко закріплює несприятливі наслідки для порушників

законодавства, закладаючи подібні вимоги через засадничі принципи регулювання відповідного галузевого законодавства [1; 2; 3; 4]. Така обставина може закладати і певне непорозуміння, колізії в застосуванні норм на межі галузевого регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджуючи підстави та наслідки застосування фінансових санкцій треба враховувати позицію Конституційного суду, який підкреслив, що ним безпосередньо не встановлюються види юридичної відповідальності [5]. Посилаючись на п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України він підкреслив, що виключно законами України визначаються засади цивільно-правової відповідальності; діяння які є злочинами; адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями; та відповідальність за них. Зазначені питання не можуть регулюватись підзаконними нормативними актами.

Аналіз судової практики призводить до висновку щодо появи певної категорії справ, які цілком відображають вказане вище протиріччя [6]. Низка позовів платників податків щодо скасування постанови про накладення штрафу пов'язується з обставиною щодо залучення до роботи фізичних осіб без укладання з ними трудового чи цивільно-правового договору. Головна проблема щодо оцінки позицій суб'єкта владних повноважень в цьому році пов'язується з тим, що суб'єкт владних повноважень намагається двічі притягнути платника до юридичної відповідальності. В основі такої позиції лежать посилання на трудове законодавство [2] на адміністративне законодавство [1]. Зрозуміло, не можна виключати, що формальні підстави оцінки поведінки платника дозволяють знайти умови притягнення його як до трудової, так і до адміністративної відповідальності. Але при цьому треба чітко розуміти, що реалізація подібного подвійного застосування штрафу фактично означає ігнорування ст. 61 Конституції України, відповідно до якої ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення. Юридична відповідальність особи має індивідуальний характер [7].

Зазвичай подібна ситуація з'ясовується в ході інспекційного відвідування, а висновки посадових осіб суб'єкта владних повноважень ґрунтуються на поясненнях фізичних осіб, які працюють без укладання трудового чи цивільно-правового договору. На підставі подібних висновків суб'єктом владних повноважень приймається постанова щодо:

а) накладення штрафу на підставі акту інспекційного відвідування виходячи із ч. 2 ст. 265 Кодексу законів про працю; б) накладення штрафу за порушення трудового законодавства, що проявилось у допуску працівника до роботи без оформлення трудового договору і притягнення особи до адміністративної відповідальності відповідно до ч. 3 ст. 41 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Таким чином, подібне правопорушення належить до такого, яке має оцінюватись і породжувати відповідні наслідки в режимі адміністративної відповідальності. За порушення трудового законодавства особу вже притягнуто до адміністративної відповідальності. Накладання ж штрафу за це ж правопорушення Управлінням Держпраці свідчить про притягнення особи до того самого виду відповідальності за одне й те саме порушення вдруге, що суперечить ст. 61 Конституції України.

В той же час, на думку суб'єкта владних повноважень відповідальність в такій ситуації в розумінні трудового законодавства та адміністративного законодавства не є одним і тим же видом відповідальності [6]. Подібна обставина унеможливує застосування в цих правовідносинах ст. 61 Конституції України. До того ж, при притягненні до відповідальності фізичної особи-підприємця повністю збігаються суб'єкт відповідальності і вид правопорушення [2]. В цьому випадку йдеться саме про фактичний допуск працівника до роботи без оформлення трудового договору (контракту). За своєю природою правопорушення як в розумінні трудового регулювання, так і адміністративного належать до адміністративної відповідальності. Визначаючи межу застосування трудового та податкового законодавства треба враховувати, що комплексність суспільних відносин в цьому разі не означає комплексності правового регулювання. Відповідна галузева сукупність законодавчих норм впливає на поведінку осіб шляхом використання притаманних для цієї галузі методів, виокремлюючи однорідну сукупність суспільних відносин.

Постановка завдання. Метою статті є визначення межі застосування трудового та податкового законодавства при застосуванні фінансових санкцій у податковому праві, шляхом використання притаманних для цієї галузі методів, виокремлюючи однорідну сукупність суспільних відносин.

Виклад основного матеріалу. Однорідність суспільних відносин, які є метою правового упорядкування визначають предмет регулювання. «Традиційно вважається, що предмет трудового

права становить широке коло відносин щодо реалізації права на працю, працевлаштування, умов праці, організації та управління працею, професійного навчання, перепідготовки та підвищення кваліфікації на виробництві, забезпечення договірного регулювання мов праці, відповідальності роботодавців і працівників, вирішення індивідуальних та колективних трудових спорів, нагляду і контролю за дотриманням трудового законодавства» [8, с. 16]. В той же час, відносини, що входять до сфери впливу трудовим правом породжують і певні податкові наслідки, які вже стають предметом податкового регулювання. Так, використання праці найманих працівників, їх кількість принципово впливає на категорію платника єдиного податку.

Визначення однорідності предметних відносин доповнюється і засобами впливу на їх регулювання. «Поєднання імперативних і диспозитивних засад характерне для регулювання відносин у більшості інститутів трудового права – трудового договору, робочого часу і часу відпочинку, оплати праці і навіть матеріальної відповідальності... Регулювання відносин в інституті колективного договору переважно здійснюється на засадах диспозитивного методу... У таких інститутах, як охорона праці, дисципліна праці, нагляд і контроль за додержанням законодавства про працю перевага надається імперативному методу» [8, с. 125]. Поєднання імперативного та диспозитивного методу в режимі трудового регулювання не перешкоджає знаходженню відповідних форм правового упорядкування відносин в поєднанні з імперативними методами податкового права. Важливо в цій ситуації визначити ту межу, до якої принципове значення належить трудовим засобам впливу, а з якої безумовна перевага віддається методам податкового права.

Верховний Суд прийшов до висновку, що подібне правопорушення належить до такого виду юридичної відповідальності як адміністративна [9]. Але, в той же час, Верховний суд у постанові від 06 березня 2019 року у справі № 522/12566/18 обґрунтував протилежну позицію. Він виходив з того, що штрафи, які передбачено ч. 2 ст. 265 Кодексу законів про працю є фінансовими санкціями, що не означає їх отождолення з адміністративною відповідальністю. Саме тому, накладення фінансових санкцій на осіб, які використовують найману працю відповідно до ч. 2 ст. 265 Кодексу законів про працю не породжує притягнення до адміністративної відповідальності. Таким чином, можна було констату-

вати, що на рівні Верховного Суду склалися дві позиції, які безпосередньо суперечили одна одній.

Це обумовило в подальшому аналіз подібної справи на рівні об'єднаної палати Верховного Суду. Дійсно, відповідальність за фактичний допуск працівника до роботи без оформлення трудового договору (контракту) передбачено Кодексом України про адміністративні правопорушення. Кодексом законів про працю України [2] і Кодексом України про адміністративні правопорушення встановлено відповідальність для фізичних осіб підприємців, які використовують найману працю за фактичний допуск працівника до роботи без оформлення трудового договору (контракту) у вигляді штрафу [1]. Принциповою розбіжністю трудового та адміністративного регулювання в цій ситуації є суб'єктний склад правопорушення. Відповідно до ст. 265 Кодексу законів про працю України суб'єктом відповідальності є юридична особа як роботодавець, тоді як за статтею 41 Кодексу України про адміністративні правопорушення суб'єктом відповідальності виступає посадова особа цієї юридичної особи.

Виділення осіб в якості суб'єктів правопорушення передбачає наявність у них певних ознак. Ці ознаки стосуються прав, обов'язків, спеціального статусу, який обумовлюється конкретною участю в податкових відносинах. Важливо розмежувати саме обов'язки таких суб'єктів, відносно яких і будується конструкція відповідальності. Певне протиріччя як в визначенні суб'єкта, так і щодо деталізації несприятливих наслідків для нього пов'язується з характеристикою таких учасників податкових відносин, які мають спеціальний статус. Особливість статусу, який набувається ними не завжди саме в режимі податкового регулювання (філія, посадова особа і т.д.) обумовлює і відповідні наслідки щодо деталізації засобів впливу на їх поведінку, характеру та розміру застосування фінансових санкцій.

Таким чином, при допуску працівника до роботи без оформлення трудового договору можуть збігатися суб'єкт відповідальності та вид правопорушення. Тобто, адміністративно-правове регулювання в якості суб'єктів адміністративної відповідальності встановлювало лише спеціального суб'єкта – посадових осіб юридичних осіб. Це забезпечувало комплексний характер впливу як стосовно самого роботодавця, так і тих учасників відносин, які формують та приймають рішення від його імені. Розмежування статусу фізичної особи та фізичної особи-підприємця свідчить про те, що в обох випадках каральна мета відпо-

відальності реалізується стосовно фізичної особи. При чому в таких умовах при даному здійсненні господарської діяльності подібна особа отримує додатковий правовий статус.

Характеризуючи межу господарського та податкового регулювання треба мати на увазі і більш широкую постановку питання. Податкове право існує не відокремлена, а в системі права в цілому. Про це свідчить і цілісна система міжгалузевих зв'язків [10, с. 69–71]. В цьому сенсі характер цих зв'язків дозволяє використати декілька складових: а) зв'язки між податковим правом та іншим інститутом та підгалузями фінансового права; б) зв'язки між податковим правом та іншими публічно-правовими галузями (конституційним, кримінальним, адміністративним правом і т.д.); в) зв'язки між податковим правом та приватно-правовими галузями (цивільним правом і т.д.).

Якщо перші дві складові, незважаючи на розмежування, в принципі характеризуються єдністю, бо засновані на однотипних методах упорядкування поведінки учасників (імперативних), то найбільш суперечливі ситуації пов'язуються саме з упорядкуванням відносин з приватно-правовими галузями. Зрозуміло, що в цій ситуації подібні відносини не характеризуються абсолютною однорідністю, Може йтися і про безконфліктну ситуацію, коли застосовуються родові категорії, єдині для всіх галузей права в цілому (наприклад: юридична особа, фізична особа і т.д.). В той же час, це не виключає застосування в режимі податкового регулювання сталих конструкцій цивільного чи господарського права. Припустимо, статус філій або постійних представництв породжує і відповідні податкові наслідки.

Саме тому, в цих умовах дуже актуальним є чітке, виважене розуміння та встановлення меж впливу податкових норм та норм галузей права, які застосовують засоби приватного регулювання. Хотілося б звернути увагу на те, що в цих умовах йдеться про наявність протиріччя не лише на стадії регулювання відносин, але і під час вирішення спорів, що пов'язані із справлянням податкового обов'язку. Намагання штучно перетягнути подібні спори до юрисдикції господарських судів характеризує суб'єктивні бажання окремих осіб, алоє не об'єктивну необхідність такого реформування. «...В рамках господарського судочинства з участю суб'єктів владних повноважень на засадах рівності з особою, яка йому протистоїть, ускладнює вирішення спору..., ті зміни, що пропонуються ускладнять можливість реалізації

права на судовий захист особі, яка протистоїть владному суб'єкту» [11, с. 43].

Штрафи, сплата яких пов'язується із фактичним допуском працівника до роботи без оформлення трудового договору (контракту) визначається трудовим законодавством, як фінансові санкції, які не належать до категорії адміністративно-господарських санкцій. Визначення штрафів як фінансових санкцій відповідно до ст. 265 Кодексу законів про працю України, їх розмежування на рівні законодавства із адміністративно-господарськими санкціями свідчить про формально-правову кваліфікацію з акцентом на фінансову складову. Це обумовлює і слушність висновку щодо фінансової відповідальності як автономного виду відповідальності [12]. Адміністративно-господарські санкції визначаються Господарським кодексом України і можуть бути застосовані у вигляді заходів організаційно-правового або майнового характеру, спрямованих на припинення порушення суб'єкта господарювання та ліквідацію його наслідків [13]. За цих умов відносити штрафи в розумінні регулювання трудовим законодавством до заходів адміністративної відповідальності немає. Об'єднана палата Верховного Суду прийшла до логічного висновку стосовно того, що незважаючи на формальну відмінність видів відповідальності вирішення питання одночасного застосування як трудового, так і адміністративного законодавства потребує саме з позиції верховенства права особи. В цих умовах об'єктивна законність передбачає необхідність дослідження відповідальності з позиції системної дії санкцій як елементів єдиної системи боротьби з правопорушенням. Це унеможливує наголос щодо дублювання заходів відповідальності з метою фіскалізації штрафів [12].

Більш того, при регулюванні таких відносин, розв'язанні спору щодо цього треба мати на увазі ту обставину, що якщо норми різних нормативних

актів надають можливість неоднозначного або множинного тлумачення прав та обов'язків особи, то тлумачення здійснюється на користь такої особи. Важливе значення при цьому мають і умови проведення подвійного провадження, які «досить тісно пов'язані за суттю та у часі» [14]. Подібні провадження об'єднуються на комплексній основі і являють собою єдине системне ціле. Мета та засоби, які ними використовуються доповнюють одне одного як за змістом, так і в часових межах. Це обумовлює передбачуваність наслідків такого регулювання для осіб щодо яких вони стосуються.

Висновки. Отже, в основі визначення такої системи подвійних проваджень знаходяться відповідні матеріальні критерії, які визначаються залежно від того: а) чи переслідують різні провадження взаємодоповнюючі цілі; б) чи є подвійність провадження передбачуваним наслідком; в) чи проводяться паралельні провадження таким чином щоб уникнути будь-якого дублювання; г) чи враховується санкція у першому завершеному провадженні в тих провадженнях, які завершуються пізніше. При одночасному застосуванні санкцій до фізичної особи підприємця і в трудовому, і в адміністративному регулюванні можна дійти до висновку, що за своєю суттю такі провадження не є пов'язаними, не є взаємодоповнюючими. В їх режимі йдеться про подвійне застосування щодо однієї і тієї ж особи двох каральних наслідків [6]. В такому вигляді йдеться про надмірне обтяження особи, що ставить її у нерівне правове становище при вчиненні правопорушення у діяльності юридичної особи та фізичної особи-підприємця не на користь останнього. Саме тому, фізична особа-підприємець, яка використовує найману працю, не може бути одночасно притягнута до відповідальності за допуск працівника до роботи без оформлення трудового договору (контракту), як за приписами трудового, так і за приписами адміністративного законодавства.

Список літератури:

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення. Закон від 7 грудня 1984 р. № 8073-Х. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984, додаток до № 51. Ст. 1122.
2. Кодекс законів про працю України. Закон України від 10 грудня 1971 р., № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*, 1971, додаток до № 50. ст. 375.
3. Податковий кодекс України: Закон України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13–14, № 15–16, № 17. Ст. 112.
4. Митний кодекс України. Закон України від 13 березня 2012 р., № 4495-VI. *Відомості Верховної Ради України*, 2012. № 44–45, № 46–47, № 48, ст. 552.
5. Резолютивна частина Рішення від 30 травня 2001 року № 7-рп/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-01#Text>
6. Постанова Верховного Суду від 22.12.2020 р. по справі № 260/1743/19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-01#Text>

7. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 25к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
8. Трудове право: підручник / [О. М. Ярошенко, С. М. Прилипко, А. М. Слюсар та ін.] ; за заг. ред. О. М. Ярошенка. 3-тє вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2021. 544 с.
9. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду у справі № 814/2156/16 від 21.12.2018 року. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/78771378>
10. Кучерявенко М.П. Податкове право України: Академічний курс: підручник. Київ : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 701 с.
11. Микола Кучерявенко. Конституційні засади компетенції адміністративних судів: чи доцільна ревізія?.../ *Юридичний вісник України*. 2009. № 18. С. 7.
12. Постанова об'єднаної палати КАС ВС від 22 грудня 2020 року у справі № 260/1743/19. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/93708687>
13. Господарський кодекс України. Закон України 16 січня 2003 р., № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*, 2003. № 18, № 19–20, № 21–22. Ст. 144.
14. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). *Офіційний вісник України*. 1998. № 13, / № 32 від 23.08.2006 / . С. 270.

Demenko O.Ye. APPLICATION OF FINANCIAL SANCTIONS ON THE BORDERLINE OF TAX AND LABOR REGULATION

The application of financial sanctions in tax relations is preceded by a wide range of measures that are not only punitive, but also preventive in nature. The peculiarity of tax liability involves the selection of special features of the offense (and, accordingly, sanctions) both on the border of industry regulation, and detailing the types of tax offenses. The analysis of social relations, which detail the fulfillment of tax obligations, leads to the conclusion about the existence of two types of such relations. If the first type expresses purely tax relations and is regulated by the methods inherent in tax law, then the second type of tax offenses represents a more complex system. It includes: a) offenses that express taxation relations, but do not directly affect the receipt of funds from the payment of taxes and fees (mainly procedural violations); b) offenses that relate to tax relations only in a certain way, but the impact on which is carried out at the expense of other industries or sub-industry.

A number of taxpayers' lawsuits regarding the annulment of the decision on the imposition of a fine are connected with the circumstance of involving individuals to work without concluding an employment or civil law contract with them. The main problem regarding the assessment of the positions of the subject of power this year is connected with the fact that the subject of power is trying twice to bring the payer to legal responsibility. Such an offense belongs to one that must be evaluated and generate appropriate consequences in the regime of administrative responsibility. A person has already been brought to administrative responsibility for violating labor legislation.

When determining the limit of application of labor and tax legislation, it should be taken into account that the complexity of social relations in this case does not mean the complexity of legal regulation. The relevant branch set of legislative norms affects the behavior of individuals by using methods specific to this branch, singling out a homogeneous set of social relations. The principal difference between labor and administrative regulation in this situation is the subject composition of the offense. A certain contradiction both in the definition of the subject and in detailing the adverse consequences for him is associated with the characteristics of such participants in tax relations who have a special status. The peculiarity of the status acquired by them is not always precisely in the regime of tax regulation (branch, official, etc.) also determines the corresponding consequences regarding the detailing of the means of influencing their behavior; the nature and size of the application of financial sanctions. Fines, the payment of which is associated with the actual admission of an employee to work without an employment contract (contract), are defined by labor legislation as financial sanctions that do not belong to the category of administrative and economic sanctions.

Key words: *financial responsibility, financial sanction (fine), subject of responsibility, tax offense, subject and method of tax regulation, complexity of social relations, limit of tax, labor, economic regulation.*

Кумейко А.В.

Національна академія Служби безпеки України

СПІВВІДНОШЕННЯ КАТЕГОРІЙ «ОБОРОНА» ТА «ДЕРЖАВНА БЕЗПЕКА»

Метою роботи визначено встановлення співвідношення категорій «оборона» та «державна безпека». Досягнення поставленої мети здійснено через використання спеціально наукових та загально наукових методів пізнання, серед яких необхідно виділити структурно-логічний, синтез та аналіз, діалектичний. В ході здійсненого дослідження встановлено, що в основу підходу, що обстоюється представниками адміністративно-правової науки, покладається наявний нерозривний взаємозв'язок національної безпеки та оборони, і при цьому окремо не досліджується питання встановлення змісту державної безпеки, що визначає, що за такого підходу є важливим встановити обсяг обороноздатності країни як критерію оцінки ефективності реалізації заходів із військового захисту. Встановлено, що в межах досліджень, здійснених представниками військової науки визначається, що оборона у її співвідношенні із державною безпекою розуміється як вжиття заходів із припинення та відвернення нападу на територію країни. Зроблено висновок, що оборона розуміється через призму таких наукових підходів: змістовного – як сукупність певних військових дій, спрямованих на подолання внутрішнього конфлікту чи зовнішнього нападу; компетенційного – як коло повноважень владних суб'єктів, що мають бути реалізовані задля забезпечення обороноздатності держави та окремих територій (зокрема, територій державних кордонів, узбережжя територіального моря та внутрішніх морських ресурсів); організаційно-правового – як комплекс нормативних положень, що визначаються права та обов'язки учасників оборонних правовідносин, об'єкт та предмет такої сфери правового регулювання. Обґрунтовано, що реалізація функцій державної безпеки здійснюється постійно як в межах дії воєнного стану, так і умовах відсутності військової загрози, і пов'язується із вжиттям комплексних заходів із захисту інтересів держави у сфері економіки, соціального регулювання, духовно-культурного зростання, охорони довкілля тощо.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, забезпечення прав людини, державна безпека, оборона, компетенція, повноваження.

Постановка проблеми. Дослідження проблематики запобігання правопорушень, що посягають на державну безпеку, є надзвичайно багатоплановим та складним, що обумовлюється рядом нормативних та науково-теоретичних факторів. В межах розкриття такої наукової проблематики є необхідним передусім визначити зміст категорії «державна безпека», її сутність та місце в системі об'єктів правової охорони. Встановлення змісту правопорушень у сфері державної безпеки пов'язується із дослідженням питань запобігання організований злочинності, дотримання належного рівня правопорядку, що в цілому може бути еквівалентно оцінено як «служіння народу». Функціонально спрямування реалізації заходів із запобігання правопорушень у сфері державної безпеки передусім переслідує захист прав та інтересів народу України, що визначено у статті Конституції України, де акцентовано, що безпека людини є найвищою соціальною цінністю [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання дослідження змісту оборони та державної безпеки вивчаються в межах політологічної науки (М. С. Майніна, Б. М. Юськів, В. Коліух та ін.), військової науки (С. Ю. Поляков, А. І. Куртов, В. С. Полікашін та ін.), правової науки (Є. Д. Скулиш, І. І. Грушко, С. Ю., В. В. Сокурченко, В. Б. Аверьянов та ін.). Осмислення категорії «державна безпека» вимагає його висвітлення через розуміння змісту таких нормативно-правових концептів, як «безпека людини», «особиста безпека», «національна безпека», «право оборони», «право суверенітету». Комплексного єдиного підходу до розуміння категорії «державна безпека» і досі не вироблено; крім того нормативне закріплення змісту поняття «державна безпека» не відображає повною мірою його функціонального змісту, що вимагає пошуку шляхів його удосконалення.

Постановка завдання. В межах даного дослідження зосередження уваги буде здійснено на

співвідношенні категорій «державна безпека» та «оборона», що визначило мету даної статті.

Виклад основного матеріалу. Звернемо дослідницьку увагу на встановлення змісту зазначеного вище категоріального ряду задля формування авторського підходу до розуміння категорії «державна безпека» та встановлення у подальших підрозділах змісту діяльності, спрямованої на запобігання правопорушень у відповідній сфері.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» встановлюється, що державною безпекою є «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру» [2]. Таким чином, зміст категорії «державної безпеки» відмежовується від категорії «оборони» та «воєнний стан» згідно із положеннями чинного законодавства.

Відповідно до Закону України від 6 грудня 1991 року № 1932-ХІІ «Про оборону України» оборона України визначається як «система політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних, інших заходів держави щодо підготовки до збройного захисту та її захист у разі збройної агресії або збройного конфлікту» [3].

У наукових публікаціях поняття «оборона» досліджується із застосуванням ряду методологічних підходів. Першим є підхід, вироблений у публікаціях представників адміністративно-правової науки, є розуміння оборони як вжиття певної сукупності організаційних, економічних, політичних заходів з боку органів державної влади за забезпечення збереження цілісності територій країни, що має вживатися в умовах дії спеціального режиму – воєнного стану (Ю. П. Битяк [4], В. Б. Аверьянов [5], В. В. Сокурєнко [6]). При цьому В. В. Сокурєнко робить наголос на доцільності спільного взаємопов'язаного розуміння таких понять, як «національна безпека», «воєнна безпека», «оборона», не виділяючи при цьому категорії «державної безпеки». В основу розуміння із забезпечення потреб національної та воєнної безпеки, а також потреб оборони вченим покладаються вимоги із вжиття заходів по забезпеченню цілісності території країни та гарантуванню державного суверенітету [7, с. 36–37].

Отже, в основу підходу, що обстоюється представниками адміністративно-правової науки, покладається наявний нерозривний взаємозв'язок національної безпеки та оборони, і при цьому

окремо не досліджується питання встановлення змісту державної безпеки. Таким чином, за такого підходу є важливим встановити обсяг обороноздатності країни як критерію оцінки ефективності реалізації заходів із військового захисту.

В межах досліджень, здійснених представниками військової науки визначається, що оборона у її співвідношенні із державною безпекою розуміється як вжиття заходів із припинення та відвернення нападу на територію країни [8]. Цікавим є висновок, досягнутий у дослідженнях І. І. Грушко щодо розуміння потреб національної оборони як кола державних безпекових інтересів [9, с. 178–182; 10, с. 230–234].

У дослідженнях В. П. Шкідченко й В. Д. Кохно визначено, що критеріями співмірності понять «воєнна безпека» та «оборона» є розуміння останнього через здатність держави відвернути та відбити зовнішню воєнну агресію збройним шляхом, тоді як перше поняття визначається вченими як здатність реагувати на негативні внутрішньодержавні загрози цілісності країни. Забезпечення функцій воєнної безпеки, на думку В. П. Шкідченка й В. Д. Кохна, розглядається як вжиття сукупності заходів не лише в сфері обороноздатності, але і з питань здійснення внутрішньої та зовнішньої політики, економічної безпеки та економічної спроможності держави задовольняти потреби населення в умовах оголошеного збройного нападу чи в умовах воєнного стану [11, с. 6]. Протилежний підхід обстоюється у дослідженні О. І. Погібка, де сфера воєнної безпеки відноситься до складових оборони, і відмежовується від національної безпеки [12].

Як зазначає В. Й. Пашинський, в основу законодавчого розуміння національної безпеки покладається передусім виконання функції оборони держави, що суттєво звужує її сутність [2; 13, с. 24–31].

Продовжуючи науковий пошук, спрямований на визначення змісту категорії «державна безпека», звернемо дослідницьку увагу на положення статті 17 Конституції України, де закріплено, що «захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу. Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України» [14]. Відтак розуміння оборони пов'язується із підготовкою та у разі необхідності активізацією налагодженого механізму взаємопов'язаних комплексних заходів,

засобів, інструментів, що здатні виконати функцію захисту територіальної цілісності держави, що вимагається у випадку збройного нападу на державу [15], що має відрізнитися від розуміння категорій «державна безпека» та «національна безпека».

Рішенням РНБО, затвердженого Указом Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021, встановлюється, що «воєнна безпека України є однією із засадничих умов реалізації права українського народу на самовизначення, збереження держави Україна та забезпечення її сталого розвитку на основі найвищих цінностей демократії, верховенства права, свободи, гідності, безпеки і процвітання громадян усіх національностей» [16].

Згідно із положеннями Стратегії воєнної безпеки України від 25 березня 2023 року визначалось, що однією із загроз для української держави визнавалася «ескалація Російською Федерацією збройної агресії проти України, збройна агресія з боку інших держав або коаліцій держав – повномасштабне застосування воєнної сили проти України шляхом проведення військових операцій з рішучими діями, що може супроводжуватись інформаційними кампаніями, інформаційно-психологічними операціями, кіберопераціями та спеціальними операціями проти України, а також блокадою її портів, узбережжя, повітряного простору», – було визнано як одна із загроз воєнній безпеці української держави [16], що власне у 2022 році і відбулось. Виходячи із такого нормативного положення воєнна безпека та оборона має відрізнитися від державної безпеки тим, що її порушення пов'язується із вчиненням збройної агресії як з боку іноземних держав, так і в межах внутрішніх локальних конфліктів, в тому числі релігійного походження. Зокрема, до внутрішніх загроз воєнній безпеці вище зазначеним нормативно-правовим актом було віднесено «спровокований та підтриманий ззовні збройний конфлікт у межах території України, що може супроводжуватися масованим застосуванням засобів збройного насильства, незаконних збройних формувань (приватних військових кампаній), міжнаціональною, міжконфесійною або соціально-політичною нестабільністю» [16].

Розуміння категорії «оборона» є відмінним в межах військової науки, адміністративно-правової науки, а також в межах науки публічного управління та адміністрування. Для представників військової науки є характерним розуміння «оборони» як певних дій бойового характеру, що

реалізуються задля подолання проявів наступу, вторгнення, що часто здійснюється із перевагою сил та озброєння, що вимагає дотримання принципів економії людських та майнових ресурсів, і спрямовуються на досягнення поразки супротивником [17]. Отже, зміст оборони в межах військової науки полягає у вжитті заходів, спрямованих безпосередньо на ураження супротивника.

В межах адміністративно-правової науки визначається дещо відмінний підхід до розуміння категорії «оборона» застосовується загально визнаний підхід, що її зміст полягає у вжитті комплексу взаємопов'язаних, але при цьому різнопланових заходів в різних сферах суспільного життя (в сфері економіки, політики, інформаційного впливу, військового оснащення тощо), необхідність яких обумовлюється вимогами відвернення збройного нападу як внутрішнього, так і зовнішнього, включаючи використання Збройних Сил України, а також вжитті заходів супротиву як складової міжнародних зобов'язань [18, с. 366]. В. В. Сокурєнко для ефективності оборони визначає необхідним вжиття сукупності організаційних, економічних, соціальних, правових, науково-технічних й інших заходів [7, с. 40–42].

Таким чином, в межах адміністративно-правової науки обстоюється розуміння поняття оборони як сукупності організаційних, економічних, соціальних, правових, науково-технічних заходів, що у сукупності здатні забезпечити ефективність відвернення зовнішнього чи внутрішнього нападу чи вторгнення.

Управлінський аспект розуміння оборони держави полягає у розгляді змісту компетенції органів державної влади та місцевого самоврядування, спеціальних органів військового адміністрування, що можуть бути створені задля забезпечення обороноздатності місцевості в умовах воєнного стану [20, с. 39–40]. При цьому реалізація функції публічного адміністрування сферою оборони держави вимагає високого рівня формалізації таких процесів, і має відбуватися в умовах неприпустимості прояву дискреції владними суб'єктами.

Висновки. Отже, узагальнюючи здійснене наукове дослідження змісту категорії «оборони» у її співвідношенні із категорією «державної безпеки» допустимим є висновок про таке. Оборона розуміється через призму таких наукових підходів: змістовного – як сукупність певних військових дій, спрямованих на подолання внутрішнього конфлікту чи зовнішнього нападу; компетенційного – як коло повноважень владних суб'єктів, що мають бути реалізовані задля забезпечення обороноздатності держави та окремих територій

(зокрема, територій державних кордонів, узбережжя територіального моря та внутрішніх морських ресурсів); організаційно-правового – як комплекс нормативних положень, що визначають права та обов'язки учасників оборонних правовідносин, об'єкт та предмет такої сфери правового регулювання. Тоді як реалізація функ-

цій державної безпеки здійснюється постійно як в межах дії воєнного стану, так і умовах відсутності військової загрози, і пов'язується із вжиттям комплексних заходів із захисту інтересів держави у сфері економіки, соціального регулювання, духовно-культурного зростання, охорони довкілля тощо.

Список літератури:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
2. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
3. Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932-XII. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>
4. Адміністративне право України. За ред. Ю. П. Битяка. Київ: Юрінком Інтер, 2007. 544 с.
5. Адміністративне право України. Академічний курс. У 2-х т. Ред. кол. В. Б. Авер'янов (голова). Київ: Юрид. думка, 2005. Т. 2. Особлива частина. 624 с.
6. Сокурєнко В. Оборона як ефективний засіб забезпечення безпеки суспільства та держави. *Підприємництво, господарство і право*, 2017. № 2. С. 159–166.
7. Сокурєнко В.В. Публічне адміністрування сферою оборони в Україні : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2016. 574 с.
8. Грушко І.І. Забезпечення державних інтересів у безпековій політиці Європейського Союзу. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 21.07.01 – забезпечення державної безпеки України. – ПрАТ «ВНЗ «Між-регіональна Академія управління персоналом», Київ, 2021. 235 с.
9. Грушко І. І. Концепт безпеки в політико-правовому забезпеченні інтеграційних процесів країн європейського союзу. *Юридична наука*. 2019. № 11. Том 2. С. 178–182.
10. Грушко І. І. Національні інтереси в контексті міжнародної правосуб'єктності країн-членів ЄС. *Чорноморські наукові студії: матеріали Шостої Всеукр. мультидисциплінар. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.)* Одеса: Міжнар. гуманітар. ун-т. 2020. С. 230–234.
11. Шкідченко В.П., Кохно В.Д. Воєнна безпека як категорія воєнної науки та складова національної безпеки України. *Наука і оборона*. 2000. № 2. С. 3–7.
12. Погірко О.І. Нормативно-правові питання розвитку системи забезпечення воєнної безпеки – складової національної безпеки і оборони України. URL: <http://vuzlib.com/content/view/1463/23/>
13. Пашинський В.Й. Оборона держави як складова воєнної безпеки України. *Stredoevropsky vestnik pro vedu a vyzkum*. 2017. № 4(40). С. 24–31.
14. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96- ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text>
15. Про Державну цільову оборонну програму розвитку озброєння та військової техніки до 2020 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.03.2016 р. № 284-6 (не для друку).
16. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України»: Указ Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661>
17. Основи військового управління : навч. посіб. / С. Ю. Поляков, А. І. Куртов, В. С. Полікашін та ін. ; за заг. ред. С. Ю. Полякова. Х. : НУ ЮАУ, 2014. 344 с.
18. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник: у 2 т. / ред. кол.: В.Б. Авер'янов (голова) та ін. Київ : Юрид. думка, 2005. Т. 2: Особлива частина. 2005. 624 с.
19. Богданович В.Ю., Свида І.Ю., Скулиш Є.Д. Теоретико-методологічні основи забезпечення національної безпеки України : монографія: у 7 т. Київ : Наук.-вид. відділ НА СБУ, 2012. Т. 4: Воєнна безпека держави і шляхи її забезпечення / за заг. ред. Є.Д. Скулиша. Київ : Наук.-вид. відділ НА СБУ, 2012. 464 с.

Kumeiko A.V. THE DEFINITION OF THE CONCEPT OF DEFENSE AND STATE SECURITY

The purpose of the work is to establish the ratio of the categories "defense" and "state security". The achievement of the set goal was achieved through the use of specially scientific and general scientific methods of cognition, among which it is necessary to highlight structural-logical, synthesis and analysis, and dialectical. In the course of the conducted research, it was established that the basis of the approach advocated by

representatives of administrative and legal science is based on the existing inextricable relationship between national security and defense, and at the same time, the issue of establishing the content of state security, which determines what such an approach is it is important to establish the extent of the country's defense capability as a criterion for evaluating the effectiveness of the implementation of military defense measures. It has been established that within the scope of research carried out by representatives of military science, it is determined that defense in its relationship with state security is understood as taking measures to stop and repel an attack on the country's territory. It was concluded that defense is understood through the prism of the following scientific approaches: substantive – as a set of certain military actions aimed at overcoming an internal conflict or an external attack; competent – as a range of powers of authorities, which must be implemented to ensure the defense capability of the state and certain territories (in particular, the territories of state borders, the coast of the territorial sea and internal marine resources); organizational and legal – as a set of normative provisions defining the rights and obligations of participants in defense legal relations, the object and subject of such a sphere of legal regulation. It is substantiated that the implementation of state security functions is carried out constantly both within the limits of martial law and in the absence of a military threat, and is associated with the adoption of comprehensive measures to protect the interests of the state in the sphere of economy, social regulation, spiritual and cultural growth, environmental protection, etc.

Key words: *administrative and legal regulation, ensuring human rights, state security, defense, competence, powers.*

Лимар М.В.

Науково-дослідний інститут публічного права

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

У статті сформовано поняття та розкрито зміст публічного адміністрування професійного навчання в Національній поліції України. Доведено, що публічне адміністрування професійного навчання в Національній поліції України це зовнішній вияв функції виконавчої влади направленої на забезпечення Національної поліції професійними та добросовісними поліцейськими, які належному рівні зможуть виконувати свої професійні обов'язки умовах мирного та воєнного станів. Змістом публічне адміністрування професійного навчання в Національній поліції України є розпорядча, виконавча та службова діяльність МВС України центрального апарату підрозділ і поліцейських Національної поліції України. За змістом публічне адміністрування професійного навчання в Національній поліції України це: розпорядча діяльність МВС України, МОН України, центрального апарату Національної поліції, керівництво закладів освіти МВС України; виконавча діяльність закладів освіти, їх структурних підрозділів, науково-педагогічних та педагогічних працівників закладів освіти; службова діяльність поліцейських (слухачів), до розділів національної поліції які направити їх на навчання, та самих закладів освіти МВС України щодо дотримання слухачами (поліцейськими) службової дисципліни та іншого порядку проходження служби в Національній поліції України. З'ясовано, що первинна професійна підготовка здійснюється прийнятими вперше на службу поліцейськими для набуття необхідних навичок для виконання повноважень. Вона проводиться відповідно до освітніх програм, затверджених Міністерством освіти та науки України, та Положенням про організацію цього процесу, ухваленим Міністерством внутрішніх справ України. Публічне адміністрування професійного навчання в Національній поліції України під час воєнного стану обумовлені адаптацією процесів навчання та діяльності Національної поліції до вимог Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Коли внутрішньо-організаційна та зовнішньо-організаційна адміністративна діяльність Національної поліції в таких умовах вже визначені загальними тенденціями діяльності правоохоронних органів в умовах відбиття повномасштабного російського терористичного вторгнення. Основні особливості включають спрощений порядок присвоєння звань, носіння однострою та скорочення етапів служби. Оптимізацію професійного навчання мають на меті адаптацію системи навчання до умов воєнного стану. Важливим є інтегрування гнучких механізмів та гарантій для забезпечення поліцейським оптимальних умов служби в таких умовах.

Ключові слова: адміністративна діяльність, виконавча влада, воєнний стан, заклад освіти, контроль, МВС України, освітня програма, поліцейський, службове право.

Постановка проблеми. Національна поліція України переживає значні трансформації у рамках воєнного стану та відповідних змін у правоохоронній системі. Відповідно публічне адміністрування професійного навчання вимагає від наукової спільноти визначити ефективні засади та інструментарій навчання в нових умовах. Збільшується розуміння того, що новітня система професійного навчання адаптуючись до умов воєнного стану стає важливим чинником готовності правоохоронців забезпечувати національну безпеку та оборону України. Розробка ефективних протоколів професійного навчання впливає на здатність поліції забезпечувати безпеку громадян.

Потреба суспільства у професійних та добросовісних поліцейських, зміни в нашій державі та технологічний розвиток вимагають нових навичок та компетенцій від поліцейських. В цьому аспекті удосконалення публічного адміністрування професійного навчання може давати відповіді та питання, як забезпечувати формування компетентних та добросовісних кадрів для Національної поліції України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До публічного адміністрування професійного навчання в Національній поліції України звертали свою увагу вчені О. Алексєєв, І. Балабан, А. Берлач, Р. Бузунов, О. Буханевич, В. Галунько,

М. Горелов, О. Гулак, П. Діхтієвський, Л. Коваленко, О. Кузьменко, С. Легуша, В. Поливанюк, О. Ситников, С. Стеценко, О. Цуркан та ін. Проте вони безпосередньо аналізованої нами проблематики не торкалися, присвятивши свої наукові пошуки найбільш загальним спеціальним або суміжним викликам. Отже, аналіз публічного адміністрування професійного навчання в Національній поліції України має важливе значення для подальшого розвитку правоохоронної системи України та забезпечення її готовності до викликів у різних умовах.

Постановка завдання. Мета статті полягає в тому щоб на основі теорії адміністративного права, теорії службового права, доктринальних знань та чинного законодавства розкрити зміст та поняття публічного адміністрування професійного навчання в Національній поліції України

Виклад основного матеріалу. Відповідно до законодавства України про Національну поліцію, навчання поліцейських складається з кількох етапів основної професійної підготовки, вищої освіти в спеціалізованих навчальних закладах, післядипломної освіти та службової підготовки. Остання включає систему заходів для утримання та оновлення знань, навичок та умінь поліцейського, враховуючи оперативну обстановку та особливості його службової діяльності [1].

У теорії адміністративного права публічне адміністрування, розглядане як форма реалізації публічної влади, визначається як діяльність адміністративних органів, що представляє зовнішній аспект виконання завдань (функцій) виконавчої влади. Ця діяльність спрямована на задоволення публічного інтересу та відрізняється від законодавчої, судової та політичної сфер діяльності. За змістом, публічне адміністрування поділяється на такі види: адміністративні послуги, коли адміністративні органи повинні максимально задовольняти права, свободи та законні інтереси фізичних осіб та права і законні інтереси юридичних осіб; розпорядча діяльність, в рамках якої адміністративні органи видають підзаконні нормативно-правові акти на основі законів, уточнюючи та деталізуючи їх перед правозастосуванням; виконавча діяльність адміністративних органів, спрямована на безпосереднє здійснення правозастосування через прийняття та виконання адміністративних актів на основі юридичних фактів та конкретних норм адміністративного права, а також здійснення фактичних дій та використання інших інструментів публічного адміністрування [2].

В аналізованій нами сфері зміст публічного адміністрування має, на наш погляд, певні осо-

бливості. Що стосується розпорядчої та виконавчої діяльності то без всякого сумніву цей напрям публічного адміністрування активно здійснюється спеціальними адміністративними органами. Звертаючись до інституту надання адміністративних послуг можна зазначити що у широкому розумінні надання освітніх послуг закладами освіти Національної поліції України за певним ознаками є такими що притаманні адміністративним послугам. Проте, складність та ієрархічна підпорядкованість управлінського зв'язку поліцейський (здобувач), підрозділ, який направив поліцейського на навчання та заклад професійного навчання в Національній поліції України дає можливість стверджувати що за більшість ознак такі адміністративно-правові відносини характеризуються норма Закону України «Про адміністративні послуги», а нормами службового права. Так як регулюють один з елементів службової діяльності професійного публічного працівника – поліцейського [3].

Отже, змістом публічне адміністрування професійного навчання в Національній поліції України: є розпорядча діяльність МВС України, МОН України, центрального апарату Національної поліції, керівництво закладів освіти МВС України; виконавча діяльність закладів освіти, їх структурних підрозділів, науково-педагогічних та педагогічних працівників закладів освіти; службова діяльність поліцейських (слухачів), до розділів національної поліції які направити їх на навчання, та самих закладів освіти МВС України щодо дотримання слухачами (поліцейськими) службової дисципліни та іншого порядку проходження служби в Національній поліції України.

Публічне адміністрування професійної освіти поліцейських підлягає регулюванню на основі загальних та спеціалізованих нормативно-правових актів. Це регулювання відбувається відповідно до Конституції України та законодавства, зокрема «Про Національну поліцію», «Про освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту», та «Про професійний розвиток працівників». Також враховуються норми постанов Кабінету Міністрів України, такі як «Про затвердження Національної рамки кваліфікацій». Важливі нормативні акти також включають Національний класифікатор України ДК 003:2010 «Класифікатор професій», затверджений Держспоживстандартом України, а також накази Міністерства освіти і науки України та МВС України, зокрема «Про розроблення Державних стандартів професійно-технічної освіти на основі компетентнісного підходу» та «Про затвердження кваліфікаційної

характеристики професії 5162 Поліцейський (за спеціалізаціями)» [4].

Паралельно та взаємопов'язано в юридичній літературі певна увага приділялась публічного адміністрування професійного навчання в Національній поліції України в тих чи інших аспектах. Так О. Цуркан розкрив, що механізм адміністративно-правового регулювання професійного навчання поліцейських, спрямованого на подальше вдосконалення структурних елементів, які його утворюють і, в першу чергу: правових основ кадрової політики в МВС України та Національної поліції, правових основ організації управління професійною освітою; правового статусу суб'єктів організації управління професійною освітою [5]. В. Балабан адміністративно-правове забезпечення професійного навчання поліцейських [6], Р. Бузунов адміністративно-правове регулювання кредитно-модульної системи організації навчального процесу в Вищих навчальних закладах системи МВС [7], О. Алексєєв оптимізація криміналістичної підготовки слідчих в системі МВС України [8], М. Горелов організаційно-правові основи діяльності слідчих підрозділів ОВС України [9], С. Легуша сутність, функції і механізм правового виховання курсантів вищих навчальних закладів МВС України [10].

Отже, у доктринальних дослідженнях останніх років найбільш актуальними були питання адміністративно-правового механізму регулювання професійного навчання поліцейських, сутності, функції та механізму правового виховання курсантів навчальних закладів МВС України, адміністративно-правового забезпечення професійного навчання поліцейських, адміністративно-правового регулювання кредитно-модульної системи навчального процесу, організаційно-правові аспекти навчання діяльності слідчих підрозділів.

Переходячи до класифікації форм професійне навчання слід зазначити що, первинна професійна підготовка здійснюється, тоді коли поліцейські, які вперше прийняті на службу в поліції, з метою набуття спеціальних навичок, необхідних для виконання повноважень поліції, зобов'язані пройти первинну професійну підготовку за відповідними освітніми програмами Міністерства освіти та науки України [4] та Положенням про організацію первинної професійної підготовки поліцейських, яке затверджено Наказом Міністерства внутрішніх справ України № 617 від 29 вересня 2022 року [11]. За результатами успішного закінчення навчання за програмами (планами) первинної професійної підготовки поліцейському

видається документ зразка, визначеного Міністерством внутрішніх справ України. Поліцейські після успішного закінчення первинної професійної підготовки повертаються до органів (закладів, установ) поліції, з яких вони були направлені на навчання, для подальшого проходження служби в поліції [1].

Отже, первинна професійна підготовка здійснюється прийнятими вперше на службу поліцейськими для набуття необхідних навичок для виконання повноважень. Вона проводиться відповідно до освітніх програм, затверджених Міністерством освіти та науки України, та Положенням про організацію цього процесу, ухваленим Міністерством внутрішніх справ України. Після успішного завершення цього етапу, поліцейські повертаються до органів поліції для подальшого проходження служби.

Підготовка поліцейських у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання здійснюється у відповідності до Закону України «Про вищу освіту» за державним замовленням з урахуванням специфічних умов навчання, які здійснюють підготовку поліцейських на підставі контракту про здобуття освіти, який укладається між навчальним закладом, відповідним органом поліції та особою, яка навчається. Порядок добору, направлення та зарахування на навчання до вищих навчальних закладів із специфічними умовами навчання, які здійснюється відповідно до Порядку добору, направлення та зарахування кандидатів на навчання до закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку кадрів для Міністерства внутрішніх справ України і Національної поліції України, та вищого військового навчального закладу Національної гвардії України, який затверджений Наказом МВС України від 15 квітня 2016 року № 315 [12].

Отже, підготовка поліцейських у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання відбувається згідно з Законом України «Про вищу освіту» за державним замовленням та з урахуванням специфічних умов навчання. Цей процес регулюється контрактом про здобуття освіти, укладеним між навчальним закладом, органом поліції та навчаючою особою. Порядок добору, направлення та зарахування кандидатів на навчання визначається відповідно до встановленого порядку, яке затверджено Наказом МВС України.

Післядипломна освіта поліцейських здійснюється на загальних засадах, визначених Законом

України «Про вищу освіту», з урахуванням особливостей, визначених Законом України «Про Національну поліцію», і складається з: спеціалізації [13; 14]; перепідготовки [14]; підвищення кваліфікації [15]; стажування [16]. Така підготовка може здійснюватися безпосередньо в підрозділах поліції або в навчальних закладах, у тому числі на договірних умовах. Поліцейські зобов'язані проходити підвищення кваліфікації за відповідним напрямом службової діяльності: не рідше одного разу на три роки; перед призначенням на керівну посаду, у тому числі вищу керівну посаду, ніж займана. За результатами успішного проходження спеціалізації, перепідготовки та підвищення кваліфікації поліцейському видається документ за зразком, визначеним Міністерством внутрішніх справ України.

Отже, у післядипломній освіті поліцейських дотримуються загальних принципів, визначених Законом України «Про вищу освіту», з особливим акцентом на вимоги Закону України «Про Національну поліцію». Ця освіта включає спеціалізацію, перепідготовку, підвищення кваліфікації та стажування, які можуть проводитися в поліцейських підрозділах або навчальних закладах, включаючи умови договорів. Поліцейські зобов'язані проходити підвищення кваліфікації щонайменше один раз за три роки та перед призначенням на керівну посаду, включаючи вищу керівну посаду.

Треба зазначити що аналізовані нами проблематику наносить певну специфіку умови воєнного стану. Адже публічна влада в умовах воєнного стану об'єднує Український народ на оборону держави від російсько-терористичної агресії. Вона характеризується публічністю та обов'язковістю виконання своїх рішень (дій), забезпечується адміністративним владним та сервісним апаратом через нормативно-правове регулювання суспільних відносин щодо захисту Вітчизни від російсько-терористичних військ і забезпечення прав, свобод та інтересів громадян [17]. Характеристика діяльності правоохоронних органів під час воєнного стану визначається законодавством, зокрема Законом України «Про правовий режим воєнного

стану». Дії органів залежать від завдань та оперативної обстановки, що вимагає складання спеціальних планів. Однак загальні тенденції регулюються на законодавчому рівні, і внутрішньо-організаційна та зовнішньо-організаційна адміністративна діяльність Національної поліції під час воєнного стану вже визначені. Основні особливості включають спрощений порядок присвоєння звань, спрощений носіння однострою та скорочення етапів служби. Запропоновано оптимізувати професійне навчання поліцейських, враховуючи особливості воєнного стану, зокрема, призупинити навчання в цей період та дозволити призовникам відстрочку на весь термін служби [18].

Отже, публічне адміністрування професійного навчання в Національній поліції України під час воєнного стану обумовлені адаптацією процесів навчання до вимог Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Коли внутрішньо-організаційна та зовнішньо-організаційна адміністративна діяльність Національної поліції в таких умовах визначається тенденціями діяльності правоохоронних органів щодо відбиття повномасштабного російського терористичного вторгнення. Основні особливості включають спрощений порядок присвоєння звань, носіння однострою та скорочення етапів служби. Оптимізацію професійного навчання, адаптація системи навчання до умов воєнного стану. Важливим є інтегрування гнучких механізмів та гарантій для забезпечення поліцейським оптимальних умов служби в таких умовах.

Висновки. В цілому слід зазначити, що публічне адміністрування професійного навчання в Національній поліції України це зовнішній вияв функції виконавчої влади направленої на забезпечення Національної поліції професійними та добросовісними поліцейськими, які на належному рівні зможуть виконувати свої професійні обов'язки в умовах мирного та воєнного станів. Змістом публічне адміністрування професійного навчання в Національній поліції України є розпорядча, виконавча та службова діяльність МВС України, МОН України, центрального апарату, підрозділів і поліцейських Національної поліції України.

Список літератури:

1. Про національну поліцію. Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 40–41. Ст. 379.
2. Галуцько В., Діхтєвський П., Гулак О., Коваленко Л., Кузьменко О. та ін. Адміністративне право та адміністративний процес в умовах воєнного стану в Україні: навчальний посібник : у 2-х томах. Том 1. Загальне адміністративне право. Особливе адміністративне право / за заг. ред. В. Галуцька, В. Фелика. Київ, 2024. 820 с.
3. Поняття державного службовця. Галуцько В., Стеценко С., Берлач А., Буханевич О., Ситников О. та ін. Адміністративне право та адміністративний процес України в умовах воєнного стану: колективна монографія / за заг. ред. В. Фелика, В. Курила. Київ: «Видавництво Людмила», 2023. С. 426.

4. Стандарт професійної (професійно-технічної) освіти. СП(ПТ)О 5162.0.84.24–2018. Професія: Поліцейський (за спеціалізаціями). Код: 5162. Кваліфікації: поліцейський (за спеціалізаціями). Затверджено Наказом Міністерства освіти і науки України від 21 червня 2018 р. № 669. Київ, Міністерство освіти і науки України, Міністерство соціальної політики України, 22 с.
5. Цуркан О. Адміністративно-правові засади професійного навчання поліцейських: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Кривий Ріг, 2019. 20 с.
6. Балабан І. Адміністративно-правове забезпечення професійного навчання поліцейських: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Донець. юрид. ін-т МВС України. Кривий Ріг, 2019. 16 с.
7. Бузунов Р.А. Адміністративно-правове регулювання кредитно-модульної системи організації навчального процесу (в ВНЗ системи МВС) : Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2007. 17 с.
8. Алексеев О.О. Оптимізація криміналістичної підготовки слідчих в системі МВС України : Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2004. 19 с.
9. Горелов М.О. Організаційно-правові основи діяльності слідчих підрозділів ОВС України : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2008. 19 с.
10. Легуша С.М. Сутність, функції і механізм правового виховання курсантів вищих навчальних закладів МВС України : Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2002. 17 с.
11. Положення про організацію первинної професійної підготовки поліцейських. Затверджено Наказом Міністерства внутрішніх справ України № 617 від 29 вересня 2022 року. Верховна рада України. 2024. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1230-22#Text>
12. Порядок добору, направлення та зарахування кандидатів на навчання до закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку кадрів для Міністерства внутрішніх справ України і Національної поліції України, та вищого військового навчального закладу Національної гвардії України, який затверджений Наказом МВС України від 15 квітня 2016 року № 315. *Верховна Рада України*. 2024. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0668-16#Text>
13. Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України. Затверджено Наказом Міністерства внутрішніх справ України № 50 від 26 січня 2016 року. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 19 лютого 2016 року за № 260/28390. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0260-16#Text>
14. Положення про організацію післядипломної освіти працівників Національної поліції. Затверджено Наказом Міністерства внутрішніх справ України № 1625 від 24 грудня 2015 року. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 16 січня 2016 року за № 76/28206. 2024. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0076-16#Text>
15. Порядок підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації осіб рядового і начальницького складу служби цивільного захисту. Затверджено Наказом Міністерства внутрішніх справ України № 412 від 26 травня 2020 року. зареєстровано в Міністерстві юстиції України 05 червня 2020 року за № 496/34779. *Верховна Рада України*. 2024. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0496-20#Text>
16. Положення з організації стажування керівного і педагогічного складу училищ професійної підготовки працівників міліції та навчальних центрів підготовки працівників органів внутрішніх справ у вищих навчальних закладах МВС України. Затверджено Наказом Міністерства внутрішніх справ України № 773 від 12 серпня 2013 року зареєстровано в Міністерстві юстиції України 28 серпня 2013 року за № 1476/24008. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1476-13#Text>
17. Адміністративне право та адміністративний процес України в умовах воєнного стану: колективна монографія / за заг. ред. В. Фелика, В. Курила. Київ: «Видавництво Людмила», 2023. 704 с.
18. Поливанюк, В.Д. Особливості діяльності підрозділів Національної поліції під час запровадження воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. Доступно за посиланням: http://www.lsej.org.ua/6_2022/99.pdf

Lymar M.V. THE CONCEPT AND CONTENT OF PUBLIC ADMINISTRATION OF PROFESSIONAL TRAINING IN THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

The article forms the concept and reveals the content of public administration of professional training in the National Police of Ukraine. It has been proven that the public administration of professional training in the National Police of Ukraine is an external manifestation of the function of the executive power aimed at providing the National Police with professional and honest policemen who will be able to perform their professional duties at the proper level in peacetime and wartime conditions. The content of the public administration of professional training in the National Police of Ukraine is administrative, executive, and service activities of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine of the central apparatus of the units and police officers of the National Police of Ukraine. According to the content, the public administration of professional

training in the National Police of Ukraine is: administrative activities of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the central apparatus of the National Police, management of educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine; executive activity of educational institutions, their structural subdivisions, scientific-pedagogical and pedagogical workers of educational institutions; service activities of police officers (trainees), to the divisions of the national police that will send them for training, and the educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine themselves regarding compliance by trainees (police officers) with official discipline and other procedures for completing service in the National Police of Ukraine. It was found out that initial professional training is carried out by police officers recruited for the first time to acquire the necessary skills to perform their duties. It is conducted in accordance with the educational programs approved by the Ministry of Education and Science of Ukraine and the Regulation on the organization of this process, approved by the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. The public administration of professional training in the National Police of Ukraine during martial law is conditioned by the adaptation of training processes and activities of the National Police to the requirements of the Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law". When the intra-organizational and external-organizational administrative activities of the National Police in such conditions are already determined by the general trends of the activity of law enforcement agencies in the conditions of repelling a full-scale Russian terrorist invasion. The main features include a simplified procedure for assigning ranks, wearing a uniform, and shortening the stages of service. Optimization of professional training is aimed at adapting the training system to the conditions of martial law. It is important to integrate flexible mechanisms and guarantees to ensure optimal service conditions for police officers in such conditions.

Key words: *administrative activity, control, educational establishment, educational program, executive, martial law, Ministry of Internal Affairs of Ukraine, policeman, service law.*

Махмурова-Дишлюк О.П.

Науково-дослідний інститут публічного права

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ В АСПЕКТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ СВОБОДИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

У статті розкритий адміністративно-правовий статус Міністерства внутрішніх справ в аспекті забезпечення прав свободи людини і громадянина. Доведено, що його характерними функціями в умовах воєнного стану є охорона Вітчизни та звільнення тимчасово окупованих територій її військовослужбовцями від російських окупантів. Військовий та поліцейський захист державного кордону. Спасіння людей та надання поліцейських послуг працівниками поліції. Рятування людей професіоналами Державної служби України з надзвичайних ситуацій від наслідків враження російськими терористами. Адміністративно-правовий статус Національної гвардії України в умовах воєнного стану в Україні став практично героїчним. Її військовослужбовці не просто беруть участь у відсічі збройній агресії проти України. Вони на рівні, з військовослужбовцями Збройних сил України успішно ведуть бойові дії по обороні Вітчизни, захисту громадян від російських терористів. Зроблено висновок, що в умовах воєнного стану в діяльності підрозділів Національної гвардії України надається перевага воєнним функціям щодо оборони Вітчизни, а не поліцейським. З'ясовано, що головними функціями Державної прикордонної служби України умовах воєнного стану є забезпечення системи заходів оборони державної кордону України, з готовністю до відбиття повномасштабного вторгнення зі сторони республіки Білорусь та тієї частини російської федерації з якої ще не здійснюється військове вторгнення. Безпосередня бойова оборона Вітчизни на лінії зіткнення в спільному розрахунку сил оборони. Здійснення прикордонних поліцейських функцій на кордоні ЄС та республікою Молдова. Особливістю адміністративно-правового статусу Державної служби України з надзвичайних ситуацій є те, що вона практично перетворилась на публічну сервісну службу рятування життя і здоров'я людей в умовах ліквідації наслідків ракетних, авіаційних артилерійських обстрілів населених пунктів, забезпечення розмінування територій, спасіння людей з зони затоплення після підриву російськими терористами водяних накопичувачів.

Ключові слова: військовослужбовець, життя і здоров'я, оборона вітчизни, охорона державного кордону, поліцейський, поліцейські послуги, рятувальник, спасіння, функція.

Постановка проблеми. В системі центральних органів виконавчої влади особливе місце належить Міністерству внутрішніх справ України. До його складу не тільки входить найбільша кількість посадових осіб серед інших центральних органів виконавчої влади, однак й широка палітра виконавчих функцій. Саме на підрозділи та посадових осіб припадає найбільше навантаження щодо публічного забезпечення прав, свобод та законних інтересів громадян в умовах повномасштабного вторгнення російських терористичних військ в Україну. Здійснення заходів щодо спасіння громадян після ракетних і бомбових ударів, евакуації осіб з зони бойових дій, здійснення заходів щодо розмінування. Крім того значна частина військовослужбовців Національної Гвардії України, Державної прикордонної служби

України в єдиному розрахунку сил оборони безпосередньо обороняють Український народ на лінії бойового зіткнення, звільняють тимчасово захоплені території окупантами. Багато кращих синів України з числа працівників МВС України загинула та отримали бойові поранення.

Отже, в умовах воєнного стану адміністративно-правовий статус підрозділ та посадових осіб Міністерства внутрішніх справ піддався значній корекції з притаманних до цього в основному поліцейських функцій до безпосередньої оборони Вітчизни, забезпечення прав людини і громадянина на життя і здоров'я в умовах воєнного стану. Саме розкриттю цих тенденцій і буде присвячена аналізована стаття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблеми адміністративно правового забез-

печення прав свободи людини і громадянина в умовах воєнного стану в Україні звертали свою увагу вітчизняні вчені М. Алексійчук, Н. Армаш, В. Бібік, С. Бескоровайний, Я. Букреев, А. Вишневський, В. Галуцько, І. Глобенко, П. Діхтієвський, Я. Журавель, М. Доненко, І. Дзюба, В. Біла, В. Колпаков, Т. Короткий, О. Кузьменко, О. Куракін, В. Іванченко, О. Романова, В. Зьолка, О. Осауленко, С. Марущенко, І. Підберезних, О. Правоторова, Ю. Радковець, Є. Руденко, О. Савинець, С. Сірий, О. Сікорський, Т. Тарахонич, Г. Христова та ін. Проте вони аналізовану нами проблематику безпосередньо не аналізували, а зосереджували свої наукові пошуки на більш загальних, спеціальних чи суміжних викликах.

Постановка завдання. Мета статті полягає в тому, щоб на основі теорії адміністративного права, чинного законодавства та практики діяльності публічної адміністрації сформулювати особливості адміністративно-правового статусу Міністерства внутрішніх справ в аспекті забезпечення прав свободи людини і громадянина в умовах воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу. Міністерство внутрішніх справ України є центральним органом виконавчої влади, якому підпорядкована Національна поліція, Національна гвардія України, Державна прикордонна служба України, Служба цивільного захисту. Воно є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, а також надання поліцейських послуг; захисту державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній економічній зоні; цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, а також гідрометеорологічної діяльності; міграції, зокрема протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів [1].

І Дзюба доводить доцільність об'єднання напрямків діяльності МВС такі основні групи: забезпечення боротьби з правопорушеннями та безпосереднє розкриття тяжких злочинів, що мають міжрегіональний і міжнародний характер або викликали широкий громадський резонанс;

забезпечення діяльності підпорядкованих органів щодо охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки; забезпечення діяльності підпорядкованих органів щодо надання фізичним та юридичним особам адміністративних послуг, а в деяких випадках – безпосереднє надання таких; видача дозволів щодо окремих об'єктів дозвільної системи тощо); ресурсні (кадрове, інформаційне, правове, методичне, фінансове, матеріально-технічне, медичне та інші види забезпечення); управлінські – аналіз, прогнозування, планування, організація, координація, регулювання, контроль [2].

Найбільш чисельним відокремленим підрозділом МВС України є Національна поліція. Згідно з однойменним Законом від 2 липня 2015 р. № 580-VIII вона є центральним органом виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. Діяльність поліції спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України згідно із законом. Завданнями поліції є надання поліцейських послуг у сферах: забезпечення публічної безпеки і порядку; охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидії злочинності; надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [3].

Враховуючи ситуацію воєнного стану, а також тимчасову окупацію певних територій України завжди потрібно пам'ятати норми Декларації про поліцію Парламентської Асамблеї Ради Європи. Згідно з якою поліцейський має продовжувати виконувати свої завдання із захисту громадян та власності під час війни та ворожої окупації на користь громадянського населення. У зв'язку з чим він не може мати статусу «сторони конфлікту» та до нього не застосовуються положення Третьої Женевської конвенції про поводження з військовополоненими [4].

Відповідно до закріплених в актах Ради Європи положень, поліція є не військовим формуванням, а службою, яка надає суспільству послуги по забезпеченню безпеки та правопорядку, таким чином поліція повинна бути демілітаризована. Важливою гарантією демілітаризованості поліції є її незалежність від інших органів влади та органів місцевого самоврядування, поліцейські повинні бути публічними службовцями, а не військово-вслужбовцями [5].

Тим самим, повністю треба погодитися з висновком Головного науково-експертного управління Апарату Верховної ради України, що розповсюдження на поліцейських правових норм, пов'язаних зі здійсненням військового обов'язку та порядку несення військової служби за існуючої законодавчої бази не видається можливим [6].

Отже, на наш погляд, поліцейські в умовах воєнного стану мають нести службу у відповідності до норм профільного Закону України «Про Національну поліцію», зокрема виключно ним регулюється застосування ними вогнепальної зброї.

На відміну від поліцейській військовослужбовці Національної гвардії України можуть виконувати як поліцейські так й військові функції. Адже вона є військовим формуванням з правоохоронними функціями, що входить до системи Міністерства внутрішніх справ України і призначено для виконання завдань із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від кримінальних та інших протиправних посягань, охорони громадської безпеки і порядку та забезпечення громадської безпеки, а також у взаємодії з правоохоронними органами – із забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону, припинення терористичної діяльності, діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп та злочинних організацій. Національна гвардія України бере участь у взаємодії зі Збройними Силами України у відсічі збройній агресії проти України та ліквідації збройного конфлікту шляхом ведення воєнних (бойових) дій, а також у виконанні завдань територіальної оборони [7].

Дуже гідно показали і показують себе військовослужбовці Національної гвардії України при відбитті збройної російської терористичної агресії. Приклади, подвигів військовослужбовців Національної гвардії України: підрозділу спеціального призначення «Азов» військової частини 3057 [8], які героїчно в повному оточенні тривалий час обороняли та захищали мирне населення м. Маріуполя [9]; військовослужбовця строкової служби, який збив уже сім ворожих повітряних цілей, у тому числі шість літаків й одну крилату ракету, [10] двадцятирічного командир взводу 3 бригади оперативного призначення імені полковника Петра Болбочана Героя України Є. Громадського, який разом з підлеглими побратимами та групою добровольців, яких очолив його батько О. Громадським (полковником запасу, який героїчно

загинув в тому бою) успішно протягом дня тримали оборону на околиці Харкова в перший день повномасштабного вторгнення російських військ в Україну [11].

Отже, адміністративно-правовий статус військовослужбовців Національної гвардії України в аспекті забезпечення прав свободи людини і громадянина в умовах воєнного стану в Україні став практично героїчним. Вони не просто беруть участь у взаємодії зі Збройними Силами України у відсічі збройній агресії проти України. Вони на рівні, з військовослужбовцями Збройних сил України успішно ведуть бойові дії по обороні Вітчизни, захисту громадян від російських терористів. Іншими словами в умовах воєнного стану в діяльності підрозділів Національної гвардії України надається перевага воєнним функціям щодо оборони Вітчизни, а не поліцейським.

Згідно з профільним однойменним Законом України 3 квітня 2003 р. №661-IV на Державну прикордонну службу України покладаються завдання щодо забезпечення недоторканності державного кордону та охорони суверенних прав України в її прилеглий зоні та виключній (морській) економічній зоні. Основними функціями Державної прикордонної служби України є: охорона державного кордону України на суші, морі, річках, озерах та інших водоймах з метою недопущення незаконної зміни проходження його лінії, забезпечення дотримання режиму державного кордону та прикордонного режиму; здійснення прикордонного контролю і пропуску через державний кордон України та до тимчасово окупованої території і з неї осіб, транспортних засобів, вантажів, а також виявлення і припинення випадків незаконного їх переміщення та ін. [12]. Військовослужбовці, які проходять військову службу в органах Держприкордонслужби, поділяються на рядовий склад, сержантський і старшинський склад, офіцерський склад [13].

В умовах ведення бойових дій підрозділи прикордонних військ боронять у найжорстокіших боях міста Бахмут, Авдіївку, Мар'їнку, інші міста і села Донбасу, рішучість, з якою прикордонники у складі Сил оборони України звільняли від окупанта Київщину, Харківщину, Херсонщину та північні регіони України [14]. Так наприклад, на початку повномасштабного вторгнення в одному з населених пунктів Донеччини ворог переважними силами, за підтримки танку та броньованих машин, пішов у наступ. Група прикордонників разом із побратимами з Сил оборони прийняли нерівний бій. Прикордонник помітив ворожу

гранату, яка прилетіла на їхню позицію. Не роздумуючи ні секунди, наш герой викинув гранату подальше. Своїм сміливим вчинком прикордонник врятував побратимів від загибелі [15]. В першу половину жовтня 2023 р. військовослужбовці Державної прикордонної служби України мужньо тримають позиції, знищують десятки одиниць техніки, сотні російських терористів щоденно під Авдіївкою [23].

Використовуючи традицію відваги військовослужбовців Державної прикордонної служби України Міністерство внутрішніх справ на початку лютого 2023 р. розпочало формування штурмових бригад «Гвардія наступу» в Державній прикордонній службі, у складі 8 підрозділів, один з них – «Сталевий кордон» [16].

Отже, головними функціями Державної прикордонної служби України умовах воєнного стану є: забезпечення системи заходів оборони державної кордону України, з готовністю до відбиття повномасштабного вторгнення зі сторони республіки Білорусь та тієї частини російської федерації з якої ще не здійснюється військове вторгнення; безпосередня бойова оборона Вітчизни на лінії зіткнення в спільному розрахунку сил оборони; здійснення прикордонних поліцейських функцій на кордоні ЄС та республікою Молдова; військова та поліцейська охорона державного кордону України, що проходить по водій й морській поверхні. Здійснення охорони державного кордону в аеропортах (повітряного) в період повномасштабного вторгнення не здійснюється. А вже над Україною діє заборона польотів [17].

Державна служба України з надзвичайних ситуацій є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ і який реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, а також гідрометеорологічної діяльності. Основними завданнями ДСНС є: реалізація державної політики у сфері цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій, запобігання їх виникненню, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, а також гідрометеорологічної діяльності та ін [18].

В народі працівників ДСНС по праву називають «рятувальниками». Ліквідація наслідків ворожих обстрілів, гасіння пожеж, розбір завалів, розмінування українських територій – усе це лише частина щоденної титанічної роботи рятувальників. Складний та ризикований шлях об'єднує людей героїчними вчинками та протистояннями. І кожен успішно подоланий виклик має найціннішу нагороду – збережені життя. Рятувальники з початку повномасштабної війни врятували понад 11600 людей, 5357 – дістали з-під завалів зруйнованих ворогом будівель, 3009 врятовано з побутових пожеж, 2112 – на об'єктах гірничої галузі, 564 – у горах, 476 – на водоймах, 141 – під час ліквідації надзвичайних ситуацій [19]. Ярким прикладом рятування є спасіння у Херсонській області підрозділами Державної служби з надзвичайних ситуацій із зони підтоплення врятували 672 людини, серед яких 30 дітей і 40 маломобільних осіб, після підриву російськими терористами Каховської ГЕС [20].

Отже, особливістю адміністративно-правового статусу Державної служби України з надзвичайних ситуацій в умовах воєнного стану є те, що вона практично перетворилась на публічну сервісну службу рятування життя і здоров'я людей в умовах ліквідації наслідків ракетних, авіаційних артилерійських обстрілів населених пунктів, забезпечення розмінування територій, спасіння людей з зони затоплення після підриву російськими терористами водяних накопичувачів. При цьому рятувальники ДСНС майже постійно добровільно наражають себе на смертельну небезпеку. Багато з них гине та отримують поранення (травми) під час виконання своїх службових обов'язків. Приклад, 6 травня 2023 р. унаслідок обстрілу з боку сил російських терористів Херсонській області загинули шестеро співробітників Державної служби України з надзвичайних ситуацій [21].

Отже, адміністративно-правовий статус Міністерства внутрішніх справ в аспекті забезпечення прав свободи людини і громадянина в умовах воєнного стану в Україні характеризується в першу чергу функціями охорони Вітчизни та звільнення тимчасово окупованих територій її військовослужбовцями від російських окупантів, військового та поліцейського захисту державного кордону, спасіння людей та надання поліцейських послуг працівниками поліції, рятування людей від наслідків враження російськими терористами професіоналами Державної служби України з надзвичайних ситуацій.

Список літератури:

1. Армаш Н. Адміністративно-правовий статус керівників органів виконавчої влади: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2005. 18 с.
2. Дзюба І. Адміністративно-правові засади діяльності Міністерства внутрішніх справ як центрального органу виконавчої влади України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2010. 21 с.
3. Про національну поліцію. Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 40–41. ст. 379.
4. Декларація про поліцію. Резолюція від 8 травня 1979 р Парламентська асамблея Ради Європи. 2023. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/159808__159808
5. Добровінський А. Європейські стандарти діяльності поліції та їх реалізація в Україні. Сучасна європейська поліцейстика та можливості її використання в діяльності Національної поліції України. Харків, 2019. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/11_04_2019/pdf/47.pdf
6. Висновок на проєкт Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законів України щодо врегулювання окремих питань діяльності Національної поліції України під час дії воєнного стану». Головне науково-експертне управління Апарату Верховної ради України. 2023. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1688777>
7. Про Національну гвардію України. Закон України 13 березня 2014 р. № 876-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 17. Ст. 594.
8. Про Азов. 2023. Азов. <https://azov.org.ua/pro-nas/>
9. Боднарєв М. Як захищалась сталь: хроніка оборони Азовсталі. Суспільні новини. 2022. URL: <https://suspilne.media/267722-ak-zahisalas-stal-hronika-oboroni-azovstali/>
10. Строковик Національної гвардії України (НГУ) збив уже сім ворожих повітряних цілей, у тому числі й одну крилату ракету. 2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3538742-nacgvardiec-zbiv-sist-vorozih-litakiv-i-krilatu-raketu.html>
11. Пам'яті Олега Громадського, легендарного полковника у відставці. 2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3678686-pamati-olega-gromadskogo-legendarnogo-polkovnika-u-vidstavci.html>
12. Про Державну прикордонну службу України. Закон України від 3 квітня 2003 р. № 661-IV.
13. Про Положення про проходження громадянами України військової служби в Державній прикордонній службі України. Указ Президента України від 29 грудня 2009 р. № 1115. Урядовий кур'єр офіційне видання від 31.12.2009. № 245.
14. Героїзм, надійність та стійкість прикордонних військ зроблять потужний внесок у відновлення державного кордону України – Президент у День прикордонника. Президент України Володимир Зеленський. 2023. URL: <https://www.president.gov.ua/news/geroyizm-nadijnist-ta-stijkist-prikordonnih-vijsk-zroblyat-p-82569>
15. Група прикордонників разом з побратимами з Сил оборони прийняли нерівний бій з російськими окупантами на Донбасі. УНІАН. 2022. URL: <https://www.unian.ua/war/vryatuvav-pobratimiv-u-dpsu-rozprovili-pro-podvig-ukrajinskogo-prikordonnika-novini-vtorgnennya-rosiji-v-ukrajinu-11805282.html>
16. Сталевий кордон: усе, що потрібно знати про нову бригаду Держприкордонслужби. Львівська обласна військова адміністрація. 2023. <https://loda.gov.ua/news/56964>
17. Собенко Н. Заборона на польоти над Україною збережеться до 2029. 2023. Суспільні новини. URL: <https://suspilne.media/442005-zaborona-na-poloti-nad-ukrainou-zberezetsa-do-2029-eurocontrol/>
18. Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 р. № 1052. Урядовий кур'єр офіційне видання від 25.12.2015. № 242.
19. Лобурак Ю. Цифри вражають: скільки людей врятувала ДСНС за час повномасштабної війни. 2023. URL: https://24tv.ua/skilki-lyudey-vryatuvala-dsns-vid-pochatku-povnomasshtabnoyi_n2393757
20. У Херсонській області підрозділи Державної служби з надзвичайних ситуацій із зони підтоплення врятували 672 людини, серед яких 30 дітей і 40 маломобільних осіб. 2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3721277-iz-zoni-pidtoplenna-na-hersonsini-vratuvali-vze-672-ludini-dsns.html>
21. Шість співробітників ДСНС загинули внаслідок обстрілу на Херсонщині – голова ДСНС. Радіо Свобода. 2023. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-dsns-rozminuvannya-6-zahyblyh-obstril-rf/32399818.html>
22. Авдіївка сьогодні! 10 тисяч окупантів та сотні одиниць техніки готують до. Факти ICTV. 2023. https://www.youtube.com/watch?v=61n6VEU-6_w

Makhmurova-Dyshliuk O.P. ADMINISTRATIVE-LEGAL STATUS OF THE CABINET OF MINISTERS OF UKRAINE IN TERMS OF ENSURING HUMAN AND CIVIL RIGHTS AMIDST MARTIAL LAW IN UKRAINE

The article reveals the administrative and legal status of the Ministry of Internal Affairs in the aspect of ensuring the rights of freedom of man and citizen. It has been proven that its characteristic functions in the

conditions of martial law are the protection of the Motherland and the liberation of temporarily occupied territories by its servicemen from the Russian occupiers. Military and police protection of the state border. Rescue of people and provision of police services by police officers. Rescue of people by professionals of the State Emergency Service of Ukraine from the consequences of shelling of the civilian population by Russian terrorists. The administrative and legal status of the National Guard of Ukraine under the conditions of martial law in Ukraine has become practically heroic. Its servicemen do not simply participate in repelling armed aggression against Ukraine. They are on a par with the servicemen of the Armed Forces of Ukraine, who are successfully conducting military operations for the defense of the Motherland and the protection of citizens from Russian terrorists. It was concluded that in the conditions of martial law in the activities of the units of the National Guard of Ukraine, priority is given to the military functions of the defense of the Motherland, and not to the police. It has been found that the main functions of the State Border Service of Ukraine under martial law conditions are to provide a system of measures to defend the state border of Ukraine, with readiness to repel a full-scale invasion from the Republic of Belarus and that part of the Russian Federation from which a military invasion has not yet taken place. Direct combat defense of the Motherland on the line of contact in the joint calculation of defense forces. Implementation of border police functions on the border of the EU and the Republic of Moldova. The peculiarity of the administrative and legal status of the State Emergency Service of Ukraine is that it has practically turned into a public service for saving people's lives and health in the conditions of liquidation of the consequences of rocket and air artillery shelling of populated areas, ensuring demining of territories, rescuing people from flooded zones after Russian terrorists blew up water reservoirs.

Key words: *defense of the motherland, functions, life and health, lifeguard, police services, policeman, protection of the state border, salvation, serviceman.*

Строїлов А.С.

Науково-дослідний інститут публічного права

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ АУДИТОРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

У статті сформовано поняття та розкрито зміст публічного адміністрування аудиторської діяльності в Україні. Доведено, що публічне адміністрування аудиторської діяльності в Україні – це система адміністративної діяльності адміністративних органів, яка здійснюється на основі норм адміністративного права з метою мінімізації корупції, дотриманню принципів професійної етики та забезпеченню ефективного надання аудиторських послуг у країні. Предметом аудиторської діяльності є інститут аудиту, який є комплексним інститутом фінансів, економіки, бізнесу (підприємництва), етики, державного управління та права, в останньому випадку провідне місце належить адміністративному праву. Аудиторська діяльність це професійна діяльність, що вимагає високого рівня компетентності та експертизи, які повинні володіти спеціальними знаннями в області обліку, фінансів, права та інших суттєвих аспектів для виконання своїх завдань. Коли аудиторської діяльність врегульовується нормами адміністративного права, то вона здійснюється в процесі здійснення адміністративними органами публічного адміністрування. Норми адміністративного права в аналізованій сфері мають хорошу джерельну базу, яка складається з Господарського кодексу України, Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність», підзаконних нормативно-правових актів прийнятих адміністративними органами, в першу чергу Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку. Формами публічного адміністрування, яке здійснюється Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку складається з надання нею специфічних адміністративних послуг, здійснення розпорядчої та виконавчої діяльності. До останньої відноситься шляхом ведення відповідних реєстрів та внесення в них суб'єктів, які мають бажання займатися аудиторською діяльністю; дотримання аудиторами засад та правил незалежності та професійної етики, згідно з якою вони повинні діяти незалежно та відповідно до принципів професійної етики. визначення адміністративних зобов'язань перед аудиторами утримувати аудиторську документацію, яка підтверджує проведення аудиту та рішення, прийняті в процесі, дотримуватися стандартів аудиту, які визначаються Національним аудиторським комітетом України та відповідають міжнародним стандартам аудиту, вести реєстри для реєстрації своєї діяльності.

Ключові слова: адміністративна діяльність, адміністративні послуги, аудит, ведення реєстрів, виконавча діяльність, національний аудиторський комітет, норми адміністративного права, професійна етика, розпорядча діяльність.

Постановка проблеми. Аудит, у сучасному розумінні цього слова, існує вже близько двох століть. Професія аудитора була відома ще приблизно у 200 році до н.е., хоча засновником аудиту вважається Великобританія. Ще в 1844 році в Англії Закон про компанії встановлював необхідність запрошення аудитора для перевірки бухгалтерських рахунків для акціонерів. Інститут присяжних бухгалтерів Шотландії (ICAS) був заснований пізніше і сьогодні по праву стоїть першим у списку уповноважених аудиторських структур, з повагою оберігаючи свою більш ніж 150-річну історію [1].

Аудиторська діяльність в публічному адмініструванні України відіграє провідну роль у забез-

печенні фінансової відкритості, довіри й ефективного публічного адміністрування. Основні аспекти публічного адміністрування аудиторської діяльності в Україні включають: публічне забезпечення довіри до фінансової звітності – вона забезпечує достовірність і надійність фінансової звітності підприємств шляхом перевірки фінансових відомостей на відповідність стандартам бухгалтерського обліку та виявляють можливі помилки чи фальсифікації; контроль за дотриманням правил та стандартів – коли перевіряється, чи дотримуються підприємства встановлених бухгалтерських та інших фінансових стандартів і правил; виявлення фінансових ризиків – ця діяльність допомагає ідентифікувати потенційні фінансові

ризиками, що можуть вплинути на стабільність і прибутковність підприємства; сприяння внутрішньому контролю та управлінню ризиками, що включає в себе оцінку систем внутрішніх контролів підприємства та рекомендації з їх покращення; сприяння розвитку капіталовідносин, коли аудиторська діяльність сприяє залученню інвестицій та іншого капіталу, оскільки надає об'єктивну інформацію для інвесторів, кредиторів, державних органів та інших зацікавлених сторін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Певні питання публічного адміністрування аудиторської діяльності в Україні аналізувати вчені А. Баранова, А. Берлач, О. Буханевич, О. Величко, В. Галунько, А. Кашперська, Я. Мулик, Т. Наумова, О. Подолянчук, О. Ситников, С. Стеценко, В. Томіна та ін. Проте, їхні наукові пошуки аналізованої нами проблематики стосувалися тільки побічно.

Постановка завдання. Мета статті – на основі теорії адміністративного права чинного законодавства та наукових поглядів на цю проблематику вчених, сформулювати поняття та розкрити зміст публічного адміністрування аудиторської діяльності в Україні.

Виклад основного матеріалу. Згідно із словником української мови «аудит» – це інститут незалежного зовнішнього контролю фінансово-господарської діяльності фізичних та юридичних осіб, перевірка офіційної бухгалтерської звітності, обліку, первинних документів щодо фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання з метою визначення достовірності їх звітності, обліку, повноти відповідно до чинного законодавства, перевірка фінансової діяльності комерційного підприємства, банку і т. ін. [2].

Господарський Кодекс України визначив, що аудиторська діяльність – це незалежна професійна діяльність аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності, зареєстрованих у Реєстрі аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності, з надання аудиторських послуг. Аудит фінансової звітності – це аудиторська послуга з перевірки даних бухгалтерського обліку і показників фінансової звітності та консолідованої фінансової звітності юридичної особи або представництва іноземного суб'єкта господарювання, або іншого суб'єкта, який подає фінансову звітність, з метою висловлення незалежної думки аудитора про її відповідність в усіх суттєвих аспектах вимогам національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку, міжнародних стандартів фінансової звітності або іншим вимогам. Аудит фінансової звітності здійснюється

суб'єктами аудиторської діяльності, зареєстрованими у Реєстрі аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності. Державний фінансовий аудит є різновидом державного фінансового контролю і полягає у здійсненні перевірки та аналізу фактичного стану справ щодо законного та ефективного використання державних чи комунальних коштів і майна, інших активів держави, правильності ведення бухгалтерського обліку і достовірності фінансової звітності, функціонування системи внутрішнього контролю. Державний фінансовий аудит здійснюється Рахунковою палатою та органами державного фінансового контролю. Умови та порядок здійснення аудиторської діяльності, права та обов'язки аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності визначаються законом, іншими нормативно-правовими актами [3].

Аудиторська діяльність – один з основних елементів ринкової інфраструктури країн з розвинутою ринковою економікою. Широке його розповсюдження обумовлене взаємною зацікавленістю підприємства (в особі його власників), держави (в особі податкових органів) та користувачів фінансової звітності в отриманні об'єктивної інформації про достовірність фінансової звітності підприємства. В своїй діяльності аудитор керується законодавством і власними інтересами. В умовах конкуренції в аудиторському бізнесі це економічно сприяє підвищенню рівня проведення перевірок. У свою чергу підприємство має нагоду вибору кваліфікованого партнера, незалежного від будь-яких відомств, а держава отримує можливість забезпечити контроль достовірності фінансової звітності недержавних підприємств і, як наслідок, правильності ведення ними податкового обліку, не витрачаючи на це коштів державного бюджету [4].

Проте, предметом нашого аналізу є аудит, який врегульовується нормами адміністративного права. Зовнішнім виразом таких норм є джерела публічного адміністрування аудиторської діяльності закони та підзаконні нормативно-правові акти, які визначають порядок та умови провадження аудиторської діяльності в публічному адмініструванні Україні. Профільним з них є Закон України від 21 грудня 2017 р. № 2258-VIII «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність». В ньому визначено, що аудиторська діяльність – незалежна професійна діяльність аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності, зареєстрованих у Реєстрі аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності, з надання аудиторських послуг. Аудитор провадить аудиторську діяльність

у складі аудиторської фірми та/або як фізична особа – підприємець чи провадить незалежну професійну діяльність, за умови що така особа не є працівником аудиторської фірми [5].

Положення про порядок ліцензування аудиторської діяльності затверджено Аудиторською палатою України 17.02.94 р. Воно конкретизує вимоги до ліцензування аудиторської діяльності та процедури його отримання, а також визначає порядок ведення реєстру ліцензій на право здійснення аудиторської діяльності. Також положення визначає стандарти аудиторської діяльності, що Аудитори в Україні повинні використовувати, стандарти аудиту, які визначаються Національним аудиторським комітетом України та відповідають міжнародним стандартам аудиту [6]. Спеціальні підзаконні адміністративно-правові акти спеціальних адміністративних органів уточнюють і деталізують профільний Закон від 21 грудня 2017 р. № 2258-VIII. Так наприклад, Рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 22 липня 2021р. № 555, затверджені вимоги до інформації, що стосується аудиту або огляду фінансової звітності учасників ринків капіталу та організованих товарних ринків, нагляд за якими здійснює Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, і визначає загальні та додаткові вимоги до інформації, що стосується аудиту або огляду фінансової звітності, яка подається до Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) та яка має міститися в звіті суб'єкта аудиторської діяльності, а саме: аудиторському звіті щодо річної фінансової звітності та/або звіті щодо огляду проміжної фінансової інформації (далі – звіт щодо огляду) учасників ринків капіталу та організованих товарних ринків, нагляд за якими здійснює НКЦПФР [7].

Теорія адміністративного права доводить, що Метою адміністративного права є врегулювання відносин між суб'єктами публічної адміністрації та приватними особами. Основними галузевими завданнями адміністративного права є забезпечення того, щоб: публічна адміністрація якісно та своєчасно надавала адміністративні послуги; публічна адміністрація виважено здійснювала розпорядчу діяльність; публічна адміністрація ефективно здійснювала виконавчу діяльність; було мінімізовано корупційні та інші випадки зловживань у діяльності публічної адміністрації С. 45 [8].

Закон України від 21 грудня 2017 року № 2258-VIII «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» визначає наступні складові публіч-

ного адміністрування аудиторської діяльності в Україні, а саме: проведення аудиту фінансової звітності підприємств, коли аудитори за запитом адміністративних органів оцінюють достовірність та надійність фінансової інформації, яка подається в звітах компаній; дотримання аудиторами засад та правил незалежності та професійної етики, згідно з якою вони повинні діяти незалежно та відповідно до принципів професійної етики. Зокрема це включає в себе обов'язок діяти об'єктивно та чесно під час проведення аудиту; аудитори зобов'язані утримувати аудиторську документацію, яка підтверджує проведення аудиту та рішення, прийняті в процесі; безпосереднє здійснення аудиторських перевірок включає в себе проведення аудиторських перевірок, аналізу та оцінку фінансових операцій та облікових записів компаній; аудитори та аудиторські фірми зобов'язані вести реєстри для реєстрації своєї діяльності та ліцензій; аудитори зобов'язані дотримуватися стандартів аудиту, які визначаються Національним аудиторським комітетом України та відповідають міжнародним стандартам аудиту [5].

На думку В. Томіної в сучасних соціально-політичних умовах з урахуванням рівня економічних зв'язків та товарообігу, темпів розвитку приватного сектору економіки рівень детінізації економічних відносин в Україні напряму залежить від рівня та якості перевірок законності фінансово-господарської діяльності та наявності дієвого механізму забезпечення фінансового контролю. З цією метою створено спеціальну систему суб'єктів, діяльність яких спрямована саме на перевірку законності фінансової діяльності та достовірності бухгалтерського обліку. До таких суб'єктів належать аудитори [9].

Підтримуємо підхід О. Подолянчука, що в загальному регулювання аудиторської діяльності в Україні можна поділити на три рівні: державне регулювання, професійне регулювання і внутрішнє регулювання [10]. Аудиторами в законодавчому розумінні, є фізичні особи, які підтвердили кваліфікаційну придатність до провадження аудиторської діяльності, мають відповідний практичний досвід та внесенні до Реєстру аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності. Суб'єкт аудиторської діяльності – це аудиторська фірма або аудитор, який провадить аудиторську діяльність як фізична особа – підприємець або провадить незалежну професійну діяльність, набувши права на провадження аудиторської діяльності на підставах та в порядку, передбачених зако-

нодавством, та внесений до Реєстру аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності [10].

На думку Я. Мулик пріоритетними напрями розвитку вітчизняного ринку аудиторських послуг є підвищення шансів фінансового успіху суб'єктами аудиторської діяльності забезпечується, передусім покращенням якості аудиторських послуг наданих професійними кадрами та розширенням їх діапазону з застосуванням спеціалізованого аудиторського програмного забезпечення, а також володінням галузевими методиками проведення аудиту. Надання аудиторських послуг клієнту, з врахуванням вимог міжнародних стандартів, законодавства ЄС, застосуванням передового досвіду з питань проведення аудиту, специфіки функціонування клієнта, підвищить зацікавленість до аудиту [11].

Висновки. Викладений вище матеріал дає можливість сформулювати узагальнення щодо змісту зміст публічного адміністрування аудиторської діяльності в Україні:

– предметом аудиторської діяльності є інститут аудиту, який є комплексним інститутом фінансів, економіки, бізнесу (підприємництва), етики, державного управління та права, в останньому випадку провідне місце належить адміністративному праву;

– аудиторська діяльність може бути розглянута як науковий інститут, який об'єднує професійних аудиторів та суб'єкти аудиторської діяльності з метою забезпечення незалежного зовнішнього контролю фінансово-господарської діяльності фізичних та юридичних осіб.

– аудиторська діяльність визначається як професійна діяльність, що вимагає високого рівня компетентності та експертизи. При цьому аудитор повинен володіти спеціальними знаннями в області обліку, фінансів, права та інших суттєвих аспектах для виконання своїх завдань;

– центральним елементом аудиторської діяльності є надання аудиторських послуг, що включають перевірку та аналіз фінансової звітності,

обліку та інших фінансових документів для висловлення аудиторської думки щодо їхньої достовірності та відповідності стандартам;

– коли аудиторської діяльність врегульовується нормами адміністративного права, то вона здійснюється в процесі здійснення адміністративними органами публічного адміністрування;

– норми адміністративного права в аналізованій сфері мають хорошу джерельну базу, яка складається з Господарського кодексу України, Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність», підзаконних нормативно-правових актів прийнятих адміністративними органами, в першу чергу Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку;

– формами публічного адміністрування, яке здійснюється Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку є надання нею специфічних адміністративних послуг, здійснення розпорядчої та виконавчої діяльності;

– до останньої відноситься шляхом ведення відповідних реєстрів та внесення в них суб'єктів, які мають бажання займатися аудиторською діяльністю; дотримання аудиторами засад та правил незалежності та професійної етики, згідно з якою вони повинні діяти незалежно та відповідно до принципів професійної етики; визначення адміністративних зобов'язань перед аудиторами утримувати аудиторську документацію, яка підтверджує проведення аудиту та рішення, прийняті в процесі, дотримуватися стандартів аудиту, які визначаються Національним аудиторським комітетом України та відповідають міжнародним стандартам аудиту, вести реєстри для реєстрації своєї діяльності.

Отже, публічне адміністрування публічного адміністрування аудиторської діяльності в Україні – це система адміністративної діяльності адміністративних органів, яка здійснюється на основі норм адміністративного права з метою мінімізації корупції, дотриманню принципів професійної етики та забезпеченню ефективного надання аудиторських послуг у країні.

Список літератури:

1. Величко О. Аудит. Облік і фінанси АПК: освітній портал. 2005. <https://magazine.faaf.org.ua/auditorska-diyalnist-na-fondovomu-rinku-ukraini.html>
2. Аудит. Словник української мови. 2024. <https://slovyk.ua/index.php?swrd=%D0%B0%D1%83%D0%B4%D0%B8%D1%82>
3. Господарський кодекс України. *Верховна Рада України*. 2024. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
4. Баранова А., Наумова Т., Кашперська А. Аудит: навчальний посібник. Харків: ХДУХТ, 2017. 246 с. <https://kpd.edu.ua/biblioteka/%D0%90/%D0%90%D1%83%D0%B4%D0%B8%D1%82%20%D0%91%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%90.%D0%9E.pdf>

5. Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність. Закон України від 21 грудня 2017 р. № 2258-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2018, № 9, ст. 50.

6. Положення про ліцензування аудиту. Затверджено Аудиторською палатою України 17.02.94 р. (Протокол N 12). *Верховна Рада України*. 2024. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0012230-94#Text>

7. Вимоги до інформації, що стосується аудиту або огляду фінансової звітності учасників ринків капіталу та організованих товарних ринків, нагляд за якими здійснює Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. Затверджено Рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 22 липня 2021 р. № 555. *Верховна Рада України*. 2024. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1176-21#Text>

8. Галуцько В., Стеценко С., Берлач А., Буханевич О., Ситников О. та ін. Г15 Адміністративне право та адміністративний процес України в умовах воєнного стану: колективна монографія / за заг. ред. В. Фелика, В. Курила2 . Київ: «Видавництво Людмила», 2023. 704 с. https://www.ssaals.com.ua/wp-content/uploads/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F_%D0%92_%D1%83%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%85_%D0%B2%D0%BE%D1%94%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%83.pdf

9. Томіна В. Ю. Сутність аудиторської діяльності в Україні. Південно Український Правничий *Часопис*. 2018. http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2018/4/part_1/35.pdf

10. Подолянчук О. А. Державне регулювання аудиторської діяльності та незалежного аудиту в Україні. 2010. <http://socrates.vsau.edu.ua/repository/getfile.php/9311.pdf>

11. Мулик Я. Аудиторська діяльність в Україні: сучасний стан, реформування та розвиток. *Агросвіт*. 2020. <http://www.agrosvit.info/?op=1&z=3141&i=5>

Stroilov A.S. THE CONCEPT AND CONTENT OF PUBLIC ADMINISTRATION OF AUDIT ACTIVITIES IN UKRAINE

The article defines the concept and reveals the content of public administration of audit activities in Ukraine. It has been proven that the public administration of audit activity in Ukraine is a system of administrative activity of administrative bodies, which is carried out based on the norms of administrative law with the aim of minimizing corruption, observing the principles of professional ethics, and ensuring the effective provision of audit services in the country. The subject of audit activity is the audit institute, which is a complex institution of finance, economics, business (entrepreneurship), ethics, public administration, and law, in the latter case the leading place belongs to administrative law. Audit activity is a professional activity that requires a high level of competence and expertise, who must possess special knowledge in the field of accounting, finance, law and other essential aspects to perform their tasks. When audit activities are regulated by the norms of administrative law, they are carried out in the process of public administration by administrative bodies. The norms of administrative law in the analyzed area have a good source base, which consists of the Commercial Code of Ukraine, the Law of Ukraine "On the Audit of Financial Statements and Auditing Activities", secondary legal acts adopted by administrative bodies, primarily the National Commission for Securities and the Stock Market. The forms of public administration carried out by the National Securities and Stock Market Commission consist of the provision of specific administrative services, administrative and executive activities. The latter refers to the way of keeping relevant registers and entering in them subjects who have a desire to engage in auditing activities; compliance by auditors with the principles and rules of independence and professional ethics, according to which they must act independently and in accordance with the principles of professional ethics. determination of administrative obligations to auditors to maintain audit documentation that confirms the audit and decisions made in the process, to adhere to audit standards, which are determined by the National Audit Committee of Ukraine and correspond to international audit standards, to keep registers for registering their activities.

Key words: administrative activity, administrative service, audit, keeping registers, executive activity, national audit committee, norms of administrative law, professional ethics.

Тополя Р.В.

Черкаський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ЕКСПЕРТА З ПИТАНЬ ПРАВА В УКРАЇНІ

У статті розкриті особливості адміністративно-правового статусу експерта з питань права в Україні. Доведено, що експерти з питань права залучаються тоді коли виникає потреба про застосування аналогії закону, аналогії права, доктрини або змісту норм іноземного права. Легально вона застосовується в адміністративному, цивільному та господарському судочинстві, проте об'єкт має застосовуватися також в кримінальному судочинстві, провадженням у справах про адміністративні правопорушення та при вирішенні юридичних суперечок в адміністративний спосіб. Експертами з питань права можуть бути вчені правники, які мають науковий ступінь доктора юридичних, кандидата юридичних наук, доктора філософії у галузі права та є відомими теоретиками права, або (та) фахівцями в секторі здійснення експертизи. Категорія «відомі» не є однозначною, проте, вона може бути визначена за сукупністю критеріїв, провідним з яких є високий (належний) індекс цитування, додатковим – наявність фундаментальних загальноюридичних чи теоретичних у галузі наукової експертизи праць, або спеціальних наукових знань з предмету експертного аналізу. Висновок експерта в галузі права має «м'яку» правову природу, він не є доказом, а є джерелом відомостей, які можуть бути використанні для кваліфікації правовідносин сторін юридичного конфлікту, він пишеться у довільній формі з урахуваннях методології юридичних наукових досліджень та судової (адміністративної) практики. Практично експерт з питань права має здійснює свою професійну діяльність тільки добровільно, він має знати мету експертного аналізу, а також право на оплату послуг та на компенсацію витрат, пов'язаних з викликом до суду. Експерт з питань права, який надав згоду на проведення дослідження зобов'язаний з'явитися до суду (адміністративного органу) за його запрошенням, відповідати на поставлені питання, надавати роз'яснення. Науковець у галузі права, який погодився бути експертом з питань права за помилки (зловживання) при здійсненні експертизи з питань права несе виключно моральну відповідальність своєю науковою репутацією.

Ключові слова: адміністративний орган, адміністративно-правовий статус, висновок, експерт з питань права, наукова репутація, наукові знання, судочинство.

Постановка проблеми. Українська правова система знаходиться у процесі свого розвитку. В першу чергу на нього позитивно впливає Євроатлантична інтеграція української держави та суспільства. Одним з прикладів позитивного досвіду здійснення правосуддя у країнах учасницях Європейського союзу, США та Великобританії є інститут «amicus curiae», що дослівно означає «друг суду». Це особа (до того ж не тільки фізична), яка не є процесуальною стороною у справі, володіє виключними юридичними або професійними знаннями з важливої теми, що має місце в конкретній справі, і водночас бере участь в її розгляді з метою сприяння ухваленню справедливого судового рішення. У результаті своєї роботи такі «друзі суду» надають суду, що розглядає конкретну справу, amicus curiae brief, тобто свою думку, погляд, звіт. Особливо розповсюджена така форма правової експертизи у США та Великій Брита-

нії, однак інколи вона застосовується і в країнах з правовими системами континентального права. Водночас дещо схожою формою правової експертизи є інститут генеральних адвокатів, які діють у структурі суду Європейського Союзу (Європейський суд справедливості, Люксембург). Такі «адвокати» надають допомогу суддям, пишучи необов'язкові письмові висновки, що містять рекомендації з розгляду конкретної справи [1].

В українській системі права названий вище інститут отримав своє законодавче оформлення у формі «експерт з питань права». Він активно розвивається, тому виникає нагальна необхідність узагальнити як його теоретичні так і практичні надбання і проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До адміністративно-правового забезпечення експертної діяльності в Україні звертали свою увагу вчені В. Авер'янов, В. Атаманчук, В. Басай,

П. Біленчук, Т. Водоп'ян, В. Галаган, В. Галунько, А. Гірняк, Є. Додіна, Ф. Джавадов, Я. Журавель, Н. Загородня, О. Єщук, А. Іванишук, В. Ковальова, Р. Кляпчук, А. Лазебний, О. Михайлов, А. Нікуліна, І. Новіков, О. Олійник, І. Пиріг, В. Ревака, І. Сабадаш, О. Сабинін, М. Сегай, Е. Сімакова-Єфремян, Г. Стрілець, О. Угровецький, А. Фурман, В. Шепітько, С. Шестаков, В. Юрчишин, В. Юсупов та ін.

Проте вони безпосередньо аналізованої нами проблематики не торкалися, присвятивши свої наукові пошуки найбільш загальним спеціальним або суміжним викликам.

Постановка завдання. Мета статті полягає в тому щоб на основі теорії адміністративного права, доктринальних знань та діючого законодавства розкрити адміністративно-правовий статус експерта з питань права в Україні.

Виклад основного матеріалу. Окремою нормою Кодекс адміністративного судочинства виділяє експерта з питань права (ст. 69). Який може залучатися, як особа, яка має науковий ступінь та є визнаним фахівцем у галузі права. Рішення про допуск до участі в справі експерта з питань права та долучення його висновку до матеріалів справи ухвалюється судом. Експерт з питань права зобов'язаний з'явитися до суду за його викликом, відповідати на поставлені судом питання, надавати роз'яснення. За відсутності заперечень учасників справи експерт з питань права може брати участь в судовому засіданні в режимі відеоконференції. Експерт з питань права має право знати мету свого виклику до суду, відмовитися від участі у судовому процесі, якщо він не володіє відповідними знаннями, а також право на оплату послуг та компенсацію витрат, пов'язаних з викликом до суду [2].

При цьому треба підкреслити, що на відміну від адміністративного судочинства у кримінальному судочинстві експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, яких залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права (підкреслено нами. Р. Т). Також не врегульоване це в нормах права профільного Закону України «Про судову експертизу» [3].

В діючому Кодексі України про адміністративні правопорушення згадується інший фахівець у галузі права, як захисник, який за законом має

право на надання правової допомоги особисто за законом, або за дорученням юридичної особи. Однак, як видно із тільки що зазначеного така особа буде мати правовий статус захисника, а не експерта [4].

Отже, залишаються норми адміністративного процесу, цивільного процесу, які прямо визначають, що експерт з питань права зобов'язаний з'явитися до суду за його викликом, відповідати на поставлені судом питання, надавати роз'яснення. За відсутності заперечень учасників справи експерт з питань права може брати участь в судовому засіданні в режимі відеоконференції. Експерт з питань права має право знати мету свого виклику до суду, відмовитися від участі у судовому процесі, якщо він не володіє відповідними знаннями, а також право на оплату послуг та на компенсацію витрат, пов'язаних з викликом до суду [11]. Та норми господарсько процесуального кодексу, які виписують, що експерт з питань права може залучатися особа, яка має науковий ступінь та є визнаним фахівцем у галузі права. Рішення про допуск до участі в справі експерта з питань права та долучення його висновку до матеріалів справи ухвалюється судом. Експерт з питань права має право знати мету свого виклику до суду, відмовитися від участі у судовому процесі, якщо він не володіє відповідними знаннями, а також право на оплату послуг та компенсацію витрат, пов'язаних з викликом до суду [12].

Отже, експерт з питань права в діючому законодавці може залучатися в адміністративному, цивільному та господарському судочинстві.

Що стосується кримінального судочинства та проваджень у справах про адміністративні правопорушення, то вчені та суб'єкти законодавчої ініціативи вважать доцільно легалізувати аналізованим нами інститут і для нього. Так, згідно з проекту закону України від 15 січня 2020 р. № 2741 «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо проведення експертизи з питань права», пропонувалось доповнити Кримінально процесуальний кодекс України ст. 242-1 «Експерт з питань права», яким може бути залучена особа, яка має науковий ступінь доктора юридичних наук або атестат професора та є визнаним фахівцем у галузі права. Рішення про допуск до участі в справі експерта з питань права та долучення його висновку до матеріалів справи ухвалюється судом за клопотанням сторони кримінального провадження, потерпілого, представника юридич-

ної особи, щодо якої здійснюється провадження, або з власної ініціативи. Експерт з питань права зобов'язаний: дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому питання; з'явитися до суду за його викликом; роз'яснити свій висновок і відповідати на поставлені судом питання. За відсутності заперечень учасників кримінального провадження експерт з питань права може брати участь в судовому засіданні в режимі відеоконференції. Експерт з питань права має право: знати мету свого виклику до суду; відмовитися від участі у судовому провадженні, якщо він не володіє відповідними знаннями; на оплату послуг та на компенсацію витрат, пов'язаних з викликом до суду. Експерт з питань права не має права передоручати проведення експертизи іншій особі. Та доповнити Кодекс України про адміністративні правопорушення, ст. 273-1 «Експерт з питань права», як особи, яка має науковий ступінь доктора юридичних наук або атестат професора та є визнаним фахівцем у галузі права. Рішення про допуск до участі в справі експерта з питань права та долучення його висновку до матеріалів справи приймається судом, у провадженні якого перебуває справа про адміністративне правопорушення [5].

Ми підтримуємо пропозиції щодо законодавчого закріплення інституту експерта з питань права в нормах кримінально-процесуального права та проваджень у справах про адміністративні правопорушення.

За правовою традицією, виробленою за основи, в першу чергу, норм цивільного процесу висновок експерта в галузі права не містить дослідження, яке стосується обставин справи, і є джерелом не доказової інформації, а джерелом відомостей, які можуть бути необхідними для кваліфікації судом правовідносин сторін і вибору правової норми, яка підлягає застосуванню, проте не пов'язані із встановленням обставин справи. Висновок експерта у галузі права не має здатності підтвердити чи спростувати яку-небудь обставину, яка входить до предмета доказування у справі. Висновок не є доказом, має допоміжний (консультативний) характер і не є обов'язковим для суду. Він викладається в довільній формі, проте так чи інакше, у документі, складеному спеціалістом в галузі права у зв'язку з проведенням правової оцінки щодо конкретної справи, має бути зазначено: назву акту (висновок експерта з питань права); у якій справі (її номер, назва); від кого отримано запит на проведення експертизи в галузі права; які питання поставлені перед експертом з питань

права; які матеріали надані в розпорядження експерта, що на їх підставі зроблено висновок (їх перелік, обсяг); відомості про експерта з питань права, який надав висновок (з даними про науковий ступінь, вчене звання, академічні звання, посаду, стаж роботи за спеціальністю тощо); викладення фактичних обставин справи, які експерт з питань права вважає доведеними; юридичні підстави для оцінки (якими нормативно-правовими актами з виділенням, за потреби, часу набуття керувався експерт з питань права; відповідь окремо на кожне з запитань, поставлених перед експертом з питань права (з аргументацією); загальний висновок; підпис експерта з питань права. Суд може посылатися в рішенні на висновок експерта як на джерело відомостей, які в ньому містяться, та має дійти самостійних висновків щодо відповідних питань [6].

Переходячи до аналізу підстав виникнення адміністративно-правового статусу експерта у галузі права, слід зазначити, що згідно з діючою редакцією Закону України «Про вищу освіту» доктор філософії – це освітній і водночас науковий ступінь, що здобувається на третьому рівні вищої освіти на основі ступеня магістра. Ступінь доктора філософії присуджується разовою спеціалізованою вченою радою закладу вищої освіти або наукової установи за результатами успішного виконання здобувачем вищої освіти відповідної освітньо-наукової програми та публічного захисту дисертації у разовій спеціалізованій вчентій раді. Доктор мистецтва – це освітньо-творчий ступінь, що здобувається на третьому рівні вищої освіти на основі ступеня магістра. Особа має право здобувати ступінь доктора мистецтва у творчій аспірантурі [7]. Інших видів наукового ступеня аналізований спеціальний освітній Закон від 1 липня 2014 р. № 1556-VII не передбачає. Проте, профільний науковий Закон від 26 листопада 2015 р. № 848-VIII, оперує юридичною категорією «доктор наук», як науковий ступінь, що здобувається особою на основі ступеня доктора філософії (кандидата наук) за науковою спеціальністю та передбачає набуття найвищих компетентностей у галузі розроблення і впровадження методології дослідницької роботи, проведення оригінальних досліджень, отримання наукових результатів, що забезпечують розв'язання важливої теоретичної або прикладної проблеми, мають загальнонаціональне або світове значення та опубліковані у наукових виданнях. Документами про науковий ступінь є дипломи доктора філософії, кандидата наук, доктора наук [8].

Отже, здійснений формально-догматичний аналіз дає підстави стверджувати, що необхідною умовою залучення особи як експерта з питань права є наявність в нього наукового ступеня, а саме доктора юридичних наук, кандидата юридичних наук, доктора філософії у галузі права або доктора мистецтва.

Що стосується категорії «визнаний фахівець у галузі права» то тут не усе так однозначно. Згідно з словником української мови – «визнаний» це який одержав загальне визнання, відомий всім або багатьом [9]. М. Шимило, вважає, що це дійсно складно, однозначно зрозуміти, чи є фахівець у галузі права визнаним. Оскільки це поняття є оціночним, а все що є оціночним на практиці призводить, як правило, до різночитання та плутанини. Зрештою, ким має бути визнаний такий науковець. На думку М. Шумила відповідь необхідно шукати не в юридичних спеціалізованих текстах, а в загальнонаукових підходах, щоб не допустити підміни двох схожих, проте діаметрально протилежних понять «відомий» та «визнаний». Адже бути відомим вченим – не значить бути визнаним (авторитетним), тому що дорога до слави не завжди вистелена досягненнями та чеснотами. А отже, експерта мають визнати саме особи, які можуть оцінити його досягнення в тій чи іншій галузі права, тобто власне науковці, які самі здійснюють наукову діяльність. Йдеться про застосування не досконалих, але поки єдиних методів наукометрії. Для європейського та американського наукового простору абсолютно звичним є в своїх CV (резюме) вказувати свій індекс цитування. Одним із найпопулярніших є індекс Гірша (h-індекс), суть якого зводиться до того, що чим більше науковця цитують, тим вищий у нього індекс Гірша. Наголошую, це не досконала, але сьогодні єдино можлива модель об'єктивної оцінки «наукового визнання», оскільки жодні регалії, жодні нагороди, жодні почесні звання та посади, у тому числі керівні, не можуть бути критерієм оцінки «визнання». Визнаний вчений – той, чії праці авторитетні та несуть нові знання, які використовують інші науковці для продовження своїх досліджень [1].

Ми в цілому підтримує такий підхід М. Шумила, що однією з провідних ознак «відомості» вченого, для наукової спільноти та залучення його в якості експерта у галузі права є його індекс цитування. Хоча не єдиною. Додатковими критеріями має бути наявність у вченого правника наукових праць з теорії відповідної галузі права та тематики (предмету) здійснення експертизи.

Висновки. Отже, адміністративно-правовий статус експерта з питань права в Україні характеризується наступними особливостями:

- експерти з питань права залучаються тоді коли виникає потреба про застосування аналогії закону, аналогії права, доктрини або змісту норм іноземного права [10];

- легально вона застосовується в адміністративному, цивільному та господарському судочинстві, проте об'єктивно має застосовуватися також в кримінальному судочинстві, провадженням у справах про адміністративні правопорушення та при вирішенні юридичних суперечок в адміністративний спосіб;

- експертами експерта з питань права можуть бути вчені правники, які мають науковий ступінь доктора юридичних наук, кандидата юридичних наук, доктора філософії у галузі права та є відомими теоретиками права, або (та) відомими фахівцями в секторі здійснення експертизи;

- категорія «відомий» не є однозначною, проте, вона може бути визначена за сукупністю критеріїв, провідним з яких є високий (належний) індекс наукового цитування, додатковим – наявність фундаментальних загальноюридичних чи теоретичних у галузі наукової експертизи праць, або спеціальних наукових знань з предмету експертного аналізу підтверджених науковими (методичними) публікаціями;

- висновок експерта в галузі права має «м'яку» правову природу, він не є доказом, а є джерелом відомостей, які можуть бути використанні для кваліфікації правовідносин сторін юридичного конфлікту, він пишеться у довільність формі з урахуванням методології юридичних наукових досліджень та визнаної судової (адміністративної) практики;

- практично експерт з питань права має здійснює свою професійну діяльність тільки свідомо, при цьому він має знати мету експертного аналізу, а також реалізовувати своє право на оплату послуг та на компенсацію витрат, пов'язаних з такого виду діяльності;

- експерт з питань права, який надав згоду на проведення дослідження зобов'язаний з'явитися до суду (адміністративного органу) за його запрошенням, відповідати на поставлені питання, надавати роз'яснення;

- науковець у галузі права, який погодився бути експертом з питань права за помилки (зловживання) при здійсненні експертизи з питань права несе виключно моральну відповідальність своєю науковою та юридичною репутацією.

Список літератури:

1. Шумило М. Експерт з питань права: новела процесуальних кодексів, що потребує обґранкування судовою практикою. Верховний суд. 2019. <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/632677/>
2. Кодекс адміністративного судочинства України. *Верховна Рада України*. 2023. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
3. Про судову експертизу. Закон України 25 лютого 1994 р. № 4038-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 28, ст. 232. *Верховна Рада України*. 2023. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення. *Відомості Верховної Ради УРСР* від 18.12.1984. № 51. стаття 1122. *Верховна Рада України*. 2023. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10/card6#Public>
5. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо проведення експертизи з питань права. Проект закону України від 15 січня 2020 р. № 2741. Ліга Закон. 2023. <https://ips.ligazakon.net/document/OI01166A>
6. Висновок експерта у галузі права в цивільному процесі. 2023. Безоплатна правова допомога. https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/%D0%92%D0%B8%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BA_%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%BF%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0_%D1%83_%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D1%83%D0%B7%D1%96_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0_%D0%B2_%D1%86%D0%B8%D0%B2%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%83_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%86%D0%B5%D1%81%D1%96
7. Про вищу освіту. Закон України від 1 липня 2014 р. № 1556-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 37–38. Ст. 2004. 2023. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>
8. Про наукову і науково-технічну діяльність. Закон України від 26 листопада 2015 р. № 848-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 3. ст. 25.
9. Визначений. Словник Української мови. 2023. <https://sum.in.ua/s/vyznanyj>
10. Поліводський О. Експерт у галузі права: новела процесуального законодавства чи усталена практика, закріплена в законі?. *Закон і Бізнес*. 2019. <https://zib.com.ua/ua/131753.html>
11. Цивільно процесуальний кодекс України. *Голос України* офіційне видання від 18.05.2004. № 89.
12. Господарський процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6, ст. 56. *Верховна Рада України* 2023. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>

Topolia R.V. ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF A LAW EXPERT IN UKRAINE

The article reveals the peculiarities of the administrative and legal status of an expert on legal issues in Ukraine. It has been proven that legal experts are involved when there is a need to apply the analogy of law, analogy Rule of Law, doctrine, or the content of norms of foreign law. Legally, it is used in administrative, civil, and economic proceedings, but the objects should also be used in criminal proceedings, proceedings in cases of administrative offenses and in the resolution of legal disputes in an administrative manner. Experts of the legal expert can be legal scholars who have the academic degree of Doctor of Law, candidate of legal sciences, Doctor of Philosophy in the field of law and are well-known legal theorists, or (and) specialists in the field of expertise. The "known" category is not unambiguous, however, it can be determined by a set of criteria, the leading one of which is a high (proper) citation index, additional – the presence of fundamental general legal or theoretical works in the field of scientific expertise, or special scientific knowledge about expert analysis. The opinion of an expert in the field of law has a "soft" legal nature, it is not evidence, but a source of information that can be used to qualify the legal relations of the parties to a legal conflict, it is written in an arbitrary form considering the methodology of legal scientific research and judicial (administrative) practices. In practice, an expert on legal issues must carry out his professional activity only voluntarily, he must know the purpose of expert analysis, as well as the right to payment for services and compensation for costs associated with a summons to court. A legal expert who has given consent to conduct research is obliged to appear before the court (administrative body) at its invitation, answer the questions raised, and provide explanations. A scientist in the field of law who agreed to be an expert on legal issues for mistakes (misuses) in the implementation of legal expertise is solely morally responsible for his scientific reputation.

Key words: administrative and legal status, administrative body, conclusion, legal expert, proceedings, scientific knowledge, scientific reputation.

Хабарова Т.В.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Россіхіна Г.В.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Россіхін В.В.

Харківський національний університет радіоелектроніки

Надобко С.В.

Харківська державна академія дизайну та мистецтв

СИСТЕМА СУЧАСНИХ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПУБЛІЧНА СЛУЖБА»

Наукова стаття присвячена дослідженню та комплексному аналізу підходів до сутнісного розуміння поняття «публічна служба».

Аргументовано констатовано, що на сучасному етапі українського державотворення все більше і більше юридична наука поповнюється якісно-новими визначеннями та дефініціями. В той же час, їх зміст та сутнісне наповнення відображають не лише розвиток науки, але й наповнюються соціально-економічним, управлінським та інноваційним забарвленням і той первинний зміст, який був закладений у ту чи іншу категорію, із плином часу та державно-суспільних змін набуває зовсім іншого змісту. За даних умов, головним питанням існування будь-якого правового інституту було і залишається питання змісту тієї сверхзадачі, яку він покликаний вирішувати, тому на перший план виходять проблеми концептуального характеру, розуміння яких має сприяти вдосконаленню цього інституту, що особливо актуально на тлі визначення сутнісного розуміння поняття «публічної служби».

Показано, що логічним є представлення служби крізь її поділ на два види, зокрема на публічну – реалізується посадовими та службовими особами в органах державної влади та / або місцевого самоврядування й спрямовану на виконання суспільно-важливих функцій та завдань, а також – корпоративну службу, яка здійснюється на локальному рівні в підприємствах, установах, організаціях з метою виконання соціально-економічних, культурних та інших інтересів. А отже, публічна служба – це діяльність здійснювана на засадах професійності особами, які займають посади в органах державної влади й спрямована на здійснення державно-суспільних завдань закріплених на нормативному рівні.

Зроблено висновок про те, що публічна служба розкривається через систему різних інституцій та елементів, в залежності від того, яку концепцію використовує дослідник для визначення сутності даного правового інституту. Цілком очевидно, що це пов'язано з тим, що даний інститут є якісно-новим для вітчизняного процесу державотворення та перебуває на етапі становлення, особливо в контексті наближення до стандартів ЄС в умовах імплементації відповідної угоди. Доведено, що універсальне визначення поняття «публічної служби» має бути представлено як служба посадової особи в органах державної влади та місцевого самоврядування, здійснювана на підставі відповідного розпорядчого рішення, яка прямо та опосередковано забезпечує реалізацію та виконання публічних інтересів визначених державою.

Ключові слова: державна служба, публічна служба, етапи публічної служби, публічна форма влади, адміністративний механізм, державотворення.

Постановка проблеми. На сучасному етапі українського державотворення все більше і більше юридична наука поповнюється якісно-новими визначеннями та дефініціями. В той же час, їх зміст та сутнісне наповнення відображають не лише роз-

виток науки, але й наповнюються соціально-економічним, управлінським та інноваційним забарвленням і той первинний зміст, який був закладений у ту чи іншу категорію, із плином часу та державно-суспільних змін набуває зовсім іншого змісту. За

даних умов, головним питанням існування будь-якого правового інституту було і залишається питання змісту тієї сверхзадачі, яку він покликаний вирішувати, тому на перший план виходять проблеми концептуального характеру, розуміння яких має сприяти вдосконаленню цього інституту, що особливо актуально на тлі визначення сутнісного розуміння поняття «публічної служби».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В цілому, проблематика публічної служби були предметом численних досліджень таких науковців як В. Б. Авер'янов, Ю. П. Битяк, Р. В. Миронюк, Ю. Л. Панейко, О. С. Петренко, О. Т. Омельянович, С. В. Савченко, В. М. Тимків, В. П. Тимошук, О. В. Хорошенко, М. І. Цуркан, А. М. Школик, Н. В. Янюк, натомість, на доктринальному рівні єдиного та уніфікованого визначення поняття «публічної служби» на сьогодні немає.

Постановка завдання. Внаслідок чого, метою даної статі є дослідження та комплексний аналіз підходів до сутнісного розуміння поняття «публічна служба».

Виклад основного матеріалу. Аналіз діючого законодавства дозволяє зробити висновок про відсутність визначення таких понять як «публічна служба» і «публічний службовець». В той же час, наукова література рясніє положеннями про ототожнення публічної служби та державної служби як правових інститутів, що уособлюють професійну діяльність осіб, які займають посади у державних органах, перебувають на утриманні державного бюджету та виконують завдання та функції держави [1, с. 5]. Як вказують окремі дослідники, на законодавчому рівні поняття «публічна служба» було визначено лише 06 липня 2005 року, а саме з прийняттям Кодексу адміністративного судочинства України [2].

Природно, що для розкриття змісту поняття «публічної служби» варто зосередити увагу на більш загальній дефініції «служба», яке у найбільш загальному розумінні може означати вид діяльності людини чи їх сукупності під впливом певного соціально-правового інституту, а також в якості найменування певного державного інституту чи відомства. На переконання окремих науковців, служба, поряд із навчанням, виробництвом матеріальних цінностей та наданням господарських послуг, веденням домашнього господарства є різновидом інституалізованої суспільно-корисної діяльності людини. А службовці – це ті, хто займає посади в державних або громадських організаціях та за винагороду здійснює управлінську або соціально-культурну діяльність [3].

Л. В. Коваль відзначає, що через службу здійснюється практична реалізація компетенції органів влади або повноважень інших організацій [4, с. 46]. Професійні службовці, на його думку, є найманими робітниками, напрямками діяльності яких є прийняття управлінських рішень та їх реалізація в порядку службових завдань. При цьому за ознакою організації та порядком проходження служба поділяється на державну та службу в недержавних структурах, у тому числі в органах місцевого самоврядування. Але, на наш погляд, така класифікація не є вдалою, оскільки служба в органах місцевого самоврядування за сутністю та ознаками має більше спільного з державною службою, ніж зі службою в громадських організаціях.

В контексті розбудови радянської моделі управління виокремлювалась служба в державних організаціях, або державна служба, та служба в громадських (партійних, профспілкових, кооперативних та ін.) організаціях, або громадська служба. Державна служба поділялася на цивільну та мілітаризовану. В системі цивільної державної служби виокремлювалися загальна і спеціалізована (на залізничному транспорті, в прокуратурі, суді, дипломатична та ін.). Мілітаризована служба поділялася на військову, міліцейську та воєнізовану. В публічній владі тих часів не існувало поділу на державну та публічно-самоврядну (місцева самоврядування), тому зазначена класифікація була доречною – всі публічно-владні органи та їх службовці були державними.

Натомість, розвиток демократичних принципів та ідей, особливо в контексті становлення окремих інститутів громадянського суспільства – місцевого самоврядування, стало наслідком появи якісно-нового типу служби – служби в органах місцевого самоврядування, яка має власний механізм нормативно-правового забезпечення та регулювання, а отже, має вважатися самостійним правовим інститутом.

Служба через посаду спрямовує волю індивіда на служіння суспільним або корпоративним інтересам. Службовець не володіє посадовою владою, повноваженнями, а використовує їх для реалізації відповідних цілей та завдань [5, с. 56]. В системі публічної влади, «складовими частинами якої доктринально визнаються як державна влада, так і місцева самоврядування» реалізації підлягають публічні (суспільно-важливі) цілі та завдання [6, с. 24]. Для їх реалізації створюються відповідні управлінські інститути, в рамках яких і здійснюється служба. Ще на початку ХХ століття

вважалось, що сутність відносин посадових осіб будь-якого суспільства із цим суспільством полягає у тому, що «посадові особи здійснюють не свою особисту волю, а волю цього суспільства» [7, с. 36]. З огляду на це, І. М. Пахомов зазначає, що публічною службою є діяльність, яка обов'язково має політичний характер [8, с. 8].

Відтак, логічним є представлення служби крізь її поділ на два види, зокрема на публічну – реалізується посадовими та службовими особами в органах державної влади та / або місцевого самоврядування й спрямовану на виконання суспільно-важливих функцій та завдань, а також – корпоративну службу, яка здійснюється на локальному рівні в підприємствах, установах, організаціях з метою виконання соціально-економічних, культурних та інших інтересів. А отже, публічна служба – це діяльність здійснювана на засадах професійності особами, які займають посади в органах державної влади й спрямована на здійснення державно-суспільних завдань закріплених на нормативному рівні.

У відповідності до Концепції адміністративної реформи забезпечення державно-управлінської діяльності побудовано на засадах державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, що дає підстави стверджувати про закладення позиції про формування публічної служби саме крізь її двоаспектну характеристику, яка має забезпечувати служіння інтересам суспільства через виконання публічних функцій [9, с. 182].

В той же час, варто зауважити, що на сучасному етапі українського державотворення поняття «публічна служба» не є широко розповсюдженим, ані в юриспруденції, ані у системі державного управління. На думку окремих авторів, це обумовлено низкою причин: наявністю різного розуміння змісту поняття «публічна служба» і, відповідно, різних систем публічної служби; достатньою новизною для нашої держави інституту професійної публічної управлінської діяльності; уповільненим закріпленням основ цього інституту у відповідних нормах національного законодавства тощо [10, с. 14]. Натомість відсутність нормативно-закріпленого визначення даного поняття, а також його різноаспектне значення, беззаперечно, негативно впливає як на розвитку даного інституту, так і на його розуміння.

Для кращого розуміння поняття «публічна служба» доцільно розглянути його наповнення та зміст в інших країнах, що особливо актуально в контексті наближення вітчизняного законодавства до стандартів ЄС. Зокрема, у деяких державах частина службовців поліції належить до збройних

сил (Бельгія, Франція), а в інших – службовці поліції є державними, у той же час як у Німеччині вони майже повністю є публічними службовцями земель, а у Великій Британії – місцевих властей. Цікавий приклад, працівники освіти, які у деяких країнах є службовцями держави (Греція, Іспанія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Португалія і Франція), однак їхній статус може певною мірою відрізнитися від статусу власне публічних службовців або функціонерів. Так, у Нідерландах викладачі мають власний статус. У Бельгії та Німеччині ці особи є службовцями органів регіональних (територіальних) утворень: громад і земель. У Великій Британії, Данії та Ірландії вони є службовцями місцевих властей. Статус працівників служб соціального забезпечення також не є однаковим в різних країнах: у деяких із них ці особи є публічними службовцями держави чи місцевих громад (зокрема в Данії), але у більшості країн, як у Франції, вони є службовцями приватноправових організацій. Судді, незважаючи на те, що вони скрізь користуються статусом, відмінним від статусу публічних службовців, – статусом, який гарантує їм неупередженість, – належать у деяких країнах до категорії державних службовців (наприклад, у Німеччині), тоді як в інших країнах навіть сама ідея подібного вирішення цього питання не знайшла б достатніх підстав (Велика Британія та Ірландія) [11, с. 287–289].

Точне юридичне визначення публічного службовця є однаково складною справою у будь-якій із країн Європейського Союзу, адже це поняття відрізняється в залежності від того, чи розглядається воно під кутом зору адміністративного, фінансового чи кримінального права. Відтак, враховуючи предмет представленого дослідження, основоположним постає саме адміністративний підхід. Натомість, проведення комплексного дослідження їх характеристик та різноманітних підходів дозволяє виділити дві закономірності: 1) зв'язок між публічним службовцем і органом влади, що використовує його, є публічно-правовим зв'язком, який проявляється у залученні у формі видання адміністративного акту, а не в підписанні приватноправового трудового договору зі взаємними зобов'язаннями; 2) публічний службовець є особою, яка вступає на службу на постійній основі, тобто безстроково. У Нідерландах статус публічних службовців дозволяє їх призначення або на тимчасовій, або на постійній основі; при цьому служба на тимчасовій основі найчастіше тотожна стажуванню, але може характеризувати також, у відносно нечисленних випадках.

Концепція радянської моделі державного управління закріплювала тезу про те, що державний службовець буржуазної країни – це професіонал, для якого робота є основним заняттям, що регулюється окремим чиновницьким порядком. Своєрідність юридичного становища чиновників проходить червоною ниткою через всі юридичні інститути, пов'язані зі службою, – призначення, заробітна плата, порядок звільнення, відповідальність, спори про право, пенсійне забезпечення тощо [8, с. 21–22].

В аспекті історичного підходу становлення публічної служби впливає, що вона виникла як необхідна умова для нормальної життєдіяльності суспільства та як засіб забезпечення інших видів соціальної діяльності. Як зазначають вчені-дослідники, при розділенні праці в первісному суспільстві поступово формується управлінська еліта, яка відокремлюється від основної маси працівників – виробників та інших – і з часом, при формуванні держави, перетворюється на окрему групу «державних людей» [12, с. 6].

Підсумовуючи проаналізовані наукові праці, присвячені з'ясуванню питання сутності публічної служби, слід зазначити, що в науці адміністративного права на сьогодні виділяють переважно такі основні критерії віднесення служби до публічної: залучення особи до публічної служби

на підставі видання правового акту про її призначення на відповідну посаду (або за результатами виборів); постійність і професійний характер (на платній основі – за рахунок державних коштів) здійснення службовцем покладених на нього законом повноважень; спрямованість діяльності службовців на задоволення публічних інтересів, визначених державою і забезпечених правом інтересів соціальної спільноти, задоволення яких є умовою та гарантією її існування й розвитку.

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що публічна служба розкривається через систему різних інституцій та елементів, в залежності від того, яку концепцію використовує дослідник для визначення сутності даного правового інституту. Цілком очевидно, що це пов'язано з тим, що даний інститут є якісно-новим для вітчизняного процесу державотворення та перебуває на етапі становлення, особливо в контексті наближення до стандартів ЄС в умовах імплементації відповідної угоди. Універсальне визначення поняття «публічної служби» має бути представлено як служба посадової особи в органах державної влади та місцевого самоврядування, здійснювана на підставі відповідного розпорядчого рішення, яка прямо та опосередковано забезпечує реалізацію та виконання публічних інтересів визначених державою.

Список літератури:

1. Цуркан М. І. Правове регулювання публічної служби в Україні. Особливості судового розгляду спорів : монографія. Харків : Право, 2010. 216 с.
2. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. 09 вересня. № 35–36, 37. Ст. 1358.
3. Россіхін В.В., Россіхіна Г.В., Панченко В.В., Надобко С.В. Адміністративно-правові моделі забезпечення публічної служби у країнах ЄС. *DICTUM FACTUM*. 2023. № 2 (14). URL: <https://df.duit.in.ua/index.php/dictum/article/view/288/256>.
4. Коваль Л. В. Адміністративне право: курс лекцій для студентів юрид. вузів та факультетів. Київ : Вентурі, 1998. 208 с.
5. Битяк Ю. П. Державна служба в Україні: організаційно-правові засади. Харків : Право, 2005. 304 с.
6. Авер'янов В. Б. Адміністративна реформа і правова наука. *Право України*. 2002. № 3. С. 20–27.
7. Леліков Г. Основні напрямки розвитку і удосконалення державної служби. *Державна служба в Україні: організаційно-правові основи і шляхи розвитку*. Київ : Видав. дім «Ін-Юре». 1999. С. 23–36.
8. Пахомов І. М. Адміністративно-правові питання державної служби в СРСР. Київ : Вид-во Київ. ун-ту, 1971. 128 с.
9. Ківалов С. В., Біла Л. Р. Адміністративне право України : навч.-метод. посібник. Одеса : Юрид. літ., 2001. 311 с.
10. Бедний О. І. Організаційно-правові основи служби в органах місцевого самоврядування в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2003. 22 с.
11. Зіллер Жак. Політико-адміністративні системи країн ЄС. Порівняльний аналіз. Київ : Основи, 1996. 420 с.
12. Біла Л. Р. Організація державної служби в Україні : навч.-метод. посіб. Одеса : Юрид. літ., 2000. 712 с.

Khabarova T.V., Rossikhina H.V., Rossikhin V.V., Nadobko S.V. SYSTEM OF MODERN APPROACHES TO DEFINING THE CONCEPT OF "PUBLIC SERVICE"

The scientific article is devoted to research and comprehensive analysis of approaches to the essential understanding of the concept of "public service".

Arguably, it has been established that at the current stage of Ukrainian state formation, legal science is increasingly replenished with qualitatively new definitions and definitions. At the same time, their content and essential content reflect not only the development of science, but are also filled with socio-economic, managerial, and innovative coloring, and the primary content that was laid down in one or another category, with the passage of time and state-societal changes, acquires completely different content. Under these conditions, the main question of the existence of any legal institution was and remains the question of the content of the overarching task that it is called to solve, therefore problems of a conceptual nature come to the fore, the understanding of which should contribute to the improvement of this institution, which is especially relevant against the background of determining the essential understanding the concept of "public service".

It is shown that it is logical to present the service through its division into two types, in particular, the public service – implemented by officials and officials in the bodies of state power and / or local self-government and aimed at the performance of socially important functions and tasks, as well as – the corporate service, which is carried out at the local level in enterprises, institutions, organizations for the purpose of fulfilling socio-economic, cultural and other interests. And therefore, public service is an activity carried out based on professionalism by persons who hold positions in state authorities and is aimed at the implementation of state and social tasks fixed at the regulatory level.

It was concluded that the public service is revealed through a system of various institutions and elements, depending on which concept the researcher uses to determine the essence of this legal institution. It is obvious that this is because this institute is qualitatively new for the domestic state-building process and is at the stage of formation, especially in the context of approximation to EU standards in the context of the implementation of the relevant agreement. It has been proven that the universal definition of the concept of "public service" should be presented as the service of an official in the bodies of state power and local self-government, carried out based on an appropriate administrative decision, which directly and indirectly ensures the implementation and fulfillment of public interests determined by the state.

Key words: *public service, public service, stages of public service, public form of power, administrative mechanism, state formation.*

Шевчук О.М.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Мирошнікова А.Є.

ТОВ «Солео», м. Дніпро

СУБ'ЄКТИ ЗАПОБІГАННЯ ТА ВРЕГУЛЮВАННЯ КОНФЛІКТУ ІНТЕРЕСІВ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ТА КРИТЕРІЇ КЛАСИФІКАЦІЇ

У статті досліджено особливості адміністративно-правового статусу суб'єктів запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я та визначено критеріїв їх класифікації, та здійснено правовий аналіз компетенції досліджуваних суб'єктів загальної компетенції. З'ясовано, що суб'єкт права – це приватна особа, яка через вольові дії здатна брати участь у правовідносинах і через наявність правосуб'єктності є носієм суб'єктивних юридичних прав та обов'язків. Проаналізовано адміністративно-правовий статус суб'єктів запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я, визначено їх зміст, розкрито співвідношення їх повноважень. Встановлено, що адміністративно-правовий статус суб'єкта запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я слід розуміти як закріплену нормами адміністративного права сукупність суб'єктивних прав і обов'язків такого суб'єкта, за допомогою яких забезпечується виконання покладених на них завдань і функцій з питань запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у цій сфері. Запропоновано компетенцію суб'єктів запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я розуміти як сукупність владних повноважень (прав і обов'язків), наданих законодавством таким суб'єктам у сфері охорони здоров'я, відповідальність і предмети відання, закріплені з метою виконання відповідних завдань і функцій з питань запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я. Виділено критерії класифікації суб'єктів запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я залежно від: 1) повноважень і компетенції (а) загальні; б) галузеві; в) судові; г) спеціальні; д) безпосередні; ж) індивідуальні; з) суб'єкти, які сприяють запобіганню й врегулюванню конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я); 2) складу (а) одноосібні; б) колегіальні); 3) обсягу повноважень; 4) адміністративно-правового статусу. До групи загальної компетенції суб'єктів запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я віднесено Верховну Раду України, КМ України, Президента України здійснено аналіз їх повноважень.

Ключові слова: корупція, конфлікт інтересів, запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, охорона здоров'я, суб'єкти, класифікація, адміністративно-правовий статус, службові повноваження, компетенція.

Постановки проблеми. Потреба в удосконаленні антикорупційного законодавства та розбудови антикорупційної інституційної інфраструктури формально визначено безумовним пріоритетом в Україні та державах-членах Європейського Союзу [1, с. 261]. Це пов'язано із тим, що в системі реалізації суспільних відносин щодо прав людини на охорону здоров'я основою є свідома мотивація особи, викликана необхідністю задоволення конкретних потреб та інтересів громадянина як особи, так і суспільства в цілому. Тому сприяння і забезпечення повного та своєчас-

ного задоволення приватних і публічних інтересів у сфері охорони здоров'я – це основне завдання держави [2, с. 14]. Отже, охоронюваний законом інтерес у медичній сфері – це усвідомлена суб'єктом права необхідність в отриманні певного блага як матеріального так і нематеріального або зміни адміністративно-правового статусу, що спонукають суб'єктів вчиняти конкретні дії, які знаходяться у правовому полі і є незаборонними державою, чи навпаки, утримуватися від них [3, с. 32]. Це стосується, проблем реалізації адміністративно-правового статусу суб'єктів запобігання

та врегулювання конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я, вибору критеріїв класифікації таких суб'єктів, з'ясування розмежування компетенції загальної компетенції досліджуваних суб'єктів, які залишились мало дослідженими в сучасних умовах розвитку адміністративного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Більшість науковців здійснювали загальні дослідження запобігання конфлікту інтересів зокрема у публічному управлінні, публічно-правових відносинах як засіб протидії корупції, а також у контексті антикорупційних заборон й обмежень, у межах застосування адміністративно-правових засобів запобігання і протидії корупції. Слід звернути увагу на публікації в контексті реалізації прав людини в сфері охорони здоров'я [4], [5]. Щодо вивчення конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я з позицій адміністративного права є невелика низка публікацій. Так, було проаналізовано дискусійні та проблемні питання профілактики конфліктів у вітчизняній системі охорони здоров'я України та запропоновано зміни до медичного законодавства із врахування позитивного досвіду окремих країн ЄС. Автори зокрема пропонують запобігання конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я слід розглядати як особливу групу публічних правовідносин та самостійний предмет правового регулювання, що впливає з норм законодавства більшості зарубіжних країн [6, с. 2283]. Заслужує на увагу публікація дослідників, в якій розкрито елементи конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я (реального чи потенційного), з'ясовано їх зміст та визначено два шляхи вирішення конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я (зовнішній та самостійний). Авторами запропоновано, що запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я складається з таких компонентів: (1) запобігання, (2) інформування, (3) утримання від дій чи рішень та (4) врегулювання [7, с. 387]. Однак питання з'ясування особливостей адміністративно-правового статусу суб'єктів запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я та визначення критеріїв класифікації, зокрема, аналізу компетенції досліджуваних суб'єктів загальної компетенції не були достатньо досліджені в сучасних умовах.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування особливостей адміністративно-правового статусу суб'єктів запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я та визначення критеріїв класифікації, зокрема, провести аналіз розмежування змісту

повноважень досліджуваних суб'єктів загальної компетенції.

Виклад основного матеріалу. Для всебічного розгляду предмета нашого дослідження важливо встановити і розкрити зміст і складові адміністративно-правового статусу суб'єктів запобігання і врегулювання конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я. Передусім нагадаємо, що основною особливістю суб'єкта права є те, що ним виступає перш за все держава в цілому, яка в управлінському процесі представлена системою спеціальних, як правило, державних органів [8, с. 17]. Серед вчених немає єдиного підходу також і до визначення змісту та елементів адміністративно-правового статусу суб'єктів. Зокрема, В. Авер'янов при з'ясуванні суті терміна «правовий статус державного органу влади» пропонує під ним розуміти певну сукупність його юридично владних повноважень, реалізація яких спрямована на виконання покладених на нього завдань і функцій [9, с. 194]. Натомість Т. Коломоєць цю категорію трактує як сукупність суб'єктивних прав і обов'язків відповідного органу, закріплених нормами адміністративного права [10, с. 64]. Виходячи з наведеного, вважаємо, що адміністративно-правовий статус суб'єкта запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я слід розуміти як закріплену нормами адміністративного права сукупність суб'єктивних прав і обов'язків такого суб'єкта, за допомогою яких забезпечується виконання покладених на них завдань і функцій з питань запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у цій сфері.

Відмітимо, що єдиної класифікації системи суб'єктів запобігання та врегулювання конфлікту інтересів в наукових джерелах, на жаль, немає [11, с. 67; 12, с. 174], а у сфері охорони здоров'я вона до сих пір не визначена. Отже, спробуємо провести її. Спочатку вкажемо, що за словником іншомовних слів суб'єкт (від лат. *subjectum* – підкладене) – це носій певного роду діяльності; джерело активності, спрямованої на об'єкт. З юридичної точки зору, суб'єкт визначають як особу або організацію, що має певні права й обов'язки [13, с. 532], або особу як фізичну так й юридичну, поведінка якої регулюється нормами права. Але така поведінка може бути реалізована за наявності у неї ознак правоздатності та дієздатності [14, с. 108]. Отже, враховуючи вищевикладене, суб'єкт права – це приватна особа, яка через вольові дії здатна брати участь у правовідносинах і через наявність правосуб'єктності є носієм суб'єктивних юридичних прав та обов'язків.

На думку С. Стеценко, суб'єктів адміністративно-правового регулювання у сфері охорони здоров'я варто поділити на такі групи: (1) виконавчо-розпорядчі суб'єкти адміністративно-правового регулювання у сфері охорони здоров'я: (а) суб'єкти, повноваження яких визначено в Конституції України (Верховна Рада України, Президент України, КМ України); (б) суб'єкти, повноваження яких закріплено в інших нормативно-правових актах (МОЗ України та інші публічно-правові інституції); (2) консультативно-дорадчі суб'єкти адміністративно-правового регулювання у сфері охорони здоров'я [15, с. 442–443].

Власну класифікацію суб'єктів публічного адміністрування сферою охорони здоров'я в Україні запропонував Б. Логвиненко, а саме: (1) суб'єкти, які визначають і розробляють стратегію діяльності з досліджуваного адміністрування (Верховна Рада України, Президент України, КМ України); (2) суб'єкти, які безпосередньо втілюють у життя та забезпечують публічне адміністрування у цій царині (МОЗ України); (3) суб'єкти, які сприяють публічному адмініструванню досліджуваної сфери (наприклад, Національна рада з питань протидії туберкульозу та ВІЛ-інфекції/СНІДу тощо) [16, с. 101].

Досліджуючи адміністративно-правове регулювання діяльності зовнішніх суб'єктів із забезпечення та контролю за дотриманням антикорупційних обмежень, А. Лупу зауважує, що така регламентація засновується на двоплощинній системі суб'єктів, а саме, (1) суб'єктах, на яких поширюється дія антикорупційних вимог (заборон), і (2) суб'єктах, уповноважених на реалізацію антикорупційної політики [17, с. 5]. На думку С. Рівчаченко, доцільно виокремити критерії розподілу суб'єктів запобігання та врегулювання конфлікту інтересів як способу протидії корупції. Виходячи з цього, науковець пропонує поділ на такі групи: 1) загальні; 2) галузеві; 3) судові; 4) спеціальні; 5) безпосередні; 6) індивідуальні [11, с. 68–69]. Крім того, автором наведено такий розподіл суб'єктів запобігання і врегулювання конфлікту інтересів як способу протидії корупції: (1) безпосередні суб'єкти, до яких віднесено всіх юридичних осіб публічного права і громадські ради при органах державної влади, які здійснюють заходи, спрямовані на: а) недопущення конфлікту інтересів під час їх функціонування; б) вирішення ситуацій, пов'язаних із конфліктом інтересів, який виник; (2) індивідуальні суб'єкти – фізичні особи, наділені організаційно-розпорядчими і адміністративно-господарськими повноважен-

нями, які зобов'язані не допустити виникнення конфлікту інтересів і належним чином його врегулювати у разі його виникнення безпосередньо у них [11, с. 14].

З точки зору І. Пастуха, який досліджував запобігання та врегулювання конфліктів інтересів в публічно-правових відносинах, слід використовувати наступні критерії їх класифікації: 1) залежно від публічно-правового статусу; 2) залежно від виконуваних функцій і повноважень: а) суб'єкти, наділені представницькими повноваженнями; б) суб'єкти, наділені службовими повноваженнями; в) суб'єкти, наділені іншими публічними повноваженнями; 3) залежно від обсягу повноважень щодо запобігання і врегулювання конфлікту інтересів; (4) залежно від складу; 5) залежно від процедури повідомлення про конфлікт інтересів: а) ті, які діють за загальною процедурою, передбаченою Законом України «Про запобігання корупції»; б) ті, які діють за спеціальною процедурою, передбаченою законами, що регулюють порядок проходження служби та ін. [12, с. 174, 175].

Запропоновано суб'єктів запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я поділити на наступні групи за такими критеріями:

1) залежно від повноважень і компетенції: а) загальні (Верховна Рада України, КМ України, Президент України); б) галузеві (Міністерство внутрішніх справ України, Служба безпеки України, Національне агентство України з питань державної служби, Міністерство юстиції України тощо); в) судові (Вищий антикорупційний суд України, суди загальної юрисдикції, адміністративні суди); г) спеціальні (органи прокуратури, Нацполіція України, НАЗК, НАБУ, Спеціалізована антикорупційна прокуратура); д) безпосередні: (1) органи державної влади та місцевого самоврядування у сфері охорони здоров'я; (2) інші юридичні особи публічного права у сфері охорони здоров'я; (3) громадські ради, утворені при державних органах сфери охорони здоров'я і які беруть участь у вирішенні питань контролю, моніторингу, оцінки виконання заходів запобігання і врегулювання конфлікту інтересів як діяльності МОЗ України, а також у закладах, установах і на підприємствах, що належать до сфери її управління (наприклад, Громадська рада при МОЗ України). У цій групі суб'єктів особливе значення мають такі органи державної влади, як МОЗ України (як центральний орган виконавчої влади), органи, яким підпорядковані відомчі

заклади охорони здоров'я Міністерства оборони України, МВС України, Служби безпеки України, Міністерства інфраструктури України, Державної кримінально-виконавчої служби України, Управління державними справами; ж) індивідуальні: (1) посадові особи органів державної влади та місцевого самоврядування сфері охорони здоров'я; (2) посадові особи інших юридичних осіб публічного права у сфері охорони здоров'я; (3) особи, які є державними службовцями у сфері охорони здоров'я, й особи, які обіймають інші посади у сфері охорони здоров'я; (4) посадові особи місцевого самоврядування у сфері охорони здоров'я; (5) члени громадських рад, утворені при державних органах сфери охорони здоров'я і які беруть участь у застосуванні заходів запобігання і врегулювання конфлікту інтересів у цій сфері;

2) суб'єкти, які сприяють запобіганню та врегулюванню конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я (громадськість, антикорупційні громадські організації у сфері охорони здоров'я, громадяни тощо);

3) залежно від складу: а) одноосібні (керівники державних органів й органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, їх структурних підрозділів у сфері охорони здоров'я); б) колегіальні;

4) залежно від обсягу повноважень суб'єктів щодо запобігання і врегулювання конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я: а) суб'єкти, на яких одночасно покладено обов'язки запобігати і врегульовувати конфлікти інтересів у сфері охорони здоров'я; б) суб'єкти, на яких покладено такі обов'язки, тільки для запобігання і ті, на яких покладено повноваження тільки їх урегулювати у сфері охорони здоров'я; в) суб'єкти, на яких покладено тільки обов'язки використовувати заходи у випадку врегулювання конфліктів інтересів у цій сфері;

5) залежно від адміністративно-правового статусу: (а) особи, які обіймають посади державних службовців у сфері охорони здоров'я; (б) особи, які обіймають інші посади у сфері охорони здоров'я.

Перейдемо до змісту категорії «компетенція суб'єктів запобігання і врегулювання конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я», яка не визначена в наукових джерелах і стосовно якої також немає одностайності поглядів вчених і в доктрині адміністративного права. Так, на думку Ю. Битяка, компетенція органу державної влади – це його владні повноваження, той чи інший обсяг державної діяльності, покладений на цей орган,

або коло передбачених правовим актом питань, які має вирішувати цей орган, сукупність його функцій і повноважень щодо всіх установлених для нього законодавством предметів відання [18, с. 76]. З точки зору О. М. Лазор та О. Д. Лазор, компетенція державної інституції – це закріплена на законодавчому рівні або іншим нормативно-правовим актом сукупність владних повноважень (прав і обов'язків), юридична відповідальність і предмет відання (який включає предмет діяльності і функціональне призначення) [19, с. 90].

Отже, підсумовуючи, можемо зробити висновок, що компетенція суб'єктів запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я – це сукупність владних повноважень (прав і обов'язків), наданих законодавством таким суб'єктам у сфері охорони здоров'я, відповідальність і предмети відання, закріплена з метою виконання відповідних завдань і функцій з питань запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я.

Розібравшись із компетенціями державного органу, розглянемо повноваження окремих суб'єктів запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я. До групи загальної компетенції суб'єктів запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я віднесено Верховну Раду України, КМ України, Президента України. Спочатку зупинимось на загальній компетенції Президента України з досліджуваних питань. Так, ч. 1 ст. 102 Конституції України встановлено, що Президент України є главою держави й виступає від її імені [47]. Отже, Основний Закон країни не відносить главу держави до жодної з гілок влади. Виходячи з цього, роль Президента України в системі органів, які здійснюють запобігання і врегулювання конфлікту інтересів, полягає у тому, що він має значний вплив на досліджувану систему, але безпосередньо не провадить ані регуляторної, ані виконавчої діяльності [11, с. 76]. Це пов'язано з тим, що компетенції Президента України охоплюють усі сфери суспільного й державного життя, зокрема, й запобігання і врегулювання конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я.

Розкриємо компетенцію Верховної Ради України з питань запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я. За приписами ст. 75 Конституції України єдиним органом законодавчої влади в нашій державі є парламент, тобто Верховна Рада України [20]. Згідно зі ст. 85 Основного Закону до її повноважень належить прийняття законів. Відповідно

до п. 12 і п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції виключно законами України визначаються (1) організація і діяльність органів виконавчої влади; (2) засади правової відповідальності, зумовлені зокрема, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, і види відповідальності стосовно них. Верховною Радою України у сфері, що розглядається, прийняті такі закони: «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII [21], «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки» [22], «Про Національне антикорупційне бюро України» [23], «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [24] та ін.

Крім вказаних, Верховна Рада України, виконуючи повноваження у даній сфері, вступає у відносини з іншими уповноваженими суб'єктами запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я. Наприклад, НАЗК відповідальне перед Верховною Радою України (ч. 2 ст. 4) [23]. У цілому Верховна Рада України провадить свою діяльність у сфері охорони здоров'я в межах запобігання та врегулювання конфлікту інтересів через Комітет з питань антикорупційної політики, Комітет з питань здоров'я нації, медичної допомоги та медичного страхування.

Зокрема, Комітет з питань антикорупційної політики серед предметів відання в цій царині віднесено: запобігання та врегулювання конфлікту інтересів; вирішення питань притягнення до відповідальності за вчинення корупційних правопорушень і правопорушень, пов'язаних із корупцією; правове регулювання та організація діяльності НАБУ [25]. Одним із предметів відання Комітету з питань здоров'я нації, медичної допомоги та медичного страхування є законодавство про охорону здоров'я, у тому числі про медичну допомогу, лікувальну діяльність, лікарські засоби, медичні вироби, фармацію та фармацевтичну діяльність, сучасні медичні технології, інфекційного контролю та епідемічної безпеки; військова медицина, правове регулювання обов'язкового державного медичного страхування [25].

Згідно з ч. 1 ст. 85 Конституції України [20] Верховна Рада України не тільки визначає норми, правила і процедури, спираючись на які здійснюються запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я, а й призначає чи надає згоду на призначення окремих посадових осіб в системі протидії корупції у сфері охорони здоров'я і здійснює парламентський контроль у цій сфері. Наприклад, Верховна Рада України

затверджує процедуру визначення персонального складу НАЗК (ст. 5) [23].

Таким чином, Верховна Рада України впливає на діяльність суб'єктів запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я, а саме розкриває види конфлікту інтересів (як реального, так і потенційного), указують способи й заходи його запобігання і врегулювання, передбачає підстави дисциплінарної та адміністративної відповідальності за порушення вимог законодавства з питань запобігання і врегулювання конфлікту інтересів у цій сфері. Верховна Рада України, здійснюючи свою компетенцію разом із Президентом України і КМ України, призначає, погоджує звільнення або вживає контрольні заходи і проводить оцінку діяльності інших суб'єктів запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я, на яких покладено відповідальність за безпосереднє недопущення й усунення чи вирішення конфлікту інтересів, притягнення порушників до адміністративної або дисциплінарної відповідальності у сфері охорони здоров'я.

Перейдемо до розгляду компетенції КМ України як суб'єкта запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я. Відповідно до ч. 1 ст. 113 Конституції КМ України – вищий орган у системі органів виконавчої влади. КМ України забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність країни, національну безпеку України, права і свободи людини і громадянина [20]. Так, діяльність Національної служби здоров'я України (далі – НЗСУ) як центрального органу виконавчої влади спрямовується і координується КМ України через Міністра охорони здоров'я [26]. КМ України як суб'єкт запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я забезпечує формування державної антикорупційної політики у сфері охорони здоров'я, зокрема, із питань запобігання і врегулювання конфлікту інтересів, а також обрання способів і заходів її реалізацію.

У юридичних наукових джерелах можна знайти чимало дефініцій понять «виконавча влада», «органи виконавчої влади». Так, на думку Ю. Битяка, під органом виконавчої влади розуміють організацію, яка: (а) є частиною державного апарату, (б) має відповідну компетенцію, структуру й територіальний масштаб діяльності, (в) створюється у встановленому законом чи іншим правовим актом порядку, (г) володіє певними методами роботи, (р) наділена повноваженнями виступати від імені й за дорученням дер-

жави... [18, с. 66]. Натомість Т. Кравцова надає своє визначення терміну публічна адміністрація. Автор трактує цю дефініцію як побудована система органів державної виконавчої влади і виконавчих органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій та інших суб'єктів у певному порядку. Ця система органів мають адміністративно-управлінські функції й функціонують з метою забезпечення як інтересів держави, так і інтересів суспільства в цілому [27, с. 523]. У свою чергу, В. Малиновський цей термін як сукупність державних і недержавних суб'єктів публічної влади, де основними елементами такої системи є органи виконавчої влади та виконавчі органи місцевого самоврядування [28, с. 18]. Так, у Законі «Про Кабінет Міністрів України» як вищого органу в системі органів виконавчої влади виокремлено його завдання, функції й повноваження.

Кабінет Міністрів України відповідальний перед Президентом України і ВР України, підконтрольний і підзвітний їй у межах, передбачених Конституцією України [29], тобто цей орган має повноваження щодо всіх ланок виконавчої влади, у тому числі й у сфері охорони здоров'я. За нормами Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» їх систему складають міністерства України та інші центральні органи виконавчої влади, а їх повноваження міністерств та інших центральних органів виконавчої влади поширюються на всю територію держави [30]. Так, діяльність МОЗ України спрямовується і координується КМ України [29]. Крім того, КМ

України призначає одного із трьох членів комісії, яка здійснює зовнішню оцінку діяльності НАБУ [23]. Отже, КМ України бере участь у вирішенні деяких організаційних і кадрових питань щодо окремих суб'єктів запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я.

Висновки. Адміністративно-правовий статус суб'єкта запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я слід розуміти як закріплену нормами адміністративного права сукупність суб'єктивних прав і обов'язків такого суб'єкта, за допомогою яких забезпечується виконання покладених на них завдань і функцій з питань запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у цій сфері. Компетенцію суб'єктів запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я розуміти як сукупність владних повноважень (прав і обов'язків), наданих законодавством таким суб'єктам у сфері охорони здоров'я, відповідальність і предмети відання, закріплена з метою виконання відповідних завдань і функцій з питань запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я. До критерії класифікації суб'єктів запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я слід віднести залежно від: 1) повноважень і компетенції (а) загальні; б) галузеві; в) судові; г) спеціальні; д) безпосередні; ж) індивідуальні; з) суб'єкти, які сприяють запобіганню й врегулюванню конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я); 2) складу (а) одноосібні; б) колегіальні); 3) обсягу повноважень; 4) адміністративно-правового статусу.

Список літератури:

1. Shevchuk, O. Conflict of interest in the activities of judges in Ukraine and the European Union: a comparative legal study. O. Shevchuk, O. Lysodyed, N. Matyukhina, O. Babaieva, S. Davydenko. *Juridical Tribune Journal*. 2023. Vol. 13. Issue. 2. P. 261–282. DOI: 10.24818/TBJ/2023/13/2.06
2. Пашков В. М. Проблеми державного регулювання правовідносин у сфері охорони здоров'я. *Підприємництво, господарство і право*. 2006. № 4. С. 14–17.
3. Венедіктова І. Відбиття охоронюваних законом інтересів в інститутах медичного права. *Право України*. 2011. № 11–12. С. 30–37.
4. Shevchuk, O. Forensic examination in cases on the protection of human rights in the sphere of healthcare in Ukraine: legal issues. Shevchuk, O., Matyukhina, N., Davydenko, S., Babaieva, O., Lysodyed, O. *Juridical Tribune*, 2022. Vol. 12, Iss. 4. P. 552–565.
5. Shevchuk, O. Human Right to Internet Access in Healthcare in the “Right to Health Concept”: Legal Issues / O. Shevchuk, V. Zui, I. Maryniv, S. Davydenko, S. Mokhonchuk. *European journal of sustainable development*. 2021. Vol. 10 Iss. 2. – P. 286–300.
6. Shevchuk, O. Conflicts of interest in the healthcare sector: legal aspects. Shevchuk, O. Milash, V. Goncharenko, G. Lysodyed, O.; Matat, Y. *Wiadomosci lekarskie*. 2023. Vol. 76. Iss. 10. P. 2283–2287.
7. Shevchuk, O., Yarova, A. Prevention and settlement of conflicts of interest in health care of Ukraine as an administrative legal institute. *Juridical Tribune*, 2022. 12 (3), pp. 387–398.
8. Колпаков В. К., Кузьменко О. В. Адміністративне право України: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 544 с.

9. Виконавча влада і адміністративне право / за ред. В. Б. Авер'янова. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 668 с.
10. Коломієць Т. О. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 576 с.
11. Рівчаченко С. В. Запобігання та врегулювання конфлікту інтересів як спосіб протидії корупції: дис.... канд. юрид. наук: спеціальність: 12.00.07. Запоріжжя. 2017. 195 с.
12. Пастух І. Д. Запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у публічно-правових відносинах засобами адміністративного права: дис. ... д-ра юрид. наук: спеціальність: 12.00.07. Київ, 2021. 518 с.
13. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. Київ: УРЕ, 1974. 776 с.
14. Словничок юридичних термінів : навч. посібник / уклад. В. П. Марчук. Київ : МАУП, 2003. 128 с.
15. Стеценко С. Г. Адміністративне право України: навч. посібник. Київ : Атіка, 2011. 642 с.
16. Логвиненко Б. О. Публічне адміністрування сферою охорони здоров'я в Україні: теорія і практика: монографія. Київ: «МП Леся», 2017. 244 с.
17. Лупу А. К. Адміністративно-правове забезпечення дотримання антикорупційних обмежень в публічній службі України : дис.... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2021. 216 с.
18. Адміністративне право України: підручник / за ред. Ю. П. Битяка. Харків : Право, 2010. 624 с.
19. Лазор О.Я., Лазор О.Д. Місцеве управління: поняття, терміни, визначення: навч. посібник. Київ, 2006. 352 с.
20. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
21. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.
22. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки: Закон України від 14.10.2014 р. № 1699-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 46. Ст. 2047.
23. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14.10.2014 р. № 1698-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 47. Ст. 2051.
24. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992. № 2801-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. Ст. 19.
25. Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання: постанова Верховної Ради України від 29 серпня 2019 року № 19-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 35. Ст. 147.
26. Про утворення Національної служби здоров'я України: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 р. № 1101. *Офіційний вісник України*. 2018. № 15. Ст. 507.
27. Кравцова Т. М. Поняття та принципи діяльності публічної адміністрації. *Форум права*. 2010. № 4. С. 522–525.
28. Малиновський В. Я. Стан і перспективи адміністративної реформи в Україні. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили*. Сер.: Політологія. 2013. Т. 212. Вип. 200. С. 18–22.
29. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27.02.2014 р. № 794-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 13. Ст. 222.
30. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17.03.2011 р. № 3166-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 38. Ст. 385.

Shevchuk O.M., Myroshnikova A.Ye. SUBJECTS OF PREVENTION AND SETTLEMENT OF CONFLICTS OF INTEREST IN THE FIELD OF HEALTH CARE: ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS AND CLASSIFICATION CRITERIA

The article examines the peculiarities of the administrative and legal status of the subjects of the prevention and settlement of conflicts of interest in the field of health care and defines the criteria for their classification, and carries out a legal analysis of the competence of the studied subjects of general competence. It was found that the subject of law is a private person who, due to volitional actions, is able to participate in legal relations and, due to the presence of legal personality, is the bearer of subjective legal rights and obligations. The administrative and legal status of subjects of the prevention and settlement of conflicts of interest in the field of health care was analyzed, their content was determined, and the ratio of their powers was revealed. It was established that the administrative-legal status of the subject of the prevention and settlement of conflicts of interest in the field of health care should be understood as a set of subjective rights and obligations of such a subject established by the norms of administrative law, with the help of which the fulfillment of the tasks entrusted to them is ensured tasks and functions related to the prevention and settlement of conflicts of interest in this area. It is suggested that the competence of the subjects of prevention and settlement of conflicts of

interest in the field of health care should be understood as a set of authorities (rights and duties), provided by legislation to such subjects in the field of health care, responsibility and subjects of responsibilities, established with the aim of performance of relevant tasks and functions in matters of prevention and settlement of conflict of interests in the field of health care. The criteria for the classification of entities for the prevention and settlement of conflicts of interest in the field of health care are highlighted depending on: 1) powers and competences (a) general; b) sectoral; c) judicial; d) special; e) direct; g) individual; h) entities that contribute to the prevention and settlement of conflicts of interest in the field of health care); 2) composition (a) singular; b) collegial); 3) scope of powers; 4) administrative and legal status. The Verkhovna Rada of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, the President of Ukraine are included in the group of general competence of entities for the prevention and settlement of conflicts of interest in the field of health care, and an analysis of their powers was carried out.

Key words: *corruption, conflict of interest, prevention and settlement of conflict of interest, health care, subjects, classification, administrative and legal status, official powers, competence.*

Шовкун Ю.І.

Харківський національний університет внутрішніх справ

ПОНЯТТЯ ТА СИСТЕМА ЗАХИСТУ ПРАВ ПУБЛІЧНИХ СЛУЖБОВЦІВ ПІД ЧАС РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОТРИМАННЯ НИМИ ПРАВОВИХ ОБМЕЖЕНЬ

У статті встановлено складові елементи системи захисту прав публічних службовців під час реалізації заходів забезпечення дотримання ними правових обмежень: 1) законодавчі акти, що містять положення щодо засад і реалізації захисту прав публічних службовців, під час реалізації заходів забезпечення дотримання ними правових обмежень; 2) суб'єкти, які мають повноваження щодо захисту прав публічних службовців (керівники (керівний склад) органів публічної адміністрації), Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, окружні адміністративні суди, апеляційні адміністративні суди та Верховний Суд України); 3) форми реалізації захисту прав публічних службовців – адміністративна (подання публічним службовцем скарг і інших видів звернень суб'єктам уповноваженим розглядати такі скарги) та судова (подання публічним службовцем позову до компетентного суду); 4) засоби захисту прав публічних службовців (адміністративно-управлінські засоби захисту та судовий захист); 5) процедури захисту прав публічних службовців (зовнішні та внутрішні оскарження, а також судові процедури).

У свою чергу під захистом прав публічних службовців під час реалізації заходів забезпечення дотримання ними правових обмежень пропонуємо розуміти урегульовану на рівні законів діяльність керівного складу органів публічної адміністрації, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, окружних адміністративних судів, апеляційних адміністративних судів і Верховного Суду України щодо розгляду заяв (скарг і позовних заяв) публічних службовців про порушення їх прав і інтересів, внаслідок порушення норм права в процесі застосування до них заходів забезпечення дотримання ними правових обмежень, з метою поновлення останніх і припинення їх порушень, яка здійснюється в межах процедур оскарження та судових процедур із використанням специфічних засобів (адміністративно-управлінських та судового) планомірно або одночасно.

Ключові слова: публічна служба, державна служба, публічний службовець, державний службовець, правові обмеження, права, інтереси, захист.

Постановка проблеми. В Основному законі держави закріплено, що забезпечення прав і свобод громадян є одним із основних напрямів діяльності держави. Зважаючи на те, що ця норма є конституційною, вона поширюється на всі соціальні сфери та інститути. Важливо, щоб кожна людина мала можливість самостійно обирати способи захисту власних прав, свобод і інтересів, одночасно «вона має бути впевнена в тому, що держава гарантує рівну можливість для будь-якого, незалежно від віри, раси, місця проживання, віку і статі, скористатися цими способами захисту. Проте, яке б суттєве соціальне чи політичне значення не мав феномен захисту прав людини, перш за все його необхідно розглядати як юридичне явище, котре має місце в усіх соціальних сферах урегульованих нормами права. І інститут публічної служби не є виключенням, адже забезпечення

прав публічних службовців є ключовою умовою його функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Захист прав людини та громадянина є однією з провідних тем у сучасній науці адміністративного права, а тому є постійним предметом наукових інтересів (Д. О. Білий, В. А. Дорошенко, А. С. Кожевнікова, О. Г. Мельник, М. Д. Савенко, А. А. Циганенко). Одночасно науковий інтерес у окресленій сфері щодо громадян, які мають специфічний статус, наприклад публічні службовці є не таким усталеним, оскільки в ця сфера досліджується епізодично (В. В. Бонтлаб, О. О. Єрмак).

Постановка завдання. Метою статті є визначення елементів системи захисту прав публічних службовців під час реалізації заходів забезпечення дотримання ними правових обмежень та формулювання дефініції останньої, що в свою чергу

потребує детального дослідження сфери захисту прав публічних службовців.

Виклад основного матеріалу. У правовій площині захист прав людини розглядається як певний механізм або система, що на думку М. Д. Савенко складається з «правових принципів, норм (юридичних гарантій), а також умов і вимог діяльності органів влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, громадян, які в сукупності забезпечують дотримання, реалізацію і захист прав та свобод громадян» [1, с. 74]. Безумовно центральним елементом цієї системи залишаються правові норми, які закріплюють юридичну можливість захисту легальними способами. Утім наведене визначення на нашу думку є дуже широким і не відображає специфіки самого феномену захисту прав і свобод, принаймні через те, що нелогічно виглядає залежність дотриманням прав людини виключно від їх захисту. Захист прав людини, на відміну від забезпечення та охорони, може здійснюватися лише в разі їх порушення. Це підтверджується й численною кількістю висновків різних науковців, що реалізації захисту прав людини. Так, В. А. Дорошенко виділяє декілька форм реалізації захисту прав людини: «захист органами публічної влади (адміністративна форма); захист громадськими організаціями (громадська форма); самозахист; конституційне право на звернення; діяльність органів прокуратури; діяльність системи органів внутрішніх справ; судовий захист та контроль тощо» [2, с. 324]. Більш стислий перелік надає А. С. Кожевнікова: «захист прав органами публічної влади (державний захист); захист прав громадян громадськими об'єднаннями» [3, с. 233], а також самозахист, як от подання звернень або публічні виступи. О. Г. Мельник [4, с. 43] і О. О. Єрмак [5, с. 307] поділяють форми захисту прав людини на адміністративні (досудові, позасудові) та судові.

Адміністративні форми захисту частіше за все передбачають подання заяви особою, права якої були порушені, компетентним суб'єктам, як правило працівниками або органам публічної адміністрації, а також Уповноваженого Верховної Ради України (далі – ВР України) з прав людини (ч. 3 ст. 55 Конституція України). Захист прав в судовому порядку здійснюється шляхом подання позову до суду. Дана форма впливає з права особи на судовий захист декларованого у ч. 2 ст. 55 Конституції України [6] та спрямована на «1) посилення ефективності судової гілки влади, її ефективності, професійності та доступності; 2) підвищення ефективності всієї системи

прав людини, у тому числі соціальних прав; 3) ефективне та дієве відновлення порушених прав; 4) попередження виникнення спорів (конфліктів) правового характеру; 5) ефективне, доступне та справедливе врегулювання спорів (конфліктів) правового характеру» [7, с. 69].

Як бачимо захист прав людини є багатокомпонентним, адже передбачає наявність: відповідного нормативно-правового регулювання; особи, права якої порушено та яка звертається з цього приводу до компетентного органу; суб'єкта, який уповноважений здійснювати захисну (правозахисну) функцію; спеціальних процедур тощо. Тож навряд чи захист прав людини обмежується наявністю законодавства в окресленій сфері. Тому, на нашу думку позиція Д. О. Білого з приводу складових елементів захисту прав осіб є більш обґрунтованою, адже вчений пропонує відносити до них: систему правових актів; суб'єкти, уповноважені захищати права людини; форми захисту (адміністративна та судова); засоби захисту, а також процедури [8, с. 65–66]. Вважаємо за доцільне взяти вироблену систему захисту прав людини за основу з урахуванням особливостей захисту прав публічних службовців під час реалізації заходів забезпечення дотримання ними правових обмежень. Таку специфіку, на нашу думку, найбільш повно можна розкрити через дослідження саме засобів захисту прав публічних службовців, під час реалізації заходів забезпечення дотримання ними правових обмежень, тому що саме їх детальний аналіз дасть можливість конкретизувати елементи системи захисту прав, шляхом: окреслення відповідного правового забезпечення та суб'єктів їх реалізації; уточнення змісту адміністративної та судової форми захисту, а також розкрити сутність відповідних процедур.

Забезпечення дотримання публічними службовцями правових обмежень здійснюється за допомогою систематичного контролю з боку керівників органів публічної адміністрації. На чому наголошено в п. 8 ч. 2 ст. 17 (повноваження керівника) та п. 8 ч. 2 ст. 17 (обов'язок керівника) Закону України «Про державну службу» [9]. Також контроль за дотриманням публічними службовцями правових обмежень здійснюється Уповноваженим підрозділом (уповноваженою особою) з питань запобігання та виявлення корупції. В п. 3 Розділу III Типового положення про уповноважений підрозділ (уповноважену особу) з питань запобігання та виявлення корупції затверджене наказом Національного агентства з питань запобігання корупції від 27.05.2021 № 277/21 [10],

закріплено, що даний підрозділ уповноважений: контролювати дотримання працівниками установи приписів антикорупційного законодавства (п. п. 3); виявляти випадки конфлікту інтересів та вживати заходів щодо його регулювання (п. п. 13); проводити перевірки щодо подання декларацій суб'єктами декларування з числа публічних службовців (п. п. 15) тощо.

У свою чергу реалізація повноважень зазначеними суб'єктами дає можливість виявити потенційну можливість порушення правових обмежень публічними службовцями. Дану тезу пропонуємо розглянути на прикладі забезпечення дотримання обмеження щодо недопущення конфлікту інтересів. Обов'язок щодо прийняття рішення щодо врегулювання конфлікту інтересів, згідно зі ч. 3 ст. 28 Закону України «Про запобігання корупції», покладається на безпосереднього керівника чи керівника органу. В такому випадку до публічного службовця можуть бути застосовані заходи зовнішнього регулювання конфлікту інтересів. Слід також зауважити, що наслідком неможливості самостійного урегулювання обмеження спільної роботи близьких осіб, які перебувають у підпорядкуванні одне одного, особа яка перебуває у підпорядкуванні підлягає переведенню, а в разі неможливості – звільненню (ч. 2 ст. 27 Закон України «Про запобігання корупції» [11]). Важливо, що б здійснення подібних заходів не порушувало права державного службовця, адже переважна більшість таких заходів за умови їх необґрунтованого та/або незаконного застосування посягає на конституційна права громадянина на інформацію та працю (ч. 2 ст. 34 і ст. 43 Конституція України [6], відповідно). Більш того трудове законодавство передбачає певні заборони щодо звільнення працівника, зокрема публічного службовця, за умови його: тимчасової непрацездатності (виняток становить відсутність його на робочому місці більше чотирьох місяців підряд); перебування у відпустці; вагітності; наявності дітей до трьох років або дитини з інвалідністю. За таких умов звільнення можливо лише за умови ліквідації органу чи установи (ч. 3 ст. 40, ч. 3 ст. 184 Кодекс законів про працю України (далі – КзПП України) [12]).

Також один із заходів забезпечення дотримання обмеження щодо недопущення конфлікту інтересів є його переведення на іншу посаду, яке так само повинно здійснюватися із врахуванням положень КзПП України [12]: переведення, в тому числі тимчасове, здійснюється лише за згодою працівника, за виключенням виключення становлять настання особливих умов, які загрожують життю чи здоров'ю публічного службовця, але воно обмежено

строком у один місяць (ст. ст. 32, 33). Подібні норми можна знайти і в інших законодавчих актах, насамперед у ч. ч. 2 і 3 Закону України «Про державну службу», із змісту яких випиває неможливість переведення публічних службовців без їх згоди, а також – «в іншу місцевість державного службовця – вагітної жінки або особи, яка є єдиним опікуном дитини віком до 14 років, а також державного службовця, який у встановленому законодавством порядку визнаний особою з інвалідністю. Не допускається таке переведення також у разі виникнення у державного службовця особливо важливих особистих або сімейних обставин» [9].

Таким чином, якщо в процесі реалізації заходів забезпечення дотримання публічним службовцем правових обмежень, встановлених антикорупційним законодавством їх права будуть порушені, то він зможе скористатись певними засобами захисту. Один із них передбачений ст. 11 Закону України «Про державну службу» [9], де закріплено право публічного службовця на подання скарги керівнику установи, де він проходить службу в разі порушення його прав або виникнення перешкод у їх реалізації, які можуть мати місце під час дисциплінарного провадження, наприклад під час застосування умов і обставин за яких публічний службовець потенційно міг порушити встановлені правові обмеження. Керівник зобов'язаний у 20 й строк розглянути скаргу та надати публічному службовцю мотивоване рішення, а у разі неотримання відповіді публічний службовець може стати ініціатором іншої форми захисту – судової. Схожа норма міститься у ч. 4 ст. 2-1 КзПП України: «особи, які вважають, що вони зазнали дискримінації у сфері праці, мають право звернутися із скаргою до органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та/або до суду» [12].

Отже, одним із засобів захисту прав публічних службовців під час реалізації заходів забезпечення дотримання ними правових обмежень є подання скарги [13], тобто одне із видів звернень, яке містить вимогу про поновлення та/або захист прав і інтересів, що були порушені, внаслідок здійснення певних діянь, у тому числі прийняття управлінських рішень. Окрім цього публічний службовець може звернутись із відповідною заявою до Уповноваженого ВР України з прав людини, діяльність якого «доповнює існуючі засоби захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина, не віднімає їх і не тягне

перегляду компетенції державних органів, які забезпечують захист і поновлення порушених прав і свобод» [14] (ч. 2 ст. 4 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини»). Наслідком реагування Уповноваженого ВР України з прав людини на подану заяву може бути подання про необхідність вжиття заходів спрямованих на усунення порушених прав і свобод у місячний строк (ч. 3 ст. 15 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини»).

Як нами вже було зазначено вище ст. 11 Закону України «Про державну службу» передбачає захист прав публічних службовців, що були порушені, під час реалізації заходів забезпечення дотримання ними правових обмежень у судовому порядку. Такі заходи уповноважені здійснювати публічні службовці, тобто особи наділені державно-владними повноваженнями щодо осіб які мають ідентичні повноваження. В цьому випадку спір буде мати публічно-правовий характер (п. 2 ч. 1 ст. 1 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України), а тому підпадає під юрисдикцію адміністративного суду. На чому прямо наголошено в пунктах 1–3 ч. 1 ст. 19 і ст. 20 КАС України, згідно з якими до юрисдикції окружного адміністративного суду віднесено розгляд публічно-правових спорів, де: оскаржуються рішення та діяння суб'єкта владних повноважень; виникає спір з приводу проходження публічної служби, прийняття та звільнення з неї; «спорах між суб'єктами владних повноважень з приводу реалізації їхньої компетенції у сфері управління, у тому числі делегованих повноважень» [15]. Позов до адміністративного окружного суду, як суду першої інстанції, публічний службовець може подати за місцем знаходження позивача (фізичної чи юридичної особи) або за місцем проживання чи перебування позивача. Розглянувши позовні вимоги в судовому провадженні суддя може прийняти рішення «про задоволення позову чи про відмову в позові повністю або частково щодо кожної із заявлених вимог» [15]. У випадку якщо публічний службовець не погоджується з рішенням окружного адміністративного суду, він може подати апеляційну скаргу, яку буде розглядати апеляційний адміністративний суд, а наступним етапом оскарження є подача касаційної скарги до Верховного Суду України (далі – ВС України).

Повертаючись до системи захисту прав публічних службовців під час реалізації заходів забезпечення дотримання ними правових обмежень,

зазначимо, що до її елементів, на нашу думку, необхідно відносити: 1) законодавчі акти, що містять положення щодо засад і реалізації захисту прав публічних службовців, під час реалізації заходів забезпечення дотримання ними правових обмежень (КзПП України, КАС України, Законів України «Про державну службу», «Про запобігання корупції», а також інших законів, які регламентують проходження служби окремими категоріями публічних службовців (наприклад, Закони України «Про Національну поліцію» та «Про Державне бюро розслідувань»)); 2) суб'єкти, які мають повноваження щодо захисту прав публічних службовців (керівники (керівний склад) органів публічної адміністрації), Уповноважений ВР України з прав людини, окружні адміністративні суди, апеляційні адміністративні суди та ВС України); 3) форми реалізації захисту прав публічних службовців – адміністративна (подання публічним службовцем скарг і інших видів звернень суб'єктам уповноваженим розглядати такі скарги) та судова (подання публічним службовцем позову до компетентного суду); 4) засоби захисту прав публічних службовців (адміністративно-управлінські засоби захисту та судовий захист); 5) процедури захисту прав публічних службовців (зовнішнє та внутрішнє оскарження, а також судові процедури).

Висновки. Відповідно під захистом прав публічних службовців під час реалізації заходів забезпечення дотримання ними правових обмежень пропонуємо розуміти урегульовану на рівні законів діяльність керівного складу органів публічної адміністрації, Уповноваженого ВР України з прав людини, окружних адміністративних судів, апеляційних адміністративних судів і ВС України щодо розгляду заяв (скарг і позовних заяв) публічних службовців про порушення їх прав і інтересів, внаслідок порушення норм права в процесі застосування до них заходів забезпечення дотримання ними правових обмежень, з метою поновлення останніх і припинення їх порушень, яка здійснюється в межах процедур оскарження та судових процедур із використанням специфічних засобів (адміністративно-управлінських та судового) планомірно або одночасно.

У той же час всі описані процеси стосовно адміністративно-правового регулювання обмежень під час проходження публічної служби свідчать про наявність чи інших прогалин та неточностей у чинному законодавстві, яке регламентує обмеження під час проходження публічної служби, що обумовлює необхідність визначення шляхів його удосконалення.

Список літератури:

1. Савенко М. Д. Конституційний Суд і омбудсмен у державному механізмі захисту прав та свобод людини і громадянина. *Вісник Конституційного Суду України*. 2000. № 1. С. 68–83.
2. Дорошенко В. А. Правові механізми захисту прав людини під час війни. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 323–326. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-2/74>.
3. Кожевнікова А. С. Засоби захисту прав людини в умовах російсько-українського конфлікту. *Юридичний вісник*. 2020. № 2. С. 233–242.
4. Мельник О. Г. Механізм захисту фундаментальних прав людини у Європейському Союзі: нормативні та правові гарантії забезпечення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 40–44. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-4/8>.
5. Єрмак О. О. Механізм захисту прав державних службовців, які проходять службу в правоохоронних органах. *Право та державне управління*. 2020. № 1. Т. 1. С. 303–308.
6. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 09.12.2023).
7. Бонтлаб В. В. Право на судовий захист трудових прав: науково-теоретичний аспект. *Підприємство, господарство і право*. 2018. № 9. С. 68–74.
8. Білий Д. О. Поняття та елементи механізму адміністративно-правового захисту прав пацієнтів. *Juris Europensis Scientia*. 2022. Вип. 1. С. 62–66. DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i1.317> (дата звернення 14.12.2023).
9. Про державну службу: закон України від 10.12.2015 № 889-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (дата звернення 25.12.2023).
10. Про затвердження Типового положення про уповноважений підрозділ (уповноважену особу) з питань запобігання та виявлення корупції затверджене наказом Національного агентства з питань запобігання корупції від 27.05.2021 № 277/21 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0914-21#Text> (дата звернення 25.12.2023).
11. Про запобігання корупції: закон України від 14.10.2014 № 1700-VII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення 27.12.2023).
12. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення 05.01.2024).
13. Про звернення громадян: закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 10.01.2024).
14. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: закон України 23.12.1997 № 776/97-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 11.01.2024).
15. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення 17.01.2024).

Shovkun Yu.I. THE CONCEPT AND SYSTEM OF PROTECTING THE RIGHTS OF PUBLIC SERVANTS DURING THE IMPLEMENTATION OF MEASURES TO ENSURE THEIR OBSERVANCE OF LEGAL RESTRICTIONS

The article establishes the constituent elements of the system of protection of the rights of public servants during the implementation of measures to ensure their compliance with legal restrictions: 1) legislative acts containing provisions on the principles and implementation of the protection of the rights of public servants during the implementation of measures to ensure their compliance with legal restrictions; 2) entities that have the authority to protect the rights of public servants (heads (management) of public administration bodies, the Human Rights Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine, district administrative courts, appellate administrative courts and the Supreme Court of Ukraine); 3) forms of implementation of the protection of the rights of public servants – administrative (submission by a public servant of complaints and other types of appeals to subjects authorized to consider such complaints) and judicial (submission of a lawsuit by a public servant to a competent court); 4) means of protecting the rights of public servants (administrative and management means of protection and judicial protection); 5) procedures for protecting the rights of public servants (external and internal appeals, as well as court procedures). In turn, under the protection of the rights

of public servants during the implementation of measures to ensure their compliance with legal restrictions, we propose to understand the activities regulated at the level of laws by the management of public administration bodies, the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for Human Rights, district administrative courts, administrative appeals courts and the Supreme Court of Ukraine regarding consideration of statements (complaints and lawsuits) of public officials about violations of their rights and interests, as a result of violations of the law in the process of applying to them measures to ensure their compliance with legal restrictions, with the aim of renewing the latter and ending their violations, which is carried out within the limits of appeal and judicial procedures procedures with the use of specific means (administrative-management and judicial) systematically or simultaneously.

Key words: *public service, public service, public servant, civil servant, legal restrictions, rights, interests, protection.*

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 349

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.1/21>

Карпушина М.Г.

Академія адвокатури України

Вереша Р.В.

Академія адвокатури України

Лесничук Л.В.

ТОВ «Медичний центр «Клініка сімейної медицини»

НОВАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ГАЛУЗІ МЕДИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Стаття присвячена пошуку можливих шляхів розвитку напрямку специфічної категорії клінічних досліджень. Разом із тим імперативна цивілістика що знаходить відображення у практичній лікарняній діяльності, та у нормах ділового обороту проведення згаданих досліджень, не може у повному обсязі вміщувати в себе норми карального механізму за недотримання порядку проведення досліджень.

Мета дослідження знаходить відбиття у проведенні кореляційного аналізу у пошуці преюдиційних медіаційних підходів між обов'язковими до виконання нормами цивільного обороту, що відображуються, наприклад у дотриманні етичних лікарських правил та застосуванні в якості імперативного важеля закону про кримінальну відповідальність.

Для досягнення поставленої мети використовувалися: загальнонаукові методи спостереження та порівняння, метод кореляційного аналізу. Аналітичне опрацювання статистичного інформативного матеріалу правової інформації медичного спрямування відображається за допомогою інформаційно-правових аналітичних пошукових систем.

У статті розкрито стан неоднозначності судових підходів при розгляді кримінальних справ із наявністю медичної складової. Розкрито значущість офіційних підходів врахування практики Європейського суду з прав людини та визначено необхідність впровадження норм імперативної цивілістики при винесенні судових рішень, в якості критерію новизни.

З'ясовано, що раціональним вбачається формулювання гіпотези яка проявляється у формі твердження про доцільність прийняття медичного кодексу як основ імперативної цивілістики у медичній правовій галузі. Окрім того слушним постає доповнення та деталізація окремих статей Кримінального кодексу України в контексті наближення законодавства національного рівня до міжнародних правових норм, зокрема уніфікованих норм права Європейського Союзу.

Ключові слова: клінічні дослідження, лікарська діяльність, кримінальна відповідальність, імперативна цивілістика.

Постановка проблеми. В загальному розумінні, дотримання норм імперативних цивілістичних підходів з подальшим їх адмініструванням на певних етапах клінічних досліджень, направлене на збереження порядку проведення медичної діяльності з наступною можливістю розвитку медичної галузі шляхом логічного правового регулювання. Принциповим моментом тут вважа-

ється тяжіння до відсутності тенденції правової бюрократизації. Проте, за наявності формального підходу правового регулювання, галузь медичних досліджень так само не може існувати у форматі практичної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Прикладом імперативної цивілістики медичної галузі може слугувати діяльність із застосування

у професійній медичній діяльності клінічних настанов, клінічних протоколів лікування, іншої медико-технологічної документації національного рівня [1], міжнародних клінічних протоколів лікування [2]. Із врахуванням тієї обставини, що нормативно-правові акти самі по собі не є предметом розгляду кримінального права, та лише певна діяльність людини може бути предметом розгляду кримінального процесу за участю певної фізичної особи, імперативна цивілістика в даному контексті вмщуватиме в себе усталені (статичні) норми матеріального світу та їх практичне (динамічне) застосування в медичній діяльності.

Відтак, закон про кримінальну відповідальність може бути структурно доповнений, та в окремих випадках, деталізований за наслідками запозичень практичного нормативно-правового акту із вмщенням імперативних цивілістичних підходів. Знаковим постає наявність іноземного досвіду авторів в частині пояснень взаємозв'язку між медичною діяльністю та кримінальним законодавством. Переїмання іноземного досвіду є доречним, адже нівелює відсутність безпосереднього взаємозв'язку між лікарською дією та кримінальним покаранням. Проблема юридичної відповідальності за правопорушення у сфері клінічних випробувань ліків приділяли такі автори як Борисов В. І., Антонюк О. І., Пашенко О. О. Автори у своїх роботах слушно посилаються на правові норми. Проте можливо зазначити що інтеграція правових норм загального характеру у медичну галузь є дещо утрудненою за підстави специфіки медичного сегменту діяльності в якому правові норми загального характеру у окремо визначених випадках можуть інтерпретуватися по різному. Серед іноземних авторів що приділяли увагу кримінальним нормам у медичній галузі можна згадати Г. К. К. Леунга (Leung G. K. K.), та інших, що приділяли увагу кримінальній складовій медичних досліджень світового масштабу. Дослідження кримінальної складової медичних досліджень є доволі складним процесом через ту обставину що вимоги до клінічних досліджень в залежності від місця їх проведення можуть змінюватись. Разом із тим, процес доказування та норми кримінальної відповідальності так само можуть вирізнятися у відповідності до місця процесуальної діяльності.

Постановка завдання. Відтак у якості практичного завдання постає нівелювання фактору миттєвості застосування кримінального покарання за той чи інший вид злочину, вчинений у галузі охорони здоров'я. Домогтися подібного

результату можливо шляхом інтегрування норм імперативної цивілістики, із врахуванням основ ділового обороту медичної наукової практичної діяльності до уніфікованого нормативно-правового акту (приміром, Медичного кодексу України), доповнення та деталізація окремих статей тематичного напрямку чинного Кримінального кодексу України у відповідності до медичних правових норм, інших норм.

Виклад основного матеріалу. На національному рівні все більшої популярності набуває використання доказової медицини. Основоположний елементом доказової медицини являють собою клінічні дослідження, на основі результатів яких розробляються та вводяться в дію стандарти лікування у всьому цивілізованому світі. Ризик настання кримінальної відповідальності несуть в собі не лише клінічні дослідження під час їх тривання, але й результати таких досліджень. Підставою такому розвитку подій можуть сприяти ті обставини, що результат клінічного дослідження існуватиме окремо від процесу такого дослідження. А тому під ризик настання кримінального діяння підпадатиме не лише процес дослідження але й його кінцевий результат. І процес і результат (як одиниці матеріального світу) підпадатимуть під різні правові регулювання.

Станом на сьогодні новацією у галузі репродуктології стає отримання можливості на клінічному рівні отримувати, зберігати та подальше використувати генний репродуктивний матеріал для подальшого його використання в разі настання смерті донора такого матеріалу [3]. Процесуальні питання правової регламентації у тому числі й кримінальної галузі правового регулювання зможуть знаходити достеменні відповіді під час відпрацювання практичної складової. Відтак, всесторонній підхід до імперативної цивілістичної складової репродуктивної медичної маніпуляції та до процесу відібрання та зберігання генетичного репродуктивного матеріалу слугуватиме преюдиційною обставиною можливості попередження настання кримінальної відповідальності за статтями 136, 138, 140, 141, 142 Кримінального кодексу України [4].

Постає логічним, що на прикладі іноземного досвіду репродуктивних клінічних досліджень [5] доказова клінічна медицина національного рівня братиме участь у клінічних репродуктивних дослідженнях в межах кордонів України, заохочуватиме інноваційну репродуктологію [6].

Так само, новітньою складовою медичної діяльності став більш толерантний підхід до обігу

рослин роду коноплі (*Cannabis*) для використання у навчальних цілях, освітній, науковій та науково-технічній діяльності [7]. В даному випадку, ігноруючи моральний та дискусійне питання вагомості суспільної думки, можливо зауважити що клінічне дослідження канабісу [8] матиме за ризик підпадати за ознаками кримінальної правової характеристики під ознаки статей 321; 321¹; 321² Кримінального кодексу України [9].

За даними пошукової аналітичної підсистеми «Verdictum» ППС «Ліга: Закон», за календарний термін (строк) від 01 січня 2020 року по 18 лютого 2024 року знайдено: 106 обвинувальних вироків за статтею 321 КК України; 9 виправдовувальних вироків за статтею 321 КК України (в яких особу обвинуваченого визнано невинним у скоєнні злочину); 8 обвинувальних вироків за статтею 321-1 КК України; 1 виправдовувальний вирок за статтею 321-2 КК України (спр. № 752/25352/17 Вирок від 01 листопада 2020 року) [10].

Означені вибіркові статистичні показники надають уявлення про відносно великий професійний рівень суб'єктного складу потенційного кола його учасників.

Непоодинокую ознакою проведення диференційованого аналізу кримінальної складової злочинного посягання є перекваліфікація інкримінованого діяння [11].

Також, раціональним вбачається проведення кримінальної правової регламентації у Кримінальному кодексу України відповідальності за неправомірне (несанкціоноване) використання іноземних інвестицій, у тому числі й медичної галузі.

Іноземний рівень надання медичних послуг може слугувати позитивним взірцем прикладу впровадження страхової медицини. У випадках судових спорів випадків страхової медицини іноземного рівня, через прояв невдоволення пацієнтів, за судовим втручанням можливе встановлення поліцейського нагляду за пацієнтом. У випадку, коли зі сторони органу поліцейського нагляду зафіксована така поведінка пацієнта, що сприяє погіршення стану пацієнта, викликана діями що свідомо погіршують стан пацієнта, представник органу поліції фіксує необхідні матеріали та направляє їх для суду в якості доказової бази у відповідній справі [12; 13, р. 1–8].

Так само, імперативна цивілістика в контексті існування імперативних норм матеріального права стосовно необхідності існування письмової (інформованої) згоди пацієнта на участь у клінічному дослідженні на національному рівні не

містить чітких критеріїв змісту згаданого документу. Питання формалізації та визначення чітких критеріїв до письмової (інформованої) згоди учасника клінічного дослідження носить дискусійний характер. Підстави згаданому розвитку подій відображаються у плюралістичному підході до критерій клінічних досліджень. Отже й вимоги до письмової (інформаційної) згоди є такими що можуть відрізнятися у тих чи інших випадках. В будь-якому випадку можливо виокремити певні недоліки письмової інформованої згоди національного рівня. Такими недоліками є: загальність змісту, відсутність індивідуалізації учасника, його показників. Приміром, іноземний варіант згаданого документу за загальним правилом вміщує більшу конкретику та змістовність (враховуючи індивідуальні анкети опитувальники, що дають змогу проаналізувати на рівні вхідної інформації дані пацієнта, наприклад в разі проведення операції на предмет наявності ризиків інфекційного зараження лікаря, наявності ускладнень від алергічних реакцій в пацієнта) [14].

Впровадження розширеної за змістом письмової згоди надає ряд переваг у професійній діяльності, як то: врахування кількісного показника ускладнень; можливість імовірності настання відповідальності пацієнта (у тому числі за надання недостовірної інформації щодо стану здоров'я, надання інформації не у повному обсязі) [15].

Галузь медичних досліджень є професійною структурованою специфічною діяльністю, а відтак процес доведення наявності кримінальної складової у професійній лікарській діяльності не є однозначним та потребує додаткового вивчення та уточнення [16].

Висновки. Догматичне вчення про медичну науку із поєднанням фундаментальних знань правової галузі в адаптованому варіанті становить норми імперативної цивілістики специфічного медичного правового напрямку.

В результаті сформоване твердження про доцільність кодифікації норм імперативної цивілістики медичного правового напрямку із подальшою кодифікацією у нормативному правовому акті напрацьованих норм.

Новизна застосування норм імперативної цивілістики у кримінально-правовому сегменті полягає у імплементації обов'язкових до використання та застосування цивільних норм у законі про кримінальну відповідальність із їх деталізацією в окремих випадках.

Як результат доцільно внесення пропозицій у відношенні удосконаленні інформованої пись-

мової згоди національного рівня, також впровадження відповідальності пацієнта за недостовірність та неповноту надання запитуваної інформації перед лікуванням [17, с. 3–8].

Окрім того, в контексті можливості запровадження відповідальності юридичної особи за скоєні злочини у відповідності до закону про кримінальну відповідальність слухним вбачається використання норм Конвенції Медікрайм [18], на прикладі можливості настання відповідальності за фальсифікація ліків та медичних виробів. У подібному випадку кваліфікуючою обставиною що може обтяжувати санкційну норму кримінальної відповідальності слугує обставина посягання на здоров'я невстановленого кола осіб шляхом

позбавлення можливості отримати необхідну медичну допомогу. Факультативним об'єктом злочинного посягання може слугувати посягання на встановлений суспільний порядок функціонування системи охорони здоров'я [19].

Результати запропонованих варіантів кодифікації норм імперативної цивілістики з специфічним медичним сегментом та застосування таких норм у Кримінальному кодексі України можуть застосовуватись у навчальних цілях при підвищенні кваліфікації працівників медичного сегменту, також можуть використовуватись у практичній основній діяльності службовців та працівників правової галузі державного та приватного рівнів секторів економіки.

Список літератури:

1. Положення про реєстр медико-технологічних документів зі стандартизації медичної допомоги : Наказ МОЗ України від 28.09.2012 р. № 751 : станом на 28 квіт. 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2004-12#Text> (дата звернення: 20.02.2024).
2. Про внесення змін до наказу Міністерства охорони здоров'я України від 28 вересня 2012 року № 751 : Наказ МОЗ України від 29.12.2016 р. № 1422. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0530-17#Text> (дата звернення: 20.02.2024).
3. Щодо проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження генофонду Українського народу», реєстрац. № 10448 від 30.01.2024, внесеного народним депутатом України Дмитрієвою О.О. та іншими народними депутатами України : висновок від 31.01.2024 р. № 04-30/3-2024/22594
4. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III : станом на 1 січ. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення : 20.02.2024).
5. Reproductive outcomes of single frozen-thawed embryo transfer in patients with endometriosis after preimplantation genetic testing / H. Qu et al. *Journal of Assisted Reproduction and Genetics*. 2023. URL: <https://doi.org/10.1007/s10815-023-02996-5> (date of access: 18.02.2024).
6. Recent developments in genetics and medically assisted reproduction: from research to clinical applications / J. C. Harper et al. *European Journal of Human Genetics*. 2017. Vol. 26, no. 1. P. 12–33. URL: <https://doi.org/10.1038/s41431-017-0016-z> (date of access: 18.02.2024).
7. Про внесення змін до деяких законів України щодо державного регулювання обігу рослин роду коноплі (Cannabis) для використання у навчальних цілях, освітній, науковій та науково-технічній діяльності, виробництва наркотичних засобів, психотропних речовин та лікарських засобів з метою розширення доступу пацієнтів до необхідного лікування : Закон України від 21.12.2023 р. № 3528-IX. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/t233528?an=&ed=&dtm=&le=> (дата звернення : 18.02.2024).
8. Development of cannabis use disorder in medical cannabis users: A 9-month follow-up of a randomized clinical trial testing effects of medical cannabis card ownership / M. E. Cooke et al. *Frontiers in Psychiatry*. 2023. Vol. 14. URL: <https://doi.org/10.3389/fpsy.2023.1083334> (date of access: 18.02.2024).
9. Borysov V. I., Antoniuk O. I., Pashchenko O. O. PECULIARITIES OF LEGAL RESPONSIBILITY FOR OFFENSES IN THE FIELD OF CLINICAL TRIALS OF MEDICINES. *Wiadomości Lekarskie*. 2020. Vol. 73, no. 12. P. 2833–2839. URL: <https://doi.org/10.36740/wlek202012222> (date of access: 18.02.2024).
10. ІПС "ЛІГА : ЗАКОН". Система пошуку та аналізу судових рішень. VERDICTUM PRO>Аналіз. URL: https://verdictum.ligazakon.net/result?q=321-2%20KK%20України&p=1&c=100&date_accept_begin=2020-01-01&date_accept_end=2024-02-18 (дата звернення: 18.02.2024)
11. Antoniuk N. DIFFERENTIATION OF CRIMINAL LIABILITY OF MEDICAL PROFESSIONALS. *Wiadomości Lekarskie*. 2020. Vol. 73, no. 12. P. 2728–2732. URL: <https://doi.org/10.36740/wlek202012205> (date of access: 18.02.2024).
12. Court decision (FINAL) of HUDOC of 22.03.2022 in CASE OF COSOVAN v. THE REPUBLIC OF MOLDOVA. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-216352> (date of access: 09.02.2024).
13. Generali. studium. Fee-for-Service Health Insurance – Terms and Conditions (SZTE 15). Effective from 1st of September. NYSZ.:17973, 2015. 8 p.

15. An evaluation of the process of informed consent: views from research participants and staff / L. O' Sullivan et al. *Trials*. 2021. Vol. 22, no. 1. URL: <https://doi.org/10.1186/s13063-021-05493-1> (date of access: 12.02.2024).
16. Eeckhout D., Aelbrecht K., Van Der Straeten C. Informed Consent: Research Staff's Perspectives and Practical Recommendations to Improve Research Staff-Participant Communication. *Journal of Empirical Research on Human Research Ethics*. 2022. P. 155626462211460. URL: <https://doi.org/10.1177/15562646221146043> (date of access: 12.02.2024).
17. Leung G. K. K. Criminalizing medical research fraud: Towards an appropriate legal framework and policy response. *Medical Law International*. 2019. Vol. 19, no. 1. P. 3–31. URL: <https://doi.org/10.1177/0968533219836274> (date of access: 18.02.2024).
18. І. Жердев. Конспект лекцій. Кафедра травматології Дніпровського медичного університету. ДМУ 2024 р. 15 стор.
19. Конвенція Ради Європи про підроблення медичної продукції та подібні злочини, що загрожують охороні здоров'я : Конвенція Ради Європи від 28.10.2011 р. : станом на 7 черв. 2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a91#Text (дата звернення: 12.02.2024).
20. Що таке Конвенція Медікрайм і як її положення з боротьби із підробкою ліків та медвиробів впроваджують в Україні? : Держлікслужба. Держлікслужба. URL: https://www.dls.gov.ua/for_subject/що-таке-конвенція-медікрайм-і-як-її-по-2/ (дата звернення: 12.02.2024).

Karpushyna M.H., Veresha R.V., Lesnychuk L.V. INNOVATIONS IN CRIMINAL LIABILITY IN THE FIELD OF MEDICAL RESEARCH

The article is devoted to the search for possible ways to develop a specific category of clinical trials. At the same time, imperative civil law, which is reflected in practical hospital activities and in the norms of business turnover of the above-mentioned trials, cannot fully contain the norms of the punitive mechanism for non-compliance with the procedure for conducting trials. The purpose of the study is reflected in the correlation analysis in the search for prejudicial mediation approaches between binding civil turnover rules, which are reflected, for example, in compliance with ethical medical rules and the use of the law on criminal liability as a peremptory lever. To achieve this goal, the following methods were used: general scientific methods of observation and comparison, and the method of correlation analysis. The analytical processing of statistical informative material of medical legal information is reflected with the help of information and legal analytical search engines.

The article reveals the state of ambiguity of judicial approaches in criminal cases with a medical component. The author reveals the significance of official approaches to taking into account the case law of the European Court of Human Rights and identifies the need to introduce the rules of peremptory civilisation in court decisions as a criterion of novelty.

It is found that it is rational to formulate the hypothesis which is manifested in the form of a statement about the expediency of adopting a medical code as the basis of mandatory civilisation in the medical legal field. In addition, it is reasonable to supplement and elaborate on certain articles of the Criminal Code of Ukraine in the context of approximation of national legislation to international legal norms, in particular, the unified rules of law of the European Union.

Key words: *clinical trials, medical practice, criminal liability, mandatory civil law.*

Колб О.Г.

Державний податковий університет

Дучимінська Л.М.

Головне управління Пенсійного фонду України у Волинській області

Пирожик О.В.

Комунальне підприємство «Волинський обласний фізіопульмонологічний медичний центр»
Волинської обласної ради

НИЗЬКИЙ РІВЕНЬ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ДЕРЖАВНОЇ – ОДНА З ПОТЕНЦІЙНИХ ЗАГРОЗ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У даній науковій статті здійснено короткий аналіз правового забезпечення функціонування української мови як державної, а також визначені основні проблеми, які мають місце у реальному житті з цього приводу.

Зокрема, у ході даного дослідження встановлено, що, не дивлячись на конституційні засади, які стосуються питань української мови (ст. ст. 1, 3, 10, 11 Основного Закону України), досі в нашій державі не створено ефективних правових гарантій, спрямованих на забезпечення її функціонування як державної.

Крім цього, визначені основні детермінанти, які сприяють тим негативним явищам і процесам, що не дозволяють належним чином реалізовувати в Україні правові аспекти державної діяльності з означених питань, до яких віднесені такі із них, як: незадовільний контроль відповідних суб'єктів за дотриманням чинного законодавства України з мовних напрямів; поширене останнім часом використання у нормативно-правових актах термінів іншомовного походження; вживання у нормах права слів і словосполучень з лексики кримінальної субкультури; т. ін.

Звернута увага також і на той факт, що такий «псевдо-державницький» підхід підвищує рівень потенційних і реальних загроз, які посягають на національну безпеку України, а також знижує ефективність захисту української мови, у тому числі й за кордоном.

Виходячи з цього, у даній науковій статті доведена необхідність якісної видозміни діяльності державних інституцій з питань забезпечення функціонування української мови як державної, у силу того, що основною ціллю військової агресії росії проти України є знищення української нації в цілому, як носія своєї мови.

Крім цього, констатовано, що проголошений у свій час Т. Г. Шевченком вираз про навчання «чужому», є актуальним і у сьогоденні та має стати предметом наукового забезпечення даного засадничого начала для нашої держави, якщо вона дійсно ставить перед собою мету зберегти свою національну безпеку та інтереси і виховувати на цій підставі справжніх патріотів, які в умовах війни не шукають жодних шляхів уникнення мобілізації.

Ключові слова: українська мова, правові гарантії, національна безпека, забезпечення, функціонування, детермінант,; незалежність держави, суспільно-небезпечні наслідки.

Постановка проблеми. Відкрита військова агресія росії проти України, що триває більше двох років, оголила низку проблем, які потребують невідкладного та системного вирішення, оскільки вони все більше розширюють перелік потенційних і реальних загроз, які посягають на національну безпеку нашої держави та її національні інтереси.

Як видається, особливе місце у зв'язку з цим займає діяльність відповідних державних органів, яка пов'язана із забезпеченням функціонування української мови як державної. Зокрема, як показує практика, неналежна організація роботи та контролю за цим питанням з боку держави, а також непевна позиція громадськості детермінують у сьогоденні такі суспільно небезпечні

наслідки, як: вчинення державної зради, випадки колабораціонізму, зниження рівня мобілізації та росту кількості ухилень від військової служби у Збройних Силах України (ЗСУ); т. ін.

Більш того, ігнорування конституційних та інших законодавчих аспектів, що стосуються забезпечення функціонування української мови як державної, знижує рівень авторитету України на міжнародній арені та захисту державної незалежності в умовах, коли основною ціллю відкритого військового нападу росії на Україну є знищення Української нації, як носія мови, культури та історичних здобутків з її ворогами.

Отже, в наявності складна прикладна проблема, що потребує активізації наукових пошуків щодо її невідкладного вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення наукової літератури свідчить про те, що питаннями національної безпеки України у контексті забезпечення функціонування української мови як державної займаються такі учені, як: Б. Ажнюк, В. Богданов, С. Головатий, В. Горбулін, П. Гриценко, А. Даниленко, А. Загородній, С. Комісаренко, В. Кошечко, Р. Кушнір, В. Локтев, М. Надутенко, С. Пирожков, О. Рафальський, Г. Скрипник, Я. Яцків та ін.

Проте, в умовах воєнного стану, враховуючи існуючі суспільно небезпечні діяння росії, спрямовані на фізичне знищення Української нації, а також такі ж наслідки, що пов'язані з прорахунками з питань української мови, учені працюють ще недостатньо, що обумовлює необхідність активізації наукових пошуків з означеної тематики дослідження.

Постановка завдання. Виходячи з цього, метою даної наукової статті є доведення необхідності підвищення ефективності забезпечення функціонування української мови як державної та ліквідація у зв'язку з цим однієї з детермінант, яка сприяє розширенню потенційних і реальних загроз, що посягають на національну безпеку України.

Натомість, головним завданням цієї роботи є з'ясування змісту і сутності взаємозв'язку української мови з національними інтересами та визначення існуючих у зв'язку з цим проблем, що потребують невідкладного вирішення в умовах воєнного часу.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомим для українців є крилатий вислів Т. Г. Шевченка про те, що слід учитись, читати, чужому навчатись, але й свого не цуратись [1].

З часу його проголошення (1845 р.) і до сьогодні, особливо в умовах воєнного стану в Україні,

цей заклик поета є актуальним та вкрай необхідним для забезпечення національних інтересів, збереження і розвитку нашої держави та виховання її майбутнього потенціалу, включаючи й дітей.

Та, попри те, що практично у всіх загальноосвітніх закладах України та інших державних установах у сфері науки і освіти обладнані у зв'язку з цим відповідні наглядні засоби із зазначеним виразом Т. Г. Шевченка, на практиці існує низка проблем щодо впровадження його у діяльність суб'єктів освітнього процесу та інших учасників державотворення в нашій країні. При цьому, якщо узагальнити у цілому існуючі з цього приводу детермінанти, які негативно впливають на вказаний вид діяльності та знижують рівень ефективності формування у громадян патріотизму, особливо в умовах воєнного стану в Україні, то слід звернути увагу на наступні з них, а саме:

1. Відсутність належного контролю з боку державних органів за дотриманням визначених на нормативно-правовому рівні заходів щодо забезпечення функціонування на території нашої країни української мови [2].

Зокрема, досі на вулицях великих міст замість вивісок назв об'єктів загального користування для населення (торгівельних, розважальних, спортивних та ін. закладах) на українській мові рясніють назви іноземною мовою або без перекладу на державну, або з таким її перекладом, який у рази менший за оригінал.

Прикладом такої «байдужості» відповідних контролюючих державних органів можна назвати центральні вулиці міста Луцьк (зокрема – проспекти Волі та Перемоги, вул. Лесі Українки, ін.), перебування на яких створює враження, що знаходишся за кордоном. Натомість, у найближчого сусіда України – Республіці Польща – з подібним явищем ви не зустрінетесь ніде.

У зв'язку з цим, виникає цілком логічне запитання: «А, за що отримує заробітну плату Уповноважений із захисту державної мови (ст. 49 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної») та його представники на місцях?» При цьому і перші, і другі мають статус державних службовців та фінансуються в повному обсязі з Державного бюджету України, кошти з якого можна було б спрямувати на додаткові витрати ЗСУ.

2. Ігнорування власниками об'єктів радіомовлення вимог зазначеного вище Закону, а також інших нормативно-правових актів з цих питань.

Так, у Законі України «Про медіа» зазначено, що радіомовники зобов'язані при здійсненні ефір-

ного радіомовлення забезпечувати частку пісень державною мовою в обсязі не менше 40% загального обсягу пісень, поширених упродовж доби (п. 5 ч. 3 ст. 40).

Проте, якщо проаналізувати щоденні пісенні програми таких національних суб'єктів радіомовлення, як: «Львівська хвиля», «Галичина», «Аверс» т.ін., тобто представників самих західних адміністративно-територіальних одиниць України, то тут мова не може йти про дотримання ними вимог зазначеного вище Закону.

І знову ж таки, виникає логічне запитання: а чим в умовах війни займається Національна комісія зі стандартів державної мови (ст. 43 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»), а також інші контролюючі державні органи з означених питань (наприклад, Державний комітет телебачення і радіомовлення України, який видає ліцензії для суб'єктів радіомовлення) [3]?

Якщо у цьому сенсі йти за закликом Т. Г. Шевченка, то показовою у даному змісті є практика діяльності суб'єктів телебачення та радіомовлення Чорногорії, де державна мова у зазначених джерелах лунає цілодобово, а для оприлюднення інших зарубіжних контентів слід отримати спеціальну платну ліцензію (дозвіл), у тому числі громадянам інших країн, що перебувають на території цієї держави для перегляду (прослуховування) відповідних іншомовних програм [4].

Як видається, в умовах війни та з огляду необхідності патріотичного виховання громадян, зазначений зарубіжний досвід має стати корисним і необхідним для нашої держави.

3. Інертність, пасивність і неструктурованість суспільних інститутів України, які б мали здійснювати громадський контроль за діяльністю відповідних державних органів у сфері забезпечення функціонування української мови як державної.

Показовою у цьому контексті можна назвати позицію громадськості та в цілому відповідних націоналістично налаштованих об'єднань і партій щодо оцінки дій Ірини Фаріон, яка вчинила спробу на індивідуальному рівні зробити те, що мають здійснювати відповідні державні «мужі» [5] та стала, в кінцевому підсумку, «жертвою» байдужості деяких представників української нації до вкрай важливих моментів її життєдіяльності, включаючи й до ліквідації реальних джерел посягань на національні інтереси, у формі свавільного порушення державою своїх повноважень, які чітко визначені в ст. 10 Конституції України та у зазначених вище інших законодавчих актах.

4. Грубе порушення суб'єктами нормотворчості (ст. 93 Конституції України) принципів діяльності з означених питань [7, с. 212–214].

Зокрема, один із них передбачає дотримання при розробці законопроектів вимог і положень державної (української) мови. Проте, у сьогоденні поширеними стали випадки застосування у законодавчих актах України не тільки іноземних слів, але й слів, які використовуються у кримінальній субкультурі [8]. Приклади такого правового «безкультур'я» [7, с. 154–157] можна знайти у чинному Кримінальному кодексі (КК) України, а саме – у:

а) ст. 232-1 «Незаконне використання інсайдерської інформації», у якій замість українського слова «особа, яка має доступ до конфіденційної інформації» використано іноземне «інсайдер» [9];

б) ст. 232-2 «Приховування інформації про діяльність емітента», у якій використано іноземне слово «емітент» (український аналог – «той, хто випускає» [10];

в) ч. 2 ст. 209-1 «Умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», у якій замість українського слова «контроль» вжито іноземне «моніторинг» [11, с. 383]; ін.

Та, пори це, найбільш вражаючим і цинічним законодавчим підходом щодо своєрідного «забезпечення» функціонування української мови як державної, можна назвати використання у чинному КК словосполучень, запозичених з кримінального лексикону. Так, у ч. 5 ст. 255 «Створення, керівництво злочинною спільнотою або злочинною організацією, а також участь у ній» вжито словосполучення «вора в законі», яке є не тільки невдалим перекладом з російської мови, але й має визначений у чинному законодавстві України аналог (наприклад, у Законах України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», «Про оперативно-розшукову діяльність», ін.), що буквально означає «особа, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу», офіційне тлумачення якого дано у п. 2 примітки до ст. 255 даного Кодексу [7, с. 289].

Ще більш безглуздо, як у назві статті 255-2 КК, так і в її ч. 1 вжито слово з кримінальної субкультури «сходка», яке при цьому одночасно застосоване у даній нормі права поряд з його українським (державним) аналогом – «зібрання» [11, с. 244].

І, що цікаво, досі жодний державний орган, який має забезпечувати функціонування україн-

ської мови як державної [2], як, власне, й Регламентний Комітет Верховної Ради України [12] та Президент України (ст. 106 Конституції України), не зреагували на таке свавілля і безвідповідальність суб'єктів законодавчої ініціативи з означених питань.

На перший погляд видається, що це є нікчемним юридичним фактом [7, с. 240–241], але, на жаль, це не так.

Зазначений висновок по суті даної проблеми витікає зі змісту тих суспільно небезпечних наслідків, які несуть у собі діяння, пов'язані з ігноруванням суб'єктами законодавчої ініціативи (ст. 93 Конституції України) та відповідними органами державної виконавчої влади, які здійснюють контроль за дотриманням чинного законодавства з питань забезпечення функціонування української мови як державної [2].

Зокрема, до таких суспільно небезпечних наслідків в умовах воєнного стану в Україні можна віднести наступні із них:

1). Ігнорування української мови в нашій державі знижує рівень патріотизму у її громадян, що, в кінцевому підсумку, зменшує кількість осіб та одночасно збільшує число форм ухилення від мобілізації, порушуючи таким чином одну із функцій всього Українського народу, яка визначена в ст. 17 Конституції України.

2). Бездіяльність держави щодо захисту та в цілому щодо забезпечення української мови знижує рівень довіри населення до державних інституцій, а також створює відповідні умови для колабораційної діяльності.

3). Засилля іноземними словами, піснями тощо нашого інформаційного простору підриває засадничі засади функціонування України як суверенної та незалежної держави, які закріплені в ст. 1 Конституції України та ст. 10 даного Основного закону.

4). Формалізм і популізм, а також безсистемність заходів, спрямованих на забезпечення функціонування української мови як державної, не сприяє консолідації нації та розвитку нашої мови,

як це передбачено ст. 11 Конституції України, детермінуючи, крім цього, створення нових потенційних і реальних загроз для національної безпеки.

Більш того, така халатність створює відповідні перешкоди й для задоволення мовних потреб українців, які проживають за межами держави, та підвищує у зв'язку з цим рівень ухилень вказаної категорії громадян від військової служби у ЗСУ.

5). Бездумне та бездушне відношення представників органів державної влади в Україні до забезпечення функціонування української мови як державної знижує авторитет нашої країни на міжнародній арені, розширюючи таким чином коло держав, які виправдовують військову агресію росії щодо української нації (КНДР, Іран, Сербія, ін.).

Таким чином, проблеми, що пов'язані зі створенням реальних та ефективних умов для функціонування української мови в нашій державі, носять не тільки і не стільки локальний характер, скільки є стратегічно важливими для її існування взагалі, позаяк виступають у зв'язку з цим потенційними джерелами посягань на національні інтереси України [13].

6). Використання у нормотворчій та законодавчій діяльності України в якості офіційних термінів слів і словосполучень, які відносяться до змісту кримінальної субкультури, свідчить не тільки про незадовільний рівень правової свідомості суб'єктів законодавчої ініціативи (ст. 93 Конституції України), але й про вкрай низьку правову культуру нашої держави та суспільства в цілому.

Висновки. Отже, виходячи з проведеного аналізу, можна констатувати, що проголошений у свій час Т. Г. Шевченком вираз про навчання «чужому» є актуальним і у сьогоденні та має стати предметом наукового забезпечення даного засадничого начала для нашої держави, якщо вона дійсно ставить перед собою мету зберегти свою національну безпеку та інтереси і виховувати на цій підставі справжніх патріотів, які в умовах війни не шукають жодних шляхів уникнення мобілізації [6].

Список літератури:

1. Шевченко Т. Г. І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє. URL: <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev140.htm>.
2. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 25.04.2019 № 2704-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>.
3. Про затвердження Положення про Державний комітет телебачення і радіомовлення України: постанова Кабінету Міністрів України від 13.08.2014 № 341. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/341-2014-%D0%BF#Text>.
4. Мови Чорногорії. URL: <https://uk.wikipedia.org>.

5. «МОН підтримує вимоги студентів»: у міністерстві відреагували на скандал з Іриною Фаріон. URL: <https://suspilne.media/613205-mon-pidtrimue-vimogi-studentiv-u-ministerstvi-vidreaguvali-na-skandal-z-irinou-farion/>

6. Скільки ухилинтів втекли з України і які найпоширеніші схеми уникнення війни – розслідування BBC. URL: <https://tsn.ua/ato/skilki-uhilyantiv-vtekli-z-ukrayini-i-yaki-nauposhirenishi-shemi-uniknennya-viyni-rozsliduvannya-bbc-2452642.html>.

7. Теорія держави і права: підручник / за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2014. 368 с.

8. Боровик А. В., Колб О. Г. Тлумачний словник пенітенціарної лексики. Луцьк: СПД Гадяк Ж. В., друкарня «Волиньполіграф», 2018. 140с.

9. Інсайдер – Вікіпедія. URL:<https://uk.m.wikipedia.org/wiki/>

10. Емітент – Вікіпедія. URL:<https://uk.m.wikipedia.org/>

11. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. О. Єрошенко. Донецьк : ТОВ «Глорія Трейд», 2012. С. 864.

12. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10.02.2010 № 1861-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 14–15; № 16–17. Ст. 133.

13. Українська мова в сучасних умовах державотворення в Україні. URL:<https://www.nas.gov.ua/viem>.

Kolb O.H., Duchyminska L.M., Pyrozhyk O.V. THE LOW LEVEL OF ENSURING THE FUNCTIONING OF THE UKRAINIAN LANGUAGE AS A STATE LANGUAGE IS ONE OF THE POTENTIAL THREATS TO THE NATIONAL SECURITY OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW

In this scientific article, a brief analysis of the legal support for the functioning of the Ukrainian language as a state language is carried out, and the main problems that occur in real life in this regard are also identified.

In particular, in the course of this study, it was established that, despite the constitutional principles relating to issues of the Ukrainian language (Articles 1, 3, 10, 11 of the Basic Law of Ukraine), effective legal guarantees aimed at ensuring its functioning as a state.

In addition, the main determinants that contribute to those negative phenomena and processes that do not allow the proper implementation of the legal aspects of state activity in Ukraine on the specified issues are identified, which include such things as: unsatisfactory control of the relevant subjects in compliance with the current legislation of Ukraine from language directions; the recent widespread use of terms of foreign origin in legal acts; the use of words and phrases from the vocabulary of the criminal subculture in legal norms; etc.

Attention is also drawn to the fact that such a "false-state" approach increases the level of potential and real threats that encroach on the national security of Ukraine, as well as reduces the effectiveness of the protection of the Ukrainian language, including abroad.

Based on this, this scientific article proves the need for a qualitative change in the activities of state institutions in matters of ensuring the functioning of the Ukrainian language as the state language due to the fact that the main goal of Russia's military aggression against Ukraine is the destruction of the Ukrainian nation as a whole.

Key words: *Ukrainian language; legal guarantees; National security; ensuring functioning; determinants; independence of the state; socially dangerous consequences.*

Левадний Р.С.

Національна академія Служби Безпеки України

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОЛАБОРАЦІОНІЗМУ

У статті визначено, що окупація частини українських територій та повномасштабне вторгнення РФ зумовило розвиток в Україні такого соціально-негативного явища, як колабораціонізм – свідомої, умисної та добровільної співпраці з окупаційною владою в її інтересах та на шкоду власному народу і державі. Окреслено, що специфіка колабораціонізму залежить від наступних аспектів: соціально-історичні умови розвитку та функціонування країни яка перебувала/перебуває під окупацією в т.ч. і до війни, наявність негативних державно-політичних явищ у державі; тактики окупаційної влади; тривалості строку окупації; ступеню залученості до співпраці із окупаційною владою громадських та державних діячів, представників впливових соціальних груп тощо. Колабораціонізм, як кримінально-правове явище має різні форми – воєнний, політичний, економічний, соціально-культурний, адміністративний колабораціонізм та відрізняється рядом загальних ознак.

Зауважено, що кримінально-правова характеристика колабораційної діяльності знайшла своє відображення у українському кримінальному законодавстві тільки у березні 2022 р. – ст.1111 КК України, яка визначає склад кримінального правопорушення та вид кримінального покарання за його вчинення. Визначено, що криміналізація колабораційної діяльності з одного боку дає змогу притягнути до відповідальності осіб, винних у сприянні окупаційній владі на території України, з іншого – ускладнює відмежування даного кримінального правопорушення від суміжних складів, що призводить до неоднозначного його застосування у слідчій та судовій практиці; правозастосування в даній сфері свідчить про порушення принципу правової визначеності, подвійну кваліфікацію, неспіврозмірність ступеня суспільної небезпечності кримінального правопорушення та покарання за нього; найбільша частина вироків стосується ч.5 та ч. 7 ст. 1111 КК України; застосування покарання у вигляді заборони на певний строк обіймати посаду пов'язану із виконанням функцій держави та місцевого самоврядування застосується до непотенційних суб'єктів які не будуть обіймати мати відповідну посаду відмічається неодноразовий підхід до застосування конфіскації майна та встановлення розміру штрафу тощо.

Ключові слова: колабораціонізм, колабораційну діяльність, кримінально-правова характеристика.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення РФ на територію України зумовило необхідність розмежування на законодавчому рівні питання щодо кваліфікації діяльності громадян України та тимчасово окупованих територіях як злочинної чи визнання її соціально прийнятною. Введення до кримінального законодавства нового складу кримінального правопорушення «колабораційна діяльність» (стаття 111-1 КК України) [1], складність його відмежування від суміжних складів, що призводить до неоднозначного його застосування у слідчій та судовій практиці, чисельних звернень громадян до правозахисних організацій з метою отримання консультацій з питання «чи є їх дії на території окупованих регіонів злочинними?» та ін. Окремого значення набуває питання закриття справ, які після 15.03.22 р. визначені як

«колабораційна діяльність», а раніше кваліфікувались як «державна зрада» (ст. 111 КК України) [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питання кримінально-правової характеристики колабораціонізму в тій, чи іншій мірі присвятили свої праці такі науковці, як: Н. Добрянська, В. Кириченко, А. Крисько, А. Пріхно, Я. Радченко, О. Чальцева, К. Янішевська та інші.

Постановка завдання. Мета статті – аналіз окремих аспектів кримінально-правової характеристики колабораціонізму.

Виклад основного матеріалу. Тимчасова окупація РФ частини території України (АРК та частини Донецької і Луганської області. у 2014 р., частини Житомирської, Запорізької, Київської, Миколаївської, Одеської, Сумської, Харків-

ської, Херсонської, Чернігівської областей – 2022–2024 рр.), окрім ряду негативних наслідків воєнних дій зумовили проявів такого явища як колабораціонізм.

Колабораційна діяльність в умовах окупації у різних країнах має свої особливості. Розглянемо їх на прикладі країн, які де факто частково окупувала в різні періоди рф. За останні 30 років, активні воєнні дії росія вела на території таких країн, як: Україна, Молдова (Придністров'я), Чеченська Республіка Ічкерія, Грузія (Південна Осетія і Абхазія), Азербайджан (Нагірний Карабах). Станом на кінець 2021 р. мапа таких окупованих територій мала наступний вигляд – Рис. 1.

Рис 1. Ілюстрація з відкритих джерел (за матеріалами сайту Transparency International Ukraine <https://ti-ukraine.org/news/okupovani-rosiyeyu-terytoriyi-who-will-be-the-next/>)

Причинами та формами колабораційної діяльності на таких територіях стало:

- Молдова (Придністров'я): російськомовне населення на ґрунті невизнання російської мови державною проголосило «незалежність», що потягло за собою розв'язання війни за участі російських військових;

- Чеченська Республіка Ічкерія: представники вищого рівня управління Чечні пішли на співпрацю із урядом рф після Другої чеченської війни у 2004 р., в обмін на привілеї, дотації, можливість особистого збагачення;

- Грузія (Південна Осетія і Абхазія): представники абхазького та осетинського народів у боротьбі за власну незалежність від Грузії співпрацювали із російськими «миротворцями», що призвело до п'ятиденної війни в Грузії та встановленням рф контролю над сепаратистськими регіонами;

- Азербайджан (Нагірний Карабах): за співпраці з вірменами, які де факто контролювали

спірну між Азербайджаном і Вірменією територію Нагірного Карабаху, рф розмістила в анклаві російських військових та встановила контроль над ним [3].

Колабораціонізм – це свідомо, умисна та добровільна співпраця з окупаційною владою в її інтересах та на шкоду власному народу і державі. Специфіка колабораціонізму залежить від наступних аспектів: соціально-історичні умови розвитку та функціонування країни яка перебувала/перебуває під окупацією в т.ч. і до війни, наявність негативних державно-політичних явищ (політичної кризи, економічні проблеми, відсутність розвинутого громадянського суспільства та демократичних засад); тактики окупаційної влади; тривалості строку окупації; ступеню залученості до співпраці із окупаційною владою громадських та державних діячів, представників впливових соціальних груп тощо [2. с. 57].

Колабораціонізм, як кримінально-правове явище може мати різні форми (воєнний, політичний, економічний, соціально-культурний, адміністративний колабораціонізм), які передбачають комплекс варіацій дій у співпраці із окупаційною владою та військовими.

Серед загальних ознак колабораціонізму виділяють наступні:

- активна або пасивна участь громадян, груп чи організацій у спільних діях з окупантами;

- колаборація завдає шкоди власній країні чи народові, часто з погляду політики, економіки, безпеки та моралі, територіальної цілісності та суверенітету;

- колаборація може виникати з ідеологічних переконань чи підтримки ідеології ворога, особи, які вступають у співпрацю, можуть поділяти погляди чи цінності окупаційного режиму;

- колабораціонізм часто визначається як нелегітимний та морально неприйнятний акт, особливо в контексті захисту національних інтересів та свободи;

- колабораціонізм може мати «вимушену» форму, коли до співпраці із окупаційною владою особу змушують під впливом фізичного та/або морального насильства.

Більшість європейських країн не виділяє колабораційну діяльність як підставу для кримінальної відповідальності, розглядаючи прояви її в межах інших кримінальних діянь. Слід зауважити, що кримінальна відповідальність за колабораціонізм в законодавстві різних країн визначається з урахуванням контексту криміналізації такого діяння. Зокрема, в залежності від країни колабо-

раційна діяльність може кваліфікуватися як одне із таких кримінальних правопорушень: державна зрада, підтримка терористичних організацій, злочини проти державної безпеки, підлив державної влади, злочини на шкоду державі тощо. Виключенням є кримінальне законодавство Литовської Республіки, а саме ст. 120 «Співпраця» Кримінального кодексу Литовської Республіки визначає колабораціонізм як особливий вид державної зради під час анексії чи окупації [4, с. 500–501]. Отже, кримінальне законодавство більшості країн визначає колабораціонізм як елемент державної зради, не виокремлюючи його в окремий склад кримінального правопорушення.

Станом на початок березня 2022 року поняття колабораціонізму не було відображено у кримінальному законодавстві України. Зокрема, в аналітичному звіту «Перспективи встановлення кримінальної відповідальності за «колабораціонізм» в Україні» (2021 р.) автор зауважує про недоцільність запровадження додаткового складу злочину «колабораціонізму» або «колабораційної діяльності» та криміналізації адміністративного і економічного «колабораціонізму», впроваджувати довгострокового покарання у вигляді обмеження права обіймати певні посади [5, с. 33]. В своїх аргументах Н. Добрянська посилається на те, що кримінальне законодавство вже містить такі кримінально-правові інститути, як державна зрада, злочини проти людяності, воєнні злочини, які за ознаками схожі на колабораційну діяльність тощо. А також, вважає, що важливим для України є «обрати власний шлях, враховуючи попередній досвід: забезпечити справедливості за вчинені злочини під час війни та уникнути полювання «на відьом» і таврування людей за те, що вони мусили забезпечувати власне виживання в окупації, не будучи співучасником реальних злочинів» [5, с. 33].

Серед проєктів законів щодо введення кримінальної відповідальності за колабораціонізм можна відмітити наступні: проєкт закону про внесення змін до статті 111¹ Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за колабораційну діяльність (р. н. 8301); проєкт закону про внесення змін до статті 111¹ Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за колабораційну діяльність (р. н. 8301-1); проєкт закону про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо уточнення відповідальності за деякі види кримінальних правопорушень на тимчасово окупованих територіях (р. н. 8301-2) [6].

У своїх працях К. Д. Янішевська та А. С. Крисько виділяють наступні причини тривалого процесу

криміналізації колабораціонізму «відсутність чіткого розмежування між видами колаборації, неточність й розмитість формулювань проєктів закону, тодішня політична еліта проросійського характеру в Україні впевнено заперечувала прийняття цих законів в будь який із версій» [7].

03.03.2022 р. було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» відповідно до якого колабораційну діяльність визначають 8 пунктів ст. 111¹, яка виражається у наступному:

1) публічна підтримка та заклики до підтримки окупаційної влади, заперечення суверенітету України (може виражатися у поширенні закликів та висловлення заперечення до невизначеного кола осіб через ЗМІ чи Інтернет);

2) зайняття посад в окупаційній адміністрації держави-агресора;

3) впровадження стандартів освіти держави-агресора та пропаганда в закладах освіти;

4) передача матеріальних ресурсів окупаційним військам та провадження господарської діяльності у взаємодії із державою-агресором;

5) зайняття посади пов'язаної з виконанням адміністративно-господарських або організаційно-розпорядчих функцій, участь в організації незаконних виборів та/або референдумів;

6) здійснення інформаційної діяльності (може виражатися у створенні, збиранні, одержанні, зберіганні, використанні та поширенні відповідної інформації) у співпраці, організація та проведення заходів політичного характеру (заходи політичного характеру можуть мати форму зборів, мітингів, походів, конференцій, демонстрацій, круглих столів та ін.) з державою-агресором;

7) зайняття посади в незаконних правоохоронних та судових органах на тимчасово окупованих територіях;

8) дії визначенні у пунктах 5-7 які потягли за собою тяжкі наслідки (шкода в розмірі 1 тис. та більше неоподаткованих мінімумів доходів громадян) або загибель людей [8].

Зокрема, з початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України вже було винесено ряд вироків за діяння, які були кваліфіковані ст. 111¹ Кримінального кодексу України [1]. Узагальнюючі окремі з них ми можемо навести приклади дій, які склали сукупність фактичних обставин, що характеризують саме злочинне діяння: виконання обов'язків секретаря селищної адміністрації; передання води, тютюнових виробів

та картки мобільного зв'язку; надання житлового приміщення російським військовим та перепродаж палива і зерна, отриманого від них; завідування сектором охорони здоров'я під час окупації; публічне заперечення російської збройної агресії та підтримка РФ; виконання функцій «квартирного»; публічне схвалення окупації та співпраця з російським ЗМІ; сприяння працевлаштуванню на окупованих територіях та ін. [9]. Загалом, вироки стосувалися 10–13 років позбавлення права обіймати посади в органах державного управління та органах місцевого самоврядування з конфіскацією майна чи без нього.

Об'єктом колабораціонізму виступає внутрішній та зовнішній суверенітет України, її територіальна цілісність, інформаційна та економічна безпека, оборотоздатність та безпека країни, додатково визначають об'єктом суспільну єдність та політичні інтереси. Суб'єкт колабораціонізму – фізична осудна особа, якій виповнилося 16 років, громадянин України.

Слід зауважити, що практика застосування ст. 111¹ Кримінального кодексу України виявила низку суттєвих проблем в даній сфері:

- складність розмежування складів кримінальних правопорушень визначених у наступних ст. Кримінального кодексу України: ст.111, ст.111¹, ст. 111², ст. 436²;

- під дію ст. 111¹ Кримінального кодексу України формально підпадаю правомірні дії з метою вирішення гуманітарних проблем на окупованих територіях, зокрема, надання медичних послуг, функціонування продовольчих магазинів, діяльність трубопровідного транспорту та ін.;

- аналіз слідчої практики законодавства про колабораційну діяльність свідчить про наступне: порушуються принцип розмежування суміжних складів кримінальних правопорушень та принцип правової визначеності, відслідковується подвійна кваліфікація одного і того ж кримінального правопорушення за двома статтями Кримінального кодексу України; відмічається неспіврозмірність ступеня суспільної небезпечності кримінального правопорушення та покарання за нього [6];

- судова практика в сфері притягнення до відповідальності відповідно до ст. 111¹ Кримінального кодексу України свідчить про те, що: найбільша частина вироків стосується ч. 5 та ч. 7 ст. 111¹ КК України; застосування покарання у вигляді заборони на певний строк обіймати посаду пов'язану із виконанням функцій держави та місцевого самоврядування застосовується до непотенційних суб'єктів які не будуть обіймати відповідну

посаду (наприклад, до вчителів, слюсарів, раніше судимих осіб і т.д.); значна кількість судових рішень містить затвердження угод про визнання засудженими винуватості; відмічається неодноразовий підхід до застосування конфіскації майна та встановлення розміру штрафу [10].

Висновки. Окупація частини українських територій та повномасштабне вторгнення РФ зумовило розвиток в Україні такого соціально-негативного явища, як колабораціонізм – свідомої, умисної та добровільної співпраці з окупаційною владою в її інтересах та на шкоду власному народу і державі. Специфіка колабораціонізму залежить від наступних аспектів: соціально-історичні умови розвитку та функціонування країни яка перебувала/перебуває під окупацією в т.ч. і до війни, наявність негативних державно-політичних явищ у державі; тактики окупаційної влади; тривалості строку окупації; ступеню залученості до співпраці із окупаційною владою громадських та державних діячів, представників впливових соціальних груп тощо. Колабораціонізм, як кримінально-правове явище має різні форми – воєнний, політичний, економічний, соціально-культурний, адміністративний колабораціонізм та відрізняється рядом загальних ознак.

Кримінально-правова характеристика колабораційної діяльності знайшла своє відображення у українському кримінальному законодавстві тільки у березні 2022 р. – ст. 111¹ КК України, яка визначає склад кримінального правопорушення та вид кримінального покарання за його вчинення. Криміналізація колабораційної діяльності з одного боку дає змогу притягнути до відповідальності осіб, винних у сприянні окупаційній владі на території України, з іншого – ускладнює відмежування даного кримінального правопорушення від суміжних складів, що призводить до неоднозначного його застосування у слідчій та судовій практиці; правозастосування в даній сфері свідчить про порушення принципу правової визначеності, подвійну кваліфікацію, неспіврозмірність ступеня суспільної небезпечності кримінального правопорушення та покарання за нього; найбільша частина вироків стосується ч. 5 та ч. 7 ст. 111¹ КК України; застосування покарання у вигляді заборони на певний строк обіймати посаду пов'язану із виконанням функцій держави та місцевого самоврядування застосовується до непотенційних суб'єктів які не будуть обіймати мати відповідну посаду відмічається неодноразовий підхід до застосування конфіскації майна та встановлення розміру штрафу тощо.

Список літератури:

1. Кримінальний кодекс України <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 10.12.23).
2. Чальцева О. М. Категорія «колабораціонізм» як багатокомпонентний наратив в умовах війни. *Політичне життя: наукові рефлексії війни*. № 2 – 2022. С. 56–60.
3. Окуповані росією території: who will be the next? *Transparency International Ukraine* URL: <https://ti-ukraine.org/news/okupovani-rosiyeyu-terytoriyi-who-will-be-the-next/> (дата звернення: 04.12.23).
4. Радченко Я.М, Кириченко В.О. Колабораціонізм і війна: наукова рефлексія та порівняльно-правовий аналіз. *Юридичний науковий електронний журнал*. №11/2023 С. 497–501.
5. Добрянська Н. Перспективи встановлення кримінальної відповідальності за «колабораціонізм» в Україні / Центр прав людини ZMINA; ред. Печончик Т., Луньова О. Київ, 2021. 36 с.
6. Аналіз пропонуваніх змін до законодавства щодо відповідальності за колабораціонізм: законопроекти №8301, 8301-1, 8301-2 . *Донбас SOS*. URL: <https://www.donbasssos.org/zakon-kolaborazionism-analis/> (дата звернення: 11.12.23)
7. Янішевська К. Д., Крисько А. С. Загальнотеоретичні аспекти та класифікація колабораційної діяльності як кримінально-правового явища. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. Випуск 4(56) 2022. С. 71–76. URL: <http://visnyk-psp.kpi.ua/article/view/269622/265067> (дата звернення: 20.12.23).
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність: Закон України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text> (дата звернення: 10.12.23).
9. Пріхно А. За що судять колаборантів: вісім вироків очима юристів. URL: [https://mipl.org.ua/za-shho-sudyat-kolaborantiv-visim-vurokiv-ochyma-yurystiv/](https://mipl.org.ua/za-shho-sudyat-kolaborantiv-visim-virokiv-ochyma-yurystiv/) (дата звернення: 02.12.23).
10. Притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення колабораційної діяльності: аналіз діючого законодавства, практики його застосування та пропозиції щодо зміни законодавства. URL: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2022/12/zvit_zmina_ukr-2.pdf (дата звернення: 04.12.23).

Levadnyi R.S. ON THE QUESTION OF THE CRIMINAL-LEGAL CHARACTERISTICS OF COLLABORATIONISM

The article determined that the occupation of part of the Ukrainian territories and the full-scale invasion of the Russian Federation led to the development in Ukraine of such a socially negative phenomenon as collaborationism – conscious, deliberate and voluntary cooperation with the occupying power in its interests and to the detriment of one's own people and the state. It is outlined that the specifics of collaborationism depend on the following aspects: socio-historical conditions of development and functioning of the country that was/is under occupation, including and before the war, the presence of negative state and police phenomena in the state; tactics of the occupying power; duration of occupation; the degree of involvement in cooperation with the occupation authorities of public and state figures, representatives of influential social groups, etc. Collaborationism as a criminal-legal phenomenon has various forms – military, political, economic, socio-cultural, administrative collaborationism and differs in a number of common features.

It was noted that the criminal law characteristic of collaborative activity was reflected in Ukrainian criminal legislation only in March 2022 – Article 1111 of the Criminal Code of Ukraine, which defines the composition of a criminal offense and the type of criminal punishment for its commission. It was determined that the criminalization of collaborative activity, on the one hand, makes it possible to bring to justice those guilty of aiding the occupation authorities on the territory of Ukraine, on the other hand, it makes it difficult to distinguish this criminal offense from related offenses, which leads to its ambiguous application in investigative and judicial practice; law enforcement in this area indicates a violation of the principle of legal certainty, double qualification, disproportionality of the degree of social danger of a criminal offense and punishment for it; the largest part of the verdicts refers to Part 5 and Part 7 of Art. 1111 of the Criminal Code of Ukraine; the application of a punishment in the form of a ban for a certain period of time from holding a position related to the performance of the functions of the state and local self-government will be applied to non-potential subjects who will not hold the corresponding position, a repeated approach to the application of confiscation of property and setting the amount of a fine, etc. is noted.

Key words: collaborationism, collaborative activity, criminal law characteristics.

Луценко Ю.В.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОТИДІЇ ОРГАНІЗОВАНИМ ЗЛОЧИННИМ УГРУПОВАННЯМ, ЯКІ ЗАГРОЖУЮТЬ ДЕРЖАВНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ

У статті досліджено наявні проблеми, які наразі мають місце при організації протидії організованим злочинним угрупованням та загрожують державній безпеці України. Звертається увага, що системна перебудова правоохоронних органів України, створення нових правозастосовних підрозділів, удосконалення існуючих нормативно-правових актів у сфері боротьби з організованою злочинністю, у тому числі транснаціональною, підтвердила, що така боротьба є глобальною проблемою, яку неможливо вирішити на рівні окремої держави, правоохоронного органу чи нормативно-правового акту. У зв'язку з цим, протидія злочинності у багатьох країнах світу відіграє вирішальну роль при формуванні безпекової політики у різних сферах державного управління.

У роботі наголошується, що останнім часом важливу роль у боротьбі з організованою злочинністю відіграють Національні програми (Стратегії), прийняті урядами багатьох держав світу. Першочергова увага в цих програмах приділена створенню механізмів і системи ефективного контролю, у тому числі і за роботою недержавних організацій, і широкого спектру незалежних засобів масової інформації. З метою проведення ефективної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю у більшості держав створені і діють громадські організації, парламентські комісії та державні установи.

У ході дослідження існуючих проблем, що виникають при організації протидії організованим злочинним угрупованням, які загрожують державній безпеці України наводяться пропозиції щодо внесення відповідних змін та доповнень до Закону України «Про національну безпеку України» та розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії боротьби з організованою злочинністю», які в перспективі покращать протидію організованим злочинним угрупованням, які загрожують державній безпеці України.

Ключові слова: криминологічна безпека, криминологічні загрози, криміналізація економіки, контрабанда товарів/зброї та боєприпасів, розкрадання майна, легалізація (відмивання) доходів, корупція, посягання на конституційний лад і державний суверенітет України, злочини проти миру і безпеки людства, права та свободи людини і громадянина.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток суспільних правовідносин, демократизація державних інституцій неможлива без наступальної боротьби зі злочинністю у різних її проявах. Держава в особі компетентних органів визначає правила поведінки, що спрямовані на гарантування безпеки кожній особі, а також встановлення стану захищеності суспільства та держави від різного роду протиправних посягань на охоронювані інтереси. Порушення цих приписів може призвести до завдання непоправної шкоди ефективній діяльності держави у різних її сферах [1, с. 389]. У зв'язку із зростанням суспільної небезпеки перед державою постає питання щодо забезпечення ефективної охорони як окремого громадянина, так і всього суспільства в цілому [2, с. 5].

Системна перебудова правоохоронних органів України, створення нових правозастосовних підрозділів, удосконалення існуючих нормативно-правових актів у сфері боротьби з організованою злочинністю, у тому числі транснаціональною, вкотре підтвердила, що така боротьба є глобальною проблемою, яку неможливо вирішити на рівні окремої держави, правоохоронного органу чи нормативно-правового акту [3, с. 110]. Саме тому протидія злочинності у багатьох країнах світу відіграє вирішальну роль при формуванні безпекової політики у різних сферах державного управління [4, с. 84–96; 5, с. 31–39; 6, с. 60–64; 7, с. 33–47; 8, с. 208–210].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам, які стосуються організації протидії організованим злочинним угрупованням,

які загрожують державній безпеці присвячено наукові праці Б. М. Головкина, І. М. Гриненка, Г. В. Новицького, Д. М. Прокоф'євої-Янчиленко, Є. Д. Скулиша, А. В. Тарасюка та інших. Водночас, залишаються не вирішеними чи є предметом наукової дискусії питання, які пов'язані з організацією протидії організованим злочинним угрупованням, які загрожують державній безпеці України. Особливої актуальності це питання набуло при здійсненні реформ у правоохоронному секторі.

Постановка завдання. Мета статті полягає у дослідженні наявних проблем, які пов'язані з організацією протидією організованим злочинним угрупованням, які загрожують державній безпеці України та вироблення на цій основі пропозиції та рекомендації до чинних нормативно-правових актів України.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні важливу роль у боротьбі з організованою злочинністю відіграють Національні програми (Стратегії), прийняті урядами багатьох держав світу. Першочергова увага в цих програмах приділена створенню механізмів і системи ефективного контролю, у тому числі і за роботою недержавних організацій, і широкого спектру незалежних засобів масової інформації. З метою проведення ефективної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю у більшості держав створені і діють громадські організації, парламентські комісії та державні установи [9].

Так, наприклад, в Україні Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16.09.2020 № 1126-р схвалено Стратегію боротьби з організованою злочинністю (далі – Стратегія). Дана Стратегія визначає напрями розвитку системи боротьби з організованою злочинністю та механізми реалізації державної політики у відповідній сфері в сучасних умовах.

Водночас, Міністерством внутрішніх справ України, Службою безпеки України, Головним управлінням розвідки Міністерства оборони України, Міністерством юстиції України, Радою національної безпеки та оборони України, а також іншими зацікавленими державними органами розроблено розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії боротьби з організованою злочинністю» [10] (далі – План заходів з реалізації Стратегії).

Даним Планом заходів з реалізації Стратегії визначено наступний механізм звітування про виконання: *Міністерство внутрішніх справ*

щороку подає Кабінетові Міністрів України звіт про виконання Плану заходів з реалізації Стратегії.

Водночас, Стратегією боротьби з організованою злочинністю передбачено *постійне проведення оцінки стану реалізації Плану заходів з реалізації Стратегії* на підставі виконання Плану заходів з її реалізації. Така оцінка стану реалізації зазначеного Плану подається **Національним координатором** (має бути утворений як міжвідомча комісія – координаційний орган) Кабінетові Міністрів України, Президентові України та Верховній Раді України.

Тимчасово, до моменту утворення Національного координатора, Планом заходів з реалізації Стратегії передбачено визначення державного органу, відповідального за підготовку *щорічної оцінки* стану реалізації державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю та *спеціальних звітів* про стан організованої злочинності в Україні, основні напрями та результати боротьби з організованою злочинністю.

Отже, запропоновані у Плані заходи з реалізації Стратегії суб'єкти, адресати, форма і терміни подання узагальнених матеріалів про стан реалізації Стратегії боротьби з організованою злочинністю *не відповідають тим, що визначені у схваленій Урядом Стратегії.*

Також необхідно зазначити, що загальним недоліком Плану заходів з реалізації Стратегії є наскрізне формулювання – «розроблення та вжиття заходів». Видається, що під відповідні визначені Планом заходів з реалізації Стратегії заходи виникне необхідність на міжвідомчому рівні розробляти додаткові заходи, а отже і плани таких заходів. Відтак, сам План заходів з реалізації Стратегії втрачатиме роль організуючого документа. Вважаємо, що застосування слова «захід» у контексті виконання «завдання» не може зводитися до відсилки до чогось наразі неіснуючого та неконкретного.

План заходів містить ініціативу з розроблення законопроекту про внесення змін до Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» щодо *визначення Національної поліції України головним органом боротьби з організованою злочинністю, що виходить за межі відповідних приписів Стратегії.* Схвалена стратегічна позиція про систему інституційного забезпечення боротьби з організованою злочинністю передбачає функціонування державних органів, основною функцією яких є боротьба з організованою злочинністю (спеціально визначений підрозділ у структурі Національної поліції

та оперативні підрозділи Служби безпеки України), **без визначення головного з цих органів**. Водночас, вважаємо, що узгоджуватиметься зі Стратегією розроблення змін до вказаного Закону щодо віднесення визначеного структурного підрозділу Національної поліції до переліку державних органів, спеціально створених для боротьби з організованою злочинністю (ст. 5 Закону), а також надання йому відповідних повноважень, у т.ч. пов'язаних із використанням штатних і нештатних негласних співробітників (ст. 13 Закону). Необхідним також є одночасне внесення відповідних змін і до Закону України «Про Національну поліцію», згідно з яким **наразі у загальній системі поліції немає спеціальних підрозділів, що здійснюють безпосередню боротьбу з організованою злочинністю**.

Необхідно також відмітити, що План заходів з реалізації Стратегії передбачає проведення *аналізу нормативно-правових актів у сфері боротьби з організованою злочинністю*, виявлення положень, що потребують вдосконалення, підготовку пропозицій. Водночас, до числа співвиконавців цього заходу **не залучено Службу безпеки України**, що, у подальшому, може призвести до залишення без належної уваги законодавчих ініціатив, напрацьованих спецпідрозділами по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю Служби безпеки України у ході багаторічної ефективної правозастосовної практики у сфері боротьби з організованою злочинністю.

Аналогічне зауваження стосується і *вивчення питання про розмежування та конкретизацію повноважень органів, які здійснюють боротьбу з організованою злочинністю*, з метою усунення дублювання їх функцій, а також розроблення та затвердження проекту *міжвідомчого наказу щодо організації взаємодії у сфері боротьби з організованою злочинністю*. **Відсутність Служби безпеки України серед співвиконавців відповідних заходів, на нашу думку, є неприпустимою, оскільки вирішення вказаних питань впливатиме на обсяг повноважень уповноважених оперативних підрозділів СБУ (визначених за результатами реформування) та їх участь у міжвідомчій взаємодії**.

Отже, є необхідність у включенні Служби безпеки України до числа співвиконавців Плану заходів з реалізації Стратегії, які належать до компетенції або стосуються обсягу повноважень Служби безпеки України.

Не вирішеним залишається питання щодо розроблення *проекту постанови Кабінету Міністрів України про утворення координаційного органу*

(Національного координатора) – Міжвідомчої комісії боротьби з організованою злочинністю та затвердження положення, посадового складу, керівника та заступників керівника вказаної комісії (запровадження механізмів координації та взаємодії у сфері боротьби з організованою злочинністю), на нашу думку, не може опрацьовуватися *одноособово Міністерством внутрішніх справ України*. Оскільки майбутня діяльність цієї Міжвідомчої комісії повинна базуватися з додержанням **принципу колегіальності**, до визначення основоположних засад її функціонування та формування персонального складу очевидно мають бути залучені й інші суб'єкти боротьби з організованою злочинністю. До її керівного складу доцільно включити на рівних правах (як співголови комісії) представників державних органів, основною функцією яких є боротьба з організованою злочинністю, тобто Національної поліції та Служби безпеки України (або їх уповноважених підрозділів).

Також необхідно зазначити, що у межах чисельності наявних органів державної влади, що проводять свою діяльність у сфері боротьби з організованою злочинністю, Національний координатор повинен бути *рівнонаближеним* до всіх суб'єктів боротьби з організованою злочинністю, таким органом наразі є Рада національної безпеки і оборони України до якого можуть відряджатися представники від усіх уповноважених суб'єктів боротьби з організованою злочинністю.

Крім того, при вирішенні питання про утворення координаційного органу (Національного координатора) варто враховувати, що у п. 2 ст. 4 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» передбачено, що *підзаконні акти*, які регулюють відносини у сфері боротьби з організованою злочинністю, *не можуть встановлювати повноваження державних органів чи обов'язки фізичних та юридичних осіб, які не впливають із законів України*. Відтак, замість проекту акта Кабінету Міністрів України про утворення Національного координатора слід підготувати та внести на розгляд до Верховної Ради України відповідний законопроект.

Поза увагою упорядників Плану заходів з реалізації Стратегії залишилось передбачене Стратегією питання про *виявлення, ліквідацію кримінальних мереж, відстеження грошових потоків і повернення активів, одержаних від корупційних та інших кримінальних правопорушень*. При цьому, однією з ідентифікованих загроз організо-

ваної злочинності в Україні, зазначених у Стратегії, є установлення корумпованих відносин між посадовими особами органів державної влади, органів місцевого самоврядування та криміналітетом. Тож видається доцільним передбачити у Плані заходи з реалізації Стратегії, які будуть спрямовані на руйнування злочинної співпраці між окремими представниками державної влади та злочинними угрупованнями, насамперед транснаціональними, усунення із займаних посад та притягнення до передбаченої законом відповідальності очільників державних органів, що мають корупційні зв'язки з кримінальними бізнес-структурами, повернення законним власникам активів, що стали предметом корупційних та інших кримінальних правопорушень.

Враховуючи те, що організована злочинність виникає складним причинним взаємозв'язком, боротьба з нею буде ефективною лише тоді, коли існуватимуть відповідні умови формування системи заходів (економічних, соціальних, правових, організаційних та ін.), які будуть націлені на блокування, нейтралізацію цих небезпечних явищ сьогодення на засадах здійснення спеціальної правоохоронної діяльності. Головним центром такої діяльності повинна стати правоохоронна структура, яка здатна оперативно та ефективно реагувати на виклики і загрози, які існують з боку організованої злочинності, у тому числі на транснаціональному рівні [11, с. 185–188; 12, с. 97–100; 13, с. 146–148].

Організовані злочинні угруповання перетворилися на силу, яка раковою пухлиною вросла в економіку, політичне та суспільне життя, набрала потужності, що дозволяє ефективно протистояти владі в цілому та правоохоронній системі зокрема, часто ставлячи їх під свій безпосередній контроль, використовуючи їх із власною метою. Протидія цим небезпечним тенденціям вимагає їх нормативно-правового та організаційного вирішення, багатодисциплінарного аналізу, у тому числі в контексті забезпечення національної безпеки, а також розвитку концептуальних уявлень про сучасні соціальні, політичні та економічні процеси, певним чином пов'язані з діяльністю організованої злочинності, які впливають на безпеку особи, суспільства й держави.

Необхідно також зазначити, що до соціального джерела належать небезпеки, викликані низьким духовним та культурним рівнем, як от загрози від організованої злочинності.

Небезпека з боку організованої злочинності посилюється, зокрема, тенденцією до її глобалі-

зації, формування своєрідного тотального кримінального простору, який функціонує паралельно з легальним та формує середовище для незаконного переміщення заборонених товарів, речей і послуг, розкрадання національного багатства, легалізації (відмивання) доходів, одержаних у результаті злочинної діяльності та ін. Тому особливої ваги набуває усвідомлення громадськістю у цілому масштабів загроз, що продукуються організованими злочинними угрупованнями [14, с. 8–9].

Одним із чинників, які створюють сприятливі умови для існування організованої злочинності, є непослідовність і суперечливість у реформуванні правоохоронної сфери, у тому числі органів по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю. Це призводить, зокрема, до вад у розподілі їх функцій і повноважень.

При нагоді необхідно зазначити, що ряд суб'єктів по боротьбі зі злочинністю, у т.ч. організованою, мають свою історію такої протидії. Так, наприклад, Служба безпеки України за змістом діяльності суттєво відрізняється від служб внутрішньої безпеки Франції, США, Німеччини та низки інших провідних держав, визначальною функцією яких є завдання протидія іноземним спецслужбам. І це явище, об'єктивне. Позаяк завдання спецслужб будь-якої країни змінюються залежно від її економічного стану та місця у світовій спільноті. Тому спостерігаємо цілком логічну тенденцію: погіршення соціально-економічної ситуації спричиняє зростання рівня злочинності, які на певному етапі свого розвитку починають загрожувати національній безпеці. Відтак до боротьби зі злочинністю у їх найнебезпечніших проявах активно залучаються національні спецслужби. І це вірно, оскільки під час загроз національній безпеці держави удар тримає саме національна спецслужба.

Одним із визначальних чинників криміногенної обстановки в Україні стало загострення економічної кризи, зумовлене як широкомасштабними бойовими діями на території України, так і, насамперед, подальшим поширенням корупції та криміналізації економіки держави.

Вивчення проблем, пов'язаних із захистом безпекової сфери України від кримінальних загроз (у наукових джерелах щодо цього застосовуються такі терміни, як кримінальна, кримінологічна безпека), дозволяє чітко визначити загрози безпеці країни, що виходять від організованої злочинності, ступінь їхньої небезпеки для особи, суспільства й держави, спрямованість їхнього впливу. Розуміння векторів таких загроз дає змогу

виявити об'єкти злочинних посягань (це можуть бути устої й життєво важливі цінності України; інтереси людини і громадянина, суспільства й держави; права і свободи людини і громадянина; державні, суспільні, громадянські інститути; суспільні відносини й цінності тощо), що потребують захисту з боку держави й суспільства.

Чітке уявлення про потенційні й реальні кримінальні загрози безпеці країни та об'єкти їхньої спрямованості дозволяє визначити цілі й завдання держави й суспільства стосовно протидії організованим злочинності, визначити коло правоохоронних та інших державних структур, які необхідно задіяти в забезпеченні криминологічної безпеки країни, їхню компетенцію для діяльності в цій сфері. Своєчасне виявлення кримінальних загроз та вжиття заходів щодо їх нейтралізації та відбиття системою криминологічної безпеки – головне завдання забезпечення криминологічної безпеки особи, суспільства й держави [14, с. 11].

Вивчення питання про відображення проблематики кримінальних загроз безпеці держави у нормативно-правових актах України загальнодержавного значення дозволяє простежити ретроспективу цього процесу й виявити певні тенденції. Першим вітчизняним нормативно-правовим актом, який на законодавчому рівні визначав кримінальні загрози національній безпеці, стала Концепція національної безпеки України, схвалена Постановою Верховної Ради України від 16 січня 1997 року [15]. До основних кримінальних загроз національній безпеці України в найбільш важливих сферах життєдіяльності суспільства даний документ відніс:

у політичній сфері:

– посягання на конституційний лад і державний суверенітет України;

– втручання у внутрішні справи України з боку інших держав;

– наявність сепаратистських тенденцій в окремих регіонах та у певних політичних сил в Україні;

– відсутність ефективних механізмів забезпечення законності, правопорядку, боротьби зі злочинністю, особливо її організованими формами, та тероризмом;

у воєнній сфері:

– посягання на державний суверенітет України та її територіальну цілісність;

– нарощування поблизу кордонів України угруповань військ та озброєнь, які порушують співвідношення сил, що склалося;

– створення та функціонування незаконних збройних формувань.

Прийнятий у 2003 році Закон України «Про основи національної безпеки України»¹ до кримінальних загроз національній безпеці України (ст. 7) відносив такі:

у сфері державної безпеки:

– загроза посягань з боку окремих груп та осіб на державний суверенітет, територіальну цілісність, економічний, науково-технічний і оборонний потенціал України, права і свободи громадян;

– поширення корупції в органах державної влади, зрощення бізнесу і політики, організованої злочинної діяльності;

– злочинна діяльність проти миру і безпеки людства, насамперед поширення міжнародного тероризму;

– спроби створення і функціонування незаконних воєнізованих збройних формувань та намагання використати в інтересах певних сил діяльність військових формувань і правоохоронних органів держави;

– прояви сепаратизму, намагання автономізації за етнічною ознакою окремих регіонів України;

у воєнній сфері та сфері безпеки державного кордону України:

– нелегальна міграція;

– нарощування іншими державами поблизу кордонів України угруповань військ та озброєнь, які порушують співвідношення сил, що склалося; *у внутрішньополітичній сфері:*

– можливість виникнення конфліктів у сфері міжетнічних і міжконфесійних відносин, радикалізації та проявів екстремізму в діяльності деяких об'єднань національних меншин та релігійних громад;

– загроза проявів сепаратизму в окремих регіонах України [16].

21 жовтня 2011 року Указом Президента України було схвалено Концепцію державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю [17], яка передбачала низку заходів, спрямованих на зменшення кількості проявів організованої злочинності, зміцнення соціальної та політичної стабільності в державі, зростання довіри інститутів громадянського суспільства до органів державної влади, підвищення рівня захищеності громадян від злочинних посягань. Реалізація цих заходів планувалася протягом 2011–2017 років.

При нагоді необхідно звернути увагу, що протидія організованій злочинності потребує комплексного підходу з врахуванням національного

¹ Втратив чинність 8 червня 2018 року.

досвіду та принципово нових підходів, які мають ґрунтуватися на потребах забезпечення національної безпеки держави у цілому за безпосередньої участі органів Служби безпеки України.

Аналіз змісту чинної Стратегії національної безпеки України [18] дозволяє віднести до актуальних кримінальних загроз національній безпеці України такі:

– *агресивні дії Росії, що здійснюються для виснаження української економіки й підриву суспільно-політичної стабільності з метою знищення держави Україна і захоплення її території, а саме: розвідувально-підбивна і диверсійна діяльність, дії, спрямовані на розпалювання між-етнічної, міжконфесійної, соціальної ворожнечі й ненависті, сепаратизму й тероризму, створення і всебічна підтримка, зокрема військова, маріонеткових квазідержавних утворень на тимчасово окупованій території частини Донецької та Луганської областей* (п. 3.1);

– *неефективність системи забезпечення національної безпеки і оборони України: діяльність незаконних збройних формувань, зростання злочинності, незаконне використання вогнепальної зброї* (п. 3.2);

– *корупція та неефективна система державного управління: поширення корупції, її укорінення в усіх сферах державного управління* (п. 3.3).

Отже, можна дійти висновку, що злочинність (не лише організована чи транснаціональна) становить суттєву внутрішню загрозу національній безпеці України. При цьому в безпековому контексті доцільно розглядати реальні та потенційні прояви злочинності, які створюють загрози життєво важливим інтересам України (а також її фонові явища) як кримінальні загрози національній безпеці в цілому або її окремим складовим.

Принагідно, необхідно зазначити, що потреба участі уповноважених підрозділів національної спецслужби у сфері протидії транснаціональній організованій злочинності зумовлена тим, що діяльність інших правоохоронних органів України передбачає застосування лише оперативно-розшукових та кримінальних процесуальних заходів, тоді як сьогодні існує необхідність у застосуванні

широкого спектру можливостей контррозвідувальної діяльності, котра є прерогативою тільки Служби безпеки України.

Варто також зазначити, що на доцільність участі спецслужб у виконанні завдань щодо протидії організованій злочинності та корупції вказує й міжнародний досвід (так, подібні завдання виконують практично всі спеціальні служби країн пострадянського простору, Німеччини, Ізраїлю, Естонії, Латвії, Іспанії, Польщі, США. Зокрема, ФБР США, одним із головних пріоритетів якого є протидія корупції у публічному секторі, вважається зразком комплексного підходу до забезпечення національної безпеки).

У ст. 19 Закону України «Про національну безпеку України» [19] йдеться про Службу безпеки України з чітким визначенням кола її завдань. При цьому, на жаль, вони суттєво різняться з тими, які сьогодні покладені на Службу безпеки України іншими законодавчими актами. На нашу думку, положення цієї статті потребують доопрацювання, оскільки в них не враховується визначений чинним законодавством правовий статус національної спецслужби у сфері протидії організованій злочинності та розкриття злочинів.

Висновки. Виходячи із зазначеного, вбачається за доцільне:

1. Включити Службу безпеки України до числа співвиконавців Плану заходів з реалізації Стратегії, відносно тих питань, які належать до компетенції або стосуються обсягу повноважень національної спецслужби.

2. Доповнити ч. 1 ст. 19 Закону України «Про національну безпеку України» п. п. 5 такого змісту: *«попередження, виявлення, припинення діяльності злочинних організацій у сфері управління та економіки, громадської безпеки та розкриття злочинів проти миру і безпеки людства, тероризму та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України».*

Хочеться сподіватися, що внесення відповідних змін та доповнень до нормативно-правових актів України значно покращить протидію організованим злочинним угрупованням, які загрожують державній безпеці України.

Список літератури:

1. Луценко Ю. В., Тарасюк А. В. Актуальні проблеми удосконалення окремих положень кримінального та кримінального процесуального законодавства України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 388–391.
2. Луценко Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України: монографія. Харків: Право. 2015. 200 с.

3. Луценко Ю. В. Участь спеціальних служб іноземних держав у протидії організованій злочинності та корупції на прикладі Італійської Республіки. *Наше право*. 2017. № 4. С. 110–116.
4. Луценко Ю. В. Доктринальні положення кримінально-правової політики держави у сфері забезпечення воєнної безпеки України. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Вип. 138. 2019. С. 84–96.
5. Луценко Ю. В. Поняття, система та класифікація видів безпеки в контексті міжнародного правопорядку. *Соціально-правові студії*. 2019. Випуск 4 (6). С. 31–39.
6. Луценко Ю. В. Протидія злочинності у світлі міжнародного правопорядку. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2023. Том 34 (73) № 5. С. 60–64.
7. Луценко Ю. В. Поняття та зміст воєнної безпеки України у світлі сучасних викликів та загроз. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Випуск 137. 2018. С. 33–47.
8. Луценко Ю. В. Протидія організованій злочинності та корупції в Україні: окремі теоретичні проблеми. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах*: зб. тез Міжнародної наук.-практ. конф. (Львів, 8 лист. 2019 р.). Львів: ЛьвДУВС, 2019. С. 208–210.
9. Інформація до роздумів: міжнародний досвід боротьби з корупцією. URL: <http://stepup.press/antikorculture/item/404-informatsiya-k-razmyshleniyumezhdunarodnyj-opyt-borby-s-korruptsiej> (Дата звернення: 01.02.2024).
10. Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії боротьби з організованою злочинністю. Розпоряд. Кабінету Міністрів України від 27.09.2022 № 850-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-planu-zakhodiv-z-realizatsii-stratehii-borotby-z-orhanizovanoiu-zlochynnistiu-850-270922> (Дата звернення: 05.01.2024).
11. Луценко Ю. В. Поширення організованої злочинності та корупції в Україні: окремі теоретико-правові проблеми. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі*: зб. тез Міжнародної наук.-практ. конф. (Київ, 12 груд. 2019 р.). Київ: у 2 ч., Ч. 2. С. 184–187.
12. Луценко Ю. В. Протидія корупційній злочинності: реалії та перспективи. *Запобігання корупції у приватному секторі*: матеріали наук.–практ. онлайн «круглого столу», присвяченого 25-річчю із дня створення НДІ вивчення проблем злочинності та 95-річчю із дня народження акад. В. В. Сташиса (Харків, 1 лип. 2020 р.). Харків: Право, 2020. С. 96–101.
13. Луценко Ю. В. Основні складові національної безпеки України в контексті суспільних відносин. *Актуальні проблеми захисту національних інтересів України від загроз*: тези наук.-практ. конф. (Київ, 26 черв. 2020 р.). Київ: Інститут УДО України КНУ ім. Тараса Шевченка, 2020. С. 146–148.
14. Служба безпеки України як складова системи протидії організованій злочинності та корупції: монографія / Ю. Р. Гавдьо, І. М. Гриненко, Ю. В. Луценко та ін.; за заг. ред. проф. Г. В. Новицького. Київ: НА СБУ, 2021. 144 с.
15. Концепція національної безпеки України: схвалена Постановою Верховної Ради України від 16 січня 1997 р. № 3/97-ВР. URL: <http://old.niss.gov.ua/book/otch/roz23.htm> (Дата звернення: 01.01.2024).
16. Про основи національної безпеки України: Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 351.
17. Про Концепцію державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю: Указ Президента України від 21 жовтня 2011 року № 1000/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1000/2011#Text> (Дата звернення: 05.01.2024).
18. Стратегія національної безпеки України. Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> (Дата звернення: 05.01.2024).
19. Про національну безпеку України: Закону України. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.

Lutsenko Yu.V. PROBLEMS OF ORGANIZING AGAINST ORGANIZED CRIMINAL GROUPS THREATENING STATE SECURITY OF UKRAINE

The article examines existing problems that currently occur in the organization of countermeasures against organized criminal groups and threaten the state security of Ukraine. Attention is drawn to the fact that the systematic restructuring of Ukraine's law enforcement agencies, the creation of new law enforcement units, the improvement of existing legal acts in the field of combating organized crime, including transnational crime, confirmed that such a fight is a global problem that cannot be solved at the level of an individual state. law enforcement agency or regulatory act.

In this regard, combating crime in many countries of the world plays a decisive role in the formation of security policy in various spheres of public administration.

The work emphasizes that recently, an important role in the fight against organized crime has been played by National Programs (Strategies), adopted by the governments of many countries around the world. Priority

attention in these programs is given to the creation of mechanisms and systems of effective control, including the work of non-governmental organizations, and a wide range of independent mass media.

Public organizations, parliamentary commissions, and state institutions have been created and operate in most states in order to implement an effective policy in the field of combating organized crime.

In the course of the study of the existing problems that arise in the organization of countermeasures against organized criminal groups that threaten the state security of Ukraine, proposals are made for making appropriate changes and additions to the Law of Ukraine «On the National Security of Ukraine» and the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On the approval of the plan of measures for the implementation of the Strategy fight against organized crime», which in the future will improve the fight against organized criminal groups that threaten the state security of Ukraine.

Key words: *criminological security, criminological threats, criminalization of the economy, smuggling of goods/weapons and ammunition, theft of property, legalization (laundering) of income, corruption, encroachment on the constitutional system and state sovereignty of Ukraine, crimes against the peace and security of mankind, the rights and freedoms of a person and a citizen.*

Пушкар О.А.

Державний податковий університет

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВІДМЕЖУВАННЯ ПРИЙНЯТТЯ ПРОПОЗИЦІЇ, ОБІЦЯНКИ АБО ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ ВІД СУМІЖНИХ СКЛАДІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

У статті проведений порівняльно-правовий аналіз положень окремих статей Кримінального кодексу України, які передбачають відповідальність за правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, з метою відмежування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою від суміжних складів кримінального правопорушення.

Автором обґрунтовується, що склад кримінального правопорушення, визначеного статтею 368 Кримінального кодексу України, містить деякі схожі ознаки із ознаками складів суміжних правопорушень. Встановлено, що на практиці виникають деякі труднощі, пов'язані з відмежуванням прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди від суміжних складів правопорушень. Доведено, що найбільше схожих ознак містять склади таких суміжних із прийняттям пропозиції, обіцянки або одержанням неправомірної вигоди кримінальних правопорушень, як незаконне збагачення, визначене статтею 368-5 Кримінального кодексу України, зловживання впливом (стаття 369-2), провокація підкупу (стаття 370).

У статті визначено корупційні та інші службові правопорушення, які мають склади суміжні з правопорушенням, передбаченим статтею 368 Кримінального кодексу України. Автором окреслені спільні та відмінні ознаки складів кримінального правопорушення, передбаченого статтею 368 Кримінального кодексу України, із суміжними складами.

На підставі проведеного виявити проблемні питання щодо розмежування неправомірної вигоди від суміжних складів кримінальних правопорушень. Автором розроблено окремі критерії розмежування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди від суміжних складів кримінальних правопорушень. До таких критеріїв запропоновано віднести суб'єкта, об'єктивну сторону та суб'єктивну сторону, ознаки яких дають змогу провести відповідне розмежування.

Ключові слова: корупційне правопорушення, неправомірна вигода, склад правопорушення, відмежування, суміжні склади.

Постановка проблеми. Кримінальна відповідальність за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди передбачена ст. 368 Кримінального кодексу України (далі – КК України). Вказане правопорушення відноситься до корупційних, а також включено до розділу XVII Особливої частини КК України, яка визначає систему кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг [1].

З огляду на те, що склад кримінального правопорушення, визначеного ст. 368 КК України, містить деякі схожі ознаки із ознаками складів суміжних правопорушень, на практиці виникають деякі труднощі, пов'язані з відмежуванням прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди від суміжних складів право-

порушень. Наприклад, це стосується таких суміжних кримінальних правопорушень, як незаконне збагачення (ст. 368-5 КК України), зловживання впливом (ст. 369-2 КК України), провокація підкупу (ст. 370 КК України) та ін.

З огляду на це, а також враховуючи недостатність наукових розробок у цій сфері, виникає необхідність у проведенні ґрунтовного дослідження деяких аспектів відмежування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди від суміжних складів кримінального правопорушення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти відмежування суміжних складів корупційних правопорушень досліджували такі науковці, як О. С. Бондаренко, В. А. Дюрдь, М. Б. Желік, О. М. Таркан, Ю. О. Чернега,

М. А. Шепотько, та ін. Разом з тим, наявні наукові дослідження з проблеми відмежування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди від суміжних складів кримінального правопорушення є недостатніми та потребують подальшого розвитку.

Постановка завдання. Метою статті є проведення порівняльно-правового аналізу з метою відмежування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою від суміжних складів кримінального правопорушення. Для досягнення цієї мети у статті поставлені такі завдання: визначити корупційні та інші службові правопорушення, які мають складі суміжні з правопорушенням, передбаченим ст. 368 КК України; окреслити спільні та відмінні ознаки складів кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України, із суміжними складами; виявити проблемні питання щодо розмежування неправомірної вигоди від суміжних складів кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання службовою особою неправомірної вигоди є корупційним кримінальним правопорушенням, який має склад суміжний з такими правопорушеннями, як прийняття пропозиції, обіцянки або одержання службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми неправомірної вигоди (ч. 3, 4 ст. 368-3), прийняття пропозиції, обіцянки або одержання аудитором, нотаріусом, приватним виконавцем, експертом, оцінювачем, третейським суддею або іншою особою, яка провадить професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг (ч. 3, 4 ст. 368-4), незаконне збагачення (ст. 368-5), зловживання впливом (ст. 369-2), провокація підкупу (ст. 370) та ін.

З огляду на схожість предмету та об'єктивної сторони цих кримінальних правопорушень, а також певну невизначеність поняття «службової особи» саме як суб'єкта вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України, на практиці подекуди виникають проблеми з кваліфікацією відповідного правопорушення.

Як зазначає з цього приводу О. С. Бондаренко, саме поняття «неправомірна вигода» як предмет злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, має два аспекти формування: історичний та міжнародно-правовий. Крім того, науковець стверджує, що поняття «неправомірна

вигода» є комплексним та системним (складається з кількох категорій) [2, с. 14].

Наприклад, склади правопорушень, передбачених ст. 368, ч. 3 ст. 368-3 (Підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми) та ч. 3 ст. 368-4 КК України (Підкуп особи, яка надає публічні послуги), перетинаються (співпадають) у таких ознаках як об'єкт (посягає на правові відносини у сфері встановленого порядку державного управління та надання публічних послуг), об'єктивна сторона (прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання), предмет (неправомірна вигода), суб'єктивна сторона (вина у формі умислу), проте, розрізняються такі правопорушення, головним чином, за суб'єктивним складом.

Зокрема, суб'єктом правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України, є службова особа, визначення якої наведено у примітці 1 до ст. 364 КК України. Своєю чергою, суб'єктом прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди за ч. 3 та ч. 4 ст. 368-3 є службова особа юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми, а за ч. 3 та 4 аудитором, нотаріус, приватний виконавець, експерт, оцінювач, третейський суддя або інша особа, яка провадить професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, а також незалежний посередник чи арбітр під час розгляду колективних трудових спорів [1].

Таким чином, можна висувати, що суб'єктом кримінального, передбаченого ст. 368 КК України є будь-яка службова особа, включаючи службову особу, яка займає відповідальне та особливо відповідальне становище, а також керівники державних чи комунальних підприємств, установ чи організацій. При цьому суб'єктом прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди за ч. 3, ч. 4 ст. 368-3 є саме службові особи юридичних осіб приватного права, тобто в цьому аспекті відсутні труднощі у розмежуванні суб'єктів [1].

Водночас, аналіз суб'єктного складу правопорушення, передбаченого ч. 3, ч. 4 ст. 368-4 КК України, свідчить про те, що вказані суб'єкти надання публічних послуг, хоча і є відмінними від службової особи, проте за деяких умов їх складно розрізнити, оскільки у диспозиції ч. 3 ст. 368-4 КК України законодавець використовує відкритий перелік осіб, які можуть стати суб'єктом цього правопорушення, зокрема застосовуючи вираз «інша особа, яка провадить професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг».

Тобто може виявитися, що певний суб'єкт може мати ознаки як службової особи у значенні примітки 1 до ст. 364 КК України, так і іншої особи, яка провадить професійну діяльність з надання публічних послуг. А це, своєю чергою, може призвести до проблем з кваліфікацією прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди за ч. 1 ст. 368 КК України або за ч. 3 ст. 368-4 КК України, враховуючи, що ознака суб'єкта є єдиною у даному випадку для відмежування відповідних складів кримінальних правопорушень.

М. І. Хавронюк, досліджуючи формулювання, застосовані законодавцем для позначення суб'єктів кримінальних правопорушень у службовій сфері, дійшов висновку, що ознаки, які характеризують суб'єкта інших видів злочинів, що полягають в одержанні неправомірної вигоди, та поняття публічної службової особи (як суб'єкта за ст. 368), можуть перебувати у таких співвідношеннях: 1) виключати одне одного (публічна службова особа та працівник, який не є службовою особою, службова особа юридичної особи приватного права); 2) загального та спеціального (публічна службова особа та особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування); 3) частини і цілого – взаємно перекриватися [3, с. 142].

За таких умов розмежування складів кримінальних правопорушень, як правило, не викликає практичних труднощів, оскільки їх можна чітко відмежувати за ознакою суб'єкта.

Разом з тим, далі науковець звертає увагу, що особи, які надають публічні послуги, мають з публічними службовими особами однакові чи близькі функції, проте не наділені «посадовою ознакою» службової особи – не займають відповідних посад чи не виконують функції за спеціальним повноваженням, характерним для публічних службових осіб; виділення у числі суб'єктів вчинення кримінального правопорушення за ст. 368-4 КК України осіб, які надають публічні послуги, на думку М. І. Хавронюка, вказує на те, що законодавець охопив цією статтею і виконання ними повноважень, характерних для публічних службових осіб; публічні службові особи в законному порядку не можуть надавати публічні послуги, підкуп щодо яких охоплюється ст. 368-4 КК України [3, с. 142].

За таких умов, як правило, необхідно керуватися ознакою «загальності» кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України, тобто існування будь-яких сумнівів у приналеж-

ності суб'єкта прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди до переліку суб'єктів, визначених у ч. 3 ст. 368-4 КК України, таке правопорушення доцільно кваліфікувати за ч. 1 ст. 368 КК України.

Що стосується кваліфікації діяння за ст. 368-3 або ст. 368-4, які об'єднує поняття «підкуп», то у кримінальному праві України здійснено класифікацію видів підкупу залежно від двох основних критеріїв, а саме: 1) залежно від ознак об'єктивної сторони відповідних складів злочину: активний та пасивний; 2) залежно від виду спеціального суб'єкта пасивного підкупу: підкуп виборця або учасника референдуму; працівника підприємства, установи чи організації; службової особи; службової особи юридичної особи приватного права; особи, яка надає публічні послуги; особи, яка має можливості впливу на державну службову особу; осіб, які мають можливість впливати на результати спортивних змагань; потерпілого; свідка; експерта у судовому провадженні [4, с. 200].

Відповідно, вказані особи стають потенційно можливими суб'єктами кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 368-3 або ч. 3 ст. 368-4 КК України, зокрема у разі, якщо такі особи погодяться на прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди.

При цьому, як зазначає М. А. Шепотько, під час кваліфікації провокації підкупу слід звертати увагу на те, що дане кримінальне правопорушення вважається закінченим з моменту вчинення будь-якої дії, яка утворювала би моделювання поведінки провокованої особи, а тому невдала провокація також має бути кваліфікована за основним складом ст. 370 КК України як закінчене кримінальне правопорушення [5, с. 99].

У цьому аспекті також необхідно звернути увагу, що законодавець виділив у окремий склад кримінальне правопорушення, передбачене ст. 369 КК України «Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі», відмежувавши його від складу кримінального правопорушення за ст. 368 КК України «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди». Разом з тим, склад кримінального правопорушення, передбачений ст. 368-3 та 368-4 КК України («Підкуп»), поєднує у собі як пропозицію неправомірної вигоди, так і її прийняття.

Деякі науковці звертають увагу, що такий підхід законодавця видається дещо непослідовним. Зокрема, М. Б. Желік вважає, що чинна редакція ч. 3, 4 ст. 354, ст. 368, ч. 3, 4 ст. 368-3, ч. 3, 4

ст. 368-4, ч. 2, 3 ст. 369-2 КК України суперечить законам юридичної логіки [6, с. 34].

Необхідно погодитися з тим, що законодавцю слід було б дотримуватися єдиного підходу до формування складів вказаних суміжних кримінальних правопорушень. Наприклад, об'єднавши пропозицію та одержання неправомірної вигоди службовою особою в одну статтю.

Крім того, з огляду на те, що суб'єкти кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 та ст. 368-4 КК України, мають спільні ознаки, то, відповідно, їх також можливо було б об'єднати в один склад, уточнивши при цьому визначення поняття службової особи, наведене у примітці 1 до ст. 364 КК України, або перелічити відповідних суб'єктів у диспозиції відповідної статті.

Що стосується відмежування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою від інших суміжних складів кримінального правопорушення, зокрема незаконного збагачення (ст. 368-5 КК України) та зловживання впливом (ст. 369-2 КК України), то тут можна виокремити декілька критеріїв відповідного відмежування.

У науковій літературі з цього приводу зазначається, що співвідношення складів злочинів, передбачених ст. 368, ст. 368-3 та ст. 368-4» КК України з одного боку та ст. 369-2 «Зловживання впливом» КК України з іншого, існує конкуренція загальної і спеціальної норм; відтак, на думку деяких науковців, під час проведення кримінально-правової кваліфікації прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди для себе чи третьої особи за вплив на прийняття рішення особою, уповноваженою на виконання функцій держави, або пропозиція чи обіцянка здійснити вплив за надання такої вигоди службовою особою, службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми або особою, яка надає публічні послуги з використанням наданої влади, службового становища чи повноважень слід застосовувати саме ст. 369-2 КК України як спеціальну норму [7, с. 75].

Таким чином, склади вказаних суміжних кримінальних правопорушень (фактично ст. 368 та ч. 3 ст. 369-2 КК України) слід відмежовувати не тільки за суб'єктом (зокрема, суб'єкт кримінального правопорушення за ст. 369-2 КК України є загальним, тобто ним може виступати будь-яка особа, яка обіцяє здійснити вплив на іншого суб'єкта, який вже є спеціальним), але й за деякими факультативними ознаками суб'єктивної

сторони, а саме – мотивами вчинення цього правопорушення.

Зокрема, у першому випадку (ст. 368 КК України) мотивами прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою є здійснення саме цією особою з використанням свого службового становища певних дій на користь надавача обіцянки, пропозиції або власне неправомірної вигоди.

У випадку кваліфікації правопорушення за ст. 369-2 КК України матиме місце мотив впливу суб'єктом вчинення цього правопорушення (ним може бути у тому числі службова особа) на іншу особу, уповноважену на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

Своєю чергою відмежування кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України від неправомірного збагачення (ст. 368-5 КК України) слід здійснювати за декількома ознаками. Передусім, за ознаками об'єктивної сторони – кримінальне правопорушення, передбачене ст. 368-5 КК України, на відміну від передбаченого ст. 368 КК України, вважається закінченим з моменту фактичного набуття активів. Крім того, вчинення цього злочину не передбачає наявності такої ознаки, як вчинення певних дій або обіцянка вчинити певні дії з використанням свого службового становища. Причини та підстави неправомірного збагачення залишаються поза межами ознак складу цього правопорушення.

Також різним є предмет, який у ст. 368-5 КК України, на відміну від неправомірної вигоди, може означати лише матеріальний об'єкт – актив, роботи або послуги, проте, предмет досліджуваного кримінального правопорушення не може бути простою обіцянкою або пропозицією.

Вище були розглянуті критерії відмежування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою від суміжних складів найбільш подібних кримінальних правопорушень. Проте, на практиці можуть виникнути необхідність розмежування кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України й з іншими, менш схожими складами.

Наприклад, одна із суддів звернула увагу на критерії розмежування одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК України) та шахрайства (ст. 190 КК України) [8].

У якості прикладу наведено постанову Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 17 жовтня 2022 р. у справі 686/13801/16-к, в якій суд запропонував

такі критерії розмежування відповідних складів кримінальних правопорушень: 1) якщо службова особа заради досягнення бажаного для себе результату використовує не свою владу або службове становище, а особисті зв'язки, дружні чи родинні стосунки з іншими, у тому числі й службовими особами, склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України, відсутній; 2) дії службової особи, яка одержала гроші чи інші матеріальні цінності начебто для передачі іншій особі, а насправді мала намір не передавати їх, а привласнити, належить кваліфікувати не за ст. 368 КК України, а за відповідною частиною ст. 190 КК України як шахрайство [9].

Отже, в даному випадку шахрайство та одержання неправомірної вигоди розмежовуються за способом вчинення правопорушення (у першому випадку службова особа застосовує обман, а у другому обіцянку використати своє службове становище), а також за мотивами вчинення.

Висновки. Відмежування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою від суміжних складів кримінального правопорушення здійснюється за такими ознаками складу правопорушення:

1) за суб'єктом: відмежування складів кримінальних правопорушень, передбачених ст. 368, ч. 3 ст. 368-3 та ч. 3 ст. 368-4 КК України здійснюється за суб'єктом, яким у випадку кваліфікації за ст. 368 КК України є службова особа у значенні, наведеному у примітці 1 до ст. 364 КК України; за ч. 3 ст. 368-3 – службова особа юридичної особи приватного права, незалежно від організаційно-

правової форми; за ч. 3 ст. 368-4 – перелічені у диспозиції цієї статті особи, а також інші особи, які здійснюють професійну діяльність у сфері надання публічних послуг;

2) за предметом: предметом правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України може бути як конкретно визначений об'єкт матеріального світу, так і нематеріальних об'єкт, а також обіцянка чи пропозиція у його надання; предметом правопорушення, передбаченого ст. 368-5 КК України є виключно матеріальний об'єкт – актив, роботи або послуги;

3) за деякими ознаками об'єктивної сторони: різним є спосіб вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 190 КК України (застосування обману, родинних зв'язків, зловживання довірою), та ст. 368 КК України (використання службового становища);

4) за деякими ознаками суб'єктивної сторони: мотиви мають значення для відмежування кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України, від передбаченого ст. 369-2 КК України: у першому випадку (ст. 368 КК України) мотивами є здійснення саме суб'єктом з використанням свого службового становища певних дій на користь надавача обіцянки, пропозиції або власне неправомірної вигоди; у випадку кваліфікації правопорушення за ст. 369-2 КК України матиме місце мотив впливу суб'єктом вчинення цього правопорушення (ним може бути у тому числі службова особа) на іншу особу, уповноважену на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

Список літератури:

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення – 10.02.2024).
2. Бондаренко О. С. Предмет злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Автореф. дис. ... канд. юр. наук. Київ, 2016. 22 с.
3. Корупційні схеми: їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування; за ред. М.І. Хавронюка. К. : Москаленко О. М., 2019. 464 с.
4. Чернега Ю. О. Відповідальність за підкуп за кримінальним правом України. Дис. ... канд. юр. наук. Львів, 2019. 223 с.
5. Шепотько М. А. Кримінальна відповідальність за провокацію підкупу. Дис. ... доктор філософії. Одеса, 2022. 239 с.
6. Желік М. Б. Розмежування складів злочинів, спільною ознакою яких є суспільно-небезпечне діяння у вигляді прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди. Проблеми та стан дотримання захисту прав людини в Україні: зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 18–19 серпня 2017 р.). Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2017. С. 33–36.
7. Дюрдь В. І. Проблемні питання відмежування зловживання впливом від суміжних складів злочинів (ст. 368, 3683, 3684 КК України). Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми. Харків, 2019. С. 73–75.
8. Проблемні питання розмежування окремих складів злочинів: суддя Вікторія Бучківська. Публікації лектора. 2023. URL : <https://www.hsa.org.ua/lectors/buchkivska-viktoriya/articles/problemni-pitannia-rozmezuvannia-okremix-skladiv-zlociniv-suddia-viktorii-buckivska> (дата звернення – 10.02.2024).

9. Постанова Верховного Суду від 17 жовтня 2022 року у справі 686/13801/16-к. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106940469> (дата звернення – 10.02.2024).

Pushkar O.A. SEPARATE ISSUES OF LIMITATION OF ACCEPTANCE OF AN OFFER, PROMISE OR OBTAINING AN IRREGULAR OFFICIAL PERSON BENEFIT FROM RELATED ELEMENTS OF A CRIMINAL OFFENSE

The article provides a comparative and legal analysis of the provisions of certain articles of the Criminal Code of Ukraine, which provide for liability for offenses in the field of official activity and professional activity related to the provision of public services official person, with the aim of limiting the acceptance of an offer, promise or receiving an undue benefit from the adjacent structures of the criminal offense.

The author justifies that the composition of the criminal offense defined by Article 368 of the Criminal Code of Ukraine contains some similar features with the features of related offenses. It has been established that in practice there are some difficulties associated with distinguishing the acceptance of an offer, promise or receipt of an unlawful benefit from related offenses. It has been proven that the most similar signs contain the compositions of such offenses related to the acceptance of an offer, promise or receiving an illegal benefit, such as illegal enrichment, defined in Article 368-5 of the Criminal Code of Ukraine, abuse of influence (Article 369-2), provocation of bribery (Article 370).

The article defines corruption and other official offenses that are related to the offense provided for in Article 368 of the Criminal Code of Ukraine. The author outlines common and distinctive features of the components of the criminal offense provided for in Article 368 of the Criminal Code of Ukraine, with related components.

On the basis of what has been done, identify problematic issues regarding the distinction between illegal gains and related criminal offences. The author has developed separate criteria for distinguishing the acceptance of an offer, promise or receipt of an illegal benefit from related criminal offenses. Such criteria are proposed to include the subject, the objective side, and the subjective side, the signs of which make it possible to make the appropriate distinction.

Key words: *corruption offense, unlawful benefit, composition of the offense, demarcation, adjacent compositions.*

Рогатинська Н.З.

Західноукраїнський національний університет

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПОСАДОВИХ ОСІБ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЗА ПОРУШЕННЯ НОТАРІАЛЬНОЇ ТАЄМНИЦІ

Стаття присвячена дослідженню питання притягнення до юридичної відповідальності посадових осіб органів місцевого самоврядування за порушення нотаріальної таємниці. Проаналізовано норми діючого законодавства, щодо юридичної відповідальності винних осіб за порушення нотаріальної таємниці. Відзначено, що діюче законодавство України не містить норм, які прямо передбачали б кримінальну або адміністративну відповідальність за порушення нотаріальної таємниці як посадовими особами органів місцевого самоврядування, так і нотаріусами. За результатами проведеного дослідження автор приходиться до висновку про необхідність комплексного дослідження даного питання та розробки конкретних пропозицій щодо внесення змін до Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення, які б передбачали кримінальну та адміністративну відповідальність за порушення нотаріальної таємниці. При цьому автор зазначає про необхідність відійти від практики прив'язки виключно до суб'єктного складу вчинених правопорушень, а зробити акцент на об'єкті правопорушення з використанням загально визнаних підходів до розуміння таємниці у кримінальному праві.

Ключові слова: юридична відповідальність, посадові особи органів місцевого самоврядування, нотаріальна таємниця, кримінальна відповідальність, адміністративна відповідальність, нотаріальна діяльність.

Постановка проблеми. Нотаріат є одним із інститутів держави, що забезпечує реалізацію її правозахисної функції, шляхом надання офіційної сили, вірогідності юридичним правам, фактам і документам. Одним із основних принципів нотаріальної діяльності є дотримання нотаріальної таємниці.

Водночас в Україні відсутній законодавчо визначений порядок притягнення до відповідальності за розголошення нотаріальної таємниці як посадових осіб органів місцевого самоврядування, так і нотаріусів.

Діюче законодавство, а саме ст. 12 Закону України «Про нотаріат», передбачає можливість притягнення до відповідальності за розголошення нотаріальної таємниці тільки нотаріусів і лише шляхом застосування дисциплінарного стягнення у вигляді позбавлення права на зайняття нотаріальною діяльністю.

На сьогоднішній день відсутні дієві механізми притягнення до юридичної відповідальності посадових осіб органів місцевого самоврядування за порушення ними нотаріальної таємниці, а, отже це питання потребує фундаментального дослідження, результатом якого має стати внесення відповідних змін до діючого законодавства, що

стануть гарантією захисту прав людини у сфері надання нотаріальних послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання нотаріальної таємниці, висвітлювали у своїх працях В. Баранкова, Н. Денисяк, Ю. Желіховська, Д. Журавльов, О. Коротюк, Е. Крістева, Т. Лавренчук, С. Маляренко, В. Марченко, О. Остапенко, В. Парасюк, С. Фурса, Є. Фурса, К. Чижмарь та інші.

Питання юридичної відповідальності нотаріуса в Україні були об'єктом дослідження О. Висканцева, І. Гаєвської, О. Неліна, І. Святецької, С. Хімченка та інші.

Разом з тим, у правовій науці відсутні наукові дослідження інституту юридичної відповідальності посадових осіб органів місцевого самоврядування за порушення нотаріальної таємниці в Україні.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз стану правового регулювання інституту юридичної відповідальності посадових осіб органів місцевого самоврядування за порушення нотаріальної таємниці в Україні.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання: визначити співвідношення юридичної відповідальності за порушення

нотаріальної таємниці нотаріусом та посадовими особами органів місцевого самоврядування; з'ясувати підстави та умови притягнення до кримінальної відповідальності посадових осіб органів місцевого самоврядування за порушення ними нотаріальної таємниці.

Виклад основного матеріалу. Розвиток суспільних відносин потребує динамічних і системних змін законодавства. Приватне життя є невіддільною частиною життєдіяльності будь-якої людини й потребує охорони та захисту як із боку самої людини, так і з боку держави. Натепер тільки чинний Кримінальний кодекс України прямо передбачає більше десятка охоронюваних таємниць. Однак з огляду на розгалуженість вітчизняного законодавства можна констатувати про кратно більшу їх кількість. На думку Хлопова А. О. таємниця є важливим і досить розповсюдженим правовим інститутом у межах вітчизняного законодавства [14, с. 92].

Нотаріат є одним із інститутів держави, що забезпечує реалізацію її правозахисної функції, шляхом надання офіційної сили, вірогідності юридичним правам, фактам і документам. Одним із основних принципів нотаріальної діяльності є дотримання нотаріальної таємниці.

Відповідно до ч. 1 ст. 8 Закону України «Про нотаріат» нотаріальна таємниця – сукупність відомостей, отриманих під час вчинення нотаріальної дії або звернення до нотаріуса заінтересованої особи, в тому числі про особу, її майно, особисті майнові та немайнові права і обов'язки тощо [4].

На думку Долинської М. С. нотаріальну таємницю необхідно розглядати з двох аспектів. З одного боку, це таємниця особи, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії (мотив звернення та сам факт звернення до нотаріуса; надані для дослідження документи; досягнутий після звернення до нотаріуса результат; відомості про особисте життя особи тощо), з іншого – таємниця нотаріуса як фахівця (відомості про надані поради, консультації тощо). Важливі обидві характеристики поняття таємниці вчинення нотаріальних дій [10, с. 185].

Аналогічної позиції дотримуються і Д. Журавльов, О. Коротюк та К. Чижмарь, на думку яких, предмет нотаріальної таємниці охороняється законом як інформація з обмеженим доступом, а саме – таємна інформація. Таємна інформація охоплює відомості не тільки щодо особи, яка звернулася за вчиненням нотаріальних дій, але й інформацію про надані консультації тощо [11, с. 52].

Водночас В. Баранкова вважає, що подібне розуміння змісту нотаріальної таємниці

суперечить законодавчому визначенню її змісту, наведеному в ч. 1 ст. 8 Закону, відповідно до якого це виключно інформація, пов'язана із заінтересованою особою та її зверненням до нотаріуса [8].

Таким чином, серед науковців не існує єдиного підходу, щодо визначення змісту нотаріальної таємниці. Водночас вони проявляють свою єдність щодо необхідності дотримання законодавчо визначеного обов'язку нотаріуса та посадових осіб, на яких покладено виконання деяких нотаріальних дій, не порушувати нотаріальну таємницю.

З моменту свого виникнення нотаріат являє собою унікальний інститут превентивного правосуддя, який покликаний забезпечувати чітку реалізацію прав і законних інтересів учасників цивільного обороту з метою попередження звернення останніх до судових інстанцій за захистом. Щодня до нотаріусів і посадових осіб, на яких покладено виконання деяких нотаріальних дій, звертаються тисячі громадян і представників юридичних осіб за посвідченням угод, засвідченням копій документів або вчиненням інших нотаріальних дій. Одним з основоположних принципів здійснення нотаріальної діяльності – є дотримання нотаріальної таємниці як найважливіший засіб забезпечення можливості людини реалізувати свою автономію, незалежність в цьому світі, коли кожного з нас оточує величезна кількість людей, органів, організацій, які проявляють до нашого життя великий інтерес [12, с. 68].

На думку, В. Черниша порушення нотаріальної таємниці є не лише порушенням законності, а й аморальним вчинком нотаріуса, бо особи, які звернулися до нотаріуса, часто відкривають йому найпотаємніше, заповітне, впевнені в тому, що таємницю їхньої бесіди буде дотримано [15, с. 85].

Як вже зазначалось дотримання нотаріальної таємниці відповідно до Закону України «Про нотаріат» є обов'язком не лише нотаріуса, а і посадових осіб, на яких покладено виконання деяких нотаріальних дій, зокрема і посадових осіб органів місцевого самоврядування. Особи, винні в порушенні нотаріальної таємниці, несуть відповідальність у порядку, встановленому законом.

Зазначений обов'язок кореспондується із конституційним правом особи на захист інформації про себе.

Так, відповідно до ч. 1 та 2 ст. 32 Конституції України ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України. Не допускається збирання, зберігання, використання та поши-

рення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини [1].

Рішенням Конституційного Суду України № 2-рп/2012 від 20.01.2012 у справі № 1-9/2012 за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України надано офіційне тлумачення частин першої, другої статті 32 Конституції України [6].

Конституційний Суд України зазначив, що інформація про особисте та сімейне життя особи (персональні дані про неї) – це будь-які відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована, а саме: національність, освіта, сімейний стан, релігійні переконання, стан здоров'я, матеріальний стан, адреса, дата і місце народження, місце проживання та перебування тощо, дані про особисті майнові та немайнові відносини цієї особи з іншими особами, зокрема членами сім'ї, а також відомості про події та явища, що відбувалися або відбуваються у побутовому, інтимному, товариському, професійному, діловому та інших сферах життя особи, за винятком даних стосовно виконання повноважень особою, яка займає посаду, пов'язану зі здійсненням функцій держави або органів місцевого самоврядування. Така інформація про фізичну особу та членів її сім'ї є конфіденційною і може бути поширена тільки за її згодою, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Водночас законодавство України не містить норм, що визначали б чіткі підстави та порядок притягнення нотаріуса і посадових осіб, на яких покладено виконання деяких нотаріальних дій, до юридичної відповідальності за порушення нотаріальної таємниці.

Досліджуючи питання юридичної відповідальності нотаріуса за порушення нотаріальної таємниці Білоскурська О. В. та Федорчук М. Д. приходять до висновку, що за порушення таємниці вчинення нотаріальних дій, нотаріус повинен нести адміністративну, а в окремих випадках і кримінальну відповідальність, оскільки існуюча відповідальність не включає в себе покарання за завдання шкоди іншим особам, у тому числі за розголошення відомостей, що становлять нотаріальну таємницю. Такого роду порушення може завдати значної шкоди іншим особам, зокрема,

порушити їх конституційне право на приватність, конфіденційність тощо [9, с. 268].

Водночас аналіз діючого законодавства дає підстави стверджувати, що ні Кодекс про адміністративні правопорушення, ні Кримінальний кодекс України не містить норм, які б передбачали реальну можливість притягнення нотаріуса до адміністративної або кримінальної відповідальності.

Отже, єдиний дієвий спосіб притягнення нотаріуса, який розголосив відомості, що склали предмет нотаріальної таємниці це притягнення його до дисциплінарної відповідальності у вигляді анулювання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю, що прямо передбачено ст. 12 Закону України «Про нотаріат». Саме в ст. 12 Закону України «Про нотаріат», серед підстав для анулювання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю є порушення нотаріусом нотаріальної таємниці. Таке рішення може бути прийняте Вищою кваліфікаційною комісією нотаріату на підставі подання Міністерства юстиції України, його територіальних органів.

Водночас слід зазначити, що застосування такого виду дисциплінарного стягнення до посадових осіб органів місцевого самоврядування за порушення ними нотаріальної таємниці є неможливим та відповідно не передбачене діючим законодавством, що значно ускладнює притягнення цих осіб до юридичної відповідальності за недотримання даного законодавчо закріпленого обов'язку.

Аналіз норм діючого Кримінального кодексу України дає підстави стверджувати, що на сьогоднішній день, притягнення посадових осіб органів місцевого самоврядування, що порушили нотаріальну таємницю до кримінальної відповідальності можна розглядати лише через призму службових злочинів, зокрема за ст. 367 КК України «Службова недбалість» та ст. 364 КК України «Зловживання владою або службовим становищем» [2].

З огляду на зміст зазначених статей кримінального кодексу, можна припустити, що саме умисне порушення посадовою особою органу місцевого самоврядування нотаріальної таємниці з метою отримання неправомірної вигоди для себе чи в інтересах третіх осіб слід кваліфікувати за ч. 1 та/або ч.2 ст. 364 КК України в залежності від ступеня тяжкості наслідків.

Водночас неумисне розголошення нотаріальної таємниці, що завдало істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтер-

есам окремих осіб підпадає під кваліфікацію за ч. 1 та ч. 2 ст. 367 КК України.

Як же зазначалось, зазначені правопорушення підпадають під визначення службових злочинів, а, отже, це передбачає наявність спеціального суб'єкта, зокрема це посадові особи, які наділені повноваженнями здійснювати організаційно-розпорядчі функції та мають доступ до нотаріальної таємниці.

Указом Президента України № 584/2019 від 7 серпня 2019 р. «Питання Комісії з питань правової реформи» [5] створено комісію з питань правової реформи у складі якої затверджена робоча група з питань розвитку кримінального права, яка розробила проєкт нового Кримінального кодексу України, текст якого розміщено на сайті Консультативної місії Європейського Союзу (КМЄС) в Україні [7].

Аналіз норм якого теж свідчить, що проєкт запропонованого Кримінального кодексу України не містить нормативно-правових приписів, що забезпечували б захист суспільних відносин у нотаріальній сфері, у тому числі і нотаріальної таємниці. Із шести статей, запропонованих авторами проєкту нового Кримінального кодексу України, жодна не охоплює діяння, що пов'язані з порушеннями в нотаріальній сфері.

Проведений аналіз норм діючого законодавства з точки зору наявності норм, що передбачали б умови та підстави притягнення до адміністративної або кримінальної відповідальності як нотарі-

усів, так і посадових осіб органів місцевого самоврядування за порушення нотаріальної таємниці, свідчить про необхідність його вдосконалення.

Досліджуючи питання закріплення на законодавчому рівні норм, які б передбачали кримінальну та адміністративну відповідальність за порушення нотаріальної таємниці, на нашу думку, необхідно відійти від практики прив'язки виключно до суб'єктного складу вчинених правопорушень, а зробити акцент на об'єкті правопорушення з використанням загальноновизнаних підходів до розуміння таємниці у кримінальному праві.

Висновки. За результатами проведеного аналізу можна стверджувати, що діюче законодавство України не містить норм, що прямо передбачали б кримінальну або адміністративну відповідальність за порушення нотаріальної таємниці як посадовими особами органів місцевого самоврядування, так і нотаріусами. Зазначене обумовлює необхідність комплексного дослідження даного питання та розробки конкретних пропозицій щодо внесення змін до Кримінального кодексу України та Кодексу про адміністративні правопорушення, які б передбачали кримінальну та адміністративну відповідальність за порушення нотаріальної таємниці. При цьому виснуємо, що необхідно відійти від практики прив'язки виключно до суб'єктного складу вчинених правопорушень, а зробити акцент на об'єкті правопорушення з використанням загальноновизнаних підходів до розуміння таємниці у кримінальному праві.

Список літератури:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року/ *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
2. Кримінальний кодекс України /*Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2001, № 25–26, ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
4. Закон України «Про нотаріат» /*Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 1993, № 39, ст. 383. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text>
5. Указ Президента України № 584/2019 від 7 серпня 2019 р. «Питання Комісії з питань правової реформи». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5842019-28949>
6. Рішенням Конституційного Суду України № 2-рп/2012 від 20.01.2012 у справі № 1-9/2012. Офіційний Вебсайт Конституційного Суду України. URL: <https://ccu.gov.ua/docs/641>
7. Проєкт нового Кримінального кодексу України. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>
8. Баранкова В. Поняття та межі нотаріальної таємниці. *Юридичний радник № 4(94), серпень 2017*. <http://yurradnik.com.ua/wp-content/uploads/2017/09/Barankova.pdf>
9. Білоскурська О., Федорчук М. Юридична відповідальність нотаріуса за порушення нотаріальної таємниці в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право, № 77 (2023) том 2*. С. 264–269.
10. Долинська М. С. Нотаріальний процес: підручник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2019. 652 с.
11. Журавльов Д.В., Коротюк О.В., Чижмарь К.І. Правова охорона нотаріальної таємниці: монографія. К.: ОВК, 2017. 190 с.

12. Ільєва Н.В., Крістева Е.А. Основні функції нотаріальної таємниці в Україні. *Правова держава* 42'2021. С. 63–70.

13. Крижевська О.О. Посадові особи органів місцевого самоврядування як суб'єкти нотаріального процесуального правовідношення. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2023. С. 181–185.

14. Хлопов А. О. Поняття та ознаки таємниці у кримінальному праві України в розрізі інформації приватного характеру / А.О.Хлопов // *Прикарпатський юридичний вісник*. – 2020. – Вип. 4 (33). – С. 89–93.

15. Черниш В. Нотаріальна таємниця: поняття і кордони // *Юридичний журнал*. – 2011. – № 3 (105). – С. 84–85.

Rogatinska N.Z. LEGAL LIABILITY OF OFFICIALS OF LOCAL GOVERNMENT BODIES FOR VIOLATION OF NOTARIAL SECRECY

The article is devoted to the study of the issue of bringing officials of local self-government bodies to legal responsibility for violation of notarial secrecy. The norms of the current legislation regarding the legal responsibility of guilty persons for violation of notarial secrecy have been analyzed. It was noted that the current legislation of Ukraine does not contain norms that would directly provide for criminal or administrative liability for the violation of notarial secrecy by both officials of local self-government bodies and notaries. Based on the results of the research, the author comes to the conclusion of the need for a comprehensive study of this issue and the development of specific proposals for amendments to the Criminal Code of Ukraine and the Code of Ukraine on Administrative Offenses, which would provide for criminal and administrative liability for the violation of notarial secrecy. At the same time, the author notes the need to move away from the practice of tying exclusively to the subject structure of committed offenses, and to emphasize the object of the offense using generally recognized approaches to understanding secrecy in criminal law.

Key words: legal responsibility, officials of local self-government bodies, notarial secrecy, criminal responsibility, administrative responsibility, notarial activity.

Цибохін О.М.

Національний університет «Одеська юридична академія»

ЩОДО ПИТАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВЧИНЕННЯ ПОДАТКОВОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

У статті розглядаються питання особливостей співвідношення кримінальних податкових правопорушень та інших податкових правопорушень. Зауважується, що факт вчинення податкового правопорушення є підставою для притягнення до податкової, адміністративної та кримінальної відповідальності, однак аргументується позиція того, що спір між платниками податків і державою має насамперед вирішуватися засобами податкового та адміністративного права, і тільки в разі їх недостатності можливе застосування кримінально-правових заходів. Пропонується висновок про те, що преюдиціальне значення для кримінального судочинства мають мати всі судові рішення, що набрали законної сили, ухвалені як у рамках цивільного, господарського, так і в рамках адміністративного судочинства. Застосування преюдиції є засобом підтримання несуперечливості судових актів і забезпечує дію принципу правової визначеності.

Дія кримінально-правових норм в умовах міжгалузевих відносин, що складаються в результаті всебічного правового регулювання та охорони податкових відносин і виражають залежність між конституційним, податковим, адміністративним і кримінальним законодавством, ставить перед сучасною наукою і практикою цілий комплекс юридичних проблем. Поняття податкового кримінального правопорушення можна застосовувати як збірне позначення всього різноманіття кримінально караних діянь, скоєних суб'єктами під час реалізації податкових правовідносин. З цієї причини в контексті податкової злочинності слід розглядати не лише протиправні дії платника податків, спрямовані на ухилення від сплати податкових платежів, а й, наприклад, незаконне одержання податкових пільг або здійснення в межах податкових правовідносин протизаконних дій посадовими особами податкових органів тощо. Визначено, що суспільна небезпека ухилення від сплати податків і зборів, тобто умисного невиконання конституційного обов'язку кожного сплачувати законно встановлені податки та збори, полягає в ненадходженні грошових коштів до бюджетної системи країни. Суспільна небезпека податкових кримінальних правопорушень полягає також у порушенні конституційного обов'язку кожного сплачувати законно встановлені податки і збори.

Ключові слова: податок, збори (обов'язкові платежі), податкове кримінальне правопорушення, кримінальна відповідальність, кримінально-правова кваліфікація, розмежування кримінальних правопорушень із суміжними діяннями.

Постановка проблеми. Взаємодія кримінального та інших галузей законодавства здійснюється за допомогою постановки під захист кримінального закону суспільних відносин, які регулюються насамперед нормами іншої галузевої належності. Так, факт вчинення податкового правопорушення є підставою для притягнення до податкової, адміністративної та кримінальної відповідальності, водночас спір між платниками податків і державою має насамперед вирішуватися засобами податкового та адміністративного права, і тільки в разі їх недостатності можливе застосування кримінально-правових заходів.

В іншому разі може скластися ситуація, за якої платник податків, притягнутий до податкової відповідальності, оскаржує рішення податкового

органу в суді, тобто визнає в судовому порядку свої дії законними, проте притягається до кримінальної відповідальності за вчинення того самого податкового правопорушення. Одним із способів врахування рішень, винесених у порядку судочинства в податкових спорах, є інститут преюдиції, що передбачає неприпустимість перегляду питань факту і права, що мають значення для даної справи, які раніше були вирішені в іншій. У цьому випадку йдеться про міжгалузеву преюдицію, оскільки одні й ті самі фактичні підстави лежать в основі кримінального та іншого судочинства.

На наш погляд, не можна виключати подібну можливість, преюдиціальне значення для кримінального судочинства мають мати всі судові

рішення, що набрали законної сили, ухвалені як у рамках цивільного, господарського, так і в рамках адміністративного судочинства. Застосування преюдиції є засобом підтримання несуперечливості судових актів і забезпечує дію принципу правової визначеності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика кримінальної відповідальності за податкові кримінальні правопорушення знайшла свого відображення у наукових роботах багатьох вітчизняних вчених, серед яких: Л. П. Брич, Д. І. Голосніченко, Р. Ю. Гревцова, О. О. Дудоров, М. С. Міщук, П. П. Андрушко, П. С. Берзін, Н. О. Гуторова, В. О. Навроцький, О. І. Перепелиця, Є. Л. Стрельцов, В. Я. Тацій, М. І. Хавронюк та ін.

Постановка завдання. Метою даної статті є аналіз особливостей кримінальної відповідальності за податкові кримінальні правопорушення та співвідношення останніх з іншими податковими правопорушеннями.

Виклад основного матеріалу. Європейський Суд з прав людини неодноразово у своїх рішеннях вказував на необхідність правової визначеності та можливості відступу від неї лише в разі обставин істотної та непереборної властивості, зокрема, під час розгляду справ «Праведна проти Росії» [1]. Наприклад, як зазначено в постанові у справі «Сутяжник проти Росії» [2], правова визначеність передбачає повагу до принципу «вирішена справа», тобто принципу остаточного характеру судових рішень. Цей принцип передбачає, що жодна сторона не вправі вимагати перегляду остаточного і такого, що має обов'язкову силу, рішення винятково з метою нового слухання справи і винесення нового рішення.

Під час розгляду справ щодо податкових злочинів судам необхідно не тільки вивчати норми Податкового кодексу України, а й чинні постанови, огляди практики вищих судових інстанцій, у яких передбачено відповідальність за правопорушення, не закріплену в ПК України. Наприклад, перш ніж визначити ознаки ухилення від сплати податків і (або) зборів з організації, необхідно встановити факт вчинення платником податків (організацією) податкового правопорушення. В іншому разі на практиці складеться описана вище ситуація, коли за одними й тими самими фактами особу звільняють від податкової відповідальності, однак паралельно притягують до кримінальної.

Дія кримінально-правових норм в умовах міжгалузевих відносин, що складаються в результаті всебічного правового регулювання та охорони податкових відносин і виражають залежність між

конституційним, податковим, адміністративним і кримінальним законодавством, ставить перед сучасною наукою і практикою цілий комплекс юридичних проблем. Одна з них – конструювання нормативних положень про відповідальність за податкові правопорушення та їхнє правове оцінювання в умовах міжгалузевих зв'язків – фактора, який потребує врахування як у законодавчій, так і в правозастосовчій практиці.

Складність і багатоаспектність порушеної проблеми посилюється за рахунок переплетення низки чинників соціально-економічного, правового та кримінологічного характеру. По-перше, це важлива роль податків в умовах ринкової економіки як основного джерела поповнення державного бюджету, формування доходів бюджетів усіх рівнів, що дає підставу говорити про «вічний» характер досліджуваної тематики в умовах ринкової економіки. По-друге, це безперервна зміна податкового та суміжного з ним законодавства, що прямо і опосередковано впливає на стабільність правозастосування у сфері оподаткування та стійкість юридичних оцінок про податкові правопорушення. По-третє, сформована тенденція зростання кількості кримінальних податкових правопорушень.

Так, відповідно до Податкового кодексу України (далі – ПК України), «податком є обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету або на єдиний рахунок, що справляється з платників податку відповідно до ПК України. Сукупність загальнодержавних та місцевих податків та зборів, що справляються в установленому ПК України порядку, становить податкову систему України» [3].

Порядок нарахування та внесення до бюджетів податків і зборів різних рівнів регулюється нормами ПК України. Згідно зі ст. 6 ПК України, «податок – це обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників податку відповідно до ПК України. У свою чергу, збором (платою, внеском) є обов'язковий платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників зборів, за умов отримання ними спеціальної вигоди, зокрема внаслідок учинення на користь таких осіб державними органами, органами місцевого самоврядування, іншими уповноваженими органами та особами юридично значущих дій» [3].

Визначальним поняттям розрахунків за податками та зборами є податкове зобов'язання – сума коштів, яку платник податків, наприклад податковий агент, повинен сплатити до відповідного бюджету в якості податку або збору на підставі,

у порядку та в строки, що передбачені податковим законодавством (зокрема сума коштів, визначена платником податків у податковому векселі та не сплачена в установлений законом строк).

Податковим правопорушенням у відповідності із п. 109.1 ст. 109 ПК України є «протиправне, винне (у випадках, прямо передбачених цим Кодексом) діяння (дія чи бездіяльність) платника податку (у т. ч. осіб, прирівняних до нього), контролюючих органів та/або їх посадових (службових) осіб, інших суб'єктів у випадках, прямо передбачених цим Кодексом» [3].

Кодекс не містить визначення поняття «вина», однак умови, за яких особа вважається винною, наведені у ст. 112 ПК України та полягають у тому, що особа вважається винною у вчиненні правопорушення, якщо буде встановлено, що вона мала можливість для дотримання правил та норм, за порушення яких ПК України передбачена відповідальність, проте не вжила достатніх заходів щодо їх дотримання. При цьому, необхідно враховувати, що вжиті платником податків заходи щодо дотримання правил та норм податкового законодавства вважаються достатніми, якщо контролюючий орган не доведе, що вчиняючи певні дії або допускаючи бездіяльність, за які передбачена відповідальність, платник податків діяв нерозумно, недобросовісно та без належної обачності.

Таким чином, умовами які визначають вину особи, у розумінні ст. 112 ПК України є:

– встановлення можливості дотримання особою правил та норм, за порушення яких Кодексом передбачена відповідальність, проте не вжиття цією особою достатніх заходів щодо їх дотримання;

– доведення контролюючим органом того, що вчиняючи певні дії або допускаючи бездіяльність, за які передбачена відповідальність, платник податків діяв нерозумно, недобросовісно та без належної обачності.

Саме можливість особою дотримуватися правил та норм, за порушення яких Кодексом передбачена відповідальність, однак не вжиття нею достатніх заходів щодо їх дотримання, через вчинення дій, які можуть бути кваліфіковані як нерозумні, недобросовісні та без належної обачності, за умови доведення цього контролюючим органом, є свідченням вини особи у вчиненні податкового правопорушення.

Податкове кримінальне правопорушення – це вчинене у податковій сфері протиправне діяння, кримінально караний характер якого визнаний чинним кримінальним законодавством території, до юрисдикції якої його віднесено. Поняття податкового кримінального правопорушення

можна застосовувати як збірне позначення всього різноманіття кримінально караних діянь, скоєних суб'єктами під час реалізації податкових правовідносин. З цієї причини в контексті податкової злочинності слід розглядати не лише протиправні дії платника податків, спрямовані на ухилення від сплати податкових платежів, а й, наприклад, незаконне одержання податкових пільг або здійснення в межах податкових правовідносин протизаконних дій посадовими особами податкових органів тощо.

Схильні вважати, що податкове кримінальне правопорушення – це кримінально каране діяння, яке посягає на суспільні відносини у сфері системи оподаткування України. До податкових кримінальних правопорушень слід віднести діяння проти державної системи оподаткування та спричинення шкоди у вигляді ненадходження податків, зборів та інших платежів до державного та місцевого бюджетів. Даний вид кримінально караних діянь входять до найбільш загальної групи протиправних діянь – економічних кримінальних правопорушень.

Нині чинний КК України передбачає кримінальну відповідальність за вчинення ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) (ст. 212 КК України), яке полягає у умисному ухиленні від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), що входять в систему оподаткування, введених у встановленому законом порядку, вчинене службовою особою підприємства, установи, організації, незалежно від форми власності або особою, що займається підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи чи будь-якою іншою особою, яка зобов'язана їх сплачувати, якщо ці діяння призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у значних розмірах. А також передбачено подібне діяння у вигляді ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування (ст. 212-1 КК України).

У правозастосовчій практиці існують труднощі кваліфікації податкових кримінальних правопорушень, перш за все, з позиції суміжного законодавства. Сьогодні – це вельми складна проблема. Важливо, що складнощі у правозастосуванні нерідко зумовлені недосконалістю законодавства в частині розмежування податкових кримінальних правопорушень та інших правопорушень. Податкове законодавство є доволі складним і заплутаним, причому, аналізуючи статті ПК України, складається враження, що його розробкою здебільшого займалися вчені-економісти. Думка

сучасних правознавців була врахована недостатньою мірою, особливо в частині, що стосується порушень податкового законодавства. Більше того, одним із недоліків податкового законодавства є те, що норми права сформовані та формулюються під сильним впливом миттєвих гострих фінансових потреб держави.

За характером і ступенем соціальної шкідливості всі правопорушення поділяють на кримінальні правопорушення, проступки та інші правопорушення. Зазначений поділ має не тільки науково-теоретичне, а й важливе практичне значення, бо сприяє забезпеченню ефективного правового регулювання, боротьбі з правопорушеннями, зміцненню правопорядку. Правопорушення включає в себе цивільно-правове, дисциплінарне, адміністративне та кримінально-протиправне діяння. Нерідко кримінальні правопорушення та інші правопорушення розрізняють за ступенем суспільної небезпеки, тобто в основу поділу кладуть кількісний критерій. Однак це не зовсім точно характеризує фактичний бік правопорушень, основу якого становить їхня якісна своєрідність. Кримінальні правопорушення – суспільно небезпечні кримінально карані діяння. Суспільна

небезпека – це явна небезпека діяння для суспільства, для найсуттєвіших інтересів держави, особистості. Визнаючи шкоду, антисоціальний характер інших правопорушень (проступків), слід пам'ятати, що шкода, заподіяна ними, не досягає рівня суспільної небезпеки.

Висновки. Таким чином, податкові правопорушення – це не тільки делікти, передбачені податковим законодавством, а й податкові кримінальні правопорушення, відповідальність за які встановлено КК України. Суспільна небезпека ухилення від сплати податків і зборів, тобто умисного невиконання конституційного обов'язку кожного сплачувати законно встановлені податки та збори, полягає в ненадходженні грошових коштів до бюджетної системи країни. Суспільна небезпека податкових кримінальних правопорушень полягає також у порушенні конституційного обов'язку кожного сплачувати законно встановлені податки і збори. Як видно зі сказаного вище, межа між кримінальним правопорушенням та іншим правопорушенням у сфері оподаткування часто є вельми вузькою, що повинно враховуватися під час кваліфікації протиправних діянь різноманітного характеру і ступеня небезпеки та шкоди.

Список літератури:

1. European Court of Human Rights First Section «Case Pravednaya (Pravednaya) v. Russia» (Application No. 69529/01) Judgment Strasbourg, November 18, 2004. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/russian/euro/Rpravednayacase.html>
2. European Court of Human Rights First Section «Case Chicanery v. Russia (Application No. 8269/02). Judgment Strasbourg July 23, 2009. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/russian/euro/Rsutyajnikcase2009.html>
3. Податковий кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2011. № 13–14, № 15–16, № 17. Ст. 112.

Tsybokhin O.M. ON THE ISSUE OF LIABILITY FOR COMMITTING A TAX CRIMINAL OFFENSE

The article deals with the peculiarities of correlation between criminal tax offenses and other tax offenses. It is noted that the fact of committing a tax offense is the basis for bringing to tax, administrative and criminal liability, but the author argues that a dispute between taxpayers and the State should be primarily resolved by means of tax and administrative law, and only if they are insufficient, criminal law measures may be applied. The author concludes that all court decisions which have entered into force and are applicable to criminal proceedings should have prejudicial effect in civil, commercial and administrative proceedings. The use of prejudice is a means of maintaining the consistency of judicial acts and ensures the principle of legal certainty.

The operation of criminal law provisions in the context of inter-sectoral relations resulting from comprehensive legal regulation and protection of tax relations and expressing the dependence between constitutional, tax, administrative and criminal legislation poses a whole range of legal issues for modern science and practice. The concept of a tax criminal offense can be used as a collective designation of the entire variety of criminal offenses committed by subjects in the course of tax relations. For this reason, in the context of tax crime, one should consider not only illegal actions of a taxpayer aimed at tax evasion, but also, for example, illegal receipt of tax benefits or illegal actions of tax officials within the framework of tax relations, etc. It is determined that the social danger of tax and fee evasion, i.e., intentional failure to fulfill the constitutional obligation of everyone to pay legally established taxes and fees, is the lack of funds to the country's budget system. The social danger of tax criminal offenses also lies in the violation of the constitutional obligation of everyone to pay legally established taxes and fees.

Key words: tax, duties (mandatory payments), tax criminal offense, criminal liability, criminal law qualification, distinction between criminal offenses and related acts.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

UDC 343.13

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.1/28>

Davydenko S.V.

Yaroslav Mudryi National Law University

Demchenko D.I.

Yaroslav Mudryi National Law University

REGARDING THE ISSUE OF IMPLEMENTATION OF EUROPEAN STANDARDS OF HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS IN LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES

The presented article is dedicated to the research of particular European standards in the field of protection of fundamental human rights and freedoms by judicial and law enforcement agencies of states, primarily, members of the European Union. A wide range of necessary guarantees is provided for in thematic multilateral agreements, in particular, in the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950, and in other normative acts of an international nature. In addition, the Framework Decision of the European Council “On the European arrest warrant and procedures for the transfer of offenders between the member states” (2002/584/JHA) dated June 13, 2002 has its own unique human rights functionality, which, for example, does not allow the transfer of a person between the member states of the European Union in cases where he threatens a significant violation of fundamental rights.

It was established that the facts of prohibited forms of treatment are systematically established in the countries of the association, this is evidenced, among other things, by the conclusions of the European Court of Human Rights regarding the correctness of the implementation of the requirements of various articles of the European Convention. In this regard, some mandatory and optional grounds for non-execution of a European arrest warrant are considered.

In the work, extraordinary attention is focused on content of the structural components of the standardized principle “ne/non bis in idem” through the prism of the provisions of Art. 54 Convention from 19 June 1990 Applying the Schengen Agreement of 14 June 1985 Between the Governments of the States of the Benelux Economic Union, The Federal Republic of Germany and The French Republic, On The Gradual Abolition of Checks At Their Common Borders; Art. 50 Charter of Fundamental Rights of the European Union; Art. 4 of Protocol No. 7 to the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, as well as relevant case law of the Court of the European Union and the European Court of Human Rights. The specified sources provide a thorough explanation of such terminological constructions as “the same act/offence”, “final decision”; established criteria, which are the basic guidelines for answering the question of whether there was a duplication of proceedings, etc.

Key words: European arrest warrant, European standards, “non bis in idem” principle, law enforcement activity, Court of the European Union, European Court of Human Rights.

Statement of the problem. The introduction into the legal practice of the institution of the European arrest warrant (hereinafter referred to as the EAW), as a simplified mechanism for the transfer of accused and convicted persons, could not fail to touch such an important issue as ensuring human rights [2].

In this regard, Susie Alegre emphasizes that it is not by chance that the conclusion of the European Council of September 21, 2001 stated that the replacement of the existing system of extradition with an arrest warrant should be carried out in parallel with the provision of guarantees of basic rights

and freedoms of individuals. By the way, it is the possibility of violation of human rights due to the application of the procedure of the European warrant caused the greatest criticism of this innovation [1].

Analysis of recent research and publications. The study of the peculiarities of the implementation of both international and European standards for the protection of individual rights and freedoms in various spheres of relations is devoted, first of all, to the theoretical and applied work of foreign legal scholars: Alegre S., Bradley A., Fuchs H., Guild E., Janis M., Jegouzo I., Jimeno-Bulnes M., Kay R., Keijzer N., Lagodny O., Leaf M., Lesieur G., Naert F., Plachta M., Tomuschat S., Van Ballegooij W., Wouters J.

The subject of research by domestic lawyers can be attributed with confidence to certain topical problematic issues from the proposed topic, which were popularized in their scientific publications by Bench N. V., Dovgan G. V., Drozdov O. M., Zuev V. V., Ovcharenko O. M., Sviatun O. V., Traskevich M. I., Turchenko O. G., Falaleeva L. G. and others.

The purpose of the article is a detailed understanding of the modern mechanisms of implementation of European standards in the segment of ensuring the fundamental rights and freedoms of individuals by the competent judicial and law enforcement bodies of the state.

Presenting main material. General standards of procedural guarantees in the activities of criminal justice bodies are established in such general legal documents as the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the Charter of Fundamental Rights of the European Union [11], as well as in relevant decisions of the European Court of Human Rights (hereinafter referred to as the ECHR) and the Court of the European Communities (European Union). At the same time, it should be taken into account that since certain standards for the protection of the rights of individuals have been formed in the extradition mechanism, there are well-founded fears that a departure from extradition principles may lead to a narrowing of the system of procedural guarantees in the process of the transfer of offenders by the countries of the European Union. Therefore, it would be quite consistent to conclude that the procedure for executing the European arrest warrant should be interpreted through the prism of the provisions of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950.

Perhaps, this not least explains the introduction of norms into the text of the Framework Decision of the Council of the European Union “On

the European Arrest Warrant and Transfer Procedures between Member States” (2002/584/JHA) of June 13, 2002 (hereinafter – the Framework Decision), aimed at ensuring the rights of individuals when applying the EAW. Already in the Preamble of the document, one of the most important postulates of this act is established, according to which this decision respects basic rights and adheres to the principles recognized by Art. 6 of the Treaty on the European Union and the fundamental rights reflected in the Charter of the European Union, in particular, in its section VI “Justice” (paragraph 12) [14]. At the same time, we note that within the limits of the rights guaranteed by the specified section, the person to whom the EAW is applied can turn to various legal means or mechanisms to appeal his transfer to a member state of the European Union.

Contextually we recall: The Framework Decision does not allow the transfer of a person in cases where he is threatened with a significant violation of fundamental rights [10; 17].

First of all, according to the content of paragraph 12 of the Preamble, nothing in the Framework Decision can be interpreted as a prohibition on refusing to transfer a person of whom an EAW has been issued, if the available objective data give reason to believe that the specified warrant was issued for the purpose of criminal prosecution or punishing a person on the basis of his sex, race, religion, ethnic origin, nationality, language, political beliefs, sexual orientation, or the status of such a person because of any of these motives may cause harm.

Second, paragraph 13 of the Preamble provides that no person shall be expelled, or extradited to a State in which there is a serious threat of the death penalty, torture or other inhuman treatment or humiliation of human dignity or punishment. The given item is, in fact, a text reproduction of Part 2 of Art. 19 of the Charter of Fundamental Rights of the European Union, which, in turn, takes into account the provisions of previously adopted fundamental documents in the field of human rights protection, in particular, the UN Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment and Punishment of December 10, 1984. The main approach outlined, applied on the European continent, in general does not present any problem for the practice of cooperation in the fight against crime within the European Union.

At the same time, individual facts of torture or other prohibited forms of treatment are systematically established in the countries of the membership, which is evidenced, among other things, by the precedent

practice of the ECHR regarding the correct interpretation of the provisions of Art. 3 of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

Illustrative examples in this aspect can be the decisions of the European Court in such cases as: “Z. and Others v. United Kingdom” (application no. 29392/95), May 10, 2001; “Iwanczuk v. Poland” (application no. 25196/94), November 15, 2001; “Mouisel v. France” (application no. 67263/01), November 14, 2002; “Kmetty v. Hungary” (application no. 57967/00), December 16, 2003; “Rivas v. France” (application no. 59584), April 1, 2004; “Farbutuhs v. Latvia” (application no. 4672/02), December 2, 2004 [15].

A number of other guarantees are provided for the protection of the rights of persons subject to forced transfer in connection with the application of an arrest warrant. In particular, the Preamble of the Framework Decision provides that it does not prevent member states from applying national constitutional norms regarding the appropriate legal procedure, observance of the right to a fair trial by a court, etc. The extreme importance in the system of legal remedies for offenders has Art. 5 of the Framework Decision, which enshrines the provision in certain cases of particular guarantees by the state-participant that issued the EAW.

Thus, execution of an arrest warrant by a competent judicial authority may, in accordance with the law of the executing Member State, depend on a specific condition. For example, if the offense for which the EAW was issued is punishable by life imprisonment/imprisonment, the execution of this warrant may potentially depend on the presence (absence) in the legal system of the Member State, which issues effective mechanisms: (1) review of the imposed punishment or preventive measure upon request or no later than after 20 years; (2) the application of amnesty measures (aimed at non-execution of the sentence or measure), in respect of which the person (offender) has the right to submit an application in accordance with the legislation or practice of the state that passed the sentence.

For the sake of justice, it should be emphasized that previously adopted extradition treaties, in particular, the European Convention on the Extradition of Offenders of December 13, 1957, did not include any provisions limiting the extradition of persons for crimes punishable by life imprisonment [4]. However, the constant development of international law indicates radical changes in approaches to mutual relations. Mention in Art. 5 of the Framework Deci-

sion on the legal guarantee of life imprisonment by the judicial body that issued the arrest warrant is a clear confirmation of that.

In addition, a similar attitude can be found in one of the popular legal instruments of the Council of Europe – the Convention on the Prevention of Terrorism dated May 16, 2005. According to Part 3 of Art. 21 entitled “Discrimination Provisions” of the mentioned document: nothing in this Convention shall be construed as requiring extradition if there is a risk that the person referred to in the request for the extradition of the offender will be punished in the form of: (a) the death penalty, if the legislation of the requested Party does not provide for life imprisonment; or (b) for life imprisonment without the possibility of early release. To the traditional exceptions of the present rule such case referee to cases where, under the applicable extradition treaties, the requested Party is required to extradite the person if the requesting Party provides an assurance that the requested Party considers sufficient to ensure that: (a) the death penalty is not will be appointed or, in case of its appointment, it will not be fulfilled; or (b) the person (offender) will not be sentenced to life imprisonment without the possibility of early release [8].

When examining the issue of legal guarantees for offenders in connection with the application of an arrest warrant to them, one cannot fail to mention Art. 11 of the Framework Decision (“Rights of the requested person”), which provides that the competent (executive) judicial body must, in accordance with national legislation, inform the detainee/arrested person about the presence of the EAW and its content, as well as about the possibility of giving consent to the transfer to the judicial body, who issued the warrant. At the same time, the requested person has the right to use the services of a lawyer and a translator in accordance with the domestic legislation of the executing Member State. In addition, the agreed system of legal guarantees for persons in respect of whom the EAW mechanism is implemented, immanently includes special rules for their further transfer.

In the context of the topic proposed for consideration, we think it expedient to emphasize the provisions that convey the normative content of the legal principle “ne/non bis in idem”. Thus, according to Art. 54 Convention from 19 June 1990 Applying the Schengen Agreement of 14 June 1985 Between the Governments of the States of the Benelux Economic Union, The Federal Republic of Germany and The French Republic, On The Gradual Abolition of Checks At Their Common Borders (SCIA): “a person in respect of whom legal proceedings

have been finally completed in one Contracting Party may not be prosecuted by the competent authorities of the other Contracting Party for the same acts, provided that the prescribed punishment has been served, is currently being served or is in the future cannot be executed in accordance with the legislation of the Contracting Party that issued the sentence". Similar instructions are set out in Part 2 of Art. 3 of the Framework Decision, which, among other things, requires to notify (inform) the executing judicial body that the requested person has been finally convicted by the Member State in respect of the same acts.

The provisions of Article 50 of the Charter of Fundamental Rights of the European Union also regulate the right not to be convicted or punished twice for the same criminal offense. Not a single person may be re-convicted or punished in criminal proceedings for an offense for which he or she has already been finally acquitted or convicted within the European Union according to law. We should especially note that the Court of the European Union (hereinafter – the Court of the EU, EU Court) in the decision on the *Spasic* case, C-129/14 PPU dated May 27, 2014 stated: "(1) Article 54 of the Convention Implementing the Schengen Agreement of 14 June 1985 between the Governments of the States of the Benelux Economic Union, the Federal Republic of Germany and the French Republic on the gradual abolition of checks at their common borders, signed on 19 June 1990 and entered into force on 26 March 1995, which makes the application of the *ne bis in idem* principle subject to the condition that, upon conviction and sentencing, the penalty imposed 'has been enforced' or is 'actually in the process of being enforced', is compatible with Article 50 of the Charter of Fundamental Rights of the European Union, in which that principle is enshrined. (2) Article 54 of that convention must be interpreted as meaning that the mere payment of a fine by a person sentenced by the self-same decision of a court of another Member State to a custodial sentence that has not been served is not sufficient to consider that the penalty 'has been enforced' or is 'actually in the process of being enforced' within the meaning of that provision" [7].

In addition, the EU Court issued a number of decisions in cases regarding the interpretation of the "ne bis in idem" principle in the implementation of Art. 54 of the Convention on the Implementation of the Schengen Agreement (CISA). Formulated conclusions are applicable to the Framework Decision, respectively. For example, following the results of the *Mantello* case, C-261/09 of November 16, 2010, clarification of such terminological construc-

tions as "final decision" and "the same act" was provided: "For the purposes of the issue and execution of a European arrest warrant, the concept of 'same acts' in Article 3(2) of Council Framework Decision 2002/584/JHA of 13 June 2002 on the European arrest warrant and the surrender procedures between Member States constitutes an autonomous concept of European Union law. In circumstances such as those at issue in the main proceedings where, in response to a request for information within the meaning of Article 15(2) of that Framework Decision made by the executing judicial authority, the issuing judicial authority, applying its national law and in compliance with the requirements deriving from the concept of 'same acts' as enshrined in Article 3(2) of the Framework Decision, expressly stated that the earlier judgment delivered under its legal system did not constitute a final judgment covering the acts referred to in the arrest warrant issued by it and therefore did not preclude the criminal proceedings referred to in that arrest warrant, the executing judicial authority has no reason to apply, in connection with such a judgment, the ground for mandatory non-execution provided for in Article 3(2) of the Framework Decision" [6].

In case C-436/04, *Van Esbroeck* (judgment of 9 March 2006), the Court of the EU declared: "The *ne bis in idem* principle, enshrined in Article 54 of the CISA, must be applied to criminal proceedings brought in a Contracting State for acts for which a person has already been convicted in another Contracting State even though the Convention was not yet in force in the latter State at the time at which that person was convicted, in so far as the Convention was in force in the Contracting States in question at the time of the assessment, by the court before which the second proceedings were brought, of the conditions of applicability of the *ne bis in idem* principle" [5, p. 116].

The conclusion of the Court of the European Union in case C-150/05, *Van Straaten* (judgment of 28 September 2006) looks more concrete, namely: "(1) Article 54 of the CISA, must be interpreted as meaning that: (a) the relevant criterion for the purposes of the application of that article is identity of the material acts, understood as the existence of a set of facts which are inextricably linked together, irrespective of the legal classification given to them or the legal interest protected; (b) in the case of offences relating to narcotic drugs, the quantities of the drug that are at issue in the two Contracting States concerned or the persons alleged to have been party to the acts in the two States are not required to be identical; (c) punishable acts consisting of exporting

and of importing the same narcotic drugs and which are prosecuted in different Contracting States party to that Convention are, in principle, to be regarded as ‘the same acts’ for the purposes of Article 54 of the Convention, the definitive assessment in that respect being the task of the competent national courts. (2) The *ne bis in idem* principle, enshrined in Article 54 of that Convention, falls to be applied in respect of a decision of the judicial authorities of a Contracting State by which the accused is acquitted finally for lack of evidence” [5, p. 117].

According to the materials of the case C-288/05, *Kretzinger* (judgment of 18 July 2007) the Court of the European Union summarized: “For the purposes of Article 54 of the CISA, a penalty imposed by a court of a Contracting State: (a) ‘has been enforced’ or is ‘actually in the process of being enforced’ if the defendant has been given a suspended custodial sentence; (b) is not to be regarded as ‘having been enforced’ or ‘actually in the process of being enforced’ where the defendant was for a short time taken into police custody and/or held on remand pending trial and that detention would count towards any subsequent enforcement of the custodial sentence under the law of the State in which judgment was given. The fact that a Member State in which a person has been sentenced by a final and binding judgment under its national law may issue a EAW for the arrest of that person in order to enforce the sentence under the Framework Decision on EAW cannot affect the interpretation of the notion of ‘enforcement’ within the meaning of Article 54 of the CISA” [5, p. 118].

Analyzing the specifics of the application of Part 2 of Art. 3 of the Framework Decision, namely, the mandatory grounds for non-fulfillment of the EAW, it should be emphasized that in the presence of one or more normative grounds for non-fulfillment, enshrined in Art. 3 of the above-mentioned document, the competent judicial body of the participating state is obliged to refuse the execution of the EAW.

In correlation with these imperative provisions, it is appropriate to refer to separate optional grounds for non-fulfillment of the EAW, defined by Article 4 of the Framework Decision. Thus, the executing judicial authority may refuse to execute the arrest warrant if: (a) the person for whom the EAW is issued is being prosecuted in the executing Member State for the same act on which the warrant is based (part 2); (b) a final sentence has been passed against the requested person in the participating state regarding the same acts, which, in turn, prevents further proceedings (part 3), since the criminal (judicial)

prosecution for the same offenses is prohibited in the executing Member State; (c) the competent/executive judicial authority is informed that the requested person has been finally convicted by a third state in respect of the same acts, subject to the general condition: if a sentence has been passed, the sentence has actually been served, is currently being served or, for objective reasons, cannot be served for by the legislation of the country of sentencing (part 5) [14].

The practical significance of the above prescriptions of the Framework Decision is confirmed by the decision of the Court of the European Union in the case C-486/14, *Kossowski* (judgment of 29 June 2016), according to which: “The *ne bis in idem* principle laid down in Article 54 of the CISA, read in the light of Article 50 of the Charter of Fundamental Rights of the European Union, must be interpreted as meaning that a decision of the public prosecutor terminating criminal proceedings and finally closing the investigation procedure against a person, albeit with the possibility of its being reopened or annulled, without any penalties having been imposed, cannot be characterised as a final decision for the purposes of those articles when it is clear from the statement of reasons for that decision that the procedure was closed without a detailed investigation having been carried out; in that regard, the fact that neither the victim nor a potential witness was interviewed is an indication that no such investigation took place” [5, p. 120].

Relevant legal positions of the European Court of Human Rights have both doctrinal and applied significance in terms of the researched issues. We will remind: Article 4 of Protocol No. 7 to the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (hereinafter referred to as the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Convention) regulates the right not to be brought to court or punished twice for the same act (*non bis in idem*), namely: “No one may be tried or punished for the second time in criminal proceedings under the jurisdiction of the same state for an offense for which he has already been finally acquitted or convicted in accordance with the law and criminal law procedures of this state (part 1).

The provisions of paragraph 1 do not prevent the resumption of proceedings in the case in accordance with the law and criminal procedure of the relevant state in the presence of new or newly discovered facts, or in the case of the discovery of significant deficiencies in the preliminary trial, which could affect the results of the trial (part 2). No deviations from the provisions of this article are allowed on the basis of Article 15 of the Convention (part 3)” [13].

This fundamental right is also guaranteed by the provisions of the Basic Law of our country – “no one can be held twice to the same type of legal responsibility for the same offense” (Part 1, Article 61 of the Constitution of Ukraine) [9].

As O. Drozdov rightly points out in this regard, “the principle of *non bis in idem*”, which, in its essence, is one of the oldest principles of Western civilization, the roots of which go back to the times of Ancient Rome, and until now, in general, has not changed its meaning, received wide recognition both at the domestic (for example, in the fields of criminal, criminal procedural and administrative law) and international levels” [3, p. 111].

Without resorting to a thorough analysis of the problems of the correctness of the application by the national courts of the Member States of the outlined provisions of Art. 4 of Protocol No. 7 of the Convention, but directing the research within the framework of the presented topic to the formation of a reliable reference point to ensure the consistency, stability and unity of current law enforcement practice, we consider it appropriate to focus on some key aspects of the implementation of the main rules by the European Court of Human Rights.

So, answering the basic questions, whether the offenses for which the applicant was prosecuted were the same acts (*idem*), and whether there was a duplication of proceedings (*bis*), we will use the multi-component decision of the ECHR in the case “Sergey Zolotukhin v. Russia” dated February 10, 2009 (application no. 14939/03), where the evaluation of the actual circumstances and the formulation of the legal position of the international institution took place according to an established algorithm.

Coordinating the development of a universal approach to adaptation, the ECHR emphasized: “The Court considers that the existence of a variety of approaches to ascertain whether the offence for which an applicant has been prosecuted is indeed the same as the one of which he or she was already finally convicted or acquitted engenders legal uncertainty incompatible with a fundamental right, namely the right not to be prosecuted twice for the same offence. It is against this background that the Court is now called upon to provide a harmonised interpretation of the notion of the “same offence” – the *idem* element of the *non bis in idem* principle – for the purposes of Article 4 of Protocol No. 7. While it is in the interests of legal certainty, foreseeability and equality before the law that the Court should not depart, without good reason, from precedents laid down in previous cases, a failure by the Court to maintain a dynamic and evo-

lutive approach would risk rendering it a bar to reform or improvement” (p. 78).

“An analysis of the international instruments incorporating the *non bis in idem* principle in one or another form reveals the variety of terms in which it is couched. Thus, Article 4 of Protocol No. 7 to the Convention, Article 14 § 7 of the United Nations Covenant on Civil and Political Rights and Article 50 of the Charter of Fundamental Rights of the European Union refer to the “[same] offence” (“[*même*] *infraction*”), the American Convention on Human Rights speaks of the “same cause” (“*mêmes faits*”), the Convention Implementing the Schengen Agreement prohibits prosecution for the “same acts” (“*mêmes faits*”), and the Statute of the International Criminal Court employs the term “[same] conduct” (“[*mêmes*] *actes constitutifs*”). The difference between the terms “same acts” or “same cause” (“*mêmes faits*”) on the one hand and the term “[same] offence” (“[*même*] *infraction*”) on the other was held by the Court of Justice of the European Union and the Inter-American Court of Human Rights to be an important element in favour of adopting the approach based strictly on the identity of the material acts and rejecting the legal classification of such acts as irrelevant. In so finding, both tribunals emphasised that such an approach would favour the perpetrator, who would know that, once he had been found guilty and served his sentence or had been acquitted, he need not fear further prosecution for the same act” (p. 79).

“The Court considers that the use of the word “offence” in the text of Article 4 of Protocol No. 7 cannot justify adhering to a more restrictive approach. It reiterates that the Convention must be interpreted and applied in a manner which renders its rights practical and effective, not theoretical and illusory. It is a living instrument which must be interpreted in the light of present-day conditions ... . The provisions of an international treaty such as the Convention must be construed in the light of their object and purpose and also in accordance with the principle of effectiveness ... . The Court further notes that the approach which emphasises the legal characterisation of the two offences is too restrictive on the rights of the individual, for if the Court limits itself to finding that the person was prosecuted for offences having a different legal classification it risks undermining the guarantee enshrined in Article 4 of Protocol No. 7 rather than rendering it practical and effective as required by the Convention. Accordingly, the Court takes the view that Article 4 of Protocol No. 7 must be understood as prohibiting the prosecution or trial of a second “offence” in so far as it arises from iden-

tical facts or facts which are substantially the same” (pp. 80–82).

“The guarantee enshrined in Article 4 of Protocol No. 7 becomes relevant on commencement of a new prosecution, where a prior acquittal or conviction has already acquired the force of *res judicata*. At this juncture the available material will necessarily comprise the decision by which the first “penal procedure” was concluded and the list of charges levelled against the applicant in the new proceedings. Normally, these documents would contain a statement of facts concerning both the offence for which the applicant has already been tried and the offence of which he or she stands accused. In the Court’s view, such statements of fact are an appropriate starting-point for its determination of the issue whether the facts in both proceedings were identical or substantially the same. The Court emphasises that it is irrelevant which parts of the new charges are eventually upheld or dismissed in the subsequent proceedings, because Article 4 of Protocol No. 7 contains a safeguard against being tried or being liable to be tried again in new proceedings rather than a prohibition on a second conviction or acquittal. The Court’s inquiry should therefore focus on those facts which constitute a set of concrete factual circumstances involving the same defendant and inextricably linked together in time and space, the existence of which must be demonstrated in order to secure a conviction or institute criminal proceedings” (pp. 83–84) [16].

When clarifying the question of whether there was duplication of proceedings (*bis*), the ECHR focuses special attention on the integral structural elements of this terminological construction. Therefore, first of all, it is necessary to establish whether the first decision made in the relevant proceedings was “final” (one that has entered into legal force). Returning to the conclusions of the ECHR made in the case “Sergey Zolotukhin v. Russia”, we emphasize: “The Court reiterates that the aim of Article 4 of Protocol No. 7 is to prohibit the repetition of criminal proceedings that have been concluded by a “final” decision. According to the Explanatory Report to Protocol No. 7, which itself refers back to the European Convention on the International Validity of Criminal Judgments, a “decision is final ‘if, according to the traditional expression, it has acquired the force of *res judicata*. This is the case when it is irrevocable, that is to say when no further ordinary remedies are available or when the parties have exhausted such remedies or have permitted the time-limit to expire without availing themselves of them”. ... Decisions against which an ordinary appeal lies are excluded

from the scope of the guarantee contained in Article 4 of Protocol No. 7 as long as the time-limit for lodging such an appeal has not expired. On the other hand, extraordinary remedies such as a request for the reopening of the proceedings or an application for extension of the expired time-limit are not taken into account for the purposes of determining whether the proceedings have reached a final conclusion. Although these remedies represent a continuation of the first set of proceedings, the “final” nature of the decision does not depend on their being used. It is important to point out that Article 4 of Protocol No. 7 does not preclude the reopening of the proceedings, as stated clearly by the second paragraph of Article 4” (pp. 107–108).

Secondly, it is necessary to give an unequivocal answer to the question “Was a new proceeding initiated?”. The following follows from the precedent decision under consideration: “Like the Chamber, the Court reiterates that Article 4 of Protocol No. 7 is not confined to the right not to be punished twice but extends to the right not to be prosecuted or tried twice. Were this not the case, it would not have been necessary to add the word “punished” to the word “tried” since this would be mere duplication. Article 4 of Protocol No. 7 applies even where the individual has merely been prosecuted in proceedings that have not resulted in a conviction. The Court reiterates that Article 4 of Protocol No. 7 contains three distinct guarantees and provides that no one shall be (i) liable to be tried, (ii) tried or (iii) punished for the same offence. The applicant in the present case was finally convicted of minor disorderly acts and served the penalty imposed on him. He was afterwards charged with disorderly acts and remanded in custody. The proceedings continued for more than ten months, during which time the applicant had to participate in the investigation and stand trial. Accordingly, the fact that he was eventually acquitted of that charge has no bearing on his claim that he was prosecuted and tried on that charge for a second time. For that reason the Grand Chamber, like the Chamber, finds without merit the Government’s contention that there had been no repetition of the proceedings because the applicant had eventually been acquitted of the charge under Article 213 § 2 of the Criminal Code” (pp. 110–111) [16]. Therefore, the provisions of Art. 4 of Protocol No. 7 of the Convention explicitly prohibits the initiation of the next proceeding, if the first one has already ended with a final decision at the time of the initiation of the second (repeated) proceeding. That is, the given guarantee comes into force when a new prosecution begins, and the pre-

vious decision on acquittal or conviction of a person has entered into legal force [12].

Conclusions. A thorough analysis of the content of Art. 54 Convention from 19 June 1990 Applying the Schengen Agreement of 14 June 1985 Between the Governments of the States of the Benelux Economic Union, The Federal Republic of Germany and The French Republic, On The Gradual Abolition of Checks At Their Common Borders; Art. 50 of the Charter of Fundamental Rights of the European Union; relevant provisions of the Framework Decision of the European Council “On the European Arrest Warrant and Procedures for the Transfer of Offenders between Member States” (2002/584/JHA) dated June 13, 2002; regulations of Art. 4 of Protocol No. 7 to The Conven-

tion on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, as well as the precedent practice of the Court of the European Union and the European Court of Human Rights regarding the principle of “*ne/non bis in idem*”, allowed us to draw a consistent conclusion: interpretation of such concepts according to certain criteria is characteristic of each of these information sources, as “one and the same act (criminal offense)”, “final decision”, etc., in no way nullifies their general functional focus on ensuring the fundamental rights and freedoms of a person (persons) during criminal proceedings. In addition, it is necessary to remember that, in contrast to the prescriptions of other named documents, the provisions of Art. 4 of Protocol No. 7 of the Convention apply only to decisions of courts of one and the same state.

Bibliography:

1. Alegre S. EU Cooperation in Criminal Matters: A Critical Assessment of the European Arrest Warrant // Lectures Online on: www.cicerofoundation.org.

2. Alegre S., Leaf M. Criminal Law and Fundamental Rights in the European Union: Moving Towards Closer Cooperation. *European Human Rights Law Review*. 2003. Vol. 3. P. 326–335.

3. Дроздов О. Non bis in idem – європейський орієнтир для забезпечення сталості та єдності судової практики Верховним Судом (за матеріалами практики Європейського суду з прав людини). *Право України*. 2017. № 6. С. 110–132.

4. Європейська конвенція про видачу правопорушників від 13 грудня 1957 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_033#top.

5. Handbook On How To Issue And Execute A European Arrest Warrant. Commission Notice. Brussels, 28.09.2017. C(2017), 6389, final. 126 p.

6. Judgment of the Court of Justice of 16 November 2010, *Mantello*, C-261/09, ECLI:EU:C:2010:683. URL: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=84420&pageIndex=0&doclang=en&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=1285837>.

7. Judgment of the Court of Justice of 27 May 2014, *Spasic*, C-129/14 PPU, ECLI:EU:C:2014:586. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62014CJ0129>.

8. Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму від 16 травня 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_712#Text.

9. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#top>.

10. Morgan C. The European Arrest Warrant and Defendant's Rights: An Overview // Handbook on the European Arrest Warrant. P. 195–208.

11. Paul L. The Relating Between the Charter of Fundamental Rights of the European Union and the European Convention on Human Rights. *Maastricht Journal of European and Comparative Law*. Vol. 8. № 1. 2001. P. 49–67.

12. Посібник зі статті 4 Протоколу № 7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод – Право не бути притягненим до суду або покараним двічі. Рада Європи / Європейський суд з прав людини, 2017. 20 с.

13. Протокол № 7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_804#Text.

14. Рамкове рішення Європейської Ради “Про європейський ордер на арешт та процедури передачі правопорушників між державами-членами” (2002/584/JHA) від 13 червня 2002 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b17#Text.

15. Рішення Європейського суду з прав людини. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22%5D%7D>.

16. Рішення у справі “Сергій Золотухін проти Росії” (Case of Sergey Zolotukhin v. Russia, application no. 14939/03), від 10/02/2009. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-91222%22%5D%7D>.

17. Vennemann N. The European Arrest Warrant and Its Human Rights Implications. *Zeitschrift fur auslandisches offentliches Recht and Volkerrecht*. Vol. 62. 2003. № 1. P. 103–121.

Давиденко С.В., Демченко Д.І. ЩОДО ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТИВ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ У ПРАВООХОРОННІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Представлена стаття присвячена дослідженню окремих європейських стандартів у сфері захисту фундаментальних прав і свобод людини судовими та правоохоронними органами держав, насамперед, учасниць Європейського Союзу. Розлогий спектр необхідних гарантій передбачений у тематичних багатосторонніх договорах, зокрема, у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., та в інших нормативних актах міжнародного характеру. Крім того, своєрідний правозахисний функціонал має Рамкове рішення Європейської Ради «Про європейський ордер на арешт та процедури передачі правопорушників між державами-членами» (2002/584/ЖНА) від 13 червня 2002 р., яке, приміром, не допускає передачі особи між державами-членами Євросоюзу у випадках, коли їй загрожує істотне порушення основних прав. Констатовано, що у країнах об'єднання систематично встановлюються факти заборонених форм поводження, про це свідчать, у тому числі, висновки Європейського суду з прав людини стосовно правильності реалізації вимог різних статей Європейської конвенції.

У зв'язку з цим, розглянуті деякі обов'язкові та факультативні підстави невиконання європейського ордеру на арешт.

В роботі надзвичайну увагу зосереджено на змістовному наповненні структурних компонентів стандартизованого принципу «ne/pop bis in idem» крізь призму положень ст. 54 Конвенції від 19 червня 1990 року про застосування Шенгенської угоди від 14 червня 1985 року між урядами держав Економічного Союзу Бенілюкс, Федеративною Республікою Німеччина та Французькою Республікою про поступове скасування перевірок на їхніх спільних кордонах; ст. 50 Хартії основних прав Європейського Союзу; ст. 4 Протоколу № 7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також релевантної прецедентної практики Суду Європейського Союзу та Європейського суду з прав людини. У вказаних джерелах надано ґрунтовне роз'яснення таких термінологічних конструкцій, як «одне і те саме діяння/правопорушення», «остаточне рішення»; встановлені критерії, які є базовими орієнтирами для відповіді на питання про те, чи мало місце дублювання проваджень, тощо.

Ключові слова: європейський ордер на арешт, європейські стандарти, принцип «ne/pop bis in idem», правоохоронна діяльність, Суд Європейського Союзу, Європейський суд з прав людини.

Маринич О.Ю.

Донецький державний університет внутрішніх справ

ПОНЯТТЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ЛЮДИНИ У ДОСУДОВОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Метою даного дослідження є формулювання поняття забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні. Дане визначення має бути універсальним та охоплювати усі аспекти забезпечення того чи іншого права та законного інтересу людини на досудовій стадії кримінального провадження. Так, у ході дослідження з'ясовано, що одним з елементів поняття забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні є надання учасникам досудової стадії кримінального провадження можливості реалізувати свої законні права (надання юридичної і фактичної можливості використання прав). Зазначено, що забезпечення прав і законних інтересів людини на досудовій стадії кримінального провадження включає в себе створення умов як для юридичної і фактичної можливості використання прав та задоволення законних інтересів, так і для законної можливості відмови від прав та законних інтересів. Аргументовано, що обов'язковим елементом забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні є наявність процесуальних гарантій, котрі мають унормовуватися та реалізовуватися у практичній площині. Наголошено, що шляхом законодавчих та реалізаційних процесуальних гарантій має забезпечуватися можливість використання права та задоволення законного інтересу або можливість відмови від права та законного інтересу. На підставі аналізу наукової літератури та чинного законодавства нами сформульовано поняття «забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні» як надання особі юридичної та фактичної можливості використання права та задоволення законного інтересу або можливості відмови від права та законного інтересу шляхом правового регулювання та реалізації процесуальних гарантій прав та законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні.

Ключові слова: права, законні інтереси, досудове провадження, забезпечення прав, забезпечення законних інтересів, процесуальні гарантії.

Постановка проблеми. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1]. Конституційні права людини відіграють роль одного з найважливіших чинників, що визначають будову кримінально-процесуального механізму їх забезпечення, систему процесуальних технологій, використання яких підвищує його ефективність. Важливими питаннями є чіткість і прозорість установленого законом механізму обмеження права, що відповідає принципу правової визначеності, а тому й принципу верховенства права [2, с. 86–87]. У зв'язку з цим, неабиякого значенням набуває питання щодо забезпечення прав і законних інтересів у різних видах юридичного процесу.

Дослідження особливостей забезпечення прав і законних інтересів людини у кримінальному

провадженні неможливо без ґрунтовного правового аналізу визначення поняття забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні. Адже вірне та однозначне розуміння даного поняття є базисом нових наукових розробок у цьому напрямі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань щодо забезпечення прав і законних інтересів людини на стадії досудового розслідування займалися такі науковці: І. Ю. Бабенко, О. П. Кучинська, Л. М. Лобойко, Т. О. Лоскутов, А. В. Мельниченко, І. А. Тітко та інші. Однак, викладені у наукових працях визначення поняття «забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні» не охоплювало гарантії, які забезпечують можливість відмови від права чи законного інтересу.

Постановка завдання. У наукових дослідженнях немає однозначного уявлення щодо сутності

поняття «забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні». Метою даного дослідження є формулювання поняття забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні. Дане визначення має бути універсальним та охоплювати усі аспекти забезпечення того чи іншого права та законного інтересу людини на досудовій стадії кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. Для визначення поняття «забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні» проаналізуємо теоретичні уявлення та процесуальні норми, що пов'язані із вказаним поняттям.

Поняття «забезпечення прав людини» досить часто використовується як на законодавчому, так і на науковому рівнях. У той же час у науковців немає єдиної думки щодо визначення даного поняття та його сутності [3, с. 19].

Д. О. Кохановський аналізуючи ознаки поняття «забезпечення прав» підсумовує, що під даним поняттям розуміють створення умов, способів та засобів для їхньої реалізації та охорони (тобто, гарантій прав). Автор притримується позиції, що гарантії прав є складовою частиною механізму забезпечення прав особи. Даний механізм повинен розглядатися як комплексна структура правових та соціальних умов, засобів та заходів, що створюють можливість для належної реалізації кожним своїх прав, а також як діяльність зобов'язаного суб'єкта із забезпечення реалізації, охорони та захисту прав особи [4, с. 74–75].

У науці кримінального процесу є позиція, відповідно до якої процесуальний механізм забезпечення прав, свобод та законних інтересів особи у кримінальному провадженні має подвійну природу і являє собою, з одного боку, динамічну систему взаємопов'язаних соціально-правових умов, засобів та заходів, що у своїй єдності сприяють забезпеченню прав учасника кримінального провадження; а з іншого боку – діяльність осіб, які здійснюють кримінальне провадження, та інших учасників, спрямована на забезпечення реалізації, охорони, захисту прав особи. Нормативно закріплені права можуть бути реально втілені в життя лише маючи соціально-правове забезпечення [3, с. 37].

А. В. Мельниченко зазначає, що забезпечення прав особи на досудовому розслідуванні – це правова доктрина, згідно з якою особа, уповноважена в межах компетенції, передбаченої КПК України,

здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень, прокурор зобов'язані надати усім учасникам процесуальних дій у кримінальному провадженні можливість належної реалізації їхніх прав, що визначені законом. Дослідник стверджує, що сутністю забезпечення прав особи на досудовому розслідуванні є взаємозв'язок елементів щодо гарантування, дотримання, реалізації, охорони, захисту основоположних прав, свобод і законних інтересів учасників процесуальних дій [5, с. 79]. Окремі автори підкреслюють, що механізм забезпечення реалізації прав, свобод та законних інтересів людини – це не лише створення умов, що сприятимуть особі у здійсненні своїх прав, а й сукупність заходів, що забезпечуватимуть процес їх реалізації [3, с. 31–32].

Таким чином, одним з елементів поняття забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні є надання учасникам досудової стадії кримінального провадження можливості реалізувати свої законні права (надання юридичної і фактичної можливості використання прав).

Деякі науковці зазначають, що механізм забезпечення прав людини це єдина організована динамічна взаємообумовлена система юридичних процедур, процесуальних прав та уповноважених суб'єктів, діяльність яких спрямована на реалізацію прав людини, їх охорону та захист у кримінальному процесі. Такий механізм спрямований на забезпечення як прав людини, так і її свобод і законних інтересів, які існують у межах кримінальних процесуальних правовідносин [6, с. 241].

Законні інтереси учасників кримінального судочинства виступають гарантією задоволення потреби справедливості (свободи) та безпеки (порядку) під час кримінального провадження. Наприклад, якщо кримінальне провадження щодо особи здійснюється несправедливо (порушуються природні права людини), то навіть за відсутності певного кримінального процесуального права вона може звернутися до суду для захисту свого законного інтересу, що впливає із людської потреби справедливості (свободи). Законні інтереси займають важливе місце у процесуальному статусі учасників кримінального судочинства, адже спрямовані на забезпечення реалізації людських потреб, можливість задоволення яких не формалізована у кримінальних процесуальних правах [7, с. 243–244].

І. А. Тітко у своєму дисертаційному дослідженні сформулював розуміння диспозитивності як засади кримінального провадження, в силу

якої учасники, що відстоюють приватний інтерес, мають можливість породжувати, змінювати чи припиняти кримінальні процесуальні правовідносини, шляхом реалізації наданих їм прав [8, с. 9].

Т. О. Лоскутов стверджує, що законні інтереси учасників кримінального процесу спрямовуються на реалізацію особистих правомірних потреб, можливість задоволення яких не передбачена змістом кримінальних процесуальних прав, але узгоджуються із «духом» та основоположними ідеями кримінально-процесуального права (справедливість, неупередженість, всебічність, повнота, рівність, гуманність тощо). Тим самим законні інтереси доповнюють суб'єктивні права учасників кримінального процесу. Прикладами законних інтересів є: законний інтерес цивільного позивача щодо повного відшкодування завданої йому матеріальної шкоди, законний інтерес підозрюваного/обвинуваченого захищатися всіма не забороненими законом засобами, законний інтерес особи у статусі свідка не стати переслідуючим учасником кримінального провадження, законний інтерес особи у набутті статусу обвинуваченого, коли щодо неї є достатньо доказів, які вказують на вчинення злочину тощо [9, с. 272].

Для демонстрування забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні розглянемо права і законні інтереси сторони захисту. Автори Л. М. Лобойко, О. А. Банчук пишуть, що сторона захисту у кримінальному процесі наділена певними особливими правами (перевагами захисту). До їх числа відносяться: презумпція невинуватості, заборона самообвинувачення, відсутність відповідальності за завідомо неправдиві свідчення тощо [10, с. 102]. Так, заборона самообвинувачення є юридично закріпленим правом особи не свідчити проти себе, членів сім'ї та близьких родичів, коло яких визначається законом. Підозрюваний буде мати фактичну можливість скористатись даним правом у випадку належного ознайомлення його з таким правом. Отже, сторона обвинувачення забезпечує використання права щодо заборони самообвинувачення шляхом належного ознайомлення підозрюваного з цим правом. В той же час, у підозрюваного є можливість відмови від даного права, добровільно надавши відповідні свідчення щодо себе чи близьких родичів. В такому разі гарантіями добровільної відмови підозрюваного від вищезгаданого права буде належна процедура ознайомлення підозрюваного стороною обвинувачення з його правами та суттю підозри шляхом використання обов'язкової відео-фіксації або участі захисника.

У контексті вищевказаного приклад ненадання особі юридичної і фактичної можливості скористатись правом відмови від дачі показань щодо себе міститься у рішенні ЄСПЛ «Шабельник проти України». В даній справі особа була першочергово допитана у якості свідка без участі захисника. Відповідно, як свідок, Д. Г. Шабельник був попереджений про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань та за давання завідомо неправдивих показань. Після, у якості свідка, без присутності адвоката, заявник по справі взяв участь у відтворенні обстановки та обставин убивства [11]. Аналізуючи вказане рішення автори навчального посібника «Доказування на досудовому розслідуванні» зазначили, що фактично підозрювана особа була допитана за правилами допиту свідка. Науковці підкреслюють, що було порушено свободу від самовикриття особи, особа не була належним чином повідомлена про своє право відмовитися від давання показань та не відповідати на запитання [12, с. 105]. Таким чином, викривальні покази, надані на першочерговому етапі розслідування, стали підґрунтям усього обвинувачення. Порушення права свободи від самовикриття відбулось через нехтування стороною обвинувачення гарантіями права на захист (вчасне повідомлення суті підозри, роз'яснення права на захист тощо).

Розглядаючи поняття «здійснення права», фахівці виокремлюють різні форми поведінки володільців відповідних прав, стверджуючи, що здійснення права може полягати як у вчиненні активних дій, так і в пасивних діях володільця прав [13, с. 197]. Поняття «відмова від права» може бути визнане одним зі способів (форм) «здійснення права», що має своїм наслідком припинення існування права в певній особі [13, с. 199].

А. О. Ганжерлі у своєму дисертаційному дослідженні пропонує розглядати відмову від прав як усвідомлений, цілеспрямований, вольовий акт управленої особи, який може вчинятись у формі юридично вагової активної дії або бездіяльності та спричиняє основний юридичний наслідок у вигляді припинення стану належності цій особі раніше правомірно набутого нею відповідного суб'єктивного права [14, с. 3].

У сфері кримінального судочинства як приклад відмови від права можна навести положення судового рішення відповідно до якого захисник, отримавши повідомлення про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів, на повідомлення органу досудового розслідування не відреагував, а з матеріалами кримінального провадження ознайомився вже під час судового розгляду. Враховуючи, що ознайомлення

з матеріалами досудового розслідування є правом, а не обов'язком сторони захисту, тому не реалізація захисником зазначеного права за умов належного виконання стороною обвинувачення приписів ст. 290 КПК України в частині надання доступу до матеріалів досудового розслідування, не є підставою для визнання доказів недопустимими [15]. В даному випадку гарантіями забезпечення права на ознайомлення з матеріалами досудового розслідування є належне виконання стороною обвинувачення приписів ст. 290 КПК України. Відповідно, в цій ситуації, пасивна поведінка захисника слугувала відмовою від законного права.

Інший приклад відмови від права у кримінальному процесі наводить Т. О. Лоскутов, який зазначає, що в умовах воєнного стану в інтересах безпеки досить логічним виглядає можливість відмови підозрюваного (обвинуваченого) від використання права бути присутнім під час вирішення питання про застосування (продовження) запобіжного заходу, у тому числі тримання під вартою. При наявності достатніх та ефективних гарантій відмови від зазначеного права питання про застосування (продовження) тримання під вартою може вирішуватися за відсутності підозрюваного (обвинуваченого). У такому разі його участь може компенсуватися обов'язковою участю захисника. У випадку, коли сторона обвинувачення також не зможе взяти участь у відповідному засіданні, то розгляд може відбуватися взагалі за відсутності сторін кримінального провадження [16, с. 131].

Отже, підсумовуючи вищезазначене, можна зробити наступний підсумок: забезпечення прав і законних інтересів людини на досудовій стадії кримінального провадження включає в себе створення умов як для юридичної і фактичної можливості використання прав та задоволення законних інтересів, так і для законної можливості відмови від прав та законних інтересів.

Права, якими наділені учасники кримінального провадження, не можуть самі по собі автоматично забезпечити власне існування. Роль чинників, що забезпечують їх реалізацію, виконує система законодавчо закріплених положень (норм, принципів, вимог тощо), завдяки яким у кримінальному процесі має бути забезпечений перехід від передбачених законом можливостей до реальної дійсності. Гарантії прав особи виконують роль засобів, завдяки яким забезпечується можливість виключення чи принаймні мінімізації професійних помилок з боку органів розслідування та правосуддя щодо громадянина [17, с. 4]. Обов'язковим елементом забезпечення прав

і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні є наявність процесуальних гарантій, котрі мають унормовуватися та реалізовуватися у практичній площині.

Гарантії основних прав і свобод людини і громадянина під час проведення досудового розслідування становлять собою систему норм, принципів, умов і вимог, які в сукупності повинні забезпечувати додержання прав, свобод та законних інтересів особи [18, с. 233].

На рівні дисертаційного дослідження І. Ю. Бабенко стверджує, що системою забезпечення прав людини в досудовому кримінальному провадженні охоплюється нормативна та реалізаційна складові гарантування прав людини. Нормативна складова полягає у створенні якісних кримінальних процесуальних норм, що чітко регламентують права людини в кримінальному провадженні. Реалізаційна складова пов'язана з формуванням ефективної практики реалізації прав людини [19, с. 10].

Погоджуючись з авторкою щодо розподілу процесуальних гарантій на нормативну та реалізаційну складові, необхідно підкреслити, що саме шляхом вказаних видів процесуальних гарантій (законодавчих та реалізаційних) має забезпечуватися можливість використання права та задоволення законного інтересу або можливість відмови від права та законного інтересу.

У теорії кримінального процесу для забезпечення прав і свобод пропонується нормативне закріплення різних процесуальних гарантій, наприклад, участь захисника, безперервний відеозапис [20, с. 280], безальтернативна участь понятих, подальший автоматичний судовий контроль, прокурорський нагляд тощо [21, с. 181]. Вказані та інші процесуальні гарантії мають закріплюватися у кримінальному процесуальному законодавстві та реалізовуватися у практиці кримінального провадження для забезпечення можливості використання права та задоволення законного інтересу чи можливості відмови від права та законного інтересу.

Висновки. На підставі аналізу наукової літератури та чинного законодавства нами сформульовано поняття «забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні» як надання особі юридичної та фактичної можливості використання права та задоволення законного інтересу або можливості відмови від права та законного інтересу шляхом правового регулювання та реалізації процесуальних гарантій прав та законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні.

Список літератури:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.01.2024).
2. Остафійчук Г. В. Дотримання процесуальних гарантій забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи у кримінальному провадженні при використанні технічних засобів. *Наше право*. 2015. № 5. С. 85–89.
3. Забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи на стадії досудового розслідування : монографія / В. Г. Дрозд та ін.; Держ. наук.-досл. ін-т. ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 498 с.
4. Кохановський Д. О. Проблемні питання щодо визначення поняття та сутності забезпечення прав особи в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2014. Вип. 28 (3). С. 73–75.
5. Мельниченко А.В. Забезпечення прав особи на досудовому розслідуванні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 294 с.
6. Кучинська О.П., Іванов М.С. Механізм забезпечення прав людини в кримінальному провадженні: поняття і складові елементи. *Право і суспільство*. 2018. № 2. С. 236–242.
7. Лоскутов Т.О. Предмет правового регулювання у кримінальному процесі : дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 445 с.
8. Тітко І.А. Нормативне забезпечення та практика реалізації приватного інтересу в кримінальному процесі України. автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2016. 37 с.
9. Лоскутов Т.О. Предмет регулювання кримінального процесуального права : монографія. Київ : Юридичний світ, 2016. 416 с.
10. Лобойко Л.М., Банчук О.А. Кримінальний процес : навч. посіб. Київ : Ваїте, 2014. 280 с.
11. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Шабельник проти України» від 19.02.2009 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_457#Text (дата звернення: 15.01.2024).
12. Доказування на досудовому розслідуванні : навч. посіб. / Волобуєва О.О., Городецька М.С., Лоскутов Т.О., Шапарь А.О. Київ : ВД Дакор, 2022. 120 с.
13. Первомайський О.О. До питання про здійснення та відмову від суб'єктивного цивільного права. *Проблеми цивільного права та процесу*. 2017. С. 197-199. URL : https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/19-20_05_2017/pdf/60.pdf : (дата звернення: 13.01.2024).
14. Ганжерлі А.О. Відмова від суб'єктивних цивільних прав в речових правовідносинах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2019. 23 с.
15. Постанова Верховного Суду колегією суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 10.12.2019 р. Справа № 132/185/18. Провадження № 51-3675 км19. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86435630> (дата звернення: 21.01.2024).
16. Лоскутов Т.О. Правова регламентація тримання під вартою в умовах воєнного стану. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2022. № 2 (98). С. 126–135.
17. Кучинська О. П. Поняття гарантій забезпечення прав учасників кримінального провадження. *Адвокат*. 2012. № 7. С. 4–8.
18. Чіпець О. І. Забезпечення прав людини під час проведення досудового розслідування у кримінальному процесі України. *Право і суспільство*. 2014. № 2. С. 228–233.
19. Бабенко І.Ю. Сучасні гарантії реалізації прав людини на стадії досудового розслідування за законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Маріуполь, 2021. 16 с.
20. Лоскутов Т.О. Правове регулювання гібридів кримінальних процесуальних дій в умовах воєнного стану. *Порівняльно-аналітичне правознавство*. 2022. № 2. С. 277–281.
21. Лоскутов Т.О. Правове регулювання волевиявлення особи щодо проведення кримінальних процесуальних дій в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2023. Випуск 75 : частина 2. С. 177–182.

Marynych O.Yu. THE CONCEPT OF ENSURING HUMAN RIGHTS AND LEGAL INTERESTS IN PRE-TRIAL CRIMINAL PROCEEDINGS

The purpose of this article is to formulate the concept of ensuring the rights and legitimate interests of a person in pre-trial criminal proceedings. This definition should be universal and cover all aspects of ensuring one or another right and legitimate interest of a person at the pre-trial stage of criminal proceedings. Thus, in the course of the study, it was found that one of the elements of the concept of ensuring the rights and legitimate interests of a person in pre-trial criminal proceedings is providing the participants of the pre-trial stage of criminal proceedings with the opportunity to exercise their legal rights (providing a legal and factual opportunity to exercise rights). It is noted that ensuring the rights and legitimate interests of a person

at the pre-trial stage of criminal proceedings includes the creation of conditions for both the legal and actual possibility of exercising rights and satisfying legitimate interests, as well as for the legal possibility of waiving rights and legitimate interests. It is argued that a mandatory element of ensuring the rights and legitimate interests of a person in pre-trial criminal proceedings is the presence of procedural guarantees, which should be standardized and implemented on a practical level. It is emphasized that the possibility of using the right and satisfaction of the legal interest or the possibility of waiving the right and the legal interest should be ensured by means of legislative and implementing procedural guarantees. Based on the analysis of scientific literature and current legislation, we have formulated the concept of "ensuring the rights and legitimate interests of a person in pre-trial criminal proceedings" as providing a person with the legal and factual opportunity to exercise the right and satisfy the legitimate interest or the opportunity to waive the right and legitimate interest through legal regulation and implementation of procedural guarantees of human rights and legitimate interests in pre-trial criminal proceedings.

Key words: *rights, legal interests, pre-trial proceedings; ensuring rights, ensuring legal interests, procedural guarantees.*

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.215.4

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.1/30>**Бучинська А.Й.**

Поліський національний університет

Василенко Л.П.

Поліський національний університет

СТАТУС БІЖЕНЦЯ В ПРАВІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

У статті проведено аналіз нормативно-правового регулювання статусу біженців на території Європейського Союзу. Проведене дослідження положень установчих договорів ЄС, зокрема Договору про заснування Європейської Спільноти, Договору про Європейський Союз, Договору про функціонування Європейського Союзу, що дає підстави стверджувати, по-перше, в Європейському Союзі приділяється належна увага закріпленню і захисту статусу біженців, що нерозривно пов'язано з захистом фундаментальних прав людини, які гарантуються Європейською Конвенцією з прав людини і Протоколами до неї, а також Хартією Європейського Союзу про основні права. По-друге, варто зазначити, що право ЄС з питань біженців в своїй основі ґрунтується на нормах міжнародного права, оскільки всі вищезазначені Договори, здійснюють відсилання до Женевської конвенції та Протоколу до неї про статус біженців.

Окрім установчих Договорів ЄС, значна увага захисту прав біженців приділяється в Європейському Союзі на рівні вторинного права, в першу чергу це Директиви, які зобов'язують державу-члена у певний термін визначити заходи для гармонізації національного права держав-учасниць із правом Євросоюзу. Право ЄС з питань біженців має динамічний характер, оскільки велика кількість міжнародних збройних конфліктів призводить до збільшення кількості осіб, які прагнуть отримати захист в т. ч. на території ЄС, тому для мінімізації негативних наслідків, пов'язаних з масовим напливом біженців розроблений проєкт Пакту про міграцію та притулок, який передбачає три основні складові міграційного питання – прийом людей на кордоні, розподіл відповідальності між країнами ЄС та співпраця з країнами, звідки здебільшого прибувають біженці.

Повномасштабне вторгнення РФ на територію України, спонукало Європейський Союз на швидке нормативно-правове врегулювання питань біженців з України, які перед загрозою втрати життя, змушені були залишити територію країни і шукати притулок в державах-членах ЄС. До біженців з України був застосований особливий порядок надання тимчасового захисту. У відповідності до Директиви від 20 липня 2001 року № 2001/55/ЄС особи, які постійно проживали в Україні та покинули країну 24 лютого 2022 року або пізніше, щоб уникнути війни, можуть мати право на тимчасовий захист у будь-якій країні ЄС.

Ключові слова: Європейський Союз, біженець, установчий договір, директива, конвенція, права людини, тимчасовий захист, держава-член ЄС.

Постановка проблеми. На початку ХХ століття проблема біженців привернула увагу міжнародної спільноти, яка враховуючи гуманітарний аспект даної проблематики, почала відчувати відповідальність за захист і допомогу біженцям. Перші міжнародні установи, що надавали допомогу біженцям, були створені в рамках Ліги Націй. Після Другої світової війни, коли проблема біженців залишалась невирішеною і навіть загострюва-

лась, виникла потреба у створенні нового міжнародного інструменту, який би визначав правовий статус біженців, і такою новою установою стала Організація Об'єднаних Націй, яка розробила і ухвалила міжнародні стандарти як щодо захисту біженців, так і захисту прав людини взагалі. З появою Європейських Співтовариств, а в подальшому і зі створенням Європейського Союзу питання біженців залишається актуальним, оскільки

основою ЄС є загальні цінності непорушності та невідчужуваності прав особистості, свобода, демократія, рівність та верховенство права. На жаль, міжнародні збройні конфлікти, які кожного разу породжують нову хвилю вимушеної міграції, є викликом сьогодення, як для міжнародного співтовариства, так для Європейського Союзу, який не знаходиться осторонь цієї проблематики, і старається мінімізувати ризики і загрози, які зазвичай виникають з масовим напливом біженців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання закріплення статусу біженця на території Європейського Союзу, є актуальним з практичної точки зору, оскільки внаслідок повномасштабного вторгнення РФ на територію України, багато українських громадян вимушені були шукати захисту в країнах ЄС, крім цього, вивчення права ЄС у даній сфері, є необхідним, оскільки Україна отримала статус держави-кандидата, і має адаптувати свою правову систему до права Європейського Союзу. В українській юридичній літературі не проводилось ґрунтовних досліджень щодо закріплення статусу біженця в актах первинного і вторинного права Європейського Союзу.

Постановка завдання. Метою статті є дослідити акти первинного і вторинного права Європейського Союзу, які гарантують отримання статусу біженця на території держав-членів ЄС, також проаналізувати вплив міжнародного права з даної проблематики на право ЄС та розглянути законодавчі ініціативи щодо вдосконалення статусу біженців на території ЄС.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи питання закріплення правового статусу біженців в законодавстві Європейського Союзу, необхідно звернути увагу, що підвалинами такого регулювання є права людини. Захист прав біженців є позитивним обов'язком кожної держави, міжнародних організацій, а також Європейського Союзу. Необхідність захищати фундаментальні права є результатом поваги до людської гідності, яка є основою рівності всіх людей, незалежно від раси, статі чи релігії. Звідси випливає абсолютна неприпустимість дискримінації, спрямованої на диференціацію людей і надання їм різного ступеня захисту їхніх прав.

Правовий статус біженців регулюється в першу чергу двома міжнародними договорами: Женевською конвенцією від 28 липня 1951 року та Нью-Йоркським протоколом від 31 січня 1967 року, які гарантують та створюють необхідний захист внаслідок вимушеної міграції. Фактично дана Конвенція була покликана реалізувати права гаран-

товані ст. 14 Загальної Декларації прав людини (право на притулок) [1] та врегулювати проблему біженців в Європі після другої Світової війни.

Відповідно до ст. 1 Женевської конвенції про статус біженців «біженцем вважається особа, яка внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознакою расової належності, релігії, громадянства, належності до певної соціальної групи чи політичних поглядів знаходиться за межами країни своєї національної належності і не в змозі користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися таким захистом внаслідок таких побоювань; або, не маючи визначеного громадянства і знаходячись за межами країни свого колишнього місця проживання в результаті подібних подій, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок таких побоювань» [2].

Відповідно до положень вищезазначеної міжнародної конвенції, держави-підписанти зобов'язані надати біженцям, які законно перебувають на їх території, серед іншого: житло (ст. 21), доступ до початкової освіти та сприяти в отриманні освіти на інших рівнях (ст. 22), право працювати за наймом (ст. 17), державну допомогу і підтримку (ст. 23), право на соціальне забезпечення (ст. 24), право на документи, що посвідчують особу (ст. 27), право на вільне пересування в межах території країни перебування (ст. 26). Біженці, які незаконно в'їхали або незаконно перебувають на території Договірної Держави, не будуть покарані або видворенні, якщо звернуться до відповідних державних органів і вкажуть, яка саме небезпека загрожувала їх життю і свободі в країні, з якої вони мігрували (ст. 31). Натомість біженець може бути висланий з країни перебування, якщо є суспільно небезпечним і становить загрозу безпеці цій країні [2].

Досліджуючи нормативно-правову базу Європейського Союзу з питань регулювання правового статусу біженців, варто звернути увагу, що передумови закріплення такого статусу були створені Договором про заснування Європейського економічного співтовариства (Римський договір), зокрема питанням візи, притулку, імміграції та іншим питанням, пов'язаним з вільним пересуванням осіб, присвячений розділ IV даного Договору. Так, згідно ч. 2 ст. 63 цього ж Договору Рада, у відповідності з передбаченою процедурою та положеннями Женевської конвенції від 28 липня 1951 року і Протоколом від 31 січня 1967 року про статус біженців, а також згідно з іншими дотичними договорами, повинна ухвалити заходи щодо біженців та переміщених осіб

у таких сферах: (а) мінімальні стандарти надання тимчасового захисту переміщеним особам із третіх країн, що не можуть повернутися до своїх країн походження, та особам, що з інших причин потребують міжнародного захисту; (б) сприяння збалансовуванню зусиль держав-членів щодо приймання біженців та переміщених осіб та можливих наслідків такого приймання [3].

Заснування Європейського Союзу, створило підстави для подальшої європейської інтеграції держав та їх співпраці, в т.ч. з питань спільної політики щодо статусу біженців. Так, ст. 78 Договору про функціонування Європейського Союзу закріплює «Союз розвиває спільну політику притулку, допоміжного та тимчасового захисту з метою надання належного статусу будь-якому громадянину третньої країни, що потребує міжнародного захисту, і забезпечення дотримання принципу невідворення. Ця політика повинна відповідати Женевській конвенції від 28 липня 1951 року та Протоколу від 31 січня 1967 року про статус біженців, а також іншим договорам у цій сфері» [4].

Як виникає з вищенаведеного, установчі Договори Європейського Союзу, при регулюванні статусу біженців, здійснюють безпосереднє відсилання до положень Женевської конвенції від 28 липня 1951 року та Протоколу від 31 січня 1967 року про статус біженців.

В свою чергу, Договір про Європейський Союз (Маастрихтський договір), не містить положень, що безпосередньо закріплюють статус біженців чи здійснюють відсилання до положень Женевської конвенції про статус біженців, натомість в контексті такого захисту, включає положення, які гарантують права і свободи людини. А саме, у відповідності до ст. 6 зазначеного Договору «Союз шанує засадничі права, що їх гарантовано Європейською Конвенцією з прав людини, підписаною 4 листопада 1950 року в Римі, та що впливають із конституційних традицій, спільних у державах-членах, і трактує їх як загальні принципи права Спільноти» [5].

Протокол 4 Європейської Конвенції з прав людини в ст. 4 забороняє колективне вислання іноземців, також відповідно до ст. 1 Протоколу 7 цієї Конвенції іноземець, який законно проживає на території держави, не може бути висланий за її межі інакше ніж на виконання рішення, прийнятого відповідно до закону, і повинен мати можливість: а) наведення доводів проти свого вислання; б) перегляду своєї справи; і с) представлення з цією метою перед компетентним органом або перед особою чи особами, призначеними цим органом [6].

Аналогічні до вищеперерахованих гарантій містить ст. 21 Хартії Європейського Союзу про основні права, на підставі якої «Забороняється будь-яка дискримінація за будь-якою ознакою, зокрема такою, як стать, раса, колір шкіри, етнічне або соціальне положення, генетичні характеристики, мова, релігія або переконання, політичні або будь-які інші погляди, приналежність до національної меншини, майновий стан, народження, непрацездатність, вік або сексуальна орієнтація». Також ст. 19 цієї Хартії містить заборону колективного видворення та положення про те, що «Жодну особу не може бути переміщено, видворено або екстрадовано до держави, де існує серйозний ризик того, що її буде піддано смертній карі, тортурам або іншому нелюдському або принизливому поводженню або покаранню» [7].

До вторинного права ЄС у сфері регулювання правового статусу біженців необхідно віднести Директиву Ради 2001/55/ЄС від 20 липня 2001 р. про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб та відповідальності за наслідки такого прийому; Директиву Ради 2004/83/ЄС від 29 квітня 2004 р., що встановлює мінімальні стандарти для кваліфікації та статусу громадян третіх країн або осіб без громадянства як біженців або осіб, які потребують міжнародного захисту; Директиву Ради 2005/85/ЄС від 01 грудня 2005 р. про мінімальні стандарти для процедур надання і позбавлення статусу біженця в державах-членах; Директиву Європейського Парламенту і Ради 2008/115/ЄС від 16 грудня 2008 року щодо загальних стандартів і процедур, що підлягають застосуванню в державах-членах для повернення незаконно перебуваючих громадян третіх країн та інші.

Аналіз нормативно-правових актів, прийнятих Європейським Союзом дає підстави стверджувати, що незважаючи на закріплення і гарантування статусу біженців актами первинного права, що в свою чергу відповідає нормам міжнародного права, вторинне право ЄС запроваджує обмежувальні заходи отримання статусу біженців, зокрема запобігаючи зловживанням з боку осіб, які звертаються про визнання їх біженцями, у тому числі це стосується права вибору тільки однієї країни, в якій заявник бажає подати заявку на отримання статусу біженця. Хоча, в цілому, можна констатувати, що держави-члени ЄС надавши особі статус біженця створюють належні умови для прожи-

вання цих осіб на їх території, зокрема засновуються відповідні фонди, розробляються програми [8, с. 167].

У зв'язку із повномасштабним вторгненням РФ на територію України 24 лютого 2022 року, перед загрозою втратити життя, громадяни України, особливо це стосується жінок, дітей і літніх осіб, змушені були залишати територію нашої країни. Перші країни, які прийняли біженців з України, були держави-члени Європейського Союзу, тому перед ЄС виникла реальна необхідність законодавчого закріплення правового статусу осіб, які побоюючись стати жертвою, втікали від російської агресії. Рада ЄС на засіданні в Брюсселі 4 березня 2022 року, проголосувала за застосування Директиви від 20 липня 2001 року № 2001/55/ЄС про мінімальні стандарти надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб та несення їх наслідків [9]. У відповідності до Директиви, особи, які постійно проживали в Україні та покинули країну 24 лютого 2022 року або пізніше, щоб уникнути війни, можуть мати право на тимчасовий захист у будь-якій країні ЄС. Директива обходить традиційно перевантажену процедуру надання притулку (отримання статусу біженця/додаткового захисту) і пропонує швидкий і спрощений шлях доступу до захисту в країнах ЄС. Набуття тимчасового захисту в країнах ЄС не означає отримання статусу біженця в цих країнах відповідно до діючої Конвенції про статус біженців, який надає права, аналогічні посвідці на проживання. Проте, особи, які отримали тимчасовий захист в ЄС, можуть у будь-який час подати заявку на отримання статусу біженця.

Держави-члени вирішили, що за загальним правилом тривалість тимчасового захисту становить 1 рік, який може бути автоматично подовжений кожні 6 місяців ще на 1 рік. Однак, якщо підстави для тимчасового захисту зберігаються і після цього строку, Європейська комісія може запропонувати продовження дії такого захисту ще до 1 року. При цьому кожна держава-член ЄС самостійно визначає тривалість надання тимчасового захисту. Таким чином, загалом тимчасовий захист без попереднього подання заявки на притулок (отримання статусу біженця) надає громадянам дозвіл на проживання в країнах ЄС до 3 років. Тимчасо-

вий захист згідно з Директивою включає: право на проживання, доступ до ринку праці та проживання, медичну допомогу та доступ дітей до освіти.

Між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами підписана Угода про асоціацію, в межах якої має місце запровадження всеохоплюючого діалогу з питань притулку, зокрема стосовно практичних аспектів реалізації Конвенції ООН про статус біженців 1951 року, Протоколу щодо статусу біженців 1967 року та інших відповідних міжнародних документів, а також шляхом забезпечення поваги принципу «невислання» [10, літ. с) п. 2 ст. 16].

Оскільки, на жаль, міжнародні збройні конфлікти постійно відбуваються, і мирне населення зазвичай стає їх заручником, той же приклад України, Сирії, найбільше навантаження біженців на своїй території відчувають держави-члени Європейського Союзу. Тому, в ЄС на законодавчому рівні створюють нормативно-правове підґрунтя, для мінімізації негативних наслідків, пов'язаних з масовим припливом біженців. До того ж, в останні роки, у зв'язку зі значним припливом мігрантів з метою отримання статусу біженців в Європейському Союзі і тероризмом, який ці особи вчиняють, деякі держави-члени обмежують права біженців, що теоретично має підвищити безпеку Європейського Союзу [11, с. 54].

Зокрема, розроблений проєкт Пакту про міграцію та притулок, який передбачає три основні складові вирішення міграційного питання – прийом людей на кордоні (прискорені процедури на кордоні), розподіл відповідальності між країнами ЄС та співпраця з країнами, звідки здебільшого прибувають біженці [12].

Висновки. Проведений аналіз установчих договорів ЄС і Директив з питань правового регулювання статусу біженців в ЄС, дає підстави стверджувати, що з одного боку право ЄС в своїй основі ґрунтується на нормах міжнародного права, яке гарантує захист осіб, які вимушені залишати територію країни-походження внаслідок обґрунтованих побоювань загрози їх життю, а з іншого боку, масовий приплив біженців до ЄС, може створювати загрозу безпеці ЄС, тому, на даний час, в ЄС розробляються нові акти, які мають мінімізувати негативні наслідки вимушеної міграції з метою отримання статусу біженця.

Список літератури:

1. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення 24.02.2024 р.).

2. Конвенція про статус біженців 28.07.1951 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#Text (дата звернення 24.02.2024 р.).
3. Договір про заснування Європейської Спільноти від 25.03.1957 року. Редакція від 01.01.2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017 (дата звернення 25.02.2024 р.).
4. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу (станом на 30.03.2010 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text (дата звернення 25.02.2024 р.).
5. Договір про Європейський Союз (консолідована версія станом на 1 січня 2005 року) URL: https://ips.ligazakon.net/document/mu92338?ed=1992_02_07 (дата звернення 25.02.2024 р.).
6. Додатковий протокол до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Париж, 20.11.1952 року. URL: <file:///C:/Users/777/Desktop/f23689n529.pdf> (дата звернення 25.02.2024).
7. Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej від 07.12.2000 року. URL: <http://www.www.bb.po.gov.pl/Prawa/PUE/KPP.pdf> (дата звернення 25.02.2024 р.).
8. Бучинська А. Й. Правовий статус біженця в польському праві. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки. Том 34 (73) № 1 2023. С. 165-170.
9. Dyrektywa 2001/55/WE w sprawie minimalnych standardów przyznawania tymczasowej ochrony na wypadek masowego napływu wysiedleńców oraz środków wspierających równowagę wysiłków między Państwami Członkowskimi związanych z przyjęciem takich osób wraz z jego następstwami. Dz.U.U.E.L.2001.212.12.
10. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами. Угоду ратифіковано із заявою Законом № 1678-VII від 16.09.2014 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення 26.02.2024 р.).
11. Stępnia Kamil Ochrona praw człowieka a kryzys migracyjny w Europie. Zarys problematyki. Kwartalnik prawa publicznego Rok XIV. NR 2/2016. С. 51-57.
12. Porozumienie Parlamentu Europejskiego i Rady UE w sprawie Paktu o migracji i azylu. URL: <https://interwencjaprawna.pl/porozumienie-parlamentu-europejskiego-i-rady-ue-w-sprawie-paktu-o-migracji-i-azylu/> (дата звернення 27.02.2024 р.).

Buchynska A.Y., Vasylenko L.P. REFUGEE STATUS IN THE LAW OF THE EUROPEAN UNION

The article analyzes the regulatory and legal regulation of the status of refugees in the territory of the European Union. The conducted study of the provisions of the founding treaties of the EU, in particular the Treaty establishing the European Community, the Treaty on European Union, the Treaty on the Functioning of the European Union, gives reasons to assert that, firstly, in the European Union, due attention is paid to the consolidation and protection of the status of refugees, which is inextricably linked with the protection of fundamental human rights, which are guaranteed by the European Convention on Human Rights and its Protocols, as well as The Charter of Fundamental Rights of the European Union. Secondly, it is worth noting that the EU law on refugee issues is fundamentally based on the norms of international law since all the above-mentioned Treaties refer to the Geneva Convention and its Protocol Relating to the Status of Refugees.

In addition to the founding Treaties of the EU, significant attention is paid to the protection of refugee rights in the European Union at the level of secondary law, primarily Directives, which oblige the member state to define measures to harmonize the national law of the member states with the law of the European Union within a certain period. EU law on refugee issues has a dynamic nature since a large number of international armed conflicts leads to an increase in the number of persons seeking protection, including on the territory of the EU, therefore, to minimize the negative consequences associated with the mass influx of refugees, the Pact project was developed on migration and asylum, which provides for three main components of the migration issue – reception of people at the border, distribution of responsibility between EU countries and cooperation with the countries from which refugees mostly come.

The full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine prompted the European Union to quickly regulate the issues of refugees from Ukraine, who, faced with the threat of losing their lives, were forced to leave the territory of the country and seek refuge in EU member states. A special procedure for granting temporary protection was applied to refugees from Ukraine. By Directive № 2001/55/EC of July 20, 2001, persons who have permanently resided in Ukraine and left the country on or after February 24, 2022, to avoid war may be entitled to temporary protection in any EU country.

Key words: European Union, refugee, founding treaty, directive, convention, human rights, temporary protection, EU member state.

Тараненко М.М.

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Золотарьова Є.С.

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ДИПЛОМАТИЧНІ ІМУНІТЕТИ ТА ПРИВІЛЕЇ

Протягом історії, більшість цивілізацій та держав визнавали непорушність статусу дипломатичних представників. З метою сприяння обміну інформацією та підтримки зв'язків, навіть у доісторичних суспільствах, відзначалися тенденцією надавати посланцям особливий захист. Традиційні методи захисту дипломатів включали релігійні норми гостинності та часте залучення священиків як посередників. Як і в інших випадках, коли релігія утверджувала цей принцип недоторканності, звичай підтверджував його, а взаємність зміцнювала. З часом ці обряди стали частиною національного законодавства та міжнародних угод, закріплюючи привілеї та імунітети дипломатичних представників. У статті розглядаються актуальні питання взаємодії держав та їхніх представників у контексті дипломатичного статусу. Розкрито роль міжнародних конвенцій та угод у встановленні стандартів щодо дипломатичних імунітетів, а також їхній вплив на правовий порядок міжнародного співтовариства.

Здійснено аналіз важливих аспектів, пов'язаних із обмеженням дипломатичних імунітетів у випадках порушень законодавства або загрози національній безпеці. Розкрито взаємозв'язок між забезпеченням прав та привілеїв дипломатів та їхньою відповідальністю перед законом та суспільством.

Завдяки проведеному аналізу в статті визначено перспективи подальших досліджень у галузі дипломатичних імунітетів, зокрема у контексті змін в сучасному міжнародному оточенні та посилення глобального співробітництва. Робота спрямована на поглиблення розуміння важливості та функціонування дипломатичних імунітетів у світлі актуальних викликів міжнародних відносин.

У висновках статті підкреслено, що дипломатичні імунітети є необхідним елементом сучасної дипломатії, забезпечуючи не лише ефективну роботу дипломатичних представників, а й збереження стабільності у міжнародних відносинах. Розкрито важливість збереження балансу між імунітетами та відповідальністю перед законом, а також визначено перспективи розвитку нормативно-правового базису, регулюючого цю сферу.

Ключові слова: дипломатичні представники, дипломатичні привілеї, конвенції, міжнародні угоди, дипломатичні імунітети.

Постановка проблеми. Дослідження дипломатичних імунітетів і привілеїв є ключовим для розуміння та сприяння мирним вирішенням міждержавних конфліктів, де дипломатія відіграє роль каталізатора для досягнення консенсусу.

Проблема дипломатичних імунітетів та привілеїв в сучасному світі виникає на тлі змін у міжнародних відносинах та динамічного розвитку суспільства. Специфічний статус, який належить дипломатичним представникам, та їхні привілеї та імунітети стали предметом уваги, особливо в контексті взаємодії держав, правового регулювання та забезпечення прав та обов'язків в рамках

міжнародного співтовариства. На даний момент у науковому співтоваристві існує значний обсяг досліджень та публікацій, присвячених темі дипломатичні імунітети та привілеї. Вони охоплюють різні аспекти цієї теми, включаючи історичний розвиток, правові аспекти, етичні виміри та взаємозв'язок з міжнародними відносинами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато досліджень концентруються на історичний розвиток дипломатичних імунітетів та їх еволюцію з часом, наприклад, праця Марши Фрей і Лінди Фрей «Дипломатичний імунітет» [1]. Дослідження охоплюють періоди від доісто-

ричних суспільств до сучасності, розкриваючи традиційні методи захисту, релігійні впливи і їх трансформацію в сучасному правовому контексті. Дослідники вивчають роль міжнародного права та міжнародних конвенцій у визначенні стандартів для дипломатичних імунітетів, наприклад, праця Садіка Сафіяну і Абдул-Рауф Махмуд Абби «Привілеї та імунітет дипломатичних представників згідно з міжнародним правом» [4]. Аналізуються конкретні конвенції, такі як Віденська конвенція про дипломатичні відносини, та їх вплив на міжнародні стосунки.

Постановка завдання. Мета роботи полягає у вивченні питання дипломатичних імунітетів та привілеїв у сучасному світі, де глобалізація та зміна умов взаємодії міжнародних агентів вносять нові виклики у політику та дипломатію.

Виклад основного матеріалу. В історії стародавнього світу захист, який надавався іноземним посланникам, відрізнявся у значній мірі. Наприклад, у Греції герольди, яких визнавали недоторканими міста-держави, отримували безпечний проїзд перед початком переговорів. Проте недоторканність посланців зазвичай не дотримувалася третіми особами. Із зростанням потужності імперій у Китаї, Індії та Середземномор'ї, рівень дипломатичного захисту зменшувався. Важливий етап у розвитку права дипломатичного імунітету належить римлянам, які обґрунтували його релігійним і природним правом, системою норм, що застосовувалися до всіх людей від природи, а не від суспільства. Римське право гарантувало недоторканність послів навіть у період війни.

У середньовіччі Європі посланці з їхнім оточенням користувалися правом безпечного проходу. Дипломат не ніс відповідальності за злочини, вчинені до його місії, але він відповідав за будь-які правопорушення, вчинені під час неї. У період Відродження розвивалися посольства, що сприяло до розширенню кількості консулів та наданого їм імунітету. Під час Реформації держави зверталися до концепції екстериторіальності, щоб виправдати дипломатичне звільнення від кримінального та цивільного права. Ця концепція була використана для виправдання привілеїв, і юристи XVII–XVIII століть зверталися до природного права для визначення, виправдання чи обмеження імунітетів. Наприкінці XIX століття європейські стандарти, такі як дипломатичний імунітет і рівність держав, розповсюдилися по всьому світу через розширення європейських імперій. Доктрина *quasi extra territorium* (лат. «ніби поза територією») була розроблена голландським юристом

Гуго Гроцієм (1583–1645) для санкціонування таких привілеїв, а протягом 17-го та 18-го століть інші теоретики звернулися до природного права, щоб визначити, виправдати або обмежити зростаючу кількість імунітетів. Закінчивши Французьку революцію, яка поставила під сумнів деякі традиції *ancien régime*, недоторканність дипломатів була підтверджена, і до кінця XIX століття розширення європейських норм стосовно імунітету та привілеїв дипломатів простяглося на весь світ.

Обов'язки дипломатичних агентів визначаються стандартами міжнародного права та муніципального права (права конкретної країни). Згідно зі статтею 3(1) Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 року, дипломатичні агенти виконують різноманітні функції. Дипломатичні агенти є віддзеркаленням політики та поглядів своєї держави, яка їх висилає. Їхня основна функція виступити в ролі рупора між главою своєї держави та міністром закордонних справ для взаємодії з приймаючою державою. Дипломатичні агенти захищають права та інтереси своєї держави відповідно до муніципального законодавства приймаючої держави. Одна з ключових функцій дипломатичних агентів – ведення переговорів від імені акредитуючої держави з приймаючою державою для забезпечення дружби та співпраці. Також, дипломати повинні слідкувати за подіями та відзначати ті, які можуть вплинути на інтереси їхньої держави. Згідно з Віденською конвенцією, дипломатичні агенти можуть виконувати консульські функції, такі як реєстрація подій, що стосуються підданих своєї держави в країні походження, видача паспортів та інші адміністративні обов'язки [2].

Система міжнародних норм та конвенцій, що регулюють дипломатичні привілеї та імунітети, базується на ряді ключових документів і нижче ми розкриємо їх зміст. Ці конвенції визначають основні принципи дипломатичних відносин, забезпечуючи дипломатичним агентам специфічні привілеї та імунітети для виконання їхніх обов'язків. Вони створюють юридичний каркас, який сприяє ефективному функціонуванню дипломатичної спільноти та забезпечує захист інтересів держав у міжнародних відносинах.

Віденська конвенція про дипломатичні відносини 1961 року – це міжнародний договір, який визначає рамки дипломатичних відносин між незалежними країнами. Його метою є сприяння «розвитку дружніх стосунків» між урядами через єдиний набір практик і принципів; зокрема, він кодифікує давній звичай дипломатичного

імунітету, згідно з яким дипломатичним представництвом надаються привілеї, які дозволяють дипломатам виконувати свої функції, не боячись примусу чи переслідувань з боку країни перебування. Віденська конвенція є наріжним каменем сучасних міжнародних відносин і міжнародного права, ратифікована та дотримується майже повсюдно; згодом він вважається одним із найуспішніших правових документів, розроблених Організацією Об'єднаних Націй [1].

Віденська конвенція про консульські зносини 1963 року є міжнародним угодою, яка встановлює рамки консульських відносин між незалежними державами. Цей договір, прийнятий у 1963 році та набувши чинності в 1967 році, отримав ратифікацію від 182 держав. Віденська конвенція про консульські зносини систематизує численні практики консульської діяльності, що виникли внаслідок традицій та різноманітних двосторонніх угод між країнами. Консули традиційно призначаються для представлення інтересів своїх держав або громадян у посольствах чи консульствах інших країн. Угода конкретизує та формалізує функції, права та імунітети, які надаються консульським посадовим особам та їхнім установам. Також вона визначає права та обов'язки «держави перебування» (де знаходиться консул) та «держави-відправника» (держави, яку представляє консул).

Женевські конвенції 1949 року та Додаткові протоколи 1977 року є міжнародними угодами, прийнятими під егідою Міжнародного Комітету Червоного Хреста, що регулюють поведження сторін конфліктів з військовими діячами, пораненими та військовополоненими. Хоча спрямовані переважно на захист поранених та військовополонених під час війни, також містять положення про захист медичного персоналу та цивільних осіб, включаючи дипломатичних представників у воєнний час.

Конвенція Організації Об'єднаних Націй про привілеї та імунітети ООН 1946 року визначає правовий режим, що застосовується до ООН та її представників, забезпечуючи їм привілеї та імунітети для ефективного виконання їхніх функцій та місій. Ця конвенція є ключовим правовим інструментом, який дозволяє ООН виконувати свої обов'язки та завдання в рамках міжнародних відносин. Конвенція надає ООН та її високопосадовцям ряд привілеїв і імунітетів, які включають захист від юридичного переслідування та оподаткування. Це забезпечує незалежність та ефективність організації в здійсненні своїх завдань. Також, даний міжнародний документ, захищає

представників ООН та їхніх спеціальних уповноважених від юридичного переслідування та інших обмежень у виконанні їхніх обов'язків. Це сприяє вільному виконанню їх робочих завдань. Конвенція гарантує недоторканність майна та архівів ООН, що забезпечує безперешкодний доступ та використання необхідних ресурсів для роботи організації.

Конвенція про спеціальні місії 1969 року є міжнародним правовим документом, який регламентує статус та функції спеціальних місій, що не є дипломатичними місіями, в контексті міжнародних відносин. Ця Конвенція заповнює прогалини, які можуть виникати при виконанні спеціальних місій та забезпечує їхню ефективну діяльність, враховуючи особливості цих місій в порівнянні з дипломатичними.

Юрисдикційний імунітет – це правовий принцип, який надає певним суб'єктам (зазвичай державам чи їхнім представництвом) імунітет від юрисдикції судових органів інших держав. Цей принцип базується на ідеї недоторканності та захисту суверенітету держав та інших суб'єктів від судового переслідування в конкретних випадках. Юрисдикційний імунітет означає, що особи з імунітетом не можуть бути притягнуті до суду за будь-які незаконні дії чи правопорушення, вчинені під час перебування в приймаючій державі протягом періоду їх перебування. Це поширюється на всі юрисдикції: цивільні, адміністративні чи кримінальні. Таким чином, дипломатичний агент, який вчинив незаконні дії в державі перебування, не може бути притягнутий до кримінальної відповідальності в місцеві суди, оскільки суди були б некомпетентними розглядати по суті позов, поданий проти такої особи.

Незважаючи на те, що імунітет від юрисдикції відрізняється від особистої недоторканності, можна вважати, що ці два привілеї доповнюють один одного. Стаття 31 Віденської конвенції передбачає, що дипломатичний агент користується імунітетом від кримінальної юрисдикції держави перебування.

Повне звільнення дипломатичного агента від місцевої кримінальної юрисдикції, як видається, повністю виправдано вимогою його функції. Інакше навряд чи можна було б гарантувати недоторканність його особи, закріплену статтею 29 Віденської конвенції.

Тому можна сказати, що найважливішим наслідком особистої недоторканності посланника є його право на звільнення від юрисдикції держави перебування щодо кримінальних прова-

дження. Імунітет дипломатичного агента в цьому відношенні є абсолютним, і він ні за яких обставин не може бути засуджений або покараний місцевими кримінальними судами країни, до якої він перебуває.

Акредитований. В статті 31 Віденської конвенції зазначається, що дипломатичні службовці звільняються від будь-якої цивільної чи кримінальної юрисдикції держави, в якій вони акредитовані [3].

Хікі та Фіш (1990 рік), резюмуючи цю позицію, стверджують, що щодо звільнення дипломатичних представників від кримінальної юрисдикції, теорія та практика міжнародного права сьогодні погоджуються, що приймаюча держава не має права ні за яких обставин переслідувати та карати дипломатичних представників. Установленим принципом закону є те, що дипломатичний агент ні за яких обставин не може бути притягнутий до відповідальності в державі перебування за будь-який кримінальний злочин, який може бути скоєний. Зрозуміло, що цей абсолютний імунітет поширюється також на дії, вчинені в його приватній якості, тому що важко зрозуміти, як злочин може бути вчинений дипломатичним агентом під час виконання його офіційних функцій.

Особа, яка має право на імунітет у приймаючій державі, все ще може підпадати під юрисдикцію своєї рідної держави після відкликання або звільнення зі служби. Держава, що направляє, може попросити державу, що приймає заарештувати та видати його, щоб він міг постати перед судом у посилаючій державі.

Недоторканність дипломатів – це принцип дипломатичного права, який гарантує особисту імунітету та захист від судового переслідування представників дипломатичних місій. Цей принцип є ключовим для забезпечення незалежності та ефективності дипломатичної служби.

Уся офіційна кореспонденція представництва є недоторканною. Поняття недоторканності спілкування поширюється на валізи дипломатичних агентів. Безумовно, це загальновизнана міжнародна практика ймовірно міжнародне право, що у виняткових випадках, коли приймаюча держава мала для цього підстави підозрюючи зловживання, вона мала право оскаржити дипломатичну пошту. Це могло б, тобто просити дозвіл на перевірку вмісту. Держава-відправник може або дозволити відкрити мішок, і перевірити або повернути мішок на місце його походження

«Дипломатична пошта» визначається як «пакет, що містить офіційну кореспонденцію та документи або статті, призначені виключно для офіційного користування, незалежно від того, супроводжуються дипломатичним кур'єром чи ні, які використовуються для офіційного зв'язку, зазначеного в статті 1 видимі зовнішні ознаки їх характеру як дипломатичної сумки» [4].

Висновки. Варто підкреслити ключові аспекти та важливість дипломатичних привілеїв та імунітетів у міжнародних відносинах. Ці принципи є фундаментальними для нормального функціонування дипломатичної служби та сприяють ефективному взаємодії між державами. Також вони відіграють важливу роль у забезпеченні незалежності та безпеки дипломатичних представництв, а також захисті прав та привілеїв дипломатичних агентів. Дипломатичні привілеї та імунітети відіграють важливу та невід'ємну роль на міжнародній арені, визначаючи ефективність та безпеку дипломатичних відносин між державами. Роль цих привілеїв можна визначити в кількох ключових аспектах

Дипломатичні привілеї та імунітети гарантують безпеку та недоторканність дипломатів, їхніх сімей та майна. Це забезпечує можливість вільного виконання дипломатичних обов'язків без страху переслідувань чи обмежень в країні приймачі. Недоторканність листування та інші привілеї дозволяють дипломатам вести конфіденційні перемовини та обмін інформацією без турбулентностей чи можливих протиріч. Імунітет від арешту та судового переслідування сприяє формуванню довіри між державами та сприяє встановленню партнерських відносин, оскільки дипломати можуть взаємодіяти на основі взаємного поваги та визнання прав та привілеїв. Дипломатичні привілеї дозволяють державам вільно та відкрито співпрацювати у вирішенні міжнародних питань, в тому числі в сфері політики, економіки, культури та інших аспектів. Дипломатичні імунітети слугують як засіб захисту суверенітету держав, дозволяючи їм визначати свою позицію та захищати свою гідність на міжнародній арені. Привілеї та імунітети сприяють мирному вирішенню конфліктів, оскільки вони дозволяють державам вести діалог та перемовини без обмежень та страху перед юридичними наслідками. Узагальнюючи, дипломатичні привілеї та імунітети відіграють ключову роль у стабільності та ефективності міжнародних відносин, сприяючи розвитку взаєморозуміння та співпраці між державами.

Список літератури:

1. Marsha L. Frey. Diplomatic immunity. *Britannica*. 5. URL: <https://www.britannica.com/topic/diplomatic-immunity> (дата звернення: 13.01.2024).
2. Ashish Sharm. Functions, Privileges and Immunities of a Diplomat Pleaders. URL: <https://blog.ipleaders.in/all-about-diplomat/> (дата звернення: 15.01.2024).
3. About the Vienna Convention on Diplomatic Relations. *Diplomatic Appointments Logo*. URL: <https://diplomaticappointments.com/the-vienna-convention-on-diplomatic-relations-1961/> (дата звернення: 15.01.2024).
4. Sadiq Safiyanu, Abdul-Rauf Mahmoud Abba. The Privileges and Immunities of Diplomatic Envoys Under International Law. URL: https://www.researchgate.net/publication/342130616_The_Privileges_and_Immunities_of_Diplomatic_Envoys_Under_International_Law. (дата звернення: 17.01.2024)

Taranenko M.M., Zolotarova Ye.S. DIPLOMATIC IMMUNITIES AND PRIVILEGES

Throughout history, most civilizations and states have recognized the inviolability of the status of diplomatic representatives. In order to facilitate the exchange of information and the maintenance of connections, even in prehistoric societies, there was a tendency to give special protection to messengers. Traditional methods of protecting diplomats included religious norms of hospitality and the frequent involvement of priests as mediators. As in other cases, when religion affirmed this principle of inviolability, custom confirmed it, and reciprocity strengthened it. Over time, these ceremonies became part of national legislation and international agreements, enshrining the privileges and immunities of diplomatic representatives.

The article deals with topical issues of interaction between states and their representatives in the context of diplomatic status. The role of international conventions and agreements in setting standards for diplomatic immunities, as well as their impact on the legal order of the international community, is revealed.

An analysis of important aspects related to the limitation of diplomatic immunities in cases of violations of legislation or threats to national security was carried out. The relationship between ensuring the rights and privileges of diplomats and their responsibility before the law and society is revealed.

Thanks to the analysis, the article identifies the prospects for further research in the field of diplomatic immunities, in particular in the context of changes in the modern international environment and the strengthening of global cooperation. The work is aimed at deepening the understanding of the importance and functioning of diplomatic immunities in the light of the current challenges of international relations.

The conclusions of the article emphasize that diplomatic immunities are a necessary element of modern diplomacy, ensuring not only the effective work of diplomatic representatives, but also the preservation of stability in international relations. The importance of maintaining a balance between immunities and responsibility before the law is revealed, as well as the prospects for the development of the regulatory and legal framework regulating this area are determined.

Key words: *diplomatic representatives, diplomatic privileges, conventions, international agreements, diplomatic immunities.*

Відомості про авторів

Білоус Д.Є. – студент 2 курсу факультету слідчої та детективної діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Боднарук М.І. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри приватного права Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Бровченко Т.І. – кандидат юридичних наук, асистентка кафедри цивільно-правової політики, права інтелектуальної власності та інновацій Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Бурка А.В. – докторка філософії з права, доцентка кафедри приватного права Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Бучинська А.Й. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правознавства Поліського національного університету

Василенко Л.П. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правознавства Поліського національного університету

Вереша Р.В. – доктор юридичних наук, завідувач кафедри кримінального та адміністративного права Академії адвокатури України

Гнедюк В.Л. – науковий співробітник Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України

Грещук Г.І. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри права Львівського національного університету природокористування

Давиденко С.В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Деменко О.Є. – кандидат юридичних наук, асистент кафедри фінансового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Демченко Д.І. – кандидат педагогічних наук, доцент, старший викладач кафедри іноземних мов Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Дучимінська Л.М. – начальник управління контролюю-перевірочної роботи Головного управління Пенсійного фонду України у Волинській області

Золотарьова Є.С. – студентка Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Зубкова Л.А. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник секретаріату Вченої ради Національної академії внутрішніх справ

Іванченко Е.П. – кандидат юридичних наук, професор Української технологічної академії, радник Асоціації митних брокерів України, докторант Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Карпушина М.Г. – аспірант Академії адвокатури України

Колб О.Г. – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, професор кафедри кримінального права та процесу Державного податкового університету

Копельців-Левицька Є.Д. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри історії України та правознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Кумейко А.В. – кандидат юридичних наук, докторант відділу аспірантури і докторантури Національної академії Служби безпеки України

Левадний Р.С. – аспірант Національної академії Служби Безпеки України

Лесничук Л.В. – Головний лікар ТОВ «Медичний центр «Клініка сімейної медицини»

Лимар М.В. – здобувач Науково-дослідного інституту публічного права

Луценко Ю.В. – доктор юридичних наук, професор, доцент кафедри публічного та приватного права Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Маліннікова Д.К. – старший викладач кафедри правознавства і фінансів Полтавського інституту економіки і права

Маринич О.Ю. – ад'юнкт Донецького державного університету внутрішніх справ

Махмурова-Дишлюк О.П. – кандидат юридичних наук, докторант Науково-дослідного інституту публічного права

Мирошнікова А.Є. – доктор філософії з права, юрисконсульт ТОВ «Солео», м. Дніпро

Надобко С.В. – кандидат юридичних наук, доцент, декан факультету аудіовізуальне мистецтво та заочне навчання Харківської державної академії дизайну та мистецтв

Пирожик О.В. – депутат Волинської обласної ради, уповноважений з антикорупційної діяльності Комунального підприємства «Волинський обласний фтизіопульмонологічний медичний центр» Волинської обласної ради

Пікуля Т.О. – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри теоретичної юриспруденції Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Пушкар О.А. – кандидат юридичних наук, докторант кафедри кримінального права та процесу Державного податкового університету

Ратушна Б.П. – кандидат юридичних наук, в.о. професора кафедри права Львівського національного університету природокористування

Рогатинська Н.З. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права та процесу Західноукраїнського національного університету

Россіхін В.В. – доктор юридичних наук, професор, дійсний член – академік Європейської академії природничих наук, Заслужений працівник освіти України, проректор з інноваційно-корпоративної роботи та адміністрування Харківського національного університету радіоелектроніки

Россіхіна Г.В. – докторка юридичних наук, професорка, дійсна членкиня – академік Європейської академії природничих наук, професорка кафедри державно-правових дисциплін Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Строїлов А.С. – аспірант Науково-дослідного інституту публічного права

Тараненко М.М. – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Тимошенко В.І. – доктор юридичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, головний науковий співробітник відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності Національної академії внутрішніх справ

Тичина Д.М. – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності Національної академії внутрішніх справ

Тополя Р.В. – кандидат юридичних наук, доцент, головний судовий експерт Черкаського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС

Хабарова Т.В. – кандидатка юридичних наук, доцентка кафедри державно-правових дисциплін Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Харковець А.В. – студент юридичного інституту Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Хомініч М.С. – аспірант кафедри правосуддя та філософії юридичного факультету Сумського національного аграрного університету; помічник судді Ковпаківського районного суду м. Суми

Цибохін О.М. – аспірант кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія»

Шевчук О.М. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Шовкун Ю.І. – кандидат юридичних наук, докторант відділу організації освітньо-наукової підготовки Харківського національного університету внутрішніх справ

НОТАТКИ

Науковий журнал

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Серія: Юридичні науки

Том 35 (74) № 1 2024

Коректура • Н. Славогородська

Комп'ютерна верстка • М. Михальченко

Адреса редакції:

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

м. Київ, вул. Джона Маккейна, 33

Електронна пошта: editor@juris.vernadskyjournals.in.ua

Сторінка журналу: www.juris.vernadskyjournals.in.ua

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 20,51. Ум. друк. арк. 22,09. Зам. № 0324/232

Підписано до друку 22.03.2024. Наклад 150 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.